Anthony Grafton

Yeni Dünyalar *Eski* Metinler

Geleneğin Gücü ve Keşiflerin Yarattığı Şaşkınlık

Kitap YAYINEVİ

Yeni Dünyalar, Eski Metinler:
Geleneğin Gücü ve Keşiflerin Yarattığı Şaşkınlık

KİTAP YAYINEVİ – 47
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 19

YENİ DÜNYALAR, ESKİ METİNLER:GELENEĞİN GÜCÜ VE KEŞİFLERİN YARATTIĞI ŞAŞKINLIK/ANTHONY GRAFTON, APRIL SHELFORD VE NANCY SIRAISI İLE

ÖZGÜN ADI
NEW WORLDS, ANCIENT TEXTS: THE POWER OF TRADITION AND THE SHOCK OF DISCOVERY
PUBLISHED BY ARRANGEMENT WITH HARWARD UNIVERSITY PRESS
©1992, PRESIDENT AND FELLOWS OF HARWARD COLLEGE
© 2004, KİTAP YAYINEVİ LTD.
ÇEVİREN
FÜSUN SAVCI

YAYINA HAZIRLAYAN
ZUHAL BİLGİN

DÜZELTİ
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO:1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
OCAK 2004, İSTANBUL

ISBN 975 8704-47-8

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Yeni Dünyalar, Eski Metinler

Geleneğin Gücü ve Keşiflerin Yarattığı Şaşkınlık

ANTHONY GRAFTON

APRIL SHELFORD VE NANCY SIRAISI

ÇEVİREN
FÜSUN SAVCI

KitapYAYINEVİ

İçindekiler

Giriş 7

I- Sınırlı Bir Dünya: Düşünürün Evreni 16

II- Gezginler ve Fatihler: Pratik Adamın Evreni 56

III- Yitirilen Tutarlılık 84

IV- İlaçlar ve Hastalıklar: Yeni Dünya Biyolojisi ve Eski Dünya İlimleri 136

V- Yeni Bir Dünya Bilgisi 165

Sonsöz 212

Notlar 216

Kaynakça 219

Dizin 226

Giriş

Batılı düşünürler 1550-1650 yılları arasında artık aradıkları her önemli gerçeği eski metinlerde bulabilecekleri inancından vazgeçtiler. Metin ile okuyucu buluşmasının hiçbir biçimi, bu değişimi –en uygun yer olarak– denizde cereyan eden bir karşılaşmadan daha iyi izah edemez. Cizvit José de Acosta çok iyi eğitim almış bir kişidir ve "Indies" [Hint Adaları] dediği yerin tarihine ilişkin en özgün metinlerden birini yazmıştır; ancak, kendi seyahat deneyimlerinin eskiçağ filozofları ile çeliştiğini fark eder:

> Indies'e vardığımda başıma gelenleri anlatacağım. Şair ve filozofların "Sıcak Kuşak" ile ilgili yazılarını okumuş biri olarak, Ekvator'a ulaştığımda kavurucu sıcağa dayanamayacağıma kendimi inandırmıştım; oysa tam tersi oldu. (Ekvator'u) geçtiğimizde güneş zirvedeydi ve Koç burcuna girdiğimiz bu mart ayında öylesine üşüdüm ki, ısınmak için güneşe çıktım. Aristoteles'in *Meteorologika*'sına ve felsefesine gülmekten başka çarem yoktu; zira onun kurallarına göre bu yerde ve bu mevsimde her şeyin sıcaktan kavrulması gerekirken, ben ve arkadaşlarım üşüyorduk.

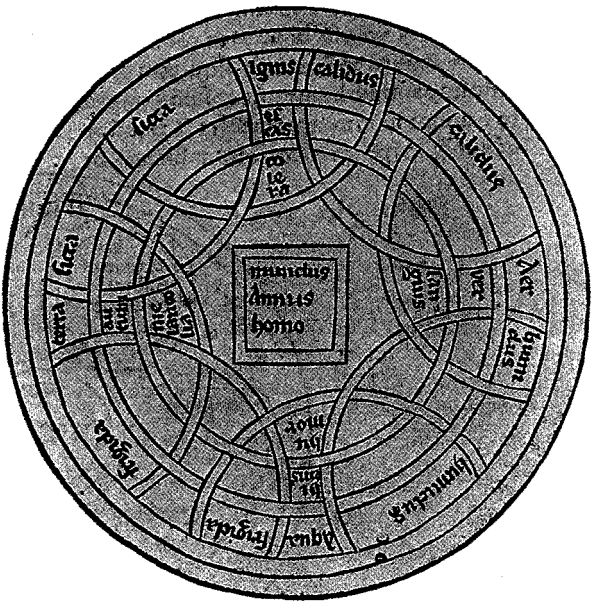
Acosta'nın anlatımı oldukça dramatik, hatta Öidipaldi. Bu eğitimli Avrupalı, çocukluğundan beri eski kitaplarda okuduklarının yanıltıcı olduğunu fark etti. Aristoteles'in ürkütücü kızgın kuşağı yalnızca yaşanabilir değil, ılımandı da. Klasik düşünce, Acosta'nın kahkahaları arasında tıpkı masaldaki kralın elbiseleri gibi görünmez oluyordu.

Acosta'nın özetlediği bu çatışma bütün meziyetlere sahiptir: çarpıcı, canlı ve öğretici. En önemlisi ise, nesiller boyu Amerikalıları hoşnut etmiş ve şaşırtıcı sayıdaki Avrupalının da beğenisini kazanmış olan, eski ve modern insan ile ilgili bu güçlü hikâyenin de can alıcı noktasını oluşturur. Hikâye şöyledir: 1492 yılında iyi eğitimli tüm Avrupalılar sağlam bilginin nerede olduğunu biliyorlardı. Bu bilgi en yetkin kitap olan İncil'de, Yunanlıların ve Romalıların felsefe, tarih ve edebiyat eserlerinde ve uzmanlık değeri yüksek birkaç modern eserde bulunmaktaydı. Bu kitaplar, yıldızların

değişmeyen dünyasından insanoğlunun ve doğanın en bayağı ve değişken alanlarına kadar tüm evreni tanımlıyor, Tanrı'nın elinin tarihe ve doğaya değişini tasvir ediyordu. Tarihi dönemlere ayırdılar. Doğayı ise inceden inceye tetkik etmek için şemalar ve sınıflandırma yöntemleriyle parçalara böldüler: elementler, mevsimler, iklimleri etkileyen rüzgârlar, sağlığı veya hastalığı belirleyen salgılar, dünyanın yaşanabilir bölgeleri ve insan ırkının gelişimi. Kozmosun bu çeşitli parçalarını teorik olarak yıldızların gücü –ya da Tanrı'nın gücü– bir arada tutuyordu; örümcek ağlarını andıran bu karşılıklı etkileşim, tüm canlıları ve nesneleri birbirine bağlıyor ve gezegenlerin kavuşumları da tüm önemli olayları yönetiyordu.

Bu kavramları anlayan kişiler okumuş insanlardı; okul ve üniversitelerin Latince inzivasında eğitilmişlerdi. Zihinsel dünyaları kütüphanelerinin raflarındaki bilgiyle sınırlıydı; bu bilginin kaynağı ağırlıklı olarak Akdeniz ve Yakındoğu, ortaçağ ve modern Avrupa'ydı. Yine de, arada bir doğu ve kuzeydeki uzak diyarlardan bilginin sızdığı oluyordu. Yalnızca uzmanlar, resmi üniversite unvanı olanlar bu metinleri yorumlayabilir ve dinsel bilginin terimlerini bilebilirlerdi.

17. yüzyılın başlarında bilgi kütüphane sınırlarını aştı. Artık dünyanın kendisi gibi bilgi de büyük ve çeşitliydi. Bilginin ikametgâhı artık astronomların teleskoplu gözlemleri, filozofların düşünceleri ve yazıları, denizcilerin yolculukları ile ilgili kayıtları ve hekimlerin anatomi raporlarıydı. Galileo Galilei, Francis Bacon ve René Descartes birçok konuda anlaşamasalar da, uygulamadan gelen insanların ve iyi gözlemcilerin, kitaplardan ve eğitimlerini kitaplardan almış düşünürlerden daha az önyargılı ve dolayısıyla daha güvenilir oldukları görüşünde birleşiyorlardı. Eserini yığınla geleneksel alıntı yerine, yeni gerçekler ve özgün fikirlere dayandıran düşünür, eski kafalı bilgiçten daha güvenilir bulunuyordu; zira, gökyüzünün ve insan vücudunun deneysel araştırması eski tıp biliminde büyük gedikler açmıştı. Daha da beteri, Yeni Dünya halklarının keşfi, aynı etkiyi insanlık tarihinin ve dünyadaki meskûn bölgelerin İncil'deki klasik anlatımı üzerinde yaratmıştı. Felsefeler de çoğalmıştı; her biri daha kendi kurallarını tam yerleştirmeden diğerine meydan okuyordu. Eski kitaplar güçlerini ve uzmanlıklarını yitirdikçe, entelektüel yaşamdaki yerlerini de yitirdiler. 17. yüzyıl ortaları-

Resim G.1
Sevilli Isidor'un (7. yüzyıl) kaleme aldığı ansiklopedik *Etymologiae* adlı eserin 1473 Strasbourg basımında yer alan ve elementleri ve nitelikleri (en dıştaki halka: kuru, sıcak, ıslak ve nemli), mevsimleri (ortadaki halka: yaz, ilkbahar, kış ve sonbahar) ve salgıları (en içteki halka: öfke, umut, ağır kanlılık ve melankoli) gösteren diyagram. İç içe geçmiş halkalar kâinatın, zamanın ve insanın birbirleriyle olan bağlarının iç içe geçmişliğinin yanı sıra hiyerarşik sıralanmalarını da simgelemektedir.

nın entelektüeli, kadın veya erkek, bağımsız bir aristokrat olduğu kadar bir öğretmen ya da bilimsel gereçler yapan bir uzman olduğu kadar kadar bir amatör de olabiliyordu. Bir profesör bile artık rahatlıkla, yalnızca kütüphanesi değil, bir botanik bahçesi, anatomi laboratuvarı, gözlemevi olan bir üniversitede ders verebilirdi ve eskilerin bilgisi ile sınırlı kalmadıkça, insanoğlunun gözlem ve kayıt tutma kapasitesi yok olmadıkça, bilginin giderek artacağına inanırdı.

Bilim adamları ve filozoflar genişleyen bir dünyada yaşıyorlardı. Fiziki evrenin eski düşünürlerin sandığından çok daha büyük olduğunu ve dünyanın yaşam alanlarının Avrupa, Asya ve Ptolemaios'un Kuzey Afrika *oikoumene*'sin-

den daha ötesini kapsadığını biliyorlardı. İncil okuyanlar bile, insanoğlunun geçmişinin Tevrat'ta anlatılanlardan çok daha uzun ve karmaşık olabileceği olasılığını en azından dikkate alıyorlardı. Tarihçiler ve filozoflar dünya tarihini kurgularken ya da devletin kökeni üzerine bir kuram geliştirirken birçok medeniyeti dikkatle incelemekteydiler.

Artık tüm entelektüeller, 15. yüzyıldaki öncüllerinin tahmin bile edemeyeceği önemli bir gerçeği biliyorlardı. Yozlaşma tarihinin başlangıcında yer alan ve Antikite olarak saygınlık gören kusursuz bilgi çağı, aslında en büyük filozoflarının dahi, ortalama bir modern kadın ya da erkekten bile daha az bilgi sahibi olduğu insanoğlunun gençlik çağıydı. *Antiquitas seculi inventus mundi,** Francis Bacon'a ait bu paradoks, diğer görüşlerini paylaşmasalar da birçok entelektüelin düsturu olmuştu. Bir düşünce sistemi çağı, uzmanlığın değil köhneliğin simgesi oldu ve klasik edebiyatın estetik gücünde ısrar edenlerin çoğu, modern bilimin haklı üstünlüğünü kabullendiler. Yenilik, bir düşüncenin radikalliğine değil, geçerliliğine işaret ediyordu. Eski, kitabi bilginin aksine modern bilgi, sağduyu sahibi herkese her dilde –Fransızca, İtalyanca, Yunanca ve Latince– ulaştırılabilirdi. Buna uygun olarak yeni düşünürler ve bilim adamları, erkekler kadar kadınlara, kuramcılar kadar uygulayıcılara da hitap ettiler. Dünya artık sadece Latince yazılmış bilim kitapları vasıtasıyla değil, doğrudan ulaşılabilir ve öğrenilebilir bir dünyaydı.

Bu yeni dünya algılayışının kökleri ilim dünyasının dışındaydı. Gücünü ise alimlerin değil pratik adamların başlattığı bir hareketten, Avrupalıların "Yeni Dünya'nın keşfi" adını verdikleri hareketten alıyordu. Thomas Huxley'nin dediği gibi, muhteşem bir kuram ile uygunsuz gerçeklerin çarpışmasından daha büyük bir trajedi hayal edilemezdi. Portekizlilerin Afrika'yı keşfe başlaması ile Batılı kâşifler ve yazarlar varlığını asla tahmin etmedikleri yepyeni ülkeler ve toplumlar, gelenekler ve dinler, kadınlar ve erkeklerle baş etmek zorunda kaldılar. 1492'den itibaren sorunlar ciddileşti. Avrupa'nın Amerika kıtalarıyla yüz yüze gelmesi, rahatsız edici gerçeklerin o zamana kadar otorite sayılan kitaplardaki zarif kuramlarla yan yana sıralan-

* Eski Dünya, evreni keşfetti –ç. n.

masına neden oldu. Keşifler yüzünden kitaplar bilgi kaynağı olarak yeterliliklerini ve yorum yapmak için işe yarar araçlar olma özelliklerini giderek yitirdiler. Kısacası, yeni bir dünyanın çıplak yerlileri, entelektüellere kitaplardaki hükümlerin yerine yalın deneyimlerini kullanma yolunu açtı. Acosta'nın inancını bu kadar hızla ve tümden kaybetmesine şaşmamak gerek.

Akademisyenler dünyasında bu gelişme çok sorgulandı ve hatta aksi iddia edildi. Öncü araştırmalarında John Elliot, Guiliano Gliozzi ve Michael Ryan, keşiflerin Avrupa düşüncesi üzerinde aslında çok az etkisi olduğunu iddia ettiler. Keşifler Avrupa'nın tarih ve medeniyet kavramlarını değiştirmemiş, Beyaz Hıristiyanların diğer bütün ırk ve inançlardan üstün olduğu önyargısını sarsmak bir yana, daha da sağlamlaştırmıştı. İncil'de yer alan insanlık tarihi ve fiziki dünyanın klasik anlatımı ile Yeni Dünya'nın uzlaşması zor değildi, zira her ikisi de geleneksel anlatımların imkân verdiğinden hem daha karmaşık hem de onlarla uyumluydu.[1]

İkinci ve revizyonist olan görüşün ise erdemleri daha fazladır. Bu görüş Acosta'nın ilk deneyiminden sonra bile, klasik metinlerin yaygın etkisini ve eğitim, akademisyenlik ve bilim konusundaki fikirleri göz ardı etmemektedir; Acosta'nınki gibi metinlere daha az seçici yaklaşmamızı sağlar. Acosta'nın sevincinin kaynağı yalnızca kendi deneyiminin Aristoteles'inki ile çelişmesi değil, aynı zamanda ileri görüşlü eskilerin uzmanlıklarının da kanıtlanmasıydı. Acosta okuyucularına şunları söyledi: "En mükemmel astronom ve kozmograf Ptolemaios ile değerli filozof ve hekim İbni Sînâ çok haklıydılar; zira ikisi de tropik kuşakların altında yaşanabilir, elverişli bölgeler olduğuna inanıyorlardı."

Yeni Dünyalar, Eski Metinler'in amacı, bu yeni gelişmelerin ışığında Yeni Dünya'nın Eski Dünya için ne anlama geldiğini, özgün metinler ve tasvirler ile modern metinleri karşılaştırarak –en azından New York Halk Kütüphanesi'nin oluşması yıllar sürmüş zengin birikiminden yararlanarak– anlatmaktır. Modern Avrupa'nın erken döneminde bilgi ve ifade alanında bir devrim yaşandı. Bunun nedenleri metinlerin iç gerilimleri ve birbirleriyle zıtlıkları kadar, dış dünyadaki yeniliklerle de karşı karşıya kalmalarıdır. Eski metinler, yeni dünyaların entelektüel keşfi için hem araç, hem de engel olmuştur. Onlar önemlerini hep korudular ve Avrupa'nın on ye-

dinci yüzyıla kadar Batı'ya ve Doğu'ya doğru hareketi sonucu keşfedilenlerin, yazarların açıklamalarını ve betimlemelerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koydular. Bu kitabın yaklaşımı revizyonistlerin görüşüne daha yakın düşmektedir: Değişimin gerçek hızı aslında birçok tarihçinin kabullendiğinden daha yavaştı; otorite kabul edilen kitapların veya yazarların gücü de daha uzun ömürlüydü. Yine de, güçlü tezlerden çok, kaynakların barındırdığı paradokslar ve sürekliliklere eğilecektir. Ama biz daima öncekini anlamak için yeniyi görme çabası içinde olacağız. Acosta'nın kahkahası, bastırmaya çalıştığı meziyetlerinden daha çok akıllardadır.

Avrupa bakış açısı ile anlatılan, Avrupalılara ait bir hikâyedir bu. Avrupalı entelektüellerin ve kâşiflerin deneyimini ve bakış açılarını anlamaya çabalıyoruz; fethettikleri insanların Batı'yı nasıl anladıklarını, çektikleri sıkıntıları ya da kazanımlarını değil. Sınırlı bir hikâye olsa da, bugün anlatılmaya değer buluyoruz. Burada sunulan savları izleyen ve görüntüleri inceleyenler, Batı kültürünün, akademik ve pedagojik alanlarda hüküm süren klişelerinden çok daha zengin ve karmaşık bir versiyonu ile tanışacaklar. Tek bir hikâye yerine, dolu, tartışan, değişik sesler sunacağız.

Avrupalıların Yeni Dünya'yı "olduğu gibi" kabullenemediklerini ve birçoğunun da gördüklerini sandıkları şeylerden hoşlanmadığını izleyeceğiz. Amerikan yerlilerine taktıkları isim olan "Hintli" –ki biz de dönemin akımlarına bağlı kalmak için bu terimi kullanacağız– hatalarının ve önyargılarının büyüklüğünü kanıtlamaktadır. Ancak, son zamanlarda çokça vurgulanan bu önemli nokta, özellikle akademisyenlerin bireysel vakaları incelemek yerine, birer mantra gibi tekrarlamaları yüzünden önemsiz bir ayrıntı haline gelebilir. Kültürler arası ilişkilerden çıkarılabilecek ders, kimsenin kimseyi pek sevmediğidir. Hindistan'ı takdimi, yabancı bir kültürün anlatımına en iyi örnek olarak kabul edilen, ünlü 11. yüzyıl etnografı, Orta Asyalı el-Biruni bile, hakkında yazdığı Hindular için "Bizden (Müslümanlar) o derece farklılar ki çocuklarını bizimle, bizim giysilerimizle, âdet ve göreneklerimizle korkutuyorlar" itirafında bulunmuştur. Diğer Müslüman arkadaşları da Hindular hakkında aynı şeyleri düşünüyordu; ancak kendisi

bu yaklaşımların doğal, hatta evrensel olduğunda ısrarlıydı: "Adil olmak adına kabul etmeliyiz ki, yabancıları küçümseme sadece bize ve Hindulara özgü olmayıp, bütün milletlerin birbirlerine karşı ortak bir tutumudur." El-Biruni tümüyle yabancı değerler, kavramlar ve mitlerden bir anlam çıkartmaya çalıştı. Hindistan'ı anlatan eserinin ciddi bir incelemesi, onu diğer etnografyalarla birleştiren genel insani önyargılardan çok, analizlerini zenginleştiren ve algılarını keskinleştiren klasik metot ve gereçleri nasıl kullandığı konusuna odaklanacaktır. Bu metotlar başka vakalarda da mükemmel sonuçlar verdi. Edward Schafer'in *Vermillion Bird* (Sarı Kuş) adlı eseri, Çin imgeleminin, 8. ve 9. yüzyıllarda Nam-Viet harikaları ile karşılaştığında, bunları anlatma çabalarındaki çok sayıda başarının ve bir o kadar da başarısızlığın iyi bir örneğidir. Schafer birçok kişi tarafından benimsenen edebi geleneklerin (yüksek rütbeli memurlar, mutsuz sürgünler, mağrur Creole'ler) yabancı bir gerçeği, hem zengin ve çarpıcı tarifler, hem de kasıtlı ve kasıtsız dışlamalarla nasıl şekillendirdiğini bize gösterir. Umarız ki okuyucularımız 15-17. yüzyıllar arası yaşamış Avrupalı düşünürlere de benzer bir dikkatle yaklaşırlar.[2]

İsteğimiz sadece Avrupalının daha geniş bir dünya ile ilişkisi ve erken modern Avrupa kültürünün tarihi üzerinde düşünmeyi geliştirmek değil, uzun geçmişi olan bu gelişmelerin doğurduğu geniş kültürel tartışmalara aynı zamanda yeni bir aciliyetle yaklaşmaktır. Birçok Amerikalı entelektüel, ülkesinin ve kültürünün yeniden canlanmasının, ancak eğitim sisteminin en yüksek seviyede hayatiyeti olan dini metinler etrafına inşa edilmesi ile mümkün olabileceğini iddia ediyor. Diğerleri ise bütün dini metinlerin, içerdikleri edebi ve entelektüel başarıların (varsa) sergilenmesinden ziyade, seçkinlerin otoritesini desteklemek için seçildiklerini savunuyorlar. Ne yazık ki, her iki taraf da, geçmişte bu yetkin metinlerin Batı kültüründe nasıl kullanıldıkları hakkında, henüz önemli bir şey söylemediler. Öğretmenlerin ve düşünürlerin, kültürel gereksinimleri karşılamak için bu metinleri anlamlı bir bütün halinde nasıl bir araya getirdiklerini ve bu çabaların karşılaştığı kaderi hiç anlatmadılar. Ne de otorite kabul edilen bu kaya gibi ciltlerin içinden kaçınılmaz olarak geçen birçok çatlak ve gerilimin farkına vardılar.

Batı ve "geri kalanı" arasındaki ilişkiler alındığında, bu polemikler düşünce ve araştırmayı kısırlaştırmakta etkili oldu. Kimi, Edward Said'in Oryantalizme karşı giriştiği polemiği tersine çevirip Rönesansın da o homojen düşünüş ve imgelemi içinde, en özgün düşünürleri bile hapsettiğini iddia etti. Bu tür çabaların hiçbirinde, Said'in, ne gelenek sınırları içinde çalışıp yaratan bireyin çeşitli mücadelelerine ve başarılarına karşı, ne de, Oryantalistlerinin içinde düşünüp yazdıkları modern sömürgeci dünya ile erken modern dünya arasındaki fark konusunda gösterdiği duyarlılıktan eser vardır. Martin Bernal'in güçlü bir biçimde ve incelikle ortaya koyduğu iddiaya da gereken dikkati göstermemektedirler: Eski metinlerin mirası, içlerinde, Batı ve diğer kültürler arasındaki kültürel ilişkileri tarif eden karşılıklı olarak yıkıcı yöntemleri barındırmaktadır.[3]

Burada taslağı çizilen hikâyeyi anlatırken, tartışmada bir taraf olmak değil, sadece seviyeyi yükseltmek istiyoruz. Kitapları dünyadaki en güçlü bilgi kaynağı ve davranış kılavuzu olarak görmenin nasıl bir his olduğunu göstermeye çalışıyoruz. Kumsalda vakit geçirmek için satın aldığımız zararsız kitaplardan ziyade, her an patlamaya hazır bombalar gibi olanlarından söz ediyoruz. Okuyucusunun gözünde böylesine yüksek statüsü olan kitaplar birbirinden son derece farklıydı ve onları elinde bulunduranlar onlara çok farklı işlevler yükleyebilirdi. 15. yüzyılın dini metinlerinin, kaçınılmaz olarak tutarlılık ve bütünlüklerini kaybettikleri ve otoritelerini başka kültürel formlara bıraktıkları görülecektir. Ayrıca, bu dini metinlerin, modern tartışmacıların kabul ettiklerinden çok daha karmaşık ve hatta bazen daha çarpıcı çelişkiler ve çok daha radikal fikirler içerdiği de ortaya çıkacaktır.

Böyle bir metinler bütünü ortaya koyabilen ve uzun bir geçmişi olan karmaşık bir toplum, bu birbirine çok da iyi karışmamış, çeşitli unsurları da mutlaka içinde barındıracaktı. Rönesans Avrupa'sını ele aldığımızda, çeşitli metinler ve okuma biçimleri, entelektüel ve kurumsal otorite elde etme peşindeydi. Yeni Dünya ile karşı karşıya kalınca, eldeki metinlerin hiçbiri kullanışlı olacak kadar saf ya da değişime uğramadan sürecek kadar yararlı olamadı. Bu tarihi gerçekleri bilmek, müfredatımızı şekillendirmek isteyenlerin hırçınlıklarını ve heveslerini hafifletir ve geçmişimizle ilgili tartışmalarımıza ışık tutabilir.

Dokuları ve nitelikleri farklı, düşünülen ve söylenenlerin en iyisini ve kötüsünü içeren bu otorite metinler, Rönesans Avrupa'sı için yabancı toplumların düşünce ve değerlerini anlayabilmekte elindeki tek gereç oldu.

Diğer gereçler gibi bunlar da sık sık kullananların elinde kırıldı ya da beceriksiz ve yoz ustalarca hor kullanıldılar. Ancak birçoğu da şaşırtıcı bir esneklik ve dayanıklılık gösterdi: Kullanıldıkça değiştiler ve çoğu zaman da kullananları değiştirdiler. Sundukları meselelerin ve ihtimallerin geniş yelpazesini anlayabilmesi için, günümüz tarihçisinin zihnini ve hayal gücünü hâlâ var güçleriyle zorlamaktadırlar.

Birinci Bölüm

SINIRLI BİR DÜNYA: DÜŞÜNÜRÜN EVRENİ

Pek çok Avrupalı düşünür için 1500 yılında dünya küçük ve düzenli bir yerdi. Okuyucular da yayıncılar da, iki kapağı arasında tüm entelektüel disiplinleri ve sonuçlarını özetleyerek dünyayı tanımlayan, geniş kapsamlı kitaplardan zevk alıyordu. Bu metinler küçük ve basit ders kitaplarından koca ansiklopedilere kadar değişik boy ve kalınlıktaydılar. Ama tümünün, eksiksiz ve doğru bir bilginin esas olarak zaten var olduğu gibi bir ortak varsayımları bulunuyordu. Tümü, geçmişin ya da şimdinin kâşiflerini, İncil okuyanları ve evreni inceleyenleri hiçbir sürprizin beklemediğini belirtiyordu ve hepsi de kitabi bilginin gücünü hatırlatan tasvirlerle çekiciliğini artırmaya çalışıyordu. Parlak ışıklarla donanmış tiyatro sahneleri gibi, çerçeve içine alıp aydınlattıkları güçlü ve uzun ömürlü fikirler, yakın bir gelecekte deneyler tarafından gözlerinin yaşına bakılmaksızın çürütülecekti.

Bu kitapların çoğunun kökeni, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun zengin, rahat, gelişmiş hür kentlerinin bulunduğu Orta Avrupa'ydı. Bu kentlerdeki birçok okur, iki kapak arasında bütün entelektüel disiplinleri ve onların sonuçlarını özetleyen ansiklopedik çalışmalara meraklıydılar. Okuyucuların önyargılarını her zaman için bilen ve paylaşan yayıncılar, akla gelebilecek her boyda referans kitapları bastılar ve bunları, kitapların evreni anlatmak ve açıklamaktaki gücünü yansıtan, etkileyici tasvirlerle süslediler. Çok kapsamlı olduğuna inanılan bu kitaplar, Avrupa'nın 1500 yılı civarındaki kültürel havasına işaret etmeleri bakımından yararlıdır.

Alman ansiklopedileri birçok yönden çok açıklayıcıdır, çünkü hem yazarlarının zevkini, hem de üretildikleri toplumun meraklarını yansıtırlar. Strasbourg, Nürnberg ve Augsburg'da entelektüel yaşam (her ne kadar bazen kent konseyleri işlerine karışıyorsa da) üniversitelerce yönlendirilmeden, görece özgür bir şekilde gelişti. Yayıncılar yerel soyluların kabul edilebilir bulduğu her şeyi basabiliyor, tacirler, avukatlar ve zanaatkârlar da bu basılanları, 14. yüzyıldaki veba salgınlarının azalması, sapkın dini akım-

ların şiddetini kaybetmesi ve Alman ekonomisinin sağlamlığının verdiği güvenle tüketiyordu. *"Die gedanken sind frei"* yani "Düşünceler hürdür" diyen eski Alman ezgisi, Reform döneminin hemen öncesinde, Yukarı Almanya'nın zengin kentlerindeki yaşama, belki de başka hiçbir yerde bu kadar yaraşmazdı.

Konrad Peutinger –aristokrat, memur, arkeolog ve Erasmus'un mektup arkadaşı– bu kozmopolit dünyanın hem sosyal hem de entelektüel açıdan tipik bir örneğidir. Fugger ve Welser gibi ünlü bankacı ailelerin üssü sayılan Augsburg'da doğan Peutinger, hayatının büyük bir bölümünü bu kentte geçirdi. Sadece yönetim ve ticaretle uğraşmadı; klasikleri inceledi, İtalya'da hukuk okudu, nadir kitaplar topladı, Roma kitabelerinin ilk basılı koleksiyonunu yayınladı; hatta 4. yüzyıla ait bir Roma yol haritasının 13. ya da 14. yüzyılda kopya edilmiş bir nüshasını ele geçirdi ve üzerinde çalıştı. Böylece, edinmeye değer tüm bilgi biçimleri konusunda geniş bir bakış açısına sahip oldu. Yine de ara sıra küçük bir başvuru kitabına da ihtiyacı oluyordu. Bu yüzden Freiburg Üniversitesi'nde eğitim veren Gregor Reisch'ın *Margarita Philosophica* (Felsefenin İncisi) adlı kitabını satın aldı. *Margarita* dünya tarihini anlatır. İncil'deki Yaratılış ile başlar ve dini esaslara uygunluğu kabul edilmiş olan yedi ilim dalını şematik olarak anlatır. Onda ne dünyanın, ne de dünya ile ilgili bilginin, eski zamanlardan beri herhangi bir değişime uğradığına dair herhangi bir iz vardır. Eskiden yaşamış ve daha sonra gelen otoriteleri, coğrafi ve kronolojik konumlarından çekip alarak yan yana koyar ve onlara modern antropologların deneklerine "etnografik birer hediye" muamelesi yapmaları gibi, "felsefi birer hediye" muamelesi yapar. Kitabın girişindeki ağaç baskıda, güzel sanatların şaşırtıcı derecede durağan bir resmi vardır. Bir elinde alfabe, diğer elinde bir anahtar bulunan insan kılığındaki "Gramer", anahtarla bilgi şatosunun kapısını açar. Şatoda diğer disiplinler ve yüce "Teoloji" hareketsiz bir şekilde öğrenciler tarafından keşfedilmeyi beklemektedir. Her şey düzen içerisinde ve derli topludur. Gramer –okuma sanatı– tümüyle yazarlarla dolu bir dünyanın kapısını açar. Her konunun bir yazarı vardır: geometri için Eukleides, astronomi için Ptolemaios, teoloji için Peter Lombard. Geleneksel sanatlar ve bilimler, geliştirilmeyi değil de incelenmeyi bekleyen, geliş-

melerini tamamlamış, mükemmel varlıklar olarak belirirler. Kitap, bir insanın öğrenmek isteyebileceği her şeyi, iki kapağının arasında, gösterişsiz bir format içinde sunmaktadır. Gramer, tartışma sanatları, doğal bilimler, teoloji, Yaratılış ve Yokoluş, hepsi bir aradadır ve hiçbiri uzun uzadıya anlatılmaz. "Kitaplardaki vaazlar, akar bir sudaki kayalar gibidir" sözü, adeta bu basit ve otoriter metin için söylenmiştir. Yine de, çok okumuş ve gezmiş bir kişi olan Peutinger bu kitabı satın almaya değer buldu ve üzerine adıyla birlikte, evinden çıkarılmaması uyarısını yazdı. Belli ki içindeki bilgi haritasını, tıpkı Londra Metrosu'nun şematik, resmi ve kafa karıştırıcı ayrıntılardan uzak haritaları kadar basit, doğru ve işe yarar bulmuştur.

Peutinger'in zevkleri pek yabancı değildi. 10 yıl önce Augsburg'un rakibi Nürnberg kentinde, Avrupa'nın en atılgan ve başarılı yayıncısı Anton Koberger, günümüzde *Nürnberg Vekayinamesi* adıyla bilinen, en tanınmış ve gösterişli kitabı *Liber chronicarium*'u yayınlamıştı. Kitap, hümanist Hartman Schedel ve arkadaşları tarafından yazılmış, Anton Koberger tarafından basılmış ve Nürnberg'in rakipsiz ağaç baskı sanatçıları tarafından muhteşem bir şekilde resimlenmişti. Reisch'ın kitabından hem boyut hem de kapsam olarak daha büyüktü ve disiplinlerin yapısını değil, insanoğlunun tarihini inceliyordu. Geçmiş –canlı ve çoğu zaman fantastik– İncil'den ve klasiklerden alınmış, kahramanların ve kötülerin portrelerinde, eski kentlerin manzaralarında hayat buluyordu. Metin ise daha net ve anlaşılır bir şekilde Yaratılış'ı anlatıyor, meskûn dünyanın haritasını sunuyor ve insanlık tarihini çağlar boyu adım adım izliyordu.

Yine de içerik olarak *Vekayiname* de *Margarita* kadar sınırlıdır. O da geleneksel bir hikâyeyi anlatır. Evren, ortaçağ okullarının alışılmış kozmoloji anlayışını yansıtan bir şekilde resmedilmiştir. Her şeyin merkezinde yer alan toprak, hava, su ve ateş, insanoğlunun yaşadığı dünyanın tüm değişimlerinden sorumludur. Gezegenler –Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Satürn ve Jüpiter– dünyanın etrafında, hiç değişmeden, hiç zarar görmeden, mükemmel ve şeffaf kristal kürelere yerleşmiş halde, düzenli dönüşlerini sürdürürler. Onların ötesinde sabit yıldızlar vardır ve onlar da kristal kürelere yerleşmişlerdir. Bunların ötesinde ise sekiz ayrı katın melekleri, sonsuza kadar Yaratan'a ilahiler söylerler. Evrenin bu görüntüsü, temelle-

Resim 1.1 Gregor Reisch'ın *Margarita philosophica* (Freiburg, 1503) isimli eserinin, yedi beşeri bilim dalını ve felsefeyi ikonografik bir şekilde temsil eden başlık sayfası. Bu bilim dalları ve felsefe, doğal, rasyonel ve ahlaki felsefeyi temsil eden üç kafalı heybetli bir kadın tarafından yönetilir. Pagan bilgeler Aristoteles ve Seneca, sırasıyla doğal ve ahlaki felsefeyi canlandırırlar. Hıristiyan kilisesinin rahipleri yukarıda şefkatle alkış tutarken teolojinin ya da buradaki tabiriyle ilahi felsefenin tüm bilimlerin en yükseği olduğuna dair görüşü de resimsel olarak ifade etmiş olurlar. Kitap Augsburg'lu hümanist Konrad Peutinger'e aitti.

rini büyük Yunan düşünürleri Platon ve Aristoteles'ten almıştır. Kesinleşen formunu ise geç dönem Yeni Platoncu filozoflar olan Plotinos ve Porphyrios'dan almıştır. Bu evren tasviri, ortaçağ boyunca aynen korundu ve klasik ve geç dönem, büyük ve küçük, Dante'nin *İlahi Komedya*'sından Reisch'ın *Margarita*'sına kadar çeşitli metinlerle öğretildi. Her yönüyle anlaşılır, huzur veren ve tanıdık bir evrendi bu.

Vekayiname, adından da anlaşılacağı gibi bir hikâye metin, bir dünya tarihiydi. Antikçağ ve ortaçağda yazılan diğer dünya tarihleri gibi –ki metinlerinin çoğu hiç dokunulmadan kullanılmıştır– yaratılıştan günümüze kadar geçen binyılları kapsıyordu. İnsan kültürünün gelişimini ve kutsal Yahudi milletiyle onların kıskanç Tanrı'sı arasındaki ilişkiyi ele alıyordu. Aynı zamanda klasik antikiteyi, İsa'nın hayatını ve sonraki dünya tarihini de kucaklıyordu.

Bütün bu kozmopolit içeriğine karşın *Vekayiname*'nin amacı, okuyucuların aklını harekete geçirmekten çok, onları ahlaken eğitmekti. Tüm tarihi yedi döneme ayırıyordu. Bunun nedeni ampirik olgulara dayanmayıp, insanın uzun vadeli tarihinin, Tanrı'nın evreni yarattığı ilk haftanın yedi gününe sembolik bir şekilde denk düşürülmesi çabasıydı. Bu dönemlerden ilk altısı son derece ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Deccal ve Kıyamet'in korkunç resimler ve daha da korkunç boş sayfalarla anlatıldığı yedinci dönemde ise, seçilmişler ile günahkârların yargılandığı hüküm gününde, insanlığın sonunun bir ağlaşıp sızlanma ile değil, büyük bir patlama ile geleceği anlatılır. Tarih, evrenin kendisi kadar mantıklı ve düzenlidir. Her ikisi de Tanrı'nın iradesinin fiziki mekân ve insani zamandaki işleyişini hikâyeler. Geçmişin ve bugünün esrarengiz insan toplulukları bile, çoğu zaman tanıdık terimlerle anlatılır. İncil'deki şahsiyetler 15. yüzyıl Alman giysi ve saç modelleriyle gösterilir. Eski Ninova ve Kudüs şehirleri, gotik kuleler ve güçlü şatolarla dolu, etraftaki kırların karanlık ve duygusuzluğundan mazgallı duvarlarla ayrılmış modern kentler olarak belirir. Gerek bu muazzam, pahalı ve birçok korsan baskısı yapılmış sanat eserinde, gerekse Reisch'ın mütevazı küçük *Hitchhiker's Guide to Seven Liberal Arts* (Beşeri Bilimlerin Yedi Dalında Gezginin Rehberi) adlı kitabında, bir imparatorluk kentinin loncaları kadar titizlikle denetlenen ve düzenli bir geçmiş ve bu-

Resim 1.2 Reisch'ın *Margarita philosophica* (Freiburg, 1503) isimli eserinde bulunan bir başka resimde, Gramer, beşeri bilimler kalesinin kapısına ait kilidi açarken görülüyor.

gün, dünya ve evren resmi çizilir. Bu otorite kitaplar, basımlarındaki ve resimlendirilmelerindeki zerafete rağmen, tek tek her bir lonca zanaatkârının neyi nasıl üretmesi gerektiğini adım adım, tören tören tarif eden kurallar kadar ayrıntılı, tehditkâr ve köstekleyicidir.[1]

Bu resimler ve eşlik ettikleri metinler, Avrupalının 1500 yılı civarındaki dünyası hakkında epey bilgi verir. Bireysel hamiler için değil, kitap satın almaya hevesli, yeni ve büyük bir kitle için üretilmişlerdir. Örneğin *Nürnberg Vekayinamesi*'nin ilk baskısı 1500 adet sattı. Buna, bir de aynı yıl içinde Augsburg'da yapılan ve metnin aynen kopya edildiği, ancak küçük formata sığmadığı için resimlerin atıldığı korsan baskısını ekleyin. Chartreuse* tarikatına mensup keşiş Werner Rolewinck'in harikulade dünya tarihi gibi, daha değişik konulara el atanlar da vardı. *Fasciculus temporum* (Bir Demet Tarih) adlı bu eser, bir yenilik olarak olayları İsa'nın doğumundan geriye ve yaratılıştan bu yana tarihliyor ve dahiyane bir şekilde eşzamanlı olayları ana hatlarıyla ve kümeler halinde sıralıyordu. Kaynak konusunda da sorun ya da çelişki zemini yaratmıyordu ve o da İncil'deki tarihi ve klasik dünyayı son dönem ortaçağ Kuzey Avrupa kentlerinde ve kostümleri içinde yaşanmış gibi anlatıyordu.

Birçok kitap, baskı ve resim, öğrenmeyi okuma olarak tanımlıyordu. Birçok tarih kitabı ve kozmografya değişmeyen bir geçmiş, istikrarlı bir evren ve yeryüzü sunuyordu. Matbaanın, en azından ilk yüzyılında pazara –bazen hiç beklenmedik yerlerde bile– geleneksel metinler ve iç rahatlatıcı evren resimleri hâkim oldu. Meksika'nın ilk piskoposu Yeni Dünya'ya giderken, yanında, Muhterem Bede'nin risalelerinden, aralarında çok daha eski ama aynı derecede tutarlı bir doğa anlatımı ve hatta dünyadaki kara parçalarını, bir su küresi üzerinde bağımsız noktalar halinde belirten küçük bir harita da olan bir koleksiyon götürmüştü.

Üniversiteler: Açıklanan Dünya

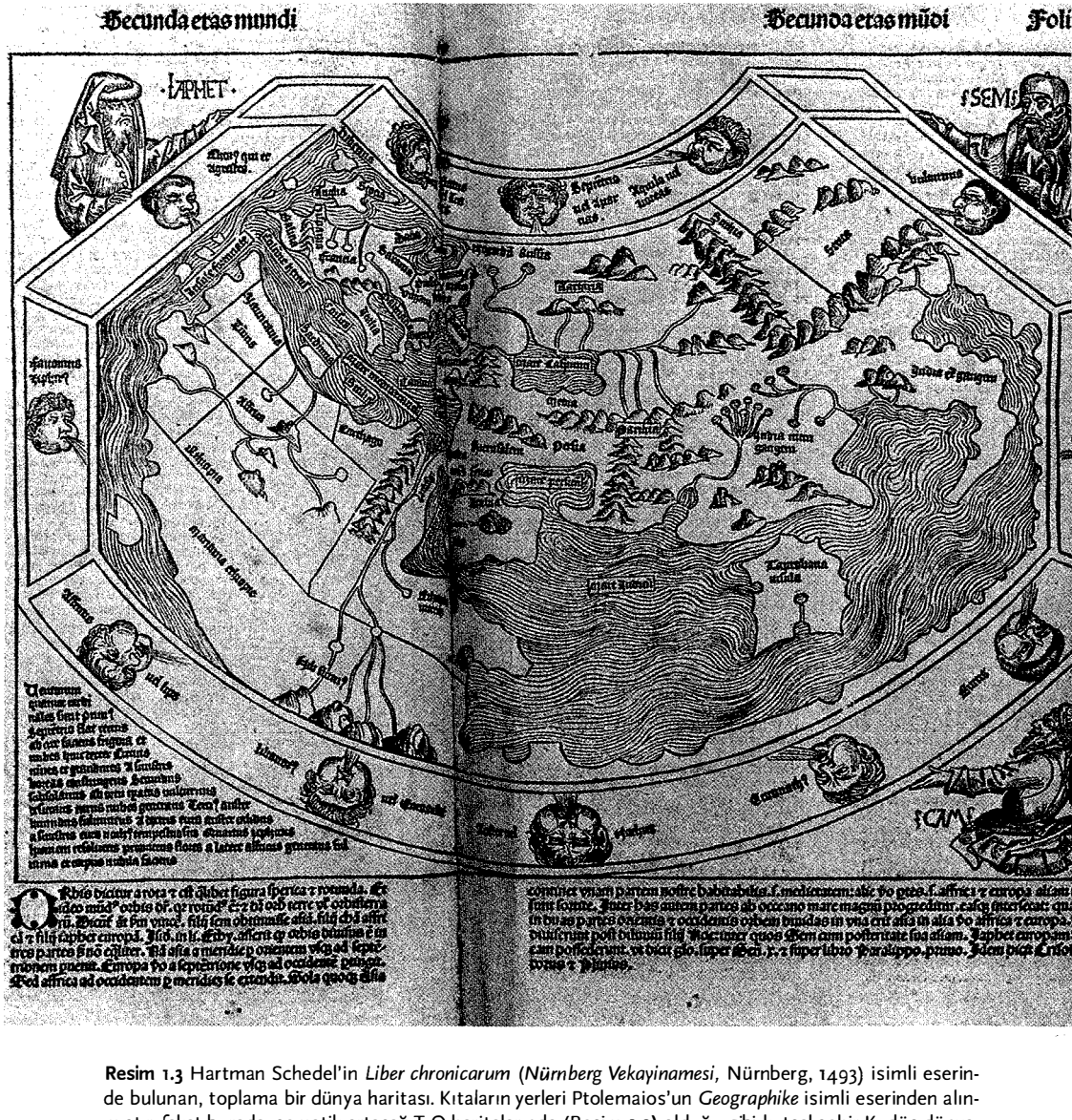
Bugün olduğu gibi, 15. yüzyılda da entelektüel yaşam değişik çevrelerden oluşuyordu. Belediye binaları ve basımevleri bu çevrelerden biriydi;

* 1086'da Fransa'da Grenoble yakınlarında Aziz Bruno tarafından kurulmuş olan münzevi terikat –ç.n.

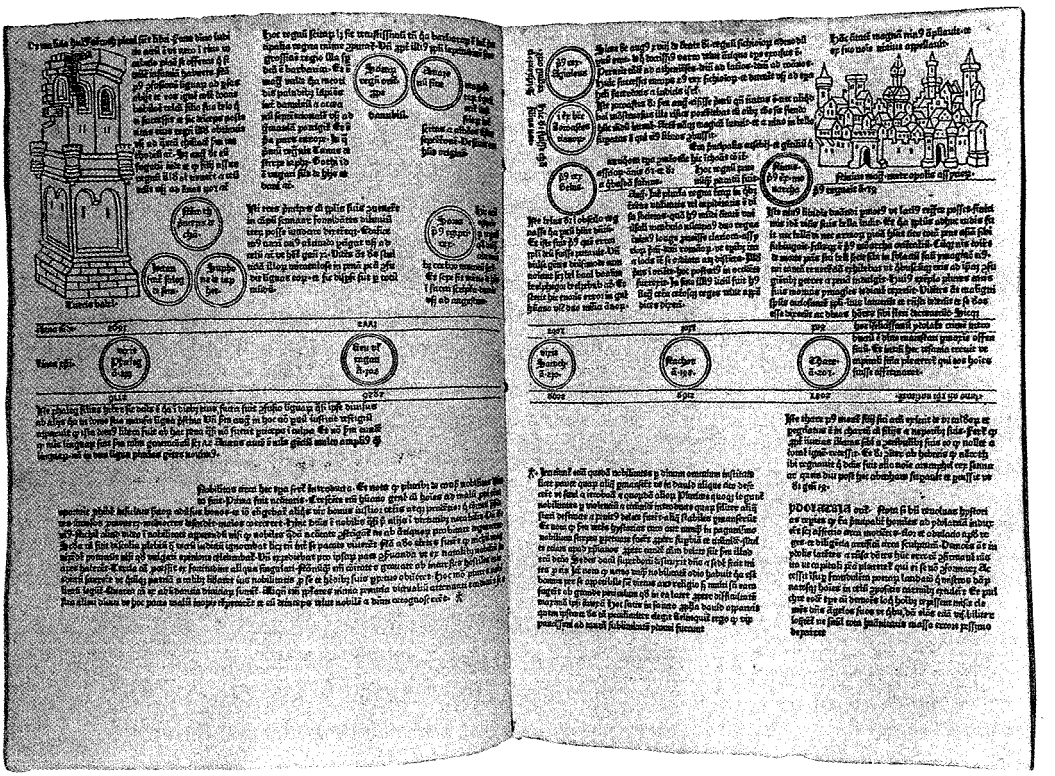
diğeri ve daha büyüğü ise üniversitelerdi. Öğretim üyelerini ve öğrencilerini ortak yöntem ve inançlarla yetiştiren bu kurumlar, sayı ve ebat olarak hızla büyümekteydiler. Oldukça çeşitliydiler. Kuzeydekilerde genellikle üstatların, güneydekilerde ise öğrencilerin sözü geçerdi. Kuzey üniversiteleri en yüce ilim olarak ilahiyatı kabul eder ve kendilerini temelde dini kurumlar olarak görürlerdi. İtalyan üniversiteleri ise eskiden beri yüksek ilim olarak tıp ve hukuk gibi uygulamalı bilimlerle uğraşmaktaydılar ve ilahiyat çalışmaları için gerekli ortamı ancak ortaçağın sonunda hazırladılar.

Görüş ve yapıları farklı da olsa, üniversiteler yaklaşım ve yöntem bakımından çok benzeşiyorlardı. Tüm öğrenciler işe liberal bilimleri [fen, tarih, felsefe] okumakla başlar, daha sonra güçlü bir tartışma mantığı kurmaya ve karşı tarafın iddialarını çürütmeye yarayan Aristoteles metinlerini arka arkaya yutarak bu konuda uzmanlaşırlardı. Üniversitelerde eğitim, her ikisi de sözel nitelikli ve kitabi temelli iki yolla verilirdi. Bunlardan ilki ders anlatmaydı ve burada öğretmen, bir metni satır satır, kelime kelime yorumlardı. Diğeri ise tartışmaydı ve burada da iki alim, herkesin önünde bir meseleyi lehte ve aleyhte tartışırlardı. Her ikisinde de, kavramak ve diğerlerini ikna etmek için, temel entelektüel araçlar setinin büyük bir beceriyle kullanımı gerekiyordu. Bu da, bir dizi savın, en önemliden en az önemliye sıralanmasını ve oradan da bir sonuca varmayı sağlayan ve halen rakipsiz olan kıyaslama metoduydu. ("Bazı köpekler kırmızıdır"; "Benim köpeğim de kırmızıdır"; "Benim köpeğim bazı köpeklerdendir".)

Tüm fakülteler, nihayetinde, eğitimini verdikleri disiplinlerin otoritesini belli birtakım metinlerden aldığına inanıyorlardı. Eskiçağda yazılmış ve asırlardır yıllanmakta olan bu üstün eserlerin benzersiz bir değeri ve amacı vardı. Onlar, uzmanların kullanılabilir bilgi üretmek için mantık yoluyla çıkardıkları sorgulanamaz hükümlerin ana gövdesini oluşturuyorlardı. Örneğin, ilahiyatçılar bilirdi ki, kıyasları için gereken temel önermeleri gönül rahatlığıyla İncil'den alabilirlerdi. Avukatlar bilirdi ki sırtlarını Romalıların *Corpus iuris*'ine yaslayabilirlerdi. Hekimler aynı şeyi Aristoteles ve Galenos'un doğa ve tıp alanındaki çalışmaları ile yapabilirlerdi. Dolayısıyla kim hangi doktrine ihtiyaç duyuyorsa, mutluluk ve yararlılık duygusu

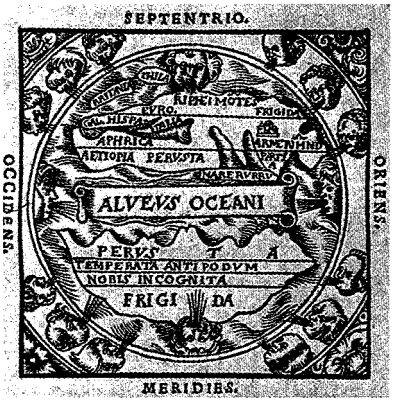
Resim 1.3 Hartman Schedel'in *Liber chronicarum* (*Nürnberg Vekayinamesi,* Nürnberg, 1493) isimli eserinde bulunan, toplama bir dünya haritası. Kıtaların yerleri Ptolemaios'un *Geographike* isimli eserinden alınmıştır, fakat burada, şematik ortaçağ T-O haritalarında (Resim 2.3) olduğu gibi kutsal şehir Kudüs dünyanın merkezinde bulunmaktadır. Harita ayrıca dünya nüfusunun, torunları tarafından oluşturulduğuna inanılan Nuh'un oğulları Yafet, Sam ve Ham'ı da resmederek, coğrafyayı kutsal tarihin içerisine yerleştirir.

Resim 1.4 Werner Rolewinck'in *Fasciculus temporum* isimli eserinden erken uygarlık tarihi. Babil kulesi , anakronistik bir biçimde Gotik bir yapı, Ninova ise surlarla çevrili bir ortaçağ şehri olarak görülüyor. Ortadaki numara ve dairelerle sunulan zaman cetveli, İncil'deki patriklerin tarihlerini hem dünyanın yaratılışından ileriye, hem de İsa'nın doğumundan geriye doğru sayarak veriyor. Üstteki ve alttaki metinlerde ise Zerdüşt'ün büyüyü bulması ve Ninus'un Asur krallığını kurması gibi, pagan tarihinin İncil tarihi ile aynı döneme rastlayan olayları anlatılıyor.

içinde o yapıyı kurar ve sözgelimi, kutsanmış ekmeğin yenmekle kanamayacağını ya da şehir meclisinin yeni gelenlere vatandaşlık verebileceğini kanıtlardı: Bunlar 14. ve 15. yüzyıl profesörlerinin incelikle işlenmiş cevaplar sunduğu meselelerden yalnızca ikisiydi.

Hangi disiplin söz konusu olursa olsun, üniversitelerin kıdemli sakinleri, otorite metinlerin ciddi sorunlar taşıdığının farkındaydılar. Örne-

Resim 1.5 Saygıdeğer Bede'nin *Opuscula* (Basel, 1533) isimli eserinden, Dünya'nın kıtlarını ve iklim kuşaklarını –soğuk, ılıman ve "yanık"– temsil eden şematik bir dünya haritası. Her ne kadar "yanık" ya da sıcak kuşak genelde yerleşik olmayan bir bölge olarak tanımlansa da, ilk olarak antikçağda betimlenen bu iklim kuşaklarının, kapsadıkları alanlarda yaşayan insanların karakterlerini oluşturduğuna inanılırdı. Haritada, Asya ve Afrika kıtalarını dengede tutan Antipodes adlı bilinmeyen kıtanın tasvirinde Macrobian geleneği kullanılmıştır.

ğin, İncil'in anlattığı birçok hikâye, yapıcılıktan uzak olmakla kalmıyor, aynı zamanda ahlak dışı bir nitelik arz ediyordu. Tıpta, Aristoteles ve Galenos, en hayati organın hangisi olduğu gibi temel noktalarda anlaşamıyordu. Ancak bu belirgin zaaflar, öğretim ve araştırmanın genel yapısını tehdit etmiyordu. Profesörler metinlere fazla titizlikle eğilmiyordu. Kendileri de, öğrencileri de otorite kitapları, tıpkı onları tükettikleri bağlamın kendisi kadar nizami ve meşru bir biçimde tüketiyordu.

Otorite metin, zamanın normal üniversite ders kitaplarının sayfalarında etrafı modern yorumlarla çevrili olarak yer alırdı. Genellikle sayfanın ortasına yerleştirilmesi ve daha iri harflerle yazılması, onun üstün otoritesinin fiziki ve estetik kanıtını oluştururdu. Örneğin; erken dönemde basılan İncil'in sivri harfleri fiziksel olarak herhangi bir hata kaldırmaz. Etrafında, daha küçük harflerle yazılmış veya basılmış ve sembollerle dikkatin metindeki önemli yerlere çekildiği resmi yorum yer alır. Bunların her ikisi de esas metnin otoritesini pekiştirir ve verilen mesajın bir soruna yol açmayacağını güvenceye alır. Bu da çok belirgin bir şekilde yapılır, yani kinaye ve çıkarsama araçları kullanılarak metnin kendi değerleri ile asla tutarsız olmadığı ya da benzer otoriteye sahip öteki metinlerle çelişmediği gösterilir. Gerektiğinde, bağımsız incelemelerin tümü, metinlerin otoritesini daha da güçlü bir biçimde destekleyecek bir çerçeve oluşturmaya hasredilir. Bazı vakalarda, gerekli destek metinleri, Batılı skolastiklerin çok şey borçlu olduğu

ortaçağ İslam düşünürleri tarafından çoktan yazılmıştı; İbni Sînâ'nın tıp *kitabın*da* olduğu gibi.

İyi eğitimli yorumcular, eski metni büyük bir ustalıkla modern gereksinmelere uygun hale getirdiler. Metnin, Hıristiyan âlemince kabul edilemez ya da gereksiz bulunan hiçbir hikâye anlatmadığını, fikir öğretmediğini ve teknik içermediğini gösterdiler. Lyralı Nikolaos gibi bir ilahiyat yorumcusu, Süleyman'ın Ezgisi* gibi azıcık sıkıntılı bir metni, kinaye yoluyla gerçeklerin örtük bir beyanı gibi okuyabiliyordu. Pietro d'Abano gibi bir tıp yorumcusu, bariz bir anlaşmazlık içinde olan Aristoteles ve Galenos'u mantık yoluyla uzlaştırabiliyordu. Aristoteles kalbi, Galenos ise karaciğeri hayati organ olarak kabul ediyordu. Pietro, hiç istifini bozmadan, her ikisinin de bir anlamda haklı olduğunu söyleyerek birbirleriyle çelişmediklerini kanıtlamış oldu.

Okuma –ustalık kazanılmış okuma– en önemli beceriydi ve sadece faydalı mesajlar iletirdi. Bu nedenle, Pierre d'Ailly'nin astronomi ile ilgili bilimsel tezlerinin basımcısı, bu karmaşık sanatın gizemlerini aktaran hocayla öğrencisini kitap okurken çizmiştir. Hocalar da sayıları binleri bulan öğrencileri de –Kutsal Roma İmparatorluğu'nda 1500 yılında 15 üniversite vardı– kitap adamıydılar. Yorum zırhı içine hapsolmuş metin, güncel tek bir anlam sunmaya zorlanmıştı.[2]

O sıradaki şartları ve entelektüel yaşamın sonuçlarını inceleyen tarihçiler, dönemin zaruri bir kısırlık dönemi olduğu fikrinde birleşmektedirler. Üniversitelere egemen olan ve kitapçıları tıka basa dolduran bu otorite kitaplara, entelektüel ilerlemenin önünü kesen, aşılamaz, karanlık birer sıradağ muamelesi yapmışlardır. Ayrıca, Güney Afrika ve Amerika kıtalarındaki yeni dünyaları keşfeden, şeytani bir zekaya sahip gemicilerin ve fatihlerin, gerek fiziksel gerekse entelektüel cesaretini dramatize etmişlerdir. Kutsal kuramların otoritesini kıran hayati gerçeklerle çıkagelenler alimler değil, bu kişilerdi. Alimlere gelince –onlar da tıpkı 100 yıl sonraki Konfüçyüs Çin'indekiler gibi– askerlerin ve gemicilerin getirdiği yeni veri-

* *El-Kanun fi'Tıb* –ed.n.

* Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünde yer alan ve bir kadınla bir erkeğin sırayla terennüm ettikleri aşk şiirlerinden oluşan "Neşideler Neşidesi" –ed.n.

lerin farkına varmak yerine, bir dizi otorite kitabı yeniden gözden geçirmeyi tercih etmişlerdi.

Bu görüş yeni sayılmazdı. Yeni felsefe ve yeni bilimin en sert manifestolarını yazmış olan 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl entelektüelleri tarafından formüle edilmişti. Birçok polemikçi gibi, onlar da izah etmek yerine rakiplerinin görüşlerini zayıflatmak için yazdılar. Bu tartışmalar kitaba dayanan eski dünya kültürünü şiddetle basitleştiriyor, hak etmediği mevkileri işgal eden kof insanların yanışından çıkan duman ise, onun karmaşıklığını meraklı gözlerden gizliyordu.

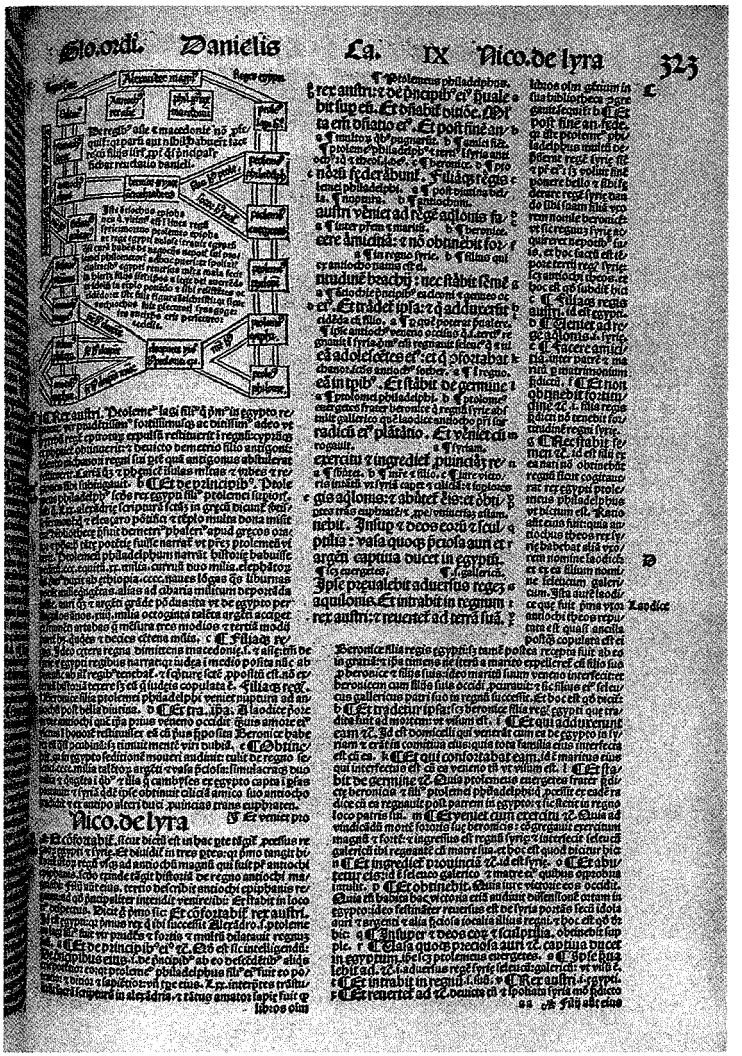
Aslında hiçbir kitap ya da kurum tek başına 15. yüzyılın sonundaki eğitimli dünyanın karmaşık ve çekişmeli ortamını yansıtamaz. Alimlerin okuduğu otorite metinler listesi, değişmez bir biçim ve içerik yığınından ziyade, ağır ağır ama sürekli ilerleyen, çok çeşitli elementlerden oluşan, yer yer oynak bir buzul gibiydi. Alimlerin hareket halindeki bu hedefe uyguladıkları yöntemler ve kullandıkları araçlar, onun içinde bulmayı umdukları değerli madenler kadar çeşitliydi. Bizler de, bu sürekli hareket eden dinsel kitaplar kütlesini oluşturan elementlerde ve onun yarattığı çalkantıda, izleyen 150 yılın entelektüel devriminin bazı nedenlerini bulabiliriz.

Hümanizm: Otorite* Kitaplar Üzerinde Savaş

Avrupa'nın 1500 yılındaki kültürel panoramasını savaş sahneleri doldurur. Avrupa, Yeni Dünya'nın keşfinden de önce entelektüel devrimin sancılarını yaşıyordu. İtalya'da 1350 yılından itibaren, Kuzey Avrupa'da ise daha sonraları, yeni tip insanlar üniversitelerin skolastik sistemini her yönüyle sorgulamaya başlamıştı. Bu yeni tip insanların, müfredatın çekirdeğini oluşturacak metinler, bu metinlere uygulanacak yorumlama biçimi ve bunu yapmaya yetkisi olanların kimliklerine dair kendi görüşleri vardı.

Bu yeni kişiler kendilerine "hümanist" diyorlardı. Burada vurgulanan şey, onların yüksek ahlaki değerlere sahip ya da gerçekten çok insancıl olmaları değil, sadece kendilerini *studia humanitas*, yani beşeri bilimler alanında uzman kabul etmeleriydi. Bu terim gayet belirgin bazı ko-

* Kanon kitaplar: Hıristiyan kilisesince Kitab-ı Mukaddes'in bir bölümü olarak kabul edilen kitaplar, genel kabul gören kitaplar –ed.n.

Glo. ordi. Danielis Lra. IX Nico. de lyra 323

Nico. de lyra

Resim 1.6 1506-1508 yılları arasında Basel'de basılmış ve içinde Lyralı Nikolas'ın bir önsözü bulunan bir İncil. Sadece sayfanın ortasında büyük puntolarla yazılı olan küçük sütun İncil'e aittir. Burada ele alınan kısım, genellikle insan tarihinin bütün gelecek zamanının öngörülmesinde kullanılan Daniel'in kehanetidir. Sol üst köşede bulunan şecere şeması ise Mısır ve Mezopotamya'da Büyük İskender'i takiben başa geçmiş kralların bir listesini göstermektedir. Bu gibi özerili soyağaçları hazırlamak ortaçağ ve Röneseans tarihçileri için çok önemliydi.

nuları içeriyordu: dilbilgisi, belagat ve mantık yürütme, yani eğitim dili olan Latince'ye hâkimiyet kazandıran ilimler ile hitabet, tarih, şiir ve ahlak felsefesi, yani öğrencinin kişiliğini geliştiren düşünce ve yazı biçimleri. Bu konuların birçoğu genç bir adamın (ya da kadının) bu dünyada iyi bir yere sahip olmasına, ahlaki seçimler yapmasına ve etkili emirler vermesine uygundu. Petrarca'dan bu yana tüm hümanistlerin iddiasına göre, yüksek ilimler sayesinde Romalılar hem dünyayı yönetmiş hem de edebiyat ve sanatta ölümsüz eserler üretmişlerdi. 15. yüzyıldaki yeniden doğuş, edebiyat ve güzel sanatlarda yeni bir canlanma yaratmıştı ve sürdürüldüğü takdirde Romalılarınki kadar etkili ve görgülü bir seçkinler tabakası yaratılabilirdi.

Hümanistler bu idealleri uzun uzadıya tartışmakla kalmayıp, var olan üniversiteleri de bu seviyeye çıkamamakla suçladılar; üniversitelerin müfredatlarında ağırlığın biçimsel mantık tartışmalarına verilmesini eleştirdiler. Onlara göre bu beceriler insanı eğitebilir, ama onları iyi kılmaz ve başkalarını iyi kılmak için gereken donanımı sağlayamazdı. Daha sert eleştirilerini ise üniversite alimlerine yönelterek, onların klasik metinleri, tırnaklarını söküp modern şartlara uyduran yorumlarla sarmalamalarını kınadılar. Hümanistlere göre klasikler yorumlanmadan okunmalıydı. Ortaçağ zırhına bürünmüş yorumlardan arındırılmalı ve gerçekten klasik olmasa da, en azından klasik görünümlü bir yazıyla yazılmalı ya da basılmalı ve modern ya da Hıristiyan olmayan bir toplumun ürünü olarak değerlendirilmeliydi. Hümanistler Napoli'den Nürnberg'e, Krakow'dan Canterbury'e kadar birçok şehir ve sarayda kurdukları okullardaki, büyük çoğunluğu erkek olan öğrencilere, üniversite ilahiyatçıları ve hekimleri tarafından resmi, denetimli ve lisanslı beceriler verilmesini değil, Eski Yunan ve Roma'ya ait daha genel, ahlaki ve edebi derslerin okutulmasını sağladılar.

Hümanistler giderek prensleri, piskoposları, kentlerin tacirlerini ve taşralı rahipleri ikna etmeyi başardılar. Yeni kitapları ve okulları, skolastiklerin yanı sıra çoğalarak, alternatif bir kaynaklar ve yaklaşımlar dizgesi haline geldi. Avrupa'daki yönetimler, hümanist okullarda okuyanların diplomatik görevler üstlenmek, resmi devlet tarihi yazmak, düzenli ve anlaşılır

kayıtlar tutmak, istendiğinde etkileyici propaganda yapmak gibi birçok pratik işi rahatlıkla yerine getirebilecek kadar iyi bir eğitim aldığını gördüler. 1490'ların sonunda, Avrupa'da, her ikisi de belli amaçlara hizmet eden, belli mesleklere insan yetiştiren ve koyu taraftarları olan iki eğitim anlayışı ve uygulaması vardı.[3]

Ancak, hümanizm ikinci bir eğitim sistemi olmaktan öteydi. İtalya'da ve Kuzey Avrupa'da bazı entelektüeller, mevcut sisteme alternatif sunmakla yetinmeyip, doğrudan doğruya onun var olma hakkını sorguladılar. Onlara göre, skolastiklerin kullandığı yöntem, otoritesini kabul ettikleri metinleri baştan aşağı çarpıtıyordu. Bir kere skolastikler, sadece Aristoteles ve Galenos'un değil, İncil'in de Latince çevirilerini, asıllarının yetkili temsilcisi olarak kabul ediyordu. Halbuki Latince versiyonlar, hem orijinal çevirmenler, hem de sonraki yazıcı ve basımcılardan kaynaklanan hatalarla doluydu. İkincisi, skolastikler bu hatalı metinleri sanki eski toplumlarda değil de, kendi zamanlarında yazılmış gibi okuyorlardı. Ayrıca kendi sonuçlarını, hümanistlerin –ve Romalıların– klasik düzyazısı ile değil, klasik üslupçuları rencide eden, itici ve sevimsiz teknik bir jargonla sunuyorlardı. Böylesi bir dil paslı bir borudan akan suyun guruldamasını andırıyordu.

Geleneksel alimler, hümanistler tarafından kendi alanlarında bile zorlandılar. Lorenzo Valla 15. yüzyıl ortalarında yayınladığı *Annotations on the New Testament* (Yeni Ahit Üzerine Notlar) adlı eserinde, bu son derece önemli belgenin özgün metninin Latince değil Yunanca ol-

Resim 1.7 Astronom, ilahiyatçıya otorite bir metin yardımıyla yıldızları öğretiyor. Astrolojik sembollerle belirlediği gezegenleri, şeffaf kürelerinin içinde yeryüzünün çevresinde dönerken gösteriyor. Bu resim, doğa felsefesi üzerine çokça bilimsel eser yazmış ve çok sayıdaki okurlarının arasında Kolomb'un da bulunduğu Pierre d'Ailly'nin *Concordantia astronomiae cum theologia*'nın (Augsburg, 1490) bir nüshasında yer almaktadır.

duğunu ileri sürdü ve kendi dönemine ait Vulgata'nın* birçok yerde Yunanca'dan yanlış çevrildiğini öne sürdü. Yarım yüzyıl sonra Erasmus, Valla'nın bu parlak polemiğini yayınladı ve birkaç kişi ile birlikte onu mantıki sonuçlarına kadar götürdü. Kardinal Ximenes'in resmi himayesi altında bir grup İspanyol ve İtalyan bilim adamı yayınladıkları eleştirel metinde Eski Ahit'in her sütununu İbranice, Yunanca ve Latince metinleri ile ve Eski Ahit'i de Yunanca ve Latince metinleri ile bir arada verdiler. Başarılı bir yayıncı olan Johannes Forben'in daha az resmi ancak daha etkili desteğini alan Erasmus, daha da ileri giden bir İncil basarak Ximenes'i gölgede bıraktı. Erasmus, Vulgata İncil'ini kendine özgü, daha zevkli –ve kendi düşüncesine göre daha doğru– bir klasik Latince ile yeniden çevirdi. Yunanca metni de satır satır, yanı başında yayınladı ve metin üzerine yaptığı yorumlarda da, döneminin ebedi ve otorite kabul edilen kilise doktrinlerinin ve uygulamalarının, aslında İncil'in yanlış çevirisine dayandığını tekrar tekrar gösterdi. Günah çıkarma ve günahların bağışlanması geleneğini destekleyen günah çıkarma ayinleri, nefsin köreltilmesi ve günah cezasının bir kısmının kilise tarafından bağışlanması kavramları, gücünü Vulgata'da belirtilen *poenitentiam agite* –kefaret olarak ceza çekmek– emrinden alıyordu. Ancak Erasmus, metnin Hıristiyanlara aslında tövbe etme –*metanoeite*– yani pişmanlık gösterileri yapmayıp bunu kendi içlerinde hissetmeleri gerektiğini emrettiğini gösterdi. Birkaç yıl arayla böyle iki İncil'in birden ortaya çıkması ilahiyat fakültelerinin ve dahası kilisenin otoritesini temelden sarstı. Bir Fransisken ya da bir Dominiken rahip, geleneksel vaazını verir ve papalığın Aziz Peter tarafından kurulduğunu anlatırken, genç bir hümanist pekâlâ kendisine bir Yunanca Yeni Ahit gösterip "Aziz Petrus hiçbir zaman Roma'da bulunmadı" diyebilirdi; zira Yeni Ahit'te böyle bir ziyaretten söz edilmemekteydi.[4] Benzer gelişmeler hukuk ve tıp alanında da görüldü. Aristoteles, o bilgiçlerin ustası bile hümanistlerce yenilendi; aşırı edebi Latince ile çevirisi yapılmış olan eski eserlerini, orijinal Yunanca metinlerle dikkatle karşılaştırarak yenileme yoluna gittiler.

* Kutsal Kitabın 4. yy sonunda Hieronymus tarafından yapılan Latince çevirisi –ed.n.

Bu arada hümanistler de skolastikler de mücadelelerini fakültelerin hem içinde hem dışında yürütüyorlardı. Hümanistler rakiplerinin cehaletini alaya alan mükemmel yergiler yazdılar. Bu yergilerde biçimsel felsefenin ve diğer disiplinlerin katılıkları ve yetersizlikleri yüzünden maddi ve siyasi destek almamaları gerektiğini sivri bir dille hicvettiler. Bu eleştirilere verilen cevaplardan daha güçlü olarak, Rabelais'nin *Gargantua* adlı eserinde bu nükteli sözlerin bir yansımasını buluyoruz. Ama skolastikler de meydanı terk etmediler. Dominiken bir ilahiyatçı olan Giovanni Nanni ya da Viterbolu Annius, hümanistleri Yunan ve Roma pagan tarihlerine olan düşkünlüklerinden dolayı eleştirdi, çünkü bu tarihlerin hatalarla dolu olduğuna ve Hıristiyanlar tarafından okunmasının uygun olmadığına inanıyordu. Bunların yerini almak üzere düzenlediği alternatif Avrupa tarihleri, Yunan ve Romalıları, Babil, Mısır ve Etrüsk ülkesinin engin bilgi sahibi filozofları ile karşılaştırıldığında, geri kalmış ve bayağı halklar olarak gösteriyordu. Üstelik iyi eğitim almış, sistematik bir ilahiyatçı olduğundan, metinlerinin otoritesini artırmak için bunları –doğal olarak– bir dizi yorumla sarılıp sarmalanmış karmaşık biçimsel savlar halinde sunuyordu.

Annius yeni metinlerin kabul görmeleri gerektiğini bazı nedenlere dayandırıyordu. Bunların yazarları rahiplerdi, yani doğruları *ex officio* (görevleri olduğunu kabul ederek) söyleyen kişiler, yalan söyleyen sıradan insanlar değil. Gerçekleri, içinde her şeyin söylenebileceği alelade hikâyelerden değil, tahrif edilemeyecek arşiv belgelerinden alıyorlardı. Bu savları çürütmek öylesine güçtü ki, sonunda birçok hümanist Nanni'nin martavallarının üstünlüğünü kabul etti. (Bunlar Herodot'tan ve diğer özgün metinlerden çok daha ünlü oldu ve çok sattı.) Yeniden basılan, özetleri çıkarılan ve bazen de orijinal dipnot yığınlarından arındırılan bu metinler, bir hümanist tarzın yaratılmasını sağladı: Avrupa'daki her ırkın geçmişi Truva ve benzeri yerlerin kahramanları üzerinden Nuh'un üç oğluna dayandırıldı. Annius, Lombardların (Latince *Longobardi*) soyunun, iki büyük kurucusu Lando ve Bardus'a, Frankların da bir üçüncüye, Francus'a dayandığını iddia ettiyse de bu görüşü herkes benimsemedi. Ancak herkes, etimolojinin tarihe ışık tuttuğu görüşünde onunla birleşti. Şecereler ve bunların üzerinde dönen tartışmalar çığ gibi büyüdü.[5]

Diğer skolastikler, Erasmus'un *Yeni Ahit*'i gibi temel eserlerde dahi gerçek hatalar bulmayı becerdiler. Erasmus, yeni Latince ile yazdığı Yeni Ahit'inde, Teslis ile ilgili bir bölümü –artık geç bir ekleme olarak kabul ediliyor– Yunanca aslında bulunmadığı gerekçesiyle çıkartmıştı. Eleştirmenlerinden biri elindeki bir Yunanca elyazması ile rahatsızlık yaratan sözlerin varlığını kanıtladığı için Erasmus metnini eski haline getirmek zorunda kaldı. Bu arada birçok hümanist, kendi dilbilim araçlarını eski metinlere, skolastizmin tekelinde olan –doğa bilimleri gibi– yeni alanlarda uygulayabileceklerini gördüler. Bir başka deyişle, her iki grup da gerektiğinde bir diğerinin silahını kullanmakta usta olduğunu kanıtladı. Yöntemler arası bu karşılaşmalar, her zaman çatışmayla bitmiyordu. 15. yüzyılda Floransa'da yaşamış alim Marsilio Ficino hem hümanist hem skolastik yöntemleri kullanarak Platon'un tüm eserlerini Latince'ye çevirmiş ve böylelikle Aristoteles'e alternatif, çok sayıda popüler metin ve yorum üretmişti. Yeni bir felsefi temel olan bu yapıtlar, aynı anda hem etkileyici hem de sert bir üsluba sahipti.[6]

Sonuçta ne skolastikler ne de hümanistler uyumlu ve birleşmiş haldeydiler. Skolastikler diğer skolastiklere, hümanistler de diğer hümanistlere saldırdılar ve bunu yaparken, karşı tarafa saldırırkenki kadar keyifliydiler. Bugün olduğu gibi o günlerde de akademik ödüller küçük, akademik siyasetler haşin ve fakültelerdeki kavgalar şiddetliydi. Skolastikler birkaç ekole ayrılmıştı. Üyelerin kendi oluşturdukları kuramların tartışılma şekli ve statüleri konusunda temel fikir ayrılıkları söz konusuydu. 14. ve 15. yüzyıllarda, tartışmaların bir tutarlılığı olması ve yeni gerçeklerin onaylanması gereken durumlarda, skolastik doğabilimciler kendilerini Aristoteles'in, hukukçular ise *Corpus iuris*'in (yasalar bütünü) otoritesine itiraz ederken buldular. Hümanistler ise en iyi klasiklerin ve en iyi devlet yapısının yanı sıra, daha az ahlaki konuları da –birbirlerinin inancını, okur yazarlığını ve hatta nesebini– tartışıyorlardı.

1517 yılında Martin Luther, Batı kilisesinin öğretilerinin ve uygulamalarının Yeni Ahit'ten destek almadığını ve bunlardan vazgeçilmesi gerektiğini toplum önünde açıkça tartıştı. Hem skolastikler hem de hümanistler kendilerini yepyeni radikal bir işbirliği içinde buldular; tıpkı rakip

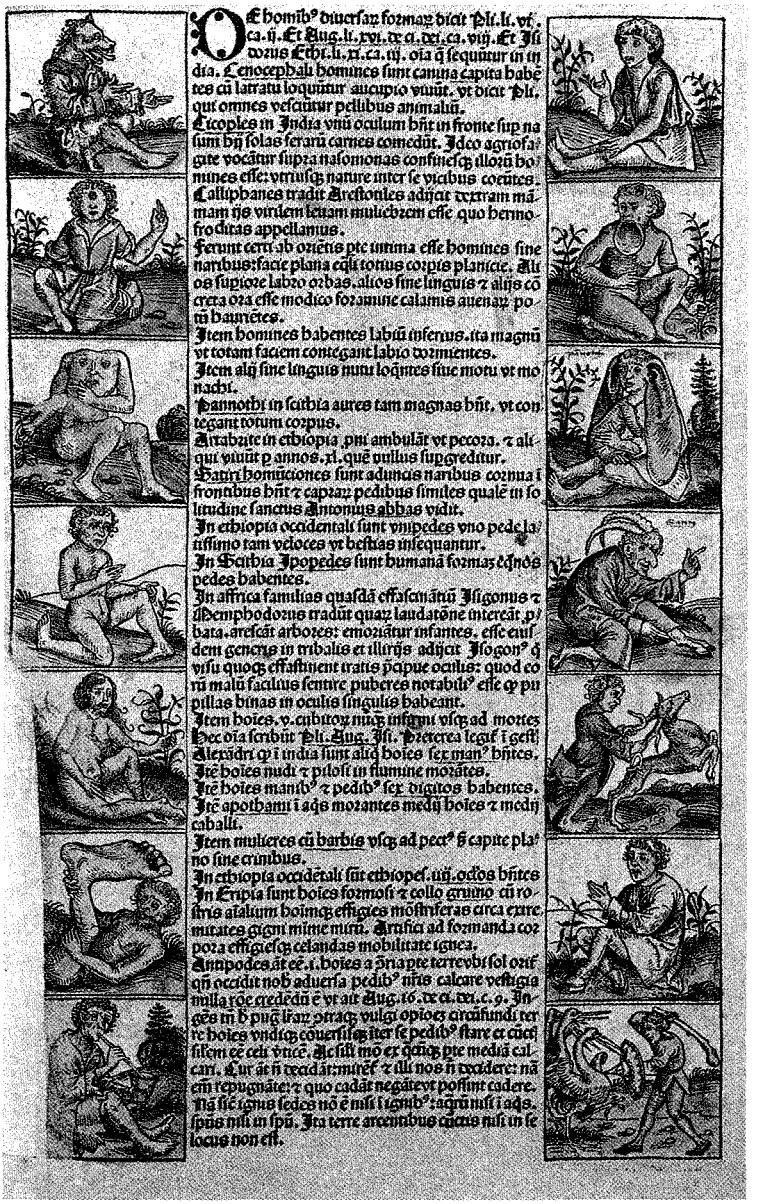
Resim 1.8 Kardinal Ximenes'in katkılarıyla hazırlanan çokdilli İncil'den (Alcala, 1514-1517) yaratılışı anlatan bölümün başlangıcı. Geleneksel Latince çevirisi, Yunanca (solda) ve İbranice (sağda) çevirilerinin ortasında yer almaktadır. Sol alt tarafta ise Targum (Aramca çevirisi) bulunmaktadır.

iki futbol takımının, aynı sahaya dalan üçüncü bir takıma karşı oynamaları gibi. Protestanlar sadece İncil'in tam bir inanılırlığa sahip olduğunu iddia ediyor, ama ne dediği konusunda anlaşamıyorlardı. Katolik skolastikler mesleklerinin geleneksel donanımının sadakatle korunması ve hararetle savunulması gerektiğinde ısrar ettiler. Erasmus bile alay ettiği geleneksel skolastik kültürde birtakım meziyetler bulmaya başladı; en azından sosyal ve politik kargaşa tehdidi yoktu. Oysa 1520'de Protestanlık böyle bir tehdit yaratmıştı; zira köktendinciler, İncil'in buyurduğu gibi köleliğin kaldırılmasında ve hatta özel mülkiyete son verilmesinde ısrarcı olmuşlardı. Bir zamanlar doktrinin Gotik katedraline sağlam bir temel oluşturan otorite metinler, yıkımın kaynağı haline gelmişlerdi. Devrim bile hızla mezheplere bölünmüştü; zira ilahiyatçılar, artık onları zaptedecek güvenilir yorumlar çerçevesinden yoksun kalan güçlü sözcüklerin ve görüntülerin anlamı konusunda anlaşmazlık içindeydiler.

Kısacası 1520 ve 1530'larda kitap dünyası tutarlı değil karmakarışık, birleşik değil paramparçaydı. Çatlaklar, sadece belli ayrıntılarda fikir ayrılığında olan kişiler arasındaki münakaşaları değil, bilginin kendisi ve entelektüel standartlar üzerine yapılan ana tartışmaları da niteliyordu. Olgunluğa ermiş genç bir entelektüelin bu yıllarda kitap satın almaya ve okumaya başladığında hangi kitapları okuyacağına, ne tarz bir okuma yöntemi izleyeceğine, üniversiteye gidip formel bir eğitim mi alacağına yoksa hümanist bir okula gidip yeni bir ahlakçılık ve estetik anlayışı mı edineceğine karar vermesi adeta imkânsızdı.

Batı ve Diğerleri

Otorite metinlerin karmaşıklığı ve tezatları, en açık biçimde, diğer kültürleri anlatmak için kullanılan modellerin yer aldığı bölümlerde ortaya çıkıyordu. Örneğin büyük Plinius'a ait ansiklopedik Doğa Tarihi özellikle uzak diyarlarla ilgili yanlış bilgilerin nasıl bir araya getirilebileceğine dair, popüler ve kolay taklit edilebilir bir model teşkil ediyordu. Plinius doğal dünyaya karşı büyük bir merak duyuyordu; zaten Vezüv'ün Pompei ve Herculaneum'u yok eden patlamasını incelerken öldü. Ancak kitabı, deneysel araştırmalardan çok edebi kaynaklara dayanıyordu ve uzak yerlere

De homib⁹ diuersaꝝ formaꝝ dicit Plī. li. vī. ca. ij. Et Aug. li. xvi. de ci. dei. ca. viij. Et Isi dorus Ethi. li. xi. ca. iij. oia q̄ sequunt in India. Cenocephali homines sunt canina capita habentes cū latratu loquuntur aucupio viuūt. vt dicit Plī. qui omnes vescuntur pellibus animaliū.
Cicoplee in India vnū oculum hñt in fronte sup nasum hij solas ferarū carnes comedūt. Ideo agriofagite vocāt supra nasomonas confines q̄ aliorū bominum esse: vtrusq; nature inter se vicibus coeuntes.
Callipbanes tradit Arestonles adiacē terram māmam ee virilem leuam mulebrem esse quo hermofroditas appellamus.
Ferunt cerni ab oriente pte umbra esse hominū sine naribus: facie plana cui tonus corpis planicie. Alios supiore labro ozbas. alios sine linguis z aliis cō creta oza esse modico fozamine calamis auenaz potū bauriētes.
Item homines habentes labiū inferius. ita magnū vt totam faciem contegant labio tormentes.
Item alii sine linguis nutu loquntes siue motu vt monachi.
Pannotbi in scithia aures tam magnas hñt. vt contegant totum corpus.
Arabite in ethiopia .pni ambulāt vt pecora. z aliqui viuūt p annos. xl. quē nullus supgreditur.
Pygmei homuciones sunt aduncas naribus cozpa i frondibus hñt z capitaꝝ pedibus similes qualē in solitudine sancius Antonius abbas vidit.
In ethiopia occidentali sunt vnipedes vno pede la/tissimo tam veloces vt bestias insequantur.
In Scithia Ipopedes sunt humanā formaꝝ eqnos pedes habentes.
In affrica familias quasdā effascinātū Isigonus z Ctesemphodozus tradūt quaz laudatone intercāt p/bata. arescāt arbozes: emoziātur infantes. esse eiusdem generis in tribalis et illiryis adiacē Isogon⁹ q̄ visu quoq; effascinent iratis papue oculis: quod eo ni malū faciūs sentire puberes notabili⁹ esse q̄ pupillas binas in oculis singulis habeant.
Item boies. v. cubitoz mag̃z infimi vsq; ad montes Hec oia scribūt Plī. Aug. Isi. Preterea legit i gestis Alexādri q̄ i india sunt aliq̄ boies sex man⁹ hñtes.
Iē boies nudi z pilosi in flumine morātes.
Iē boies manib⁹ z pedib⁹ sex digitos habentes.
Iē apothami i aq̃s morantes medij boies z medij caballi.
Item mulieres cū barbis vsq; ad pect⁹ ꝑ capite plano sine crinibus.
In ethiopia occidētali sūt ethiopes. vñ. ocios hñtes
In Cripia sunt boies formosi z collo grumo cū rostris galinaꝝ boinaq; effigies mostruosas circa ezre mutates gigni mime miru. Artifices ad formanda corpora effigiesq; celandas mobilitate ingenii.
Antipodes ait ee. i. boies a ñra pte terrevbi sol oriq̄ occidit nob aduersa pedib⁹ nitis calcare vestigia milla rōe credēdū e vt ait Aug. in. de ci. dei. c. 9. Ingēs in b pug̃ iraz ostraq; vulgi opiones circūfundi terre boies vndiq; couersisq; iter se pedib⁹ stare et circa silem ee celu vndiq. Acsili mō ex q̄cūq; pte media calcari. Cur ait ñ cadāt: mineꝝ z illi nos ñ cadere: nā em repugnāte: z quo cadāt negāt eē posse cadere. Nā sic ignis ledens nō e nisi i gnib⁹: aqua nisi i aqs. spūs nisi in spū. Ita terre arcentibus cūctis nisi in se locus non est.

Resim 1.9
Hartmann Schedel'in *Liber chronicarum*'unda (*Nürnberg Vekayinamesi*'nin Latince çevirisi, 1493) anlatıldığı şekliyle, Yunan etnografya geleneğinde canavar ırklar. Bu resimlerin, her ne kadar ortaçağa ait olsalar da antik prototiplerine dayandıkları şüphe götürmez. Yaşlı Plinius ve onu özetleyen Solinus antropolojik bilgilerin bu türüyle alakalı en zengin kaynaklardır.

HERODOT

MÖ 425 yılında tamamlanan *Herodot Tarihi,* Yunanlıların Pers İmparatorluğu ile yaptıkları savaşları kaydetmekten çok ötelere gider; bir coğrafya ve etnografi hazinesidir. Kısmen Herodot'un kendi seyahatlerine, ama daha çok ikinci el kaynaklara dayanan bu bilgiler, bilinen dünyanın sınırlarındaki yerler ve insanlara yaklaştıkça, daha da fantastik bir hal alır.

Batılı ilim adamları, *Herodot Tarihi*'ne, değerli hümanist Lorenza Valla'nın Latince tercümesi sayesinde, 15. yüzyılda daha kolay ulaşır oldular. Yabancı halklara ait egzotik âdetlerin tasviri –evlilik ve ölü gömme töreleri, dinleri ve askeri becerileri– Rönesans tarihçilerine ve etnografyacılarına model oldu.

Herodot, Karadeniz'in kuzey kıyılarında yaşayan İskitleri anlatırken, kökenlerine özel bir yer verir. İskitlerin bu konuda kendi anlattıklarını –ki bir kelimesine bile inanmaz– hikâye ettikten sonra, onların Herakles soyundan geldiklerine dair ikinci bir efsaneye –bu kez Yunan– döner:

"Bir başka hikâye daha vardır. Ben, şimdi anlatacağım bu hikâyeye inanmaya daha yatkınım. Göçebe İskitler bir zamanlar Asya'da yaşar ve Massagetaelerle savaşırlarmış. Ama yenilmiş ve bu yüzden yurtlarını terk edip Araxes nehrini geçerek Kimmer ülkesine gelmişler. Onların

ait bitkiler, hayvanlar ve duygulu yerli ahalisi ile ilgili fantastik iddialarda bulunuyordu. Plinius ve onun hevesli okuyucusu Solinus, dünyanın kenarında yaşayan korkunç ırklara dair zengin bilgiler verdiler ve köpek kafalı adamlardan, başları omuzlarının altında olan adamlardan, çöl güneşinden korunmak için gölgesine sığındıkları tek bir koca ayağı olan adamlardan söz ettiler. Tıpkı Desdemona'nın Otello'yu dinlerkenki hali gibi, okurlar da nesiller boyu bu tuhaf yaratıklarla, onların yiyecekleri ve ölü gömme âdetlerine ilişkin hikâyeleri ürperti ve merakla izlediler. Hiç kuşku yok ki, bu garip diyarların kelimenin tam anlamı ile tuhaf, gayri medeni, hatta insan bile sayılamayacak yerlilerini görmek için de büyük bir isteğe kapıldılar.[7]

Plinius dahi geçerli modellerin ve materyallerin tümünü kullanıp tüketmemiştir. Plinius, Yunanlıların Yunanlı olmayan halklar için geliştirdiği zengin geleneğin içinden geliyor ve ona yaslanıyordu. Bu gelenek MÖ 5. yüzyılda başlamıştı. O sırada kozmopolit Pers İmparatorluğu sınırlarında veya yakınında yaşayan Yunanlılar, kendi halklarına Pers, Mısır ve hatta Hint âdetleri ve kurumları ile ilgili bilgiler gönderiyorlardı. Bu bilgi akışı Büyük İskender'in fetihleri ile daha da gelişti, çünkü bu fetihler sırasında yazarlar onun ordularını Hindistan'a, Chandragupta Sarayı'na kadar takip ettiler. Bu raporları yazan Yunanlılar canavarları ve harikaları anlatmaya bayılıyorlardı. Duruşları pek de birbirini tutmasa ya da benzeşmese de, Herodot okurlarına Hindistan'ın altın çıkaran karıncalarını anla-

tırken, peşi sıra Ctesias, köpek başlı adamlardan ve pigmelerden söz etti.

Herodot bazen yabancı bir toplumu anlatmakta kullanılan en basit ilkeyi kullandı ve Mısır'ı Yunanlı olan her şeye zıt bir ülke olarak tanımladı. Ona göre Mısır, her şeyin değişik olduğu bir ülkeydi; örneğin kadınlar ayakta, erkekler ise çömelerek küçük aptes yapıyordu. Bazen de tam tersi bir yol izleyen Herodot, Mısır medeniyetinin, Yunan medeniyetinden çok daha eski olmaktan öte, Yunan düşüncesinin ve uygulamalarının da kaynağı olduğunu söylüyordu. Yunan olmayanları bazen –sözgelimi Thermopylae'deki Pers askerleri gibi– efemine, düzensiz ve "Oryantal" diye yerin dibine batırıyor, bazen de hiçbir Yunanlının olamayacağı kadar eğitimli ve derin bularak yüceltiyordu. Bazen de –özellikle İskitleri anlatırken– aynı çelişkili kategorileri, belirli bir yerleşimleri olmayan ve Yunanlıların uygar yaşamın göstergesi olarak kabul ettiği hiçbir özelliği taşımayan toplumları anlatırken kullanıyordu. Birbirine zıt gelenek ve inançların bu bolluğu karşısında hiçbir medeniyet evrensel geçerlilik iddiasında bulunamazdı.[8]

Herodot'tan sonra yazan Ephoros, Ctesias ve Megasthenes, ona sık sık saldırmış ya da ayrıntılarda çok farklı noktalara gitmiş olmalarına rağmen, onun temel yaklaşımındaki büyük karşıtlığı paylaşmış ve zaman zaman Doğu'da yaşayan tuhaf yaratıklara saygı ve yakın bir ilgi göstermişlerdir. Ephoros'a göre Herodot, İskitleri tanımlarken fazla abartmıştı. Bazıları gerçekten süt içiyor ve ilişkilerinde insancıl davranıyor-

gelişi üzerine, işgal ordusunun ne kadar büyük olduğunu gören yerli halk bir konsey toplamış. Toplantıda halk ikiye bölünmüş ve iki taraf da kendi görüşünde ısrar etmiş... Bir kısmı, böylesine büyük bir ordu ile savaşamayacaklarından, en iyisinin ülkeyi terk etmek olduğunu söylemiş; ancak hanedan aşireti kalıp kanlarının son damlasına kadar topraklarını korumayı savunmuş... Karar bu olunca, sayıca denk iki kalabalık grup halinde birbirileriyle savaşmışlar. Hanedan ordusu katledilmiş... Kimmerlerin geri kalanı ise oradan ayrılmışlar ve İskitler oraya vardıklarında, terk edilmiş bir ülkeyi ele geçirmişler."

Heredotos'un kuşkuculuğu Sarmatların kökenine kadar uzanmıyor. Sarmatlar, İskitler ile daha sonra Yeni Dünya'da izleri sürülecek olan efsanevi Amazonların soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı. Bu evlilikten sonra Doğu'ya göç etmişlerdi. "Sarmat kadınları o günden bugüne eski âdetlerini koruyorlar, sık sık kocaları ile birlikte, hatta bazen yalnız başlarına at üstünde ava gidiyor, erkek kılığında savaş meydanına iniyorlar."

Kaynak: *Herodotus* 1862.

du. Ctesias köpek kafalı adamları ve pigmeleri insan zekâlı ve "son derece adil" olarak tanımlıyordu; hatta kavgacı ve geçinmesi zor Yunanlılardan belki daha bile adil. Konuşamasalar bile, koruma görevi yaptıkları anlatılan imparatorlarla (yoksa Jonathan Swift Ctesias'ı mı okumuştu?) ve ticaret yaptıkları diğer insanlarla iletişim kurabiliyor ve onları anlıyorlardı. Doğu'nun geleneksel harikalarını gören ve hikâye eden Hıristiyan yazarlar, onları ahlaki açıdan da değerlendirdiler ve bu garabetleri kimi zaman ahlaksız paganlar, kimi zaman da ilahi kudret ve öfkenin işaretleri olarak niteleddiler. Ama Rönesans dönemi okuru, tuhaf ırklara aynı anda hem tarafsız, hem de aşağılayıcı bir gözle yaklaşan klasik ve Hıristiyan metinlere bir arada rastlıyordu.[9]

Gerek Herodot ve Diodorus Siculus gibi tarihçiler ve coğrafyacı Strabon, gerekse eserleri 15. yüzyıl hümanistleri tarafından Latince'ye çevrilen ve matbaanın ilk yıllarında çok satan egzotik yazarlar, ne masum birer gözlemci ne de profesyonel birer antropologdular. Yine de bu aşina olunmayan halkların kökenleri, kurumları ve davranışları ile ilgili ayrıntılı ve canlı betimlemeleri için bir model oluşturdular. Bu betimlemeler, asla birbirine zıt verilerin alışılmış kalıplara dökülmesinden ibaret değildi.

Etnografik ilgileri daha genel düzeyde kalan öteki eski düşünürlerin, Greko-Romen olmayan halkları sunuşları da oldukça etkileyici olmuştur. Kendi dünyalarının dışındaki dünyaları, birçok renkten oluşan paletlerindeki kimi şaşırtıcı, kimi acımasızca aşağılayıcı, kimi övücü renklerle resimlediler. Hümanistlerin gözde düşünürü Platon, *Timaios* adlı eserinde, kayıt tutma açısından kıyaslandığında Greklerin Mısırlılardan daha çocuk olduğunu, Atinalıların bile unuttuğu binlerce yıllık Atina tarihini ve bir zamanlar medeniyetin taçlandırdığı, batıdaki kayıp Atlantis kıtasının masalının da muhteşem Mısır kayıtlarında bulunduğunu söyler. Aristoteles, bazı barbarların da Yunanlılar gibi mükemmel düzeyde örgütlenmiş devletleri olduğunu ve Yunanlılar ile Yunanlı olmayanlara ait devlet kurumlarının karşılaştırılmasından çok şey öğrenilebileceğini söyler; ona kalırsa, yine de, Asyalılar Avrupalıların kurumsal rejimleri korumalarını sağlayan "ruh"tan nasibini almamıştır.

MÖ 5. ve 4. yüzyıl Hipokrat okuluna mensup Yunanlı tıp yazarları, büyük bir ferasetle, birçok gelenek ve kurumun büyük ölçüde insanın ya-

şadığı çevre tarafından belirlendiğini ortaya attılar. Yunanlıların Ön Asya ve Avrupa'da karşılaştıkları farklı beslenme, giyim ve evlilik âdetleri ile askeri taktikleri böyle açıkladılar. Bu geleneği izleyen Aristoteles, değişik kurumsal yapılara, değişik halkların özelliklerine göre yapılmış uyarlamalar gözüyle bakmış ve bu görüş fazlasıyla uzun ömürlü olmuştur.

Diğer bazı düşünürler de kültürel farklılıkları yalnızca, yolu göreceli düşünceye ya da geniş çaplı karşılaştırmalı araştırmalara çıkan bir dürtü olarak değil, aynı zamanda uygarlığın doğasını ve erdemlerini yeniden gözden geçirmelerine yol açan güçlü bir meydan okuma olarak gördüler. Romalı tarihçilerin en güçlüsü ve sorun yaratanı Tacitus ise, sözünü esirgemeden bunlara barbarların kırılmak bilmeyen cesareti ile Roma iktidarından sızan yozlaşmaları da ekledi. Roma emperyalizmini yeren bir İngiliz partizanına karşı sarf ettiği "Bir çöl yaratıyor, adına da barış diyorlar" sözü, belki de onu en iyi anlatan cümlesidir. Livius da, eski Romalıların zamane barbarlarını andırdığını ve dünya iktidarını ele geçirmenin ilkel meziyetlerden uzaklaşmakla birlikte olduğunu açıkça vurgulamıştı.

Klasik Yunan'ın profesyonel söylevcileri olan sofistler de kendi atalarının barbar olduğunu düşünüyor, Yunanlıların ilkel ataları ile zamanın uygarlaşmamış insanları arasında benzerlikler buluyorlardı. Onlara göre, belagat gibi insan icadı kimi sanatlar sayesinde tüm insanlar zamanla uygarlaşabilirdi; yani en uygar insanlar bile bir zamanlar ilkeldiler. Gerek Yunanlı tarihçi Thukydides, gerekse Romalı hitabet kuramcısı Cicero'nun bu gelişme şemasına ilişkin güçlü betimlemelerinin izini Rönesans düşünüründe de sürmek mümkündür.[10]

Farklı bir kültürü açıklamaya çalışan entelektüel kişi, son derece zorlu ancak bir o kadar da büyüleyici bir işe girişmiştir. Aday etnografya uzmanı bir dizi stratejik ve taktik karar almak zorundadır: Hem betimlenecek topluma hem de o betimlemeleri yapan bilgi kaynaklarına karşı belli bir tavrı olmalıdır; inceleyeceği konuların sayısını sınırlamalıdır, zira bir toplum üzerine yapılacak genel tanımlamalar daima eksik kalır ve elde ettiği sonuçları topluma iletebileceği bir üslup edinmelidir. Vereceği her kararda modeller önemlidir. Tümüyle kendine ait, yepyeni bir halı dokumayı çok az yazar becerebilmiş, çoğu, hazır malzemelerden bir örtü yapmayı ter-

TACİTUS

Rönesans dönemi hümanist akademisyenlerinin yaptığı en önemli iş, imparatorluk Roma'sındaki yozlaşmayı kayda geçirmiş olan Romalı tarihçi Tacitus'un (MS 55) eserlerini gözden geçirip kurtarmaları olmuştur. Tacitus'a özenen tarihçiler onun tarih yazmanın amacı olarak gördüğü ahlaki görüşü benimsediler: "Bunu tarihin en yüce amacı olarak görüyorum: Değerli hiçbir olayın unutulup gitmesine izin vermemek ve gelecek kuşakların küfre ve kötülüğe şiddetle karşı durmasını sağlamak."

Tacitus'un *Germania* adlı eseri ve Romalıların Germen kabileleriyle giriştiği savaşlara dair anlattıkları, Roma dışı bir tarih yaratma ve yasallaştırma çabasında olan Alman tarihçiler için özel bir anlam taşıyordu. Ayrıca *Germania*'nın eski Germen geleneklerine ait betimlemeleri, Avrupalıların keşifler döneminde Avrupalı olmayan halklara bakışını da belirledi. *Germania*'nın ele aldığı konulardan biri de yabani oldukları ileri sürülen halklarla Roma yozlaşmasının karşılaştırılmasıydı. Tacitus, böylelikle "asil yabani" kavramının da entelektüel büyük büyük atası oluyordu.

Tacitus'un eski Germen törelerine dair anlatımları, bugün karşılaştırmalı antropoloji alanında çalışan akademisyenlere de yararlı olmuştur. Örneğin, Kuzey Amerika halklarının atalarının cih etmiştir. Yeni Dünya'yı anlatmak üzere yola çıkan 16. yüzyıl entelektüelinin elinde de, klasik mirasından kalan ve bir kaleydoskop çeşitliliğinde bireşimler ve bileşikler türetmesine yetecek kadar çok malzeme vardı.

Etnografya kavramları arasında anlamca en yüklü olan barbarlık konusuna gelince... Rönesans entelektüellerinin barbarlara bakış açısı oldukça basit bir Aristoteles yaklaşımıydı: Barbarlar doğuştan köleydiler. Gerçi yine de "barbar" sözcüğü Rönesans döneminde başka birçok anlam da taşıyordu. Erasmus ve diğer hümanistler bu kavramı skolastikler için rahatça kullanıyorlardı, çünkü onları doğal köleler değilse bile cahil hür adamlar olarak görüyorlardı. Bazı klasik yazarlar, tıpkı Herodot'un, Salamis'te kadınlarının erkek ve erkeklerinin ise ne yazık ki kadın gibi savaştığını söylettiği Pers kralı karşısında takındığı tavrı andıran bir tavır takınarak, Yunanlı olan ile barbar olan arasında çok bariz bir ayrım yaptılar; yani Batılı olmayan gürültü patırtı karşısında kibirli bir üstünlük tasladılar. Bazıları ise yabancı halklara çok daha değişik duygusal açılardan baktılar. Tacitus'un, Alman hümanistlerin bayıldığı mükemmel bir etnografya röportajı olan *Germania*'sı, asil yabaniler dediği barbarların meziyetlerini yere göğe sığdıramıyordu. Medeniyet yozlaşmasını gayet iyi bilen biri olarak, Roma *civilitas*'ı dışında, kulübelerde sürdürülen yaşantının saflığını ve gerektirdiği cesareti takdir ediyordu. Diğer düşünürlerin de hemfikir olduğu nokta, bu yaşantının, modern Romalıların yaşantısından çok,

Horatius gibi erken Roma kahramanlarının yaşantısına benzerliğiydi.

Eski felsefe tarihçisi Diogenes Laertius daha farklı bir popüler tavrı kayda geçirdi ve "barbar" kavramını Zerdüşt gibi eski Babil, Mısır ve Pers bilgeleri için kullanarak, birçok Yunanlının, bilginin izini sürmeyi aslında bu barbarların icat ettiğine inandığını kabul etmiş oldu. Bu düşünce şekline yatkın olan sadece Diogenes değildi; yanlışlıkla Mısırlı bilge Hermes Trismegistus'a atfedilen din ve ilahiyat metinlerindeki popüler diyaloglara, Diogenes reddetse bile, birçok hümanist bu gözle bakıyordu. *Nürnberg Vekayinamesi*'nin katılımcılarından biri olan Hieronymus Muenzer, Aristoteles ve Platon'un Hermes'ten ve "Keldanilerin ilk felsefesinden (metafizik)" bu kadar çok alıntı yapmış olmalarını keşfetmekten ne denli mutlu olduğunu kaydetmiştir.[11]

Antik şiir sanatı nihayet insan, süperinsan ve insanlık aşamasına ulaşamamış olanlarla yaşanan karşılaşmalara dair güçlü imgeler sunmaya başladı. Homeros ve Vergilius destanlarında keşif yolculuklarının korkusunu ve büyüsünü anlattılar. Ovidius, Lucretius ve pastoral şiirleri ile Vergilius, ancak ya saf ve çok değerli ya da meşakkatli ve korkutucu bulunabilecek bir ilkel çağı betimlediler. Eskilerin, Batılı olmayan karşısında sergilediği tek ve tutarlı bir tavırdan da söz edilemezdi. Onlar daha çok, her modern entelektüelin kendi görüş açısını oluştururken kullanabileceği modelleri ve malzemeyi sağladılar.

Bu eski metinlerin çoğu, 1500'de yeni yayınlar kadar kolayca elde edilebiliyordu. Ortaçağ

Germenler olduğunu iddia eden Hugo Grotius bu iddiasını, onların geleneklerini Tacitus'un burada (bkz. Beşinci Bölüm) anlattıkları ile karşılaştırarak desteklemiştir.

"Böylece erdemlerini koruyarak, gösterişten ve ziyafetlerin cazibesinden uzak, yozlaşmadan yaşamlarını sürdürürler. Gizli ilişkiler ne kadınlar ne de erkeklerce bilinir. Böylesine kalabalık bir toplum için zina yok denecek kadar azdır ve cezası koca tarafından, anında verilir. Koca, günahkâr kadının saçlarını kesip çırılçıplak soyduktan sonra onu akrabalarının gözü önünde sokağa atıp, köy boyunca kırbaçlar. İffet yitirme hoşgörü ile karşılanmaz; ne güzellik, ne gençlik ne de zenginlik suçlunun koca bulmasını sağlayabilir. Almanya'da kimse ahlaksızlığa gülüp geçmez, baştan çıkartma veya çıkartılma asla özenilecek bir şey değildir..."

Kaynak: *Tacitus*, 1942

boyunca Bizans'ta korunan Yunan metinleri, hümanistler onları tercüme edene kadar Batı'da ortaya çıkmadılar. Tacitus, Batı'da Latince olarak iyi korunmuş olmasına rağmen, 15. yüzyıl sonlarına kadar okunmamıştı. En güncel aydın bile Yeni Dünya sakinlerini, aynı klasik düzlük içinde, eski bir uygarlığın kalıntıları, en fazla Yahudiler düzeyinde ya da Batılı olmayan alelade bir tiranlıktan arta kalmış, ne saygın ne de eğitimli olan halklar olarak canlandırıyordu.

Hümanistler uzak toplumlar hakkında ahkâm kesmekten vazgeçip de kitap yazmaya başladıklarında, durumları Plinius'un çaresiz mahkûmundan çok farklıydı. Önlerinde eskilerin güçlü anlatımlı örnekleri vardı. Heredotos'un Mısır'ı, içerdiği doğal felsefe ve insanlık tarihi karışımıyla, eski kayıtlardaki isimlere olan merakıyla, inceden inceye anlattığı tuhaf yemek yeme ve ölü gömme âdetleriyle, etkisi yüzyıllarca sürecek bir örnek oldu. Heredotos etnografyası, küçük hikâyeler ve tasvirlerle kesilen, görgü tanıklarının sözleri ile desteklenen, piramitleri inşa eden işçilerin yedikleri soğanların sayısı gibi harikulade istatistiklerle süslü uzun bir hikâye biçimindeydi.

Diğer eski düşünürler, uzak diyarlarda yaşayan kusursuz toplumlar hayal ederek romantik etnografyalar yazmışlardı. Platon'un *Critias*'ı bu tür çabaların değişmez modeli olmuştur. Bazıları da başka bir kültürün değersizliğini kanıtlamayı amaçlayan polemikçi bir etnografya yarattılar. I. Ptolemaios için Yunanca yazan Mısırlı rahip Manetho *Mısır'ın Tasviri* adlı eserinde Musevilere acımasızca saldırıyor ve onları cüzamlı, kirli insanlar topluluğu olarak tanımlıyordu. Bu kitap, güvenilir Musevi tarihçi İosephos, gramerci Apion'unla girdiği polemikte bu fikirleri çürütmek amacı ile bol miktarda alıntı yaptığı için, Rönesans döneminde geniş kitlelere ulaştı.

Diğer taraftan, Romalı Cato, Varro ve Macrobius ise hikâye anlatıcısı veya hicivci değil de birer akademisyen olarak yazmış ve eski yıllıkları bir araya getirip belgeleri özenle toplayarak, erken Yunan ve Romalıların nasıl ibadet ettiklerini, resmi görevlileri nasıl seçtiklerini, tarlalarını nasıl sürüp yemeklerini nasıl pişirdiklerini bir bir yazmışlardır. Bu eserler kronolojik olmaktan çok sistematik bir düzen taşıyordu ve yazarları birincil kanıtlardan alıntı yapmaya, ritüelleri, binaları ve arkeolojik buluntuları enine boyuna anlatmaya muvaffak olmuşlardı.

Birçok hümanist onlara özenerek metinlerin yanı sıra görsel veriler de toplamaya girişti. Roma ve başka kentlerdeki heykellerin ve kitabelerin çizimleri veya baskıları, eski zaman manzaralarını ve geleneklerini olanca canlılığıyla yansıtıyordu ve eğer artık yok iseler bile imal edilmeleri mümkündü. Fernandez de Ovieda gibi bir Rönesans etnografyacısı, Plinius'a özenip elindeki antropolojik ve tarihi malzemeyi doğal dünyanın bir anlatımı olarak yoğurabiliyordu. Ama aynı zamanda hikâyeler anlatıp inançları ve kurumları yeniden oluşturarak, onlara eşlik eden doğal olguların ansiklopedik tanımlamalarıyla desteklemeden de sunabiliyor ve bütün bunları eskilerin paletinde olmayan tek bir rengi bile kullanmaksızın yapıyordu.[12]

Dikkatli bir hümanist okuyucu, diğer medeniyetlerin görkemi ve zorlukları ile ilgili eski tartışmaların sesini, birkaç metni harmanlamadan, tek bir metni bile dikkatlice okuyarak duyabiliyordu. Heredotos, daha önce gördüğümüz gibi, Yunanistan etrafındaki milletlere aynı anda hem aşağılamayla hem de saygıyla yaklaşan çelişkili portreler sunmuştu. Daha sonra, şimdi artık o kadar tanınmayan ama Rönesans döneminde kesinlikle daha popüler ve güvenilir olan yazarlar da benzer dersler verdiler. Büyük tarihçi Diodorus Siculus, örneğin, ölen kocayla birlikte yakılma hakkı için kavga eden iki Hintli kadını resmetti. Bu sahneyi anlatmaktaki amacı, kendince, kadının kocasının naşı ile birlikte yakılması geleneğinin altında yatan güçlü mantığı –kadınların alelacele evlenip daha sonra ağır ağır kocalarını zehirlemelerini engellemek– göstermekti. Olaydaki kadınları, kendi kaderlerini bilinçli olarak kendileri çizen gerçek kişiler olarak resmetti ve bu görüntünün yabancı tanıklarda yarattığı şaşkınlığı vurguladı: "Kimi acıma duygusu ile doldu, kimi abartılı övgülerde bulundu, bu arada bu âdeti barbarca ve insanlık dışı bularak lanetleyen Yunanlılar da eksik değildi." Anlaşılan, söz konusu geleneği barbarca bulan Yunanlılar bile, buna taraftar olanları mantıklı insanlar olarak kabullenmekte ve bu arada kendilerini de başkalarının gelenekleri konusunda hüküm veren uzmanlar yerine koymakta tereddüt etmemişlerdi.

Bilgin Strabon kendi kendisiyle uzun uzadıya yaptığı tartışmada Hindistan ve diğer uzak diyarlarla ilgili olarak topladığı tuhaf hikâyelerin güvenirliliği üzerinde durdu. Bunların yarattığı sorunları düşündü, bazı yazarların diğerlerinden daha fazla yalan söylemeye yatkın olduğu inancı-

nı açık bir dille anlattı. Altın çıkaran karıncalar ve tek ayaklarıyla kendi kendilerine gölge yapan adamlarla ilgili saçma sapan hikâyelerle Hindistan'dan dönen ilk Yunanlıları hicvetti; ama daha sonra –birkaç kitap sonra– alay ettiği bu hikâyeleri kendisi, büyük bir hevesle anlattı. Hatta, ilk ve en usta Yunanlı yalancı gezgin Ctesias bile, kitabına aldıklarının inandırıcılığının bozulmaması için bazı inanılmaz hikâyeleri dışarıda bıraktığını itiraf etti ve diğer yazarları safdillikleri yüzünden eleştirdi.

Kimi kalıplar da yok değildi. Yunanlılar kendilerini, başka halklara meraklı ve soru soran, yerlileri ise meraksız, hatta hor gören kişiler, üstelik anıtları ile ilgili bilgi edinmek isteyen maksatlı ziyaretçiler olarak tanımlamaktan hoşlanırlardı. Yunanlı yazarlar yerleşik dünyanın hinterlandında tuhaf yaratıklar olduğunu hayal etmekten hoşlanır, bu tuhaf adamların tuhaf betimlemeleri için gerekli verileri de Hint destanlarından tutun da Yunan fıkralarına kadar değişik birçok kaynaktan temin ederlerdi. Yunan ve Roma site devletlerinin yüzyıllar süren bir gelişme sonucu oluştuğunu her hatip ve tarihçi bildiği halde, eski çağlara meraklı olanlardan başka hiç kimse Greko-Romen olmayan toplumların zamanla geliştiğini net bir şekilde anlayamıyordu. Birçok etnografyacı kendilerininkiler dışındaki toplumları, kronolojileri olan ancak Batılı anlamda tarihleri olmayan, piramitler kadar sabit, değişmez ve değiştirilemez kadın ve erkek toplulukları olarak görmekteydi. Neyse ki bu sıradanlıklar Tacitus'u Herodot'a, Platon'u Plinius'a bağlayan iplerin en zayıf ve kırılgan olanlarıydı.

Bir alimin Yeni Dünya'yı kavrayabilmek için eskilerden yardım ummasını, onun projesinin ayrıntılarını kestirmemize yetmez. Onlara karşı hayranlık da duyabilir (Tanrı'm ne kadar da şaşırtıcı!) burun da kıvırabilir (Tanrı'm, ne kadar berbat!); yabancılaşmayla da yaklaşabilir (Âdetlerimizi tersine çeviriyorlar!) benimsemeyle de (Onlar da bizim gibi insan!). Diğer kültürlerin hem benzer hem de farklı olduğunu iddia edebileceği gibi, onların kendilerine ait bir dünyası olduğunu da ileri sürebilir.

Haritacılık ve Otorite Kitaplar: Ptolemaios

Rönesans etnografyacısının avadanlığındaki zenginliği, karmaşıklığı ve gereçlerin yeniliğini, Claudius Ptolemaios'un (MS 2. yüzyıl) günümüzde

okunmaktan çok yerilen eseri *Geographike* kadar iyi yansıtan bir başka metin daha yoktur. Ptolemaios çalışmasını Hipparchus ile Marinus'un teknik türdeki kitapçıklarının yanı sıra bol bol gezi notu, yol haritası ve etnografya bilgisini kullanarak İskenderiye'de yazdı. Usta bir astronom olarak haritacılık ile yakından ilgilendi. Yerkürenin üç boyutlu yüzeyini iki boyutlu bir haritaya aktarmanın üç değişik yöntemini açıkladı. Yerleşik dünyanın büyüklüğüne, sekiz bin münferit yer ile aralarındaki uzaklığa ve uzak diyarlarda yaşayan tuhaf yaratıklara dair geniş bilgi topladı. Sunduğu sayısal veriler arasında, gemileri çivilerinden söken mıknatıslı adalardan söz ettiği de oluyordu. Yine de çoğunlukla, yerler ve uzaklıklarla ilgili ciddi bilgiler verdi.

13. yüzyıl Bizans'ında Yunanlı alimler *Geographike*'yi görkemli haritalarla bezediler. Bunlar Ptolemaios'nin kendi çalışmalarının kopyası olmaktan çok, onun çizmiş olabileceği haritaların sonradan yeniden oluşturulmuş olanlarıydı. Ama geniş çaplı, kolay okunan ve fiziksel olarak da etkileyici bilgiler içeriyorlardı. *Geographike* 15. yüzyılın başlarında hümanist Jacopo d'Angelo tarafından Latince'ye çevrildi. Yüzyılın ortalarında, renkli haritalarla donanmış yeni kopyalar Akdeniz dünyasına yelken açtı ve çok sattı. Alimler ve kırtasiyeciler, Ptolemaios'nin talimatlarına en uygun haritaları çizmek ve eserine modern dünyanın haritaları ile katkıda bulunmak için birbiriyle yarıştı. *Geographike* 1475 yılında matbaada da basıldı. Eldeki birçok nüshası ve şık elyazmaları, uzun yıllar boyunca popülerliğini koruduğunun kanıtıdır. Ortaçağ Avrupa'sında bilinmeyen bu eser, Rönesans döneminde hem akademik önem kazandı hem de kütüphaneleri süsledi. Bu büyük ve parlak renkli kitap, prestij sağlaması için ortalıkta bulundurulan bir kitap haline gelmişti.

Keşifler ve haritalar üzerine çalışan modern tarihçiler genelde Rönesans'ın Ptolemaios'e olan ilgisini yadırgıyorlardı. Haklı olarak belirttikleri gibi Ptolemaios birçok hata yapmıştı. Akdeniz'i aşırı uzun, Seylan'ı aşırı büyük göstermiş, Hint Okyanusu'nun güneye açılmadığını zannetmiş ve kendi bilimsel otoritesine dayandırdığı birkaç egzotik hayal de üretmişti. Özellikle Jacopo d'Angelo tarafından yapılan hatalı çeviriden okunduğunda alimi ya da kâşifi bilgilendirmekten çok yanıltırdı. Ortaçağ ve yeniçağ denizcilerinin birçok yanlışı ve boşluğu ortaya çıkarmış olmalarına karşın,

ne yazık ki, bu çekici ve ilginç yanlışlıklar silsilesi 16. yüzyılın ileri tarihlerine kadar coğrafya alanında tartışılmaz bir otorite olarak kaldı. Ptolemaios'un tek sevabı, beklenmedikleri buluverme yeteneğiydi. Gizemli Doğu'ya olan uzaklığı kısaltmış olması, Kolomb'a yelken açma cesareti vermişti; yoksa Ptolemaios'un tiranca otoritesi bir felaket demekti.

Ptolemaios'un bu bakımdan etkisi anakronistik ve yanıltıcıdır. Rönesans'ın büyük alimleri öncelikle hümanistlerden ders almışlardı. Doğal felsefenin herhangi bir alanında çalışmaya başlarken Yunan biliminin klasiklerine, özgün metinlere başvuruyorlardı. Çoğu hatalı veya anlaşılmaz olan ortaçağ çevirilerini düzeltiyor veya yeniliyorlardı. Arkhimedes'in eserleri gibi çok önemli eserlerin ilk kez çevirisini yaptılar. Pozitif bilimlerde 15. yüzyıl Avrupa'sının en ilginç öğrencisi olan Regiomontanus, Yunanca öğrenmek için İtalya'ya gitti. Zamanın astronomi bilimini geliştirmek için, Ptolemaios'un eseri *Almagest*'i güncellemek ve yorumlamakla işe başladı. Riegiomontanus'un *Epitome*'u 1460'ta tamamlandı ve bütün ciddi astronomlara Ptolemaios'un, yüzyılı aşkın bir süreyi kapsayan gezegen hareketlerine ilişkin modellerini tanıttı. Dolayısıyla coğrafyayı geliştirmek istediğinde de, önce metinleri eleştirmekle işe başlaması doğaldı. Jacopo d'Angelo'nun *Geographike* çevirisini Yunancası ile karşılaştırdı ve Latince'sinde hiçbir anlam taşımayan veya orijinaline uymayan bölümleri belirledi. Eserini tamamlayamadan ölmüş olmasına karşın, 16. yüzyılın Nürnbergli alim ve akademisyenleri Johannes Werner ve Willibald Pirckheimer, onun atılımını devam ettirdiler ve *Geographike*'yi yeniden çevirerek notlarını yayınladılar. *Geographike*, tüm hatalarına karşın döneminin en gelişmiş bilimsel projelerine kesinlikle uygun düştü.

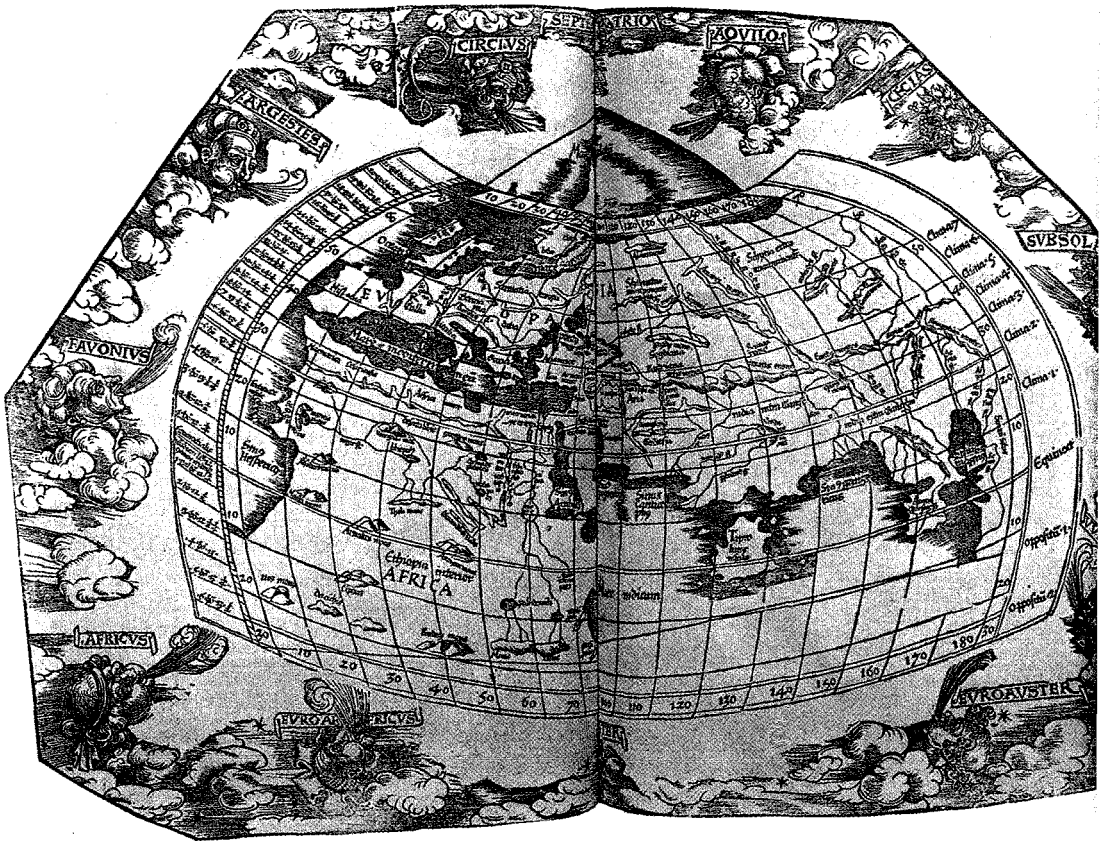
Ptolemaios, yine de karşı durulmaz bir otorite kimliğini hiçbir zaman benimsemedi. Coğrafyanın kesin bir bilim olmayıp, üst üste eklenerek gelişen ve kısmen betimleyici bir bilim olduğunu açıkladı. Milletler ve halklar sürekli değişim halindeydiler ve iyi bir coğrafyacı, en son bilgileri kullanarak kendini güncelleştirmeliydi; ama tüm coğrafyacılar yanılabilirdi, tıpkı Ptolemaios'un öncülleri gibi. Zamanla kendinden daha üstünlerin çıkacağından emindi. *Geographike*'nin elyazmalarına ya da erken dönem baskılarına modern haritalardan oluşan yeni portföyler ekleyen çizimciler ve editörler de, ço-

ğunun yakından tanıdığı Ptolemaios ruhu ile çalışıyordu. Bu yüzden, yazılı otoriteleri ve onlara bağlı kalanları hep eleştirdiği halde, insan anatomisi üzerine yaptığı çalışmalardaki amacın "bu daha küçük dünyanın (insan vücudu) kozmografyasını, tıpkı kendinden önce Ptolemaios'nin kullandığı düzen içinde" sunmak olduğunu açıklayan Leonardo da Vinci'ye şaşmamak gerek. Kendini "edip olmayan adam" olarak tanımlamaktan hoşlanan bu büyük doğa öğrencisi de bu eski kitabın gücüne ve cazibesine kapılmıştı.[13]

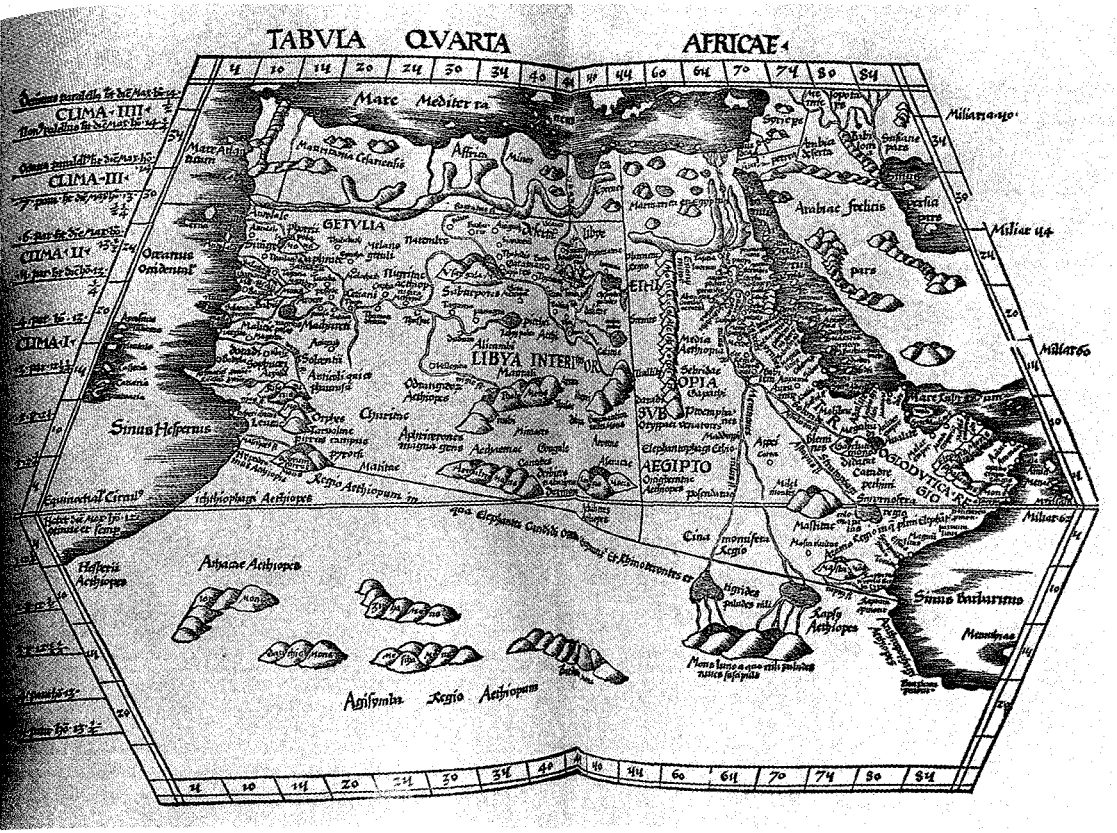
Ptolemaios'un kitabı, Rönesans dönemindeki okunuş şekliyle ideoloji tarafından şartlanmamış olguların sunuluşuna bir model olmuştu. Her harita, bugünkü deyimle siyasidir; enlem ve boylamların yerleri, yazı biçimleri, kentleri ve kaynakları gösteren işaretler, hepsi siyasi ve kültürel iddialar taşıyabilir. Ortaçağ haritaları diğer pek çoğundan daha da siyasiydi. Temsili olmaktan çok şematik olan bu haritalar, Kudüs kentini dünyanın merkezine yerleştiriyor ve dünyayı nehirlerin ayırdığı üç kıta olarak gösteriyordu. Kıtaların eteklerinde, doğal olarak, medeniyet dışı canavar ırklar yaşamaktaydı.

Ptolemaios'nin haritalarında ise –yani, Bizans Yunanca'sı ile olanların Latince versiyonları– ana boylam, belirgin bir siyasi önem taşımayan Kanarya Adaları'ndan geçiyordu. Asya bariz bir biçimde Avrupa'dan çok daha büyük bir yer kaplıyordu. En eski baskılarında bile bu haritalar, Ptolemaios'nin coğrafya bilgisinin, ne kadar anlaşılır ve gelişmiş olsa da, yanlışlıklar içerdiğini dürüstçe belli ediyordu. Çoğu, örneğin Hint Okyanusu'nu çevreleyen kara parçasını, kesin bilinen bir yer olarak değil, *Terra incognita secundum Ptolemaeum* –"Ptolemaios'a göre, bilinmeyen yer"– olarak gösteriyordu; dolayısıyla keşfe ve yeniden düzenlenmeye açıktılar.

Keşif ve yeniden düzenleme çabaları da fazla gecikmedi. *Geographike*'nin 1482 Ulm baskısı Ptolemaios'un haritalarındaki donmuş Kuzey'e yeni ayrıntılar ekledi. 1513 Strasbourg baskısı, ayrıntılı modern Avrupa haritaları ile bir de Portekizlerin çıkardığı Afrika kıyısı haritası içeren, Ptolemaios'un tarzına uygun ikinci bir büyük atlas sundu. Kısacası *Geographike*'nin Rönesans dönemi baskıları ne bir "işe yaramaz hoş resimler galerisi" ne de "bilinen gerçeklere uymayan, sembolik içerikleri nedeniyle seçilmiş imgeler grubu"ydu; eski ve yeni keşifleri tek bir sözel ve görsel tanım-

Resim 1.10 15. yüzyılın ünlü bilim adamlarından Regiomontanus'un eleştirel notlarını içeren, Willibald Pirckheimer'e ait, Ptolemaios'un *Geographike*'sinin 1525 Strasbourg nüshasında yer alan bir dünya haritası. Bu güncellenmiş nüsha Hint Okyanusu'nu gösterirken Afrika hâlâ geleneksel Ptolemaios tarzında resmedilmiştir.

Resim 1.11 Ptolemaios'un *Geographike*'sinin 1513 Strasbourg nüshasında yer alan Afrika haritası. Uzaklıkların detaylı açıklamaları, gelişigüzel betimlerlerle tezat oluşturmaktadır; örneğin Etiyopya Krallığı'nın beyaz fillerin, gergedanların ve kaplanların doğduğu bölge olarak gösterilmesi gibi.

lama yoluyla anlamak için gösterilen çok ciddi bir çabaydı. Belki de bu yüzden *Geographike* eski örnekler arasında, Batı'dan sel gibi akan yeni bilgilerle başa çıkmada en başarılı olanıydı.[14]

İlk Karşılaşmalar

Bu örneklerin ne kadar verimli olduğu açıktır. 1620'lerde Yeni Dünya'yı anlatan veya onu kendi hayali kurgularına bir altlık olarak kullanan yazarlar, bunların birçoğunu gündeme taşıdılar. İspanya'da çalışan bir hümanist, Peter Martyr, 1516'da, Kolomb'un ilk ifadelerini ve konuşulan dillerden geleneklere kadar daha pek çok tanıklığı kullanarak, Yeni Dünya'ya dair kendi görkemli hikâyesini yayımladı. Kendisi gidemediği için, Yeni Dünya'ya gidenleri, düzenli bir şekilde kendisine rapor vermeleri yönünde teşvik etti. Hikâyesini bir temele dayandırmak için klasik otoritelere de büyük ölçüde başvurdu. Yeni Dünya papağanlarını Plinius'un tariflerıyle karşılaştırdı, Hispaniola Adalılarının yaşamlarını Vergilius ve Hesiod'un tarif ettiği altın çağ ile kıyasladı, Karayipler'in yakalanması güç yamyamlarını Amazonları gebe bırakmak için Lesbos'a giden Traklarla karşılaştırdı. Peter, Meksikalıların kullandığı dudak tıpalarını iğrenç bulduğunu, ama bunun sadece kendi algılama alışkanlıklarının sınırlılığından kaynaklandığını söyledi: "Etiyopyalı, siyahın beyazdan daha güzel bir renk olduğunu düşünür; Beyaz adam ise tam aksini... Açıkçası, insan ırkının böyle saçmalıklara yönelmesi, mantıkla varılmış bir sonuç değil, duyguların bir yansımasıdır ve her bölge ahalisi kendi zevkine göre bir eğilim gösterir." Kültüre bağlılıkla geniş bir bakış açısını birleştiren bu yaklaşımla kendisinin Heredotos'un vârisi olduğunu ortaya koydu.[15]

Thomas More ise, aksine, hayal ettiği ideal devleti Batı'nın yeni diyarlarına yerleştirerek kendini Platon'un vârisi yerine koydu; buralar uzun yıllar Rönesans felsefesinin mükemmel toplumları için mükemmel yerler olarak kabul gördü. Aynı yıl Peter Martyr ile karşılaşmasından çok etkilenen Fernández de Ovidea, bu kez pür bir etnografik model üzerine değil, Plinius modeli üzerine kurulmuş, ama diğerlerinden de yararlanan bir başka karşılaştırmalı Yeni Dünya anlatımı kurguladı. Örneğin, Karayipler'de İspanyolların yaptığı yıkımı İngilizlerin Tacitus'u Calgalus'un özlü sözleriyle

verdi: "Bu suçları işleyenler artık meskûn olmayan bu yerlere 'huzurlu' diyorlar. Bence oralar huzurlu olmaktan çok, imha edilmiş yerlerdir."

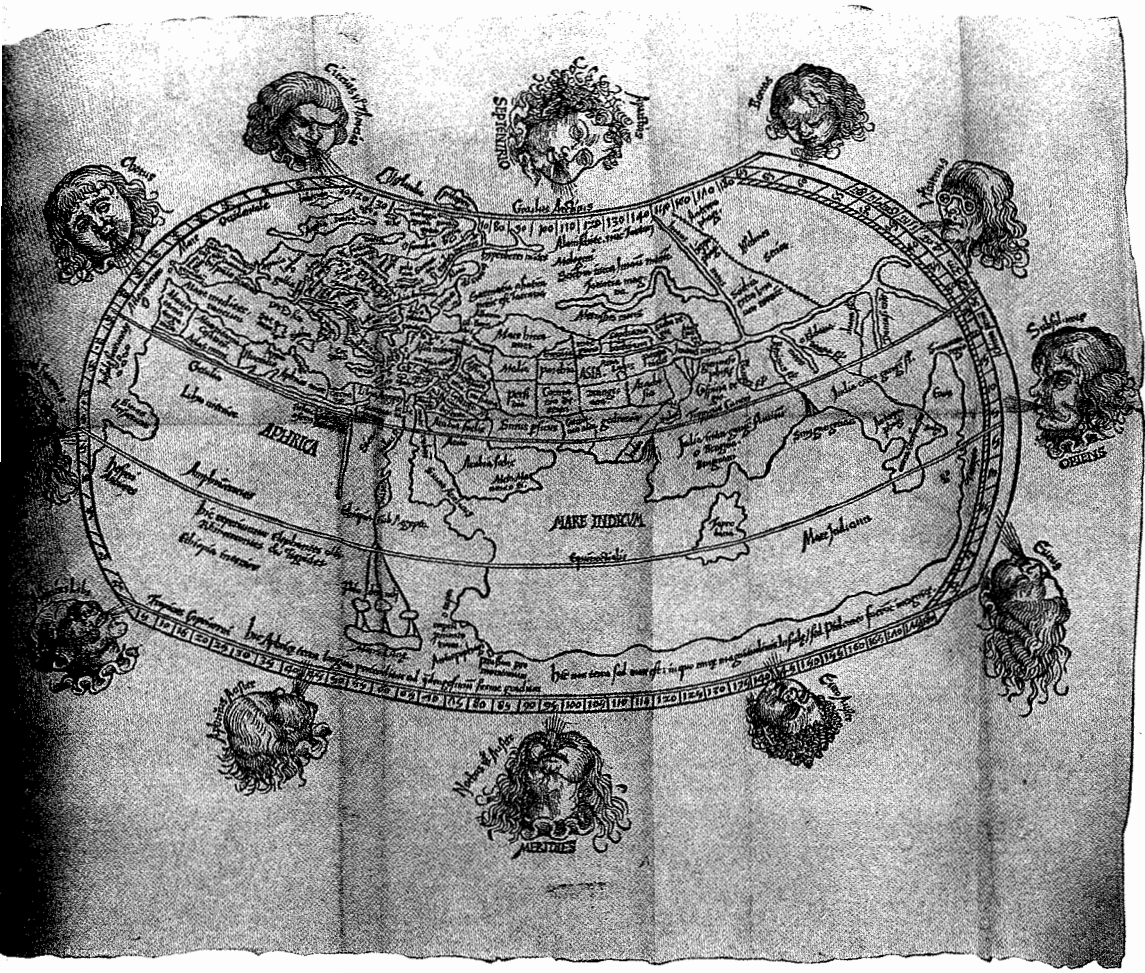
Artık Yeni Dünya'nın varlığı bile tehdit edici gelmiyordu. Zaten birçok eski metin şu veya bu şekilde Batı'da bilinmeyen yerlerden söz ediyordu. Platon Atlantis'i tarif etmişti; Kartacalılar batı topraklarını kolonileştirmişlerdi; Seneca *Medea* adlı eserinde yeni bir dünyanın keşfi ile ilgili kehanette bulunmuştu. Nürnbergli alim Willibald Prickheimer, eski metinlerde sözü edilen bölümleri bir araya getirdi ve Amerika haberini, diğer pek çokları gibi, aslında yeni bir haber olmayıp, klasik dönemin yeniden canlanması olarak karşıladı.

Bir devrim mi olmuştu? Otorite kitabın cildi yırtılmıştı da yeni bilgiler mi yüzeye çıkmıştı? Başta sözünü ettiğimiz ansiklopedilerin varlığı bile bu yoruma gölge düşürür. Ne *Margarita* ne de *Nürnberg Vekayinamesi* göründüğü kadar istikrarlı ve tutarlıydı. Örneğin *Vekayiname* Plinius'un canavar ırklara ait kataloğunu tekrarlıyor ve bunu da hayali yaratıkların belki kendileri kadar eski görüntülerini canlı baskılardan oluşan sütunlarla çerçeveleyip sunarak yapıyor, ama aynı zamanda Portekizlilerin yolculukları hakkında Muenzer'in son baskı ilavesini de veriyordu. Gregor Reisch'ın mütevazı küçük kitabı, Regiomontanus'un son çalışmalarından aldığı astronomi bilgilerini açıklayıcı bir dünya haritası ekiyle sunuyordu. Aslına bakılırsa, bu harita da birçok yönden antika sayılırdı, ama yine de –Vasco da Gama'nın Hindistan'dan dönüşünden sadece dört yıl sonra– Ptolemaios'un Hint Okyanusu konusunda yanıldığını gösteriyordu: "Burada kara yoktur, ama olağanüstü boyutlarda bir okyanus vardır; Ptolemaios bunları bilmiyordu." Kitabın 1515 Strasbourg baskısında, arka yüzünde açıklayıcı bir metin olan bir Yeni Dünya haritası yer aldı.[16]

Birçok modern okurun işaret etmeye hazır olduğu gibi, Reisch bizim bildiğimizden de azını biliyordu; tabii Ptolemaios da. Ancak karmaşık bir bilgiyi anlaşılır bir şekilde açıklamaya çalışan herkes gibi, onların yaptıkları karşısında da homurdanmaktan çok hayranlık duymamız için çok neden var. Bu metinler Avrupalı entelektüellere, tüm yeni bilgilere tek tip bir düzen getirmeye çalışan bir çerçeve yerine, yeni gerçeklerin ve imgelerin çokyönlü, kışkırtıcı ve son kertede devrimci bir birleşimi olan, üst üste binen şablonlar, zengin ve zarif modeller ve mekanizmalar seti sunuyordu.

Resim 1.12 Thomas More'un Ütopya'sı yeni keşfedilen diyarlarda bulunduğu düşünülen birçok ideal toplumdan ilkiydi. More'un *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus, Utopia*'sı (Louvain, 1516) Yeni Dünya gerçekliklerinin bir tasvirinden çok Avrupa'nın bir toplumsal eleştirisi niteliği taşımaktadır. Yerleşik bir kıtanın açıklarında yer alan, yoğun nüfuslu küçük bir ada olan Ütopya, özel mülkiyetin olmadığı ideal bir İngiltere'yi temsil etmektedir.

Resim 1.13 Reisch'ın *Margarita philosophica*'sının 1503 Freiburg nüshasında yer alan, Ptolemaios'un dünya haritasının bir başka kopyası. Sağ alt köşede, Ptolemaios'a göre Hint Okyanusu'nun etrafını saran toprak parçasının üzerinde yer alan bir açıklamada şöyle belirtiliyor: "Burada toprak değil okyanus vardır. İçinde Ptolemaios'un bilmediği olağanüstü büyüklüklerde adalar bulunmaktadır."

İkinci Bölüm

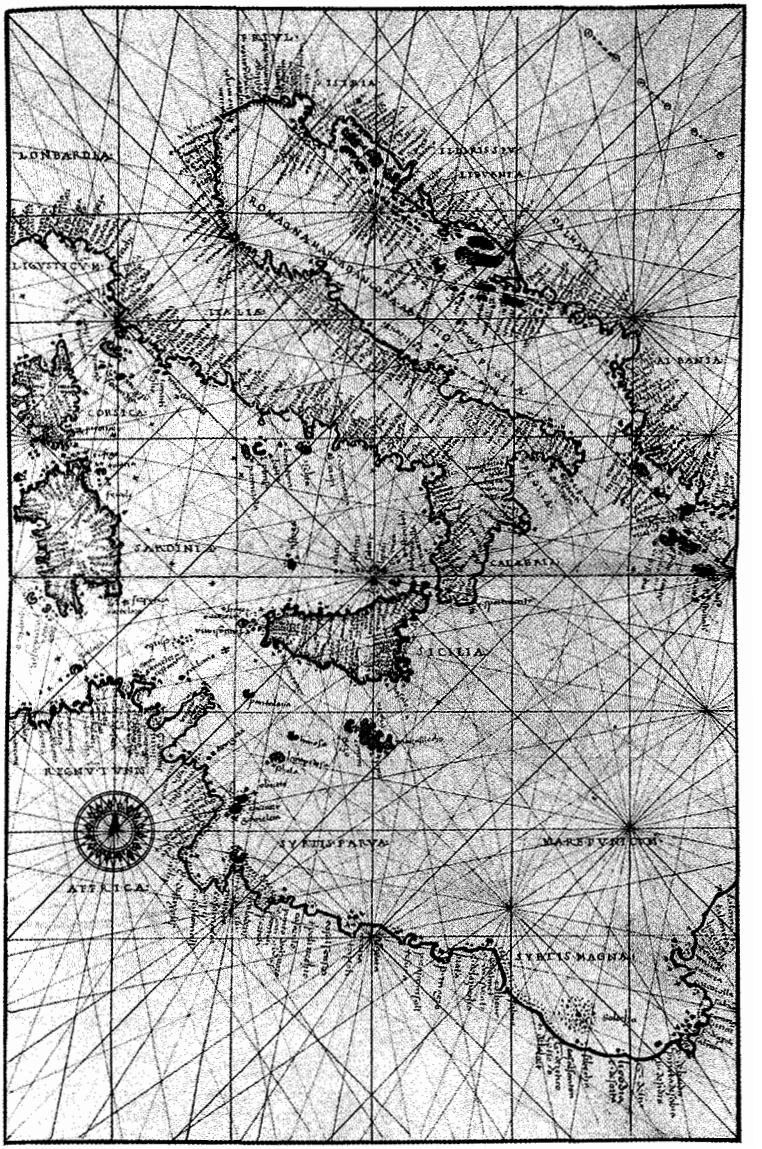
GEZGİNLER VE FATİHLER: PRATİK ADAMIN EVRENİ

Bir Tacirin Kültürü

Floransalı tacir Goro Dati 1 Ocak 1404'te kendi kendine bir dizi söz verdi. Kilise tatillerinde dükkânına gitmeyecek ve çalışmayacaktı; cuma günlerini ("Cuma derken bir sonraki geceyi de katıyorum" diye ekledi, bir tacir kesinliğiyle) ibadetle geçirecekti ve –eğer mümkün olabilirse– her gün dua edecek veya sadaka verecekti. Dati bu sözleri muhtemelen tutmayacağını biliyordu. Bu nedenle bir de not ekleyerek, unuttuğu her sefer için sadaka vermeye yemin etti. Hesap ve ibadet, Hıristiyan doktrininin temel kurallarını bilmek, kâr etme ve dünyevi yaşama bağlılık, şimdi sözünü edeceğimiz bu ikinci Avrupalılar dünyasının tipik özellikleriydi. Hümanistler dini kitaplar ve çökmüş imparatorlukları tartışır, tarihçiler Batı'daki altın çağı hayal ederken, bu Avrupalılar, denizci, asker, tüccar ve Cebelitarık'tan öteye yelken açmış kişilerdi.

Bu dünya, şimdiye kadar araştırdığımız bilgi dünyasına ya da dünyalarına her yönden bir tezat oluşturuyordu. Sonuçta, Avrupalıyı ve ardından tüm dünyayı değiştiren, kitapların değil, zanaat ve ticaretin dünyası oldu. Pusula veya yıldızlarla yol bulmayı akademisyenler değil, meçhul denizciler öğrendi. Geliştirdikleri üç direkli yelkenlilerle kıyılardan çok açıkta ve aylarca süren yolculuklar gerçekleştirdiler. Buldukları yeni kıyıları kendi haritalarına işlediler. Portolan adını verdikleri bu gelişkin ve kullanışlı haritalar, limanlar arasındaki direkt rotaları gösteriyor, sembolik ve teorik en ufak bir ders vermiyordu.

Barutun askeri amaçlı kullanımını geliştiren ve Batılı askerlere, Batılı olmayan tüm düşmanlar üzerinde muazzam bir üstünlük sağlayan taşınabilir top ve tüfeği üretenler, bilim adamları değil, askerler ve askeri mühendislerdi. 15. ve 16. yüzyılların en karakteristik yeni teknolojisi olan matbaayı zanaatkârlar geliştirdi. Böylece yolculuk ve fetihle ilgili her türlü

Resim 2.1 Orta Akdeniz'in 1552 yılı civarında Battista Agnese tarafından yapılmış bu *portolan* haritasının en önemli özelliği, kıyı şeridinin ayrıntılı çizimidir.

hummalı hareketliliğin tüm Avrupa'ya yayılması ve en geleneksel düşünürlerin bile dikkatinin çekilmesi sağlandı.

16. yüzyılın ortalarında entelektüeller de, yaşadıkları çağa özel bir kişilik kazandırdığı için bu üç buluşu kutluyorlardı. Hiçbiri eskilerce bilinmiyordu, hepsi akademik dünyanın dışında geliştirilmiş ve yarışın akışını değiştirip dünyayı gözler önüne sermişti. O günden beri bu değerlendirmeleri kabullendik ve bunlar üzerine çalıştık. Örneğin 19. yüzyılda, mekanik ilerleme ve akılcı ticaret çağında, Kolomb'un da bu pratik adamlardan biri olduğu ve kitabi bilginin sınırları içinde kalmadığını iddia etmek doğaldı. Alimler Batı'ya gidilemeyeceğine, zira kişinin dünyanın kenarından düşeceğine inanıyorlardı. Bu yüzdendir ki ilk yolculuğuna destek olmaları için Kolomb'un, Ferdinand ve Isabella'yı önce dünyanın yuvarlak olduğuna ikna etmesi gerekiyordu. Amerigo Vespucci ve Hernando Cortés de hiçbir entelektüelin hayal bile edemeyeceği şeyleri gerçekleştiren kişiler olarak kutlandılar.

Bu görüşler bilimsel araştırmalardan ziyade ilerlemenin doğasına ait kavramların bir sonucu olarak doğdu, tıpkı yüzyıl önce Kolomb'un yolculuğunda vücut bulanlar gibi. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, dünyanın küresel olduğunu düşünen ve yeni toprakların keşfi düşüncesi üzerinde kafa yoran Rönesans eğitiminin gerçek dünyasıyla bir anlık bir karşılaşma bile onlarla ters düşüyordu; kâşifler dünyasının hızlı bir keşfi de. Kitaplardan edindikleri kültür, akademisyenlerinkiyle aynı olmasa bile ona yakındı. Onlar da araştırma ve yararlanma dürtüsünü ve karşılaştıkları şeyi anlama araçlarını antik bilgiden almışlardı.

Dati ticaret ve keşif dünyasının tipik kişiliklerinden biriydi. Kumaş ticaretiyle servete kavuşmuştu, kozmopolit ve tehlikeli bir yaşam sürüyordu. Valencia'da yıllarca yaşamış, Akdeniz'in bir ucundan öbürüne ticaret yapmıştı. Kastilya kralı ona olan borcunu ödeyemeden öldüğünde, Barcelona'da aleyhine açılan davayı kaybettiğinde ve korsanlara esir düştüğünde korkunç kayıplara uğramıştı. Yine de her şeyin üstesinden geldi, aktif bir iş hayatı oldu, kamu görevi yaptı ve yatırımlarını çeşitlendirdi.

Dati üretken bir yazar olmanın yanı sıra hızlı bir girişimciydi ve düşünce ve değerlerine ışık tutan bir dizi basılı evrak bıraktı. Güçlü dürüstlük

Resim 2.2 Bu gravürün yapıldığı 17. yüzyıla gelindiğinde Kolomb, kendi yazılarının ortaya koyduğu çift kişiliklilikten –hem oldukça gelenekçi hem de büyük riskleri göze alabilecek biri– çıkıp burada resmedilen kahraman-kâşif prototipine çoktan dönüşmüştü. Burada Kolomb bir zırh giydiği ve elinde bir Haçlı Seferi şövalye sancağı tuttuğu halde, klasik Nereidler ve Tritonlar ile pagan tanrıları Diana ve Neptün tarafından selamlanıp kendisine refakat ediliyor. Bu gravür Johannes Galle'nin *Speculum diversarum imaginum speculativarum* (Antwerp, 1638) adlı eserinden alınmıştır.

duygusu sayesinde, her iflas tehdidinin eşiğinden dönebildi. Öte yandan, güçlü bir hesap adamı oluşu yaşamında önemli bir rol oynadı. Cuma günleri cinsel ilişkide bulunduğunda fakirlere ne kadar para vermesi gerektiğini hesapladığı kadar, hatta daha da büyük bir azimle Milano Tiranı Giangaleazzo Visconti'nin kaynaklarını da hesaplıyordu. 15. yüzyıl başlarında Tiran'ın Floransalıları yenmek için ne kadar paraya gereksinimi olduğunu hesapladığında, Visconti'nin, 1402'de aniden ölmemiş olsa bile, mutlaka kaybedeceğini önceden görebilmişti. Dati hem kaderin gücüne saygı duyuyor, hem de ondan korkuyordu. "Kader", günlüklerinde ve Floransa tarihi ile ilgili kitabında defalarca sözünü ettiği bu güç, en iyi yapılmış hazırlıkları bile bir kenara iter ve en zengin taciri bile mahvedebilirdi.

Dati, *Sphere* (Küre) adlı bir inceleme yazdı. İtalyanca ve şiir şeklinde olan bu eser hem 15. yüzyılda elyazması, hem de sonraları basılmış şekliyle geniş bir okur kitlesi buldu. Kitap Akdeniz kültüründeki denizcilik maceralarını anlatır ve onları över. Bir baskısında 15. yüzyıla ait, yelkenlerini fora etmiş yeni bir geminin tam sayfa muhteşem resmi vardır. Dati'nin şiiri, saf bir canlılıkla, denizcinin, daima teknik ustalığa ve kadere bağlı olan yaşamını anlatır:

> Duvar resmi gibi kocaman haritalarla
> Rüzgârlar, limanlar, yedi deniz,
> Korsanlar ve tüccarlar yelken açmışlar,
> Yağma veya kazanç peşindeler.
> Tek bir gün, şafaktan günbatımına,
> Ya kazançtır ya kesattır işleri:
> Başka hiçbir iş, hiçbir yaşam yolu
> Böylesine kaderin pençesine
> Bırakmamıştır insanoğlunu.

Hümanizm okulunun güzel söz söyleme sanatına veya üniversitenin düzen ve geleneklerine, başka hiçbir hayat tarzı, sürekli değişen bir ortamda, bu tehlikeli kalıcı zenginlikler peşinde koşma macerası kadar yabancı olamazdı. Dati'nin metni, maceracıların gereksindiği pratik becerile-

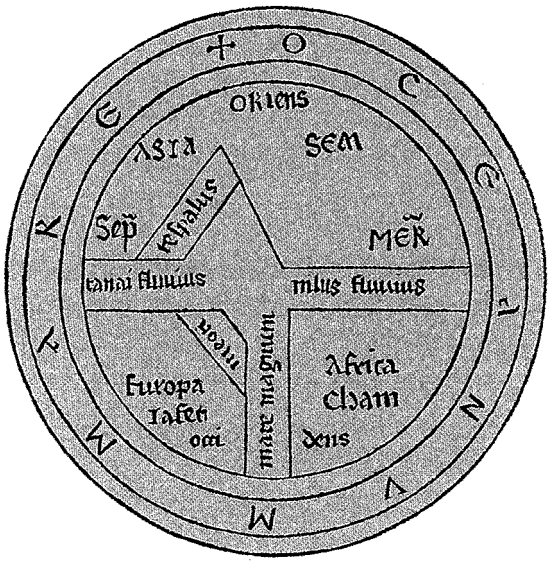
ri ve teknik bilgileri de önemle vurgular. *Küre*'nin dördüncü bölümünde, Yakındoğu veya Kuzey Afrika'ya yolculuk rotaları, kesin açıklamalar ve kentler arası uzaklık bilgileriyle verilir. Bazı metinlerde, denizcilerin *vade mecum*'u (el kitabı) olan, *portolan* haritaları sayılabilecek haritalarda bu kıyılar ince ayrıntılarla gösterilir ve limanlar arası rotalar örümcek ağı gibi düz çizgilerle işretlidir.

Kitap, denizcinin girişimine çok geniş bir bağlamda bakar. Başta bir bütün olarak evreni ele alır ve yıldızları sabit tutup, gezegenleri hareket ettiren kürelerin düzenini anlatır. Dati, on iki Zodyak burcunun ve yedi gezegenin özelliklerini sıralar, güneşe seslenir ("Ey uzak yakın tüm insanların üstünde parlayan ışık, / diğer bütün yıldızlardan daha asilsin") ve geleneksel dört element sistemini ayrıntılarla açıklar. Her yıldızın yerküre üzerinde ayrı bir etkisi olduğunu kabul eder, ancak insanın bunlar yoluyla kehanette bulunmasını şüpheyle karşılar. Hava durumu, mevsimler ve insanların ruh haliyle ilgili ayrıntılı analizler yapar ve bunları zamanın üniversite kitaplarındaki taksonomik kareler gibi düzenleyerek *Margarita*'da yer alabilecek kalitede renkli, ama geleneksel şemalarla resimlendirir. Dati, eserinde dünyayı Tanrı'nın planladığını ve insanoğlunun dünyayı O'nun isteği doğrultusunda kullanması gerektiğini, geçici şeyleri elde etmek için çok fazla mücadele edilmemesini, zira bütün bunların "kullanmamız için bize ödünç verildiğini" söyler.

Dati, haritalarla ve Akdeniz dünyası ile ilgili açıklamalarını bile eski metinlerde yer alan geleneklere dayandırır. Şiirle anlattığı uzun ve ayrıntılı harita, pratik denizcinin *portolan*'ı olmayıp, okullarda öğretilen sembolik ve şematik coğrafya tarzındadır:

> Açıkça gösterir O içindeki T
> Tüm dünyanın nasıl bölündüğünü üçe

Aşağıdaki harita, doğu yukarıda ve kuzey sağda kalmak üzere masaya serildiğinde, Asya'yı dünyanın büyük nehirlerinin oluşturduğu T'nin üst tarafında, Avrupa ve Afrika'yı dik çizgisinin sağı ve solunda, okyanusları da kara parçalarını bir O şeklinde çevreler biçimde gösterir. Dati'nin ta-

Resim 2.3 Sevilli Isidor'un *Etymologiae* adlı eserinin 1473 Strasbourg basımında yer alan bir T-O haritası. Coğrafi gerçeklikten çok ilahiyatçı bir görüşü resmeden bu popüler şemada Kudüs tam anlamıyla dünyanın merkezinde bulunmaktadır. Asya ve Doğu haritanın üst kısmında, Avrupa sol alt, Afrika ise sağ alt köşede yer alır ve bu üç bölge birbirlerinden Nil ve Don nehirleri ile Akdeniz tarafından ayrılır. Yerleşilebilir dünyanın tamamı okyanus ile çevrelenir. Harita aynı zamanda Nuh'un, torunları her bir kıtayı nüfuslandıran oğullarını da belirtir.

rif ettiği Ortadoğu ise İncil'deki tarihe –Nuh'un Gemisi'nin karaya oturuşundan Babil Kulesi'nin inşasına kadar çok çeşitli sonuçları sıralanmış olarak– uygundur.

Tüm burjuva zihniyetine rağmen, Dati, tıpkı akademisyenlerinki gibi, İncil'deki olayların ve Aristoteles felsefesinin titiz bir şekilde tarif ettiği bir kozmosta yaşıyordu. Bu meseleleri özetlerken belki de amacı Floransa'nın uygulamalı ve sembolik coğrafyayı, faydalı bilgileri ve Hıristiyanlık kaidelerini bir arada öğreten, gündelik dildeki adıyla "abaküs okulları"nda pratik hayata hazırlanan genç erkekleri eğitmekti. Belli ki Dati, Dominiken mezhebinin yöneticisi (ve mutlaka eğitimli) olan kardeşi Lionardo'nun yerküre üzerine yazdığı bir kitabı ya tercüme etmiş ya da uyarlamıştı. Ama bir tacirle sadakayla geçinmeye dayanan rahip kültürü arasındaki ilişki sadece esas noktayı destekler. Bir yanda tacirler ve denizciler, diğer yanda akademisyenler ve filozoflar hemen hemen aynı kozmosu paylaştılar, aynı tarihi hayal ettiler ve deneyimden elde edilen ders ile kitaplardan elde edilen arasında bir çatışma yaşamadılar. Bu bizi hiç şaşırtmıyor. Dati'nin kenti Flo-

ransa'da tacirler ve akademisyenler, Aristoteles kozmosu konusunda Dati'ninkinden çok daha görkemli bir sunuş olan Dante'nin *İlahi Komedya*'sı üzerine verilen konferansları, aynı zevk ve özenle izliyorlardı.[1]

Teknikler ve Gelenekler

Eğitimli insanın kültürü gibi pratik insanın kültürü de ne basitti ne de bütünleşmiş; akademisyenlerin pek hâkim olmadığı bir sürü pratik teknik içeriyordu. Metninden de anlaşılacağı gibi, Dati gibi kişiler iş aritmetiğine, yani kâr hesapları, kur oranları, ağırlık hesapları, ölçüler gibi ticaretin gerektirdiği bütün bilgilere hâkimdiler; hele hele içinde yaşadıkları dünyada ağırlık, uzunluk ve kur oranı standartları, değil bir ülkeden diğer ülkeye, bir kentten diğerine değişirken... Zanaat işlerindeki kaliteyi ilmek ilmek ölçer hale gelmişlerdi. Örneğin bir *portolan*'ın nasıl kullanılacağı ve genişletileceği gibi çok az akademisyenin bilebileceği yeni yön bulma bilgi ve yöntemlerine sahiptiler. Birçok değişik ırk ve medeniyetten insanın bir araya geldiği keşifler dünyasında, Afrika kıyıları ve giderek Uzakdoğu okyanus rotası ile ilgili karşı konulmaz yeni bilgiler geldikçe, gelenekler bir kenara itiliyordu. Ancak, Latince eğitimin sağladığı yöntem ve becerilere de vâkıftılar ve bunlar çoğu zaman deneyimlerini biçimlendiriyordu.[2]

Örneğin denizcilik alanında, Dati gibi başka birçok insan da yüksek bilimin sistematik haritalarını gerçek denizcinin pratik haritalarına aktarmaya çalışıyordu. Ptolemaios'un *Geographike*'sinin Latince versiyonu hem bilim adamlarına hem de denizcilere yerkabuğuna dair, *protolan* geleneğinin veremediği, sağlam bir görüş sağlamıştı. *Geographike*'nin metinlerinin fazla uzun, teknik ve modası geçmiş kaldığı, okuyucunun aklını karıştırdığı yerlerde, atılımcı ve girişimci ustalar onları daha kolay anlaşılır hale getiriyordu. 15. yüzyıla ait bir yenilik olan metal küreler, Ptolemaios'un kıtalara dair düşüncelerini iki boyutlu haritalardan çok daha canlı bir biçimde sunabiliyordu. Ulaştığı sonuçlar, çeviriler ve özetler sayesinde, Latince orijinali anlayamayan halka ulaşabiliyordu. *Geographike*'nin Almanca uyarlaması 1486 ile 1493 yılları arasında Nürnberg'de yapıldı ve katlı bir harita eki olan bir kitapçık şeklinde sunuldu. Almanca metindeki referans numaraları, hangi bölümün hangi bölgeye ait olduğunu belirtiyordu. Esasen Pto-

lemaios tarzında olan bu harita da, *Geographike*'nin büyük, Latince versiyonundaki haritalar gibi onun kuramlarının tam ve mükemmel olmadığını gösteren bir sürü delil taşır. Örneğin, Hint Okyanusu'nu çevreleyen kara parçası "Ptolemaios'a göre bilinmeyen diyar" olarak alışılmış şekilde adlandırılmıştır; burada her ne kadar Portekizlilerin doğuya yaptıkları yolculuklardan söz edilmiyorsa da, bunların yapılamayacağına dair dogmatik değerlendirmeler yer almaz. Kısacası, antik kozmoloji ve coğrafyanın temel ilkelerini bilmek, dünyanın yuvarlaklığı ve kuru yüzeyinin bilinmeyen özelliklerini kavramak için okumuş kişi olmak gerekmiyordu. Bu bilgiler, basılı tek büyük yaprak ya da broşür halinde, satın alabilen ve gündelik dili okuyabilen herkese açıktı.[3]

Okumuşlar gibi, halk da yerleşik dünyanın uçlarındaki diyarlar konusunda hem merak hem de korku içindeydi. Onların da okuyup hayranlık duyacakları koca bir edebiyat vardı ve bu edebiyat her türlü düşünceyi teşvik eder nitelikteydi. Ortaçağ sonlarında Avrupa'dan Asya'ya karadan yapılacak güvenli bir yolculuğa ait en heyecan verici bir belge olan Marco Polo seyahatnamesi, Çin'i muazzam bir servete sahip, adil bir yönetimi olan ve Hıristiyan vaazlarına bile açık bir ülke olarak tanıtıyordu. Sir John Mandeville'in –14. yüzyılda meçhul biri tarafından, Latince akademik çalışmalardan derlenmiş, daha sonra sürekli çevirisi yapılmış, uyarlanmış, resimlenmiş ve yeniden basılmış olan– romanı, dünyanın sınırları hakkında daha geniş ve heyecan uyandırıcı bir panorama çiziyordu.

Mandeville'in sözünü ettiği muhteşem diyarlar –Hıristiyan imparator Rahip Johannes'in krallığı, yeryüzü cennetinin ta kendisiydi– cesur kâşifleri bekliyordu. Mandeville bu uzak diyarları zengin ve tuhaf krallıklar ile doldurdu; onların gelenekleri, kurumları, alfabeleri ve yiyecekleri ile ilgili hayat dolu bilgiler verdi. Böylelikle, dolaylı ama yanlışsız olarak, Yunanlılarla başlayan egzotik Doğu röportajlarının devamını getirmiş oldu. Ctesias ve Megasthenes gibi o da, korkunç görünüşlü ama bilgece davranışlı köpek başlı adamlar ve pigmeler yarattı, "Dondun" Adası'ndaki yamyamlık geleneğinden söz etti. Ancak Diodorus'un dul bir Hintli kadının ölen kocasının cesediyle birlikte yakılması geleneğini anlatışı gibi, o da, bu canavarca geleneği özen ve asaletle uygulanan mantıklı bir eylemler dizisi olarak niteledi.

Adada biri hastalanınca bir ruha danışılır ve eğer hastalığın ölümcül olduğu ortaya çıkarsa, hasta insani bir şekilde boğularak öldürülür ve yakınları tarafından yenir, böylece "acı ve ıstıraptan kurtarılmış" olurdu. Yamyamlık ancak bir medeniyet göstergesi olabilirdi, aksi değil.[4]

Yunanlılar gibi, Mandeville de pigmelerin becerikli zanaatkârlar ve cesur savaşçılar olduklarında ısrar ediyor, ancak Yunanlılardan farklı olarak normal adamların onlara, onların normal adamlara davrandığı kadar vahşi davrandığını söylüyordu: "Onlar ... (iri yapılı adamlardan) nefret ediyorlar, tıpkı aramızda yaşasalardı bizim pigmelerden nefret edeceğimiz gibi." Mandeville'in bir çeşit yerel etnografya yaratma konusunda herkesten fazla emeği geçti ve bu dünyanın uzak köşelerini adeta kâşiflerin bir dinlence mekânına dönüştürdü. Öyle ki, oralarda iklim yumuşak, âdetler tuhaf ama renkliydi ve gözüpek turisti bekleyen tek rahatsızlık, arada sırada çekilen hazımsızlıktı (gerçi hazımsızlığı ancak seyyahı yutan ejder çekerdi).

Uzak kültürlere karşı daha saldırgan bir tutum, daha modern bir tarza, şövalye romanlarına ilham verdi. Çoğunlukla Haçlı Seferleri sırasında geçen bu romanlarda muhteşem Doğu esrarengiz ve çekici, ama tehlikeli ve yoz, yani ödül

Resim 2.4 Mandeville'in *Reysen und Wanderschafften durch das Gelobte Land* (Strasbourg, 1483) ve *Monteuille compose par Messire Jehan de Monteuille* (Lyon, 1508) adlı eserlerinden, etobur bir canavar, çıplak ve edepsiz "yerliler", Thama'da puta tapan bir adalı (oradaki diğerleri güneşe, ateşe ya da sabah karşılarına çıkan ilk şeye tapınırlar) ve efsanevi bir Nubyalı.

JOHN MANDEVILLE

Roman kahramanı Şövalye John Mandeville'in 14. yüzyıldaki inanılmaz yolculukları Marco Polo'nun 1290'lardaki otantik Doğu anlatımından çok daha popüler oldu. Defalarca kopya edildi, kısaltıldı, resimlendi, elyazması şeklinde tercüme edildi ve *Mandeville'in Seyahatleri* matbaa çağında bile popülaritesini yitirmedi. Sir Walter Raleigh'in, *Guiana'nın Büyük, Zengin ve Güzel İmparatorluğunun Keşfi* adlı eserinde övgüyle kullandığı alıntılar, Mandeville'in uzun ömürlülüğünü ve inanılabilirliğini kanıtlar. (Bkz. Beşinci Bölüm).

Mandeville'in hikâyesinde Hıristiyan mucizeci rahipler Plinius'un canavar ırklarıyla –yamyamlar, Amazonlar, tek gözlü adamlar, *blemmy*'ler ve köpek kafalılar, ayaklarını kızgın güneşe karşı şemsiye gibi kullanabilen tek ayaklı adamlar– birlikte var olur. Mandeville Avrupa'dan uzaklaştıkça hikâyeler daha da inanılmazlaşır. Örneğin Sumatra'da karşılaştığı bir halkın, Hıristiyan âdetlerini tuhaf bir ütopik ideal ve yabanilikle birleştirerek ve aynı anda ters yüz ederek hem uyguladığını hem çiğnediğini iddia eder:

"O ülke son derece sıcaktır ve âdetlerine göre kadın ve erkek çıplak gezerler ve giyimli bir yabancı gördüklerinde küçümserler. Derler ki Tanrı, Adem ile Havva'yı çıplak olarak yaratmıştır ve kazanmak isteyen cesur Hıristiyan şövalyelerin fethetmeleri gereken bir şer yuvası olarak ele alındı.[5]

Sonunda geçmiş de yerel kültürde belli bir yapı ve somut bir şekil içinde yerini aldı; en çok da Avrupalı aristokratların geniş bir soyağacı yaratma tutkusunu tatmin etti. Ailesini Romalılara dayandıran yüzlerce kişiden biri de Kolomb'du. Dünya tarihi hem ana dillerde, hem de Latince'de yaradılış ile başlıyordu. Onlar da ilk dönem insanlık tarihinin aile içi zinaya dayalı, örtük dramlarını, tıpkı İncil'de olduğu gibi kesin şecereler ve kısa metinlerle anlatıyor, modern Avrupa uluslarının geçmişini –bilhassa olmasa da tercihen– şehirlerinin düşmesi üzerine Batı'ya kaçan ve Nuh soyunun çarpıcı ve din dışı bir benzeri olarak dünyaya yayılan kahraman Truvalılara dayandırıyorlardı. Pratik adamın geçmişe bakışı, uzunluk olarak İncil'le, ölçü olarak da aile ağacının her bir dalını doldurma gereksinimiyle sınırlanmış olarak bu şekilde tamamlanmış oluyordu; ancak tıpkı eğitimli kişilerin geçmişi ve seyyahların Uzakdoğu'su gibi, hayal gücüne yeni bir oyun alanı kazandırdı. Eski kahramanlar hümanistlerin ortaya koyduğu bağlam içinde ele alınmak zorunda değildi; pekâlâ 15. yüzyılın zırhlar içindeki şövalyeleri ve uzun şapkalı hanımları olarak sunulup, günümüzün davranış modelleri olabilirlerdi.

Dati ve sözünü ettiğimiz diğer yazarlar en az üç konuda yol gösterici oldular. Formel eğitim almamış kadın ve erkeklerin de, akademisyenlerin ilgi alanı olan insanoğlunun çeşitli-

liği, geçmişi ve evrenin düzenini sağlayan kavram ve imgelerden haberdar olup bunları kendilerince ifade edebildiklerini gösterdiler. Ayrıca imgelerin zengin ve değişken olduğunu, kavramların özellikle gerçek kâr ve güç dünyasıyla karşı karşıya geldiğinde beliren yararlı tezatlarla dolu olduğunu ortaya koydular. Dati tek bir meslek ile ve tek bir ömürde, hem Tanrı'ya hizmet etme, hem de kazanç peşinde olma çabasının zıt eğilimler olduğunun farkındaydı.

Son olarak da ticaret ve eğitim ile edinilen kültürlerin birbirinden aşılmaz bir duvarla ayrılmayıp birçok noktada kesiştiğine işaret ettiler. Anadildeki yazarlar konularını ve bazen de tavırlarını, bilgi yüklü Latince metinlerden aldılar. Latince o sırada bölgesel, ölü bir dil değil, evrensel, yaşayan bir dildi ve birçok kişi akıcı ve dilbilgisine hâkim olarak yazıp konuşamasa bile, okuyup anlayabiliyordu. Modern dünyadaki İngilizce egemenliği gibi, Latince de her kilise vaazında, her üniversite konferansında, her bilim dalında ve hatta bazı turist rehberleri arasında hâkimdi. Bugün bir Polonyalı, bir Rus, bir Çinli genç nasıl Amerikan müzik ve filmlerinden giyim tarzını ve kavramları öğreniyorsa, o zaman da eğitimli çevrelere mensup olmayanlar akademik kitaplardan kolayca bilgi ediniyordu.

Keşif Haberi: Kolomb ve Vespucci

Yeni Dünya'ya ayak basan ilk Avrupalılardan ikisi, aynı zamanda da son derece velut gözlemcilerdi: kökeninden koparılmış Cenovalı Kristof Kolomb ve denizciliği mükemmel olma-

kimse aksine davranıp Tanrı'yı utandırmamalıdır, çünkü iyilikle yapılan hiçbir şey yanlış değildir. Ve orada kimsenin karısı yoktur, çünkü kadınlar ortaktır ve hiçbir erkeği reddetmezler. Ve bir erkeği reddettiklerinde, Tanrı, Adem ile Havva'ya ve kendinden olan her şeye şu emri verdiğinden, günaha girmiş olacaklarına inanırlar: *Crescite et multiplicamini et replete terram* (Yükselin ve çoğalın ve dünyayı yeniden doldurun)... Orada toprak herkese aittir. Ve orada her insan istediğini karşılıksız olarak alacak ve her kişi diğeri kadar zengin olacaktır. Ancak o ülkede lanetli bir gelenek vardı ki, insan etini diğer etlerden daha severek yerler. Tacirler oraya yanlarında küçük çocuklarla gider ve onları satarlar. Onlar da satın alır... ve derler ki, dünyadaki en iyi ve en tatlı et budur."

Mandeville aynı zamanda dünyanın etrafında gemiyle dolaşılabileceği kuramının yaygınlaşmasına neden oldu. Sunduğu deliller hem "bilimsel", hem de öyküseldir: Usturlaplarla elde ettiği gökyüzü gözlemlerini aktarır; ayrıca Macellan'dan çok daha önce dünyanın çevresinde, doğu rotasıyla da olsa, dolaşıldığına dair bir hikâye anlatır:

"Ve bir şey daha vardır ki gençliğimde hep anlatıldığını duymuştum. Zengin bir adam yıllar önce ülkemizden ayrılıp dünyayı araştırmaya çıktı. Ve böylece İnd'i [Hindistan] geçti ve

İnd'in ötesindeki beş binden fazla adayı aştı. Ve denizden ve karadan o kadar uzun bir yol gitti ve dünyayı o kadar çok mevsim boyunca döndü ki, sonunda kendini kendi dilini konuşan bir adada buldu. Orada sabandaki öküze kendi ülkesindeki gibi hitap edildiğini duydu, bunun nasıl olduğunu anlamadı ve böylece hayretler içinde kaldı. Ancak ben diyorum ki, denizden ve karadan o kadar uzun zaman gitti ki, bütün dünyanın etrafını dolaştı (yani gezindi) ve kendi çevresine ulaştı. Biraz daha ilerleseydi kendi yurdunu ve kültürünü bulacaktı. Ama o geldiği yöne geri döndü ve kendi anlattığı gibi, birçok meşakkatten ve uzun uğraşlardan sonra, evine vardı."

Kaynak: *Mandeville* 1968

Resim 2.5 Mandeville'in *Reysen und Wanderschafften* (Strasbourg, 1483) adlı eserinden alınan bu resimde yamyamlar üzerlerindeki Avrupai giysilerle bir çelişki oluşturuyorlar.

sa da, yazarlıkta usta olan Floransalı Amerigo Vespucci. Her ikisi de dikkatli gözler ve hızlı kalemleriyle her gördüklerini kaydettiler. Ayrıca her ikisi de okumaya meraklıydı ve geçmişten gelen beklenti ve yargıların sıkı örgüsünün arasından bakabiliyorlardı. Her ikisinin de bakışını geniş bir okur kitlesine taşıyan kitapçıklar ve Kolomb'un düşünce ve tepkilerini kaydettiği ayrıntılı seyir defterleri, gelenekle yeninin ve ağır kitaplarla gerçeklerin ağırlığı arasındaki karmaşık etkileşimi yansıtır.

Kolomb'un Amerika efsanesi onun yaşamına ve düşüncelerine az çok ışık tutar. Batı Hint Adaları tarihçisi Bartolomé de las Cassas, Kolomb'u tarihin büyük kahramanlarından biri olarak kabul eder, ancak kahramanının masum yerlileri köleleştirme arzusunu kınar. Daha da beklenmedik olanı, değişik türden de olsa onu iyi bir okuyucu olarak kabul etmesidir. Ana kaynakları kullanarak ayrıntılı bir şekilde, Kolomb'un Papa Pius II'nin coğrafya konusundaki *Commentaries*'i (Açıklamalar), Ptolemaios'un *Geographike*'si, geniş çapta kaynağı özetleyen ve alıntı yapan 15. yüzyıl Fransız Kardinali Pierré d'Ailly'nin *Imago Mundi*'si gibi çok sayıda kitabı notlayarak okuduğunu belirtir. Kolomb, bu kitapların üzerine, güzel bir elyazısı (La Cassas'a göre) ama kötü bir Latince ile bol bol not düştü. Bunlar adeta büyük girişimine işaret ediyordu: "Her okyanusta seyredilebilir" diye yazmıştı Ptolemaios ile ilgili olarak. Metinleri hararetle ve hızla okuyordu, pasif değildi ve bazen de elindeki metinlerin kaynağına bir hümanist gözüyle

Resim 2.6 1505 tarihli, yerlileri gösteren bir resim. Froschauer'in resimle ilgili açıklaması bu yeni keşfedilen halkı, Plinius ve Mandeville'in etkisiyle yetişmiş bir kültüre çok tanıdık gelen bir tarzda tarif ediyor. Açıklamada fiziksel karakteristiklerinin tarifinden sonra "Kimsenin kendisine ait bir şeyi yok, her şey ortak. Ve erkekler kendilerini memnun eden kadınların anneleri, kız kardeşleri ya da arkadaşları olup olmadığının ayrımını yapmıyorlar. Birbirleriyle savaşıyorlar. Aynı zamanda birbirlerini yiyorlar ve öldürülenlerin etlerini asıp tütsülüyorlar. 150 kişilik gruplarda yaşıyorlar ve idari teşkilatları yok" şeklinde bir ibare yer alıyor. Bu açıklama ve resim, 1505 yılında Augsburg'da sıradan okura yönelik tek sayfalık bir yayım olarak basıldı. Froschauer çalışmasına *Dise Figür anzaigt uns das Folck und Insel die gefunden ist durch den christenlichen Kunig zu Portigal oder von seinen Underthonen* ismini vermişti.

bakıyordu. Ptolemaios'ta onu en çok etkileyen şey, eseri kayıp olan eski coğrafyacı Marinus'a saldırısıydı. Marinus'un yerkürenin çevresiyle ilgili olarak verdiği değer Ptolemaios'unkinden daha düşüktü; batıya giderek Çin'e ulaşacağını ümit eden biri için bu kendiliğinden bir teşvikti. Seyahatlerinin, düşündüğü gibi, Marinus'u haklı çıkarmış olması Kolomb'u çok sevindirdi. Ayrıca bulabileceği her yerde uzman yardımını da aradı; Floransalı astronom ve matematikçi Paolo Toscanelli'den aldığı cesaret verici mektupta örneğin, Çin'de Hıristiyanlığa dönmeye hazır bir Büyük Han ile karşılaşacağının söylenmesi umutlarını tazeledi.

Kolomb Yeni Dünya ile ilgili gözlemlerini yapar ve raporlarını yazarken, doğal olarak çok okudu ve gördüklerini yerleştireceği bir çerçeve aradı. Bazen gördükleri ile kitaplardakiler birbirine ters düştü; uzak diyarlarda var olduğu söylenen canavarların hiçbiri ile karşılaşmadığını ilk mektubunda bildirdi. Bazen de metinlerde gerçekle uyumlu sözcükler bulamadı. Kolomb'un gözlemlerine ait ayrıntılı tutanaklar, Avrupa örneksemelerine sığmayan yeni bir dünyayı anlatma çabaları ile doludur. Bunun en etkili anlatımını gördüklerini nasıl anlatacağını bilemediğini itiraf ederek yapmış olur –eskilerin harikaları anlatacak söz bulamayışları gibi.

Bir bütün olarak ele alındığında ise, Yeni Dünya'da gördüklerini daha kesin olarak anlattığı durumlarda, dağarcığında bulunan bilgileri kullanmıştır. Girişimi başından sonuna dek, ilk olarak ne ise öyle kaldı: Çin'deki muazzam zenginliği ve potansiyel dönmeleri bulma çabası, Toscanelli'nin onu cesaretlendirdiği yolculuk. Yerli halk ile tekrar tekrar yaptığı konuşmalar, bulunduğu yeri bir dünya haritasında tam olarak tespit edebileceğine olan inancını doğrulamaktaydı. 23 Ekim 1492'de şunları yazdı: "Bugün Küba adasına doğru yola çıkmayı diledim. Bu insanların adanın büyüklüğü ve zenginliği konusunda bana verdiği bilgiye göre, orası bence Cipangu." Onu harekete geçiren nedenlerin karmaşıklığı su götürmez: Tıpkı Goro Dati gibi o da kâr peşindeydi ve Yeni Dünya'yı keşfe çıkanların önünde uzanan muhtemel zenginliklerden, kentler ve limanlar kurma olasılığından, hoş kokulu baharatlardan, değerli bitkilerden ve baştan çıkarıcı altın bulma ihtimallerinden söz edip duruyordu. Ancak yine Dati gibi Tanrı'ya hizmet etmek de istiyordu ve misyonunu hep bir Haçlı Seferinin parçası olarak gördü.

Sonraki yıllarda Kolomb'un kendi şartları ve İspanyol tahtı ile olan ilişkileri kötüleşince, görevinin aciliyetine dair düşünceleri birden ivme kazandı. Metinler, başarı kazanmasına olduğu kadar felaketlerle başa çıkmasına da yardımcı oldu. Bir rahibin yardımı ile insanlık tarihinin o güne kadarki süresini hesapladı; Vahiy Kitabı'ndan ve daha yakın zamandaki binyılcı* çalışmalardan elde ettiği bilgilerle dünyanın sonunun kısa bir süre sonra geleceği sonucuna vardı. Dünyanın seyahatler yoluyla bütünleşmesi –ki bu sonuncusu değildi– tarihin sonunu haber veriyordu. Eğer kıyamet kopmadan Kolomb ona kulak veren birilerini bulabilirse, Çinlilerin din değiştirmeleri sağlanacak ve Müslümanlara karşı iki koldan, toplu Haçlı Seferleri gerçekleştirilecekti. Geleneksel dünya tarihi şeması, böylece, Kolomb'un geleneksel coğrafyalara büyük bir saldırı düzenlemesini anlamlı kılmış oluyordu.

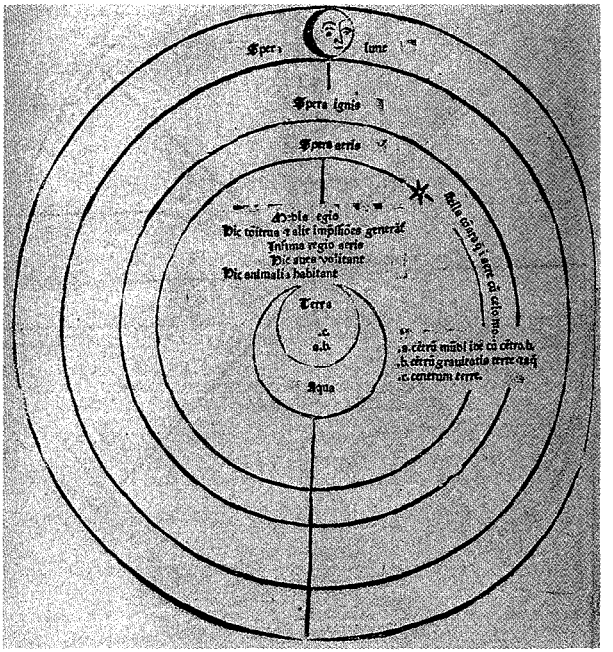
Kolomb'un yerlilerle ilgili tanımlamaları da dürtüleri kadar tezatlarla doluydu. Bazen kendisinin de kabul ettiği gibi, onlarla iletişim kuramıyor ve yol göstermelerine ne denli uymaya çabalarsa çabalasın, ciddi yanlış anlamalara düşüyordu. Yine de onların söylediklerini yorumluyor ve bunu yaparken kitaplardaki terimleri kullanıyordu. Yerliler fakir, çıplak ve hazinelerini incik boncuk ile değiş tokuş etmeye hazır olacak kadar bonkördüler; bu anlatım şairlerin, henüz *meum* (benim) ve *tuum*'un (senin) dünyaya gelmediği altın çağ yaşantısına ait anılarından alınmıştı. Ancak yerliler aynı zamanda aç gözlü, kaba ve "hayvansı"ydılar. Kolomb'un duyduğuna göre "Quaris" adlı bir ada, "bütün adalar arasında en vahşi olanı"ydı ve orada "insan eti yiyorlardı." Belli ki dünyanın sınırlarında, insan şeklinde bile olsa, canavarlar yaşamaktaydı. Alımlı yerli kadınlar ise Kolomb'un hoşuna gitti; yazdıkları, onlarda edebi bir değer bulan Peter Martyr'a klasik dönemin perilerini (nymph) anımsatacaktı. Ancak civarda yamyamlar da vardı; Kolomb'un mektuplarında onları anlatırken kullandığı canlı ifadelerin ve atfettiği önemli özelliklerinin kaynağı yine yerel etnografyaydı.

Latince yazan akademisyenler de yanı başındaydı. Aslında Orinoco nehrinden çıkan büyük ırmakları inceleyen Kolomb, bunların Asya olama-

* İsa'nın dünyaya bin yıl süreyle şahsen hükmedeceğine inananlar –ed.n.

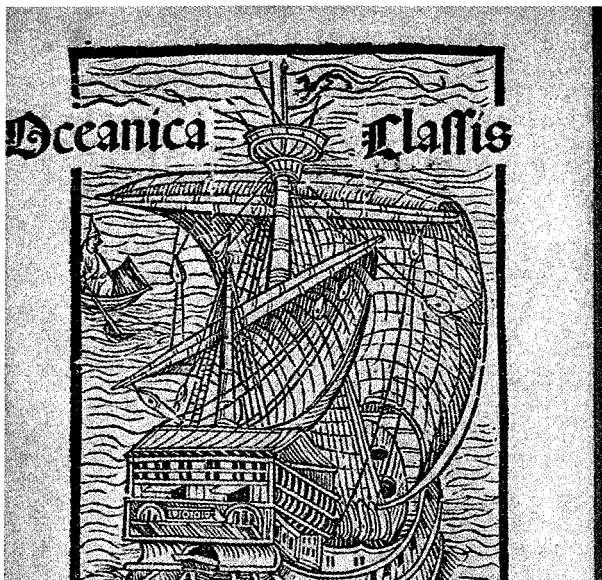
Resim 2.7 Theodor Galle tarafından Johannes Stradanus tarzında hazırlanan *Lapis polaris* adlı bu 17. yüzyıl gravüründe eğitimli olduğu belli bir adam, görgül seyir sonuçlarını ilgili metinlerle karşılaştırırken resmediliyor. Sol üst köşedeki kitaplarla yan yana gösterilen aygıt koleksiyonu –ölçüm cihazları, gemi modeli ve büyük bir yüzer pusula– öğrenilmiş ve uygulamalı geleneklerin birbiriyle olan etkileşimini hoş bir şekilde resmediyor.

Resim 2.8 Pierre d'Ailly'nin *Imago mundi* (Louvain, 1483) adlı eserinden alınan bu diyagramın orta kısmında dünya, bir su küresinin içinde şişe mantarı gibi yüzen bir toprak küresi olarak temsil ediliyor. Sonraki halka, içinde kuşların uçtuğu ve hayvanların yaşadığı çoğalma diyarını temsil ederken, ikinci ve üçüncü halkalar sırayla saydam ve ateşli diyarları oluşturuyor. Kolomb da d'Ailly'nin bu eserinin elinde bulunan nüshasını dikkatle incelemiş ve yüzlerce not almıştır. Kolomb o nüshada "Seneca doğa tarihi ile ilgili beş kitabında uygun rüzgârda denizin birkaç günde aşılabileceğini yazmaktadır" ibaresini okumuştur.

yacak kadar güneyde bir başka kıtaya işaret ettiklerine karar verdi. Ancak haritalarındaki bu yeni değişiklik onu yolundan alıkoyamadı. Ne de olsa hem Aristoteles hem de ortaçağ otoritesi Petrus Comestor dünyadaki kara parçalarının çok büyük, su kütlesinin ise küçük olduğunu söylemişler, üstelik Pierre d'Ailly de onları desteklemişti. İncil'in Esdras kitabındaki Apocrypha'da karaların dünyanın yedide altısını kapladığı ve "bu otoritenin azizler (Augustine ve Ambrose) tarafından onaylandığı" söylenir. Kolomb "deneyimin" kara parçalarının "ahalinin sandığından" çok daha büyük olduğunu gösterdiğini söyler ve ekler: "Buna şaşmamak gerek, zira kişi ne kadar ilerlerse o kadar çok öğrenir." Kolomb, burada çıplak gözün ciltlerden daha üstün olduğunu değil, alandaki deneyimin inanmak istediği metinleri haklı çıkarttığını görmekten duyduğu mutluluğu belirtmek derdindedir.[6]

Vespucci ise, kitaplara Kolomb'dan çok daha fazla bağlı olduğunu gösterdi. Denizci olarak gerçekleştirdikleri, Amerika kıtalarına kendi adını

De Insulis inuen

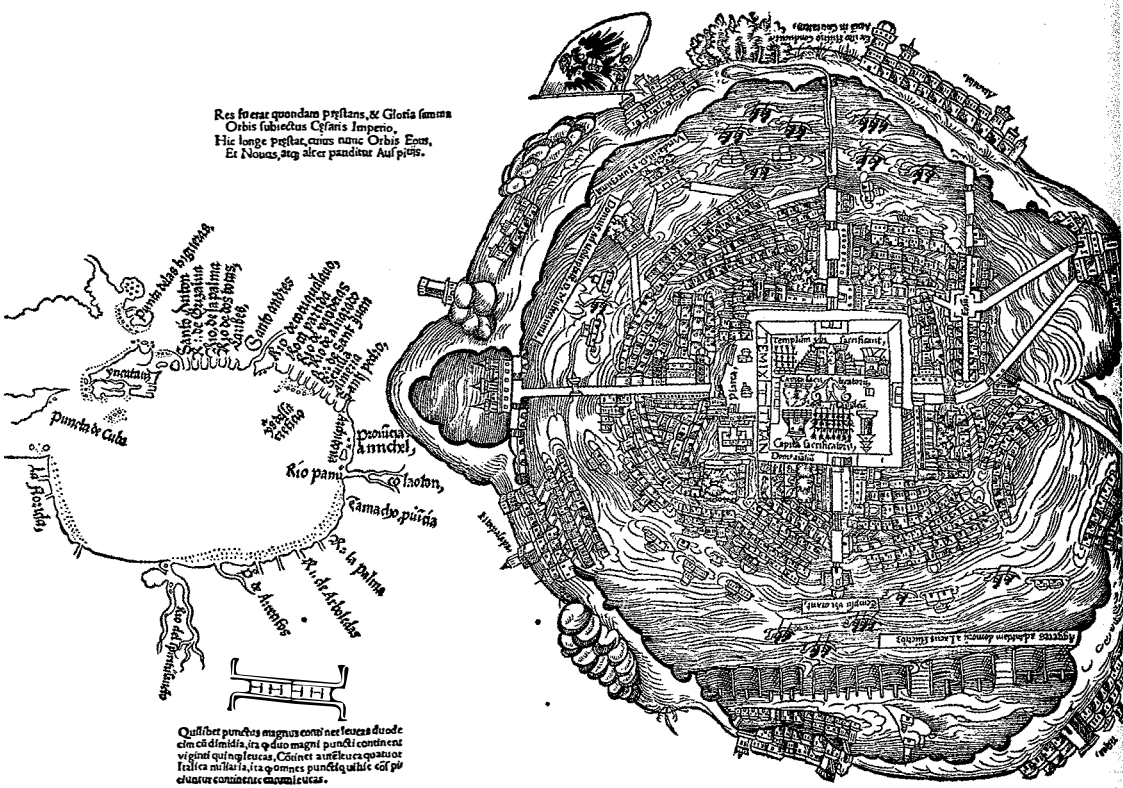
Epistola Cristoferi Colom (cui etas n
multū debet: de Insulis in mari Indico
inuentis. Ad quas perquirendas octauo a
mense auspicijs et ere Inuictissimi Fern
Hispaniarum Regis missus fuerat) ad M
nificum dñm Raphaelez Sanxis: eiusdē
nissimi Regis Thesaurariū missa. quam
lis ac litterat⁹ vir Aliander ō Cosco: ab
pano ydeomate in latinū conuertit: tercio
Maij. M.cccc.xciij. Pontificatus Alexa
Sexti Anno Primo.

Cloniam suscepte prouintie re
fectam me ꝓsecutum fuisse: gra
bi fore scio: has ꝓstitui exarare
te vniuscuiusq; rei in hoc nostr
nere geste inuentreq; admoneāt. Tricesim
rio die postq̄ Gadibus discessi: in mare
cū peruenī: vbi plurimas Insulas innum
habitatas hominib⁹ reperi: quaz oīm p
cissimo Rege nostro: prōclamatione celebrato
rillis extensis: cōtradicente nemine posse
nē accepi. primeq; earum: diui Saluatoris
men impositum (cuius fret⁹ auxilio) tam ad
q̄ ad ceteras alias peruenim⁹. Eam vero

Resim 2.9 Bu gemi resmi, Kolomb'un, keşiflerini bildirmek üzere Kral Ferdinand'ın sekreterine yazığı mektubun Latince çevirisine etkileyici bir kapak oluşturuyor. Kolomb mektubunda yeni keşfedilen toprakları Hint Okyanusu'ndaki adalar olarak tanımlıyor. Mektup bir broşür şeklinde birçok dilde ve çok sayıda basılmıştı. *Epistula de insulis nuper inventis* adlı mektubun bu nüshası 1493'te Basel'de yayınlanmıştır.

Resim 2.10 Bu resim, İspanyol işgalciler arasında popüler olan şövalye kahraman Galyalı Amadis'in serüvenlerinin devamı niteliğini taşıyan ve 1544 yılında Paris'te yayınlanan *Le cinquesme livre de Amadis de Gaule* adlı kitabın Fransızca çevirisinden alınmıştır. Cortes'e Yeni İspanya olarak anılacak bölgeye olan seferinde eşlik eden Bernal Diáz, Tenochtitlán'ı ilk gördüğünde bu ona Amadis'i anımsatmıştır ve "California" ismi de muhtemelen Amazon Krallığı Californie'den türemiştir. Birçok Avrupalı kâşif Amazonları büyük bir hevesle aramaktaydı.

Resim 2.11 Cortes'in talimatlarıyla çizildiği düşünülen ve İmparator V. Carlos'a sunduğu, Meksika seferini ve Aztek topraklarının Yeni İspanya adına ele geçirildiğini bildiren raporun Latince çevirisiyle –*Praeclara Ferdinandi Cortesii de nova maris oceani Hispania narrati*– birlikte 1524 yılında Nürnberg'de yayımlanan bir Tenochtitlán haritası.

Resim 2.12 Peru'nun İspanyollar tarafından fethini anlatan *La conquista del Peru* (Sevilla, 1534) adlı kitaptan alınan bir resim. Bir İspanyol rahibi ve askerleriyle, tahtırevanla taşınan İnka İmparatoru Atahualpa'nın karşılaşma sahnesi uzun zaman resimlere konu oldu. İspanyollar bu fetihleri genelde kendilerinin ve kilisenin şanının artması olarak gösterseler de, diğer Avrupa devletleri bunun daha çok İspanyol hainliğinin ve riyakârlığının apaçık bir örneği olduğu görüşündeydiler. Seneler sonra Michel de Montaigne, "Arabalar Üzerine" yazdığı denemesini imparatorun tahtırevan taşıyıcılarının gücünü hatırlatarak bitirdi.

HERNANDO CORTES

Hernando Cortes'in Yeni Dünya'daki kariyeri her zaman tartışmalı olacaktır. Gaddar bir çağda yaşadığı için Yeni Dünya insanlarına karşı tereddütsüz ve sistemli bir şekilde zulmederek Aztek İmparatorluğu'nun kalbine doğru ilerlemişti. Hareketli ve zengin başkent Tenochtitlán'a yaptığı acımasız saldırı şehri yıkmakla kalmamış, onu kuran uygarlığı da yok etmişti. Cortes'in elbette yardımcıları da vardı; özellikle kendinden önce gelen Avrupa kökenli hastalıklar yerli Amerika nüfusu üzerinde son derece yıkıcı sonuçlar yaratmış, insan müttefikler de önemli bir rol oynamışlardı. Şüphesiz Tlaxcalanlar gibi Aztek düşmanları gönüllü müttefikleri olmasaydı, Cortes ve dört yüz adamlık çetesi Meksika'yı istila edemezdi. Onların Azteklere yaptığı zulüm Cortes'i bile dehşete düşürmüştü.

Cortes'in karakteriyle ilgili hangi yorumda bulunursak bulunalım, İmparator V. Carlos'a yazdığı mektuplar son derece ilginçtir. Bir Réconquista [yeniden fetih] vârisi olarak geçtiği toprakları İspanya adına fethetmeye ya da yerli halka Hıristiyanlığı kabul ettirmeye hakkı olup olmadığını bir an bile aklına getirmedi. Yine de Tlaxcalan şehri ile ilgili aşağıdaki anlatımda olduğu gibi, Yeni Dünya kentleri onu çok etkilemişti. 1492'deki ikinci İspanyol istilasında düşen son Mağribi kenti verdirecek kadar önemli değildi. Ancak Batı'da elden ele dolaşan ve yolculuklarını anlatan mükemmel broşürler, ona yolculuklarının kazandıramayacağı ünü kazandırdı. Geleneklerin ağırlığı ve etkisi, Vespucci'ye atfedilen metinlerde Kolomb'dan çok daha canlı bir biçimde hissedilir. Çıplak Karayip yerlilerini anlattığı bölüm, fantastik etnografya formundadır. O da bu yeni dünyayı mutlu, çıplak vahşiler ve kötü, korkutucu yamyamlarla bezemiştir. Mandeville gibi o da dünyanın uç bölgeleriyle ilgili çelişik duygular besliyor ve oralarda yaşayanların hem barbarlığını, hem de iyi huyluluğunu vurguluyordu. İlkine örnek olarak, yemek saatlerinin belirsizliğini ve küçük aptes yaparkenki utanmazlıklarını verirken, iyi taraflarını ise temizlikleri ve büyük aptes yaparkenki utanmaları olarak belirtiyordu. Uzun ömürleri yaşadıkları çevrenin mükemmelliğini ispat ederken, kadınlarının utanmazlığı ve şehveti –ki bu ikincisi belli ki gözlemciden gözlemciye aktarılıp duruyordu– ahalinin ne denli yozlaşmış olduğunu ispat etmekteydi.

Vespucci'nin üstü kapalı olarak söyledikleri, onun anlatımlarını Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki yayıncılar için yeniden yazanlar tarafından iyice abartıldı. Sade ifadeleri şaşırtıcı ayrıntılarla süslenip Mandeville'e yaraşır şekle getirildi: Orijinal Vespucci karşılaştığı yamyamın iki yüzden fazla insan yediğini söylerken, yeniden yazımda bu sayı üç yüze çıktı. Kendisine, Avrupalı bir kasabın dükkânındaki domuz etleri gibi tuzlanmış insan etleri gördüğü söylettirildi. Basımevlerinin düzeltmenleri hem Vespucci'nin an-

latımını abarttılar, hem de yazarı, onlara bıraktığı onca ipucuna rağmen, olmadığı kadar edebi bir geleneğe adamakıllı yerleştirdiler. Vespucci'nin orijinal anlatımında yerliler, "herhangi bir yasaları ve inançları olmaksızın, doğaya uygun halde yaşarlar(dı)"; yeniden yazanlara göre ise, "doğaya uygun yaşarlar(dı) ve onlara Stoacıdan ziyade Epiküryen denilebilir(di)". Vespucci'nin, müphem bir altın çağ yaşayan yerlilerinin utanmazlıkları, uygarlıktan nasiplerini alamadıkları mazeretini ileri süremeyecek durumdaki paganlarla aynıydı ve böylece onlarla bağdaştırılabilirlerdi.

Yine de Vespucci'nin dağarcığında son bir görevi yerine getirmesi için önemli bir araç vardı. Kolomb kendi metinlerini yeniyi tanıtmak ve konumlamak için kullandı; Vespucci ise –Heredotos ve Mandeville gibi– tersini yaptı. Ona göre karşılaştığı insanlar "öylesine barbar", âdetleri "öylesine çeşitli ve alışılmamış ve bizim ilişkilerimiz ve metotlarımızdan farklı"ydı ki, bildik terimleri kullanmak imkânsızdı. Diğer bir deyimle, tüm deneyimini yepyeni bir şey olarak anlattı. Örneğin 1497'deki yolculuğunun başlangıcında, tümüyle yeni bir şeyle karşılaştığını açıkça belirtir: "Bu yolculuk on sekiz ay sürdü, bu süre içinde birçok yer ve çoğu ıssız, sayılamayacak kadar çok ada keşfettik. Atalarımız bunlardan hiç söz etmemişlerdi. Bundan çıkardığım sonuç şu ki, eskiler bu adaların varlığından hiç mi hiç haberdar değillerdi." Kendi dilindeki otorite kitaplarının en önemli metnine ustaca başvurarak, Yeni Dünya'nın bu kitaplarda yer almadığını ispat etmeye çalıştı: "Yanılıyor olabilirim, ama bir yerlerde okuduğuma olan Granada ile Tlaxcalan'ı kıyaslaması oldukça ilginçtir:

"Kent gerçekten öylesine büyük ve görkemliydi ki, etraflıca tarif etmekten kaçınsam da, anlatacağım azıcık şey bile bence inanılmazdır. Granada'dan çok daha büyüktür ve çok daha iyi korunmaktadır. Evleri güzel ve sakinlerinin sayısı Granada ele geçirildiğinde orada yaşayanlardan çok daha fazladır. Erzakları ve yiyecekleri de çok daha kalitelidir: ekmek, kümes eti, av eti, balık ve diğer mükemmel sebzeler ve ürünler. Buradaki pazar yerinde her gün otuz binden fazla insan alışveriş yapmakta ve bunun yanı sıra şehrin her tarafında benzer dükkânlar yer almaktadır. Gereksinimleri her ne ise –mutfak gereci, giysi, ayakkabı vs– asla eksik değildir. Altın, gümüş ve kıymetli taşlar da vardır ve tüylerden yapılmış süs eşyalarının satıldığı kuyumcu dükkânları dünyanın diğer pazarlarındakiler kadar düzenlidir. İspanya'dakiler kadar iyi kalitede toprak eşyalar vardır. Tahta, odunkömürü, şifa veren ve güzel kokulu otlar büyük miktarlarda alınıp satılır. Saçlarınızı yıkamanız için bölmeler, sizi tıraş edecek berberler ve ayrıca halk hamamları vardır. Son olarak da asayiş yerindedir, etkin bir polis sistemleri vardır ve akıllı ve mantıklı insanlar olarak davranırlar: Afrika'nın en ileri kenti bile onlarla yarışamaz... İnsanlarının bugü-

ne kadar uyguladığı devlet yönetimi Venedik, Ceneviz ve Pisa cumhuriyetlerine çok benzer, çünkü başlarında bir derebeyi yoktur..."

Tenochtitlán'ın harikalarını methettikten sonra şöyle yazar: "Son olarak, bu şehrin bütün harikalarını anlatarak sözü uzatmamak için şunu söylemeliyim ki, bu insanların yaşam tarzı İspanya'dakine çok benzemektedir ve bunların gerçek Tanrı'dan habersiz ve diğer aydınlanmış milletlerle teması olmayan barbar bir millet oldukları düşünülürse, her tarafta kurdukları düzen ve iyi idare şekline hayran olmamak elde değildir."

Kaynak: *Cortes*; Crosby 1972; Clendinnen 1991.

göre [eskiler] denizin özgür ve ıssız olduğuna inanırlardı. Şairimiz Dante de bu fikirdeydi."

Vespucci'nin *Mundus Novus* (Yeni Dünya) adlı eseri, benzer şekilde eski fen biliminin eksikliğine delil olarak Yeni Dünya'nın fiziki harikalarını gösterdi. Yeni Dünya'nın, hepsi kokulu ve faydalı sakız ve rayihalar salan çok çeşitli ağaçları gösteriyordu ki, "Plinius aynı bölgede var olan papağan, diğer kuşlar ve hayvan türlerinin binde birine bile rastlamamıştı." Güney takımyıldızının yeni yıldızları Vespucci'ye –gerçekten yeni bir dünyaya ait yeni gözlemlere dayanan yeni otorite kitapların bir başlangıcı olması için– "coğrafya veya kozmoloji ile ilgili ve anısını sonsuza kadar taşıyacak" bir kitap yazmak için ilham verdi. Vespucci'yi Latince'ye çeviren eğitimli redaktörler bu ipuçlarından hareketle onun anlattıklarının, dünyayı sadece üç parçaya bölen geleneksel kozmografinin büyük çapta bir yenilenmeye gereksinimi olduğunu gösterdiğini vurguladılar.

Vespucci'nin kesin farklılıklardaki ısrarı, Kolomb'un tanıdık olanlardaki ısrarı gibi kitaplara dayanıyordu. Vespucci şüphesiz ki, "Dünyanın uçlarındakiler seyyaha bilinmeyenin şokunu yaşatmalıdır" fikrini Mandeville ve diğer metinlerden almıştı; redaktörler de onun üstünkörü geçiştirdiklerini canlı tasvirlere dönüştürürken yine aynı kaynaklara dayandılar. Yine de araçlar amaca hizmet etti. Yeni Dünya, keşfini izleyen on yıl içinde kendine ait bir isme ve yere sahip oldu. Eğer modern seyyahların, bilinçli bir şekilde dikkatli olan Vespucci'den daha uyanık –ya da beraberlerinde taşıdıkları değerleri ve vizyon-

ları kabul ettirmeye daha az eğilimli– olduklarını zannedersek yanılırız. Vespucci en azından şunu açıkça gösterdi: Batı'ya yapılacak yolculuk, bir Avrupalı için asla tanıdık bir coğrafyada geçmeyecektir; metinlerden tanıdık gelse de.[7]

Güç ve Araştırma

Kolomb'un karaya çıkışını takip eden kırk yıl boyunca kâşifler Amerika kıtasının içlerini keşfedecek ve göçmenler Karayip Adaları'nı işgal edip kıta imparatorluklarını fethedeceklerdi. Angarya ve yeni hastalıklarla temas yüzünden, Avrupalıların karşısına çıkan ilk topluluklar yok olacaktı. Burada ölenlerin sayısı, 14. yüzyılda açlıktan kırılan Avrupa nüfusunu etkileyen ve kara ölüm diye bilinen, Asya kökenli yeni hastalıklardan ölenlerin sayısını aşacaktı. Amerika'da kıyım gerçekleştikçe, Yeni ve Eski Dünya'nın bu yok edilen kültürleri ve onların yok ediliş şekliyle ilgili tartışma ve tanımlama modelleri de artmaktaydı.

İlk yazılar, pratikten gelme iki farklı grup tarafından yazıldı. Bu adamların kökenleri ve amaçları arasındaki keskin uçurum, onları harekete geçiren zıt dürtüleri de yansıtıyordu. Öyle ki Kolomb gibi tek bir adam fatihleri eğlendirmiş ve onların ortakları ise, kraliyet emirlerine karşı gelmelerini, zengin şehirleri yok etmelerini ve yerli prensleri öldürmelerini haklı gösterecek heyecan ve mazeret dolu hikâyeler uydurmuşlardı. Aynı anda rahipler de –özellikle sadakayla geçinen rahipler– yerlilerin inanç ve âdetleri ile Avrupalıların davranışları üzerine sistemli, görüş ve düşünce bildiren yazılar üretmekteydiler.

ESKİ VE YENİ DÜNYA İBLİSLERİ

Cadılara ve büyücülüğe olan inanç tüm Avrupa'da hem Katolikler hem de Protestanlarca paylaşılıyordu ve bilinen dünyanın her yanında şeytan ve iblislerin iş başında oldukları düşüncesi, doğal olarak, bilinmeyene doğru yolculuk eden Avrupalı için bir tehdit oluşturuyordu. Keşifler döneminin 16. yüzyıl dini savaşları ile çakışması Yeni Dünya insanları için mutsuz bir rastlantı oldu. Bu savaşlar hep ortodoksi ile sapkınlık arasında yaşanmış ve özellikle 17. yüzyılda cadı avcılığında çok tehlikeli bir patlama olmuştu. Yerli halkların şeytanın etkisi altında oldukları inancı çok yaygındı. Avrupalı ziyaretçiler yerli inancının gerek törene gerekse doktrine ilişkin yönlerinin rahatsız edici derecede Hıristiyanlığa benzediğini görünce, birçok kişi gerçek dinin bu şekilde saptırılmasının çaresiz yerlileri cehennem azabına uğratmak isteyen şeytanın işi olduğunu iddia ettiler.

Büyücülüğe ve cadılığa olan yaygın inanç, Yeni Dünya ziyaretçilerini, bizim din olarak saygı gösterebileceğimiz olguları şeytan işi olarak yorumlamaya itti. André Thevet, Amerika yerlilerinin hayal görmeye olan yatkınlığını şöyle anlatır:

"Ne gariptir ki, bu zavallı insanlar mantıklı olsalar da, kötü ruhun etkisi ile birçok hayali yanılsamaya ve eziyete maruz

kalmaktalar, çünkü gerçek akıldan ve Tanrı'nın varlığından habersizler. Benzer bir ortamın Kurtarıcımızın gelmesinden önce de olduğunu söylemiştik, zira kötü ruh ancak Tanrı bilgisinden mahrum olan yaratıkları kandırır ve baştan çıkarır. Bu yüzden bu zavallı Amerikalılar, kötü ruhu bazen bir şekilde, bazen başka bir şekilde, sık sık görürler ve kendi dillerinde ona Agnan derler ve o, gece gündüz onlara işkence eder. Sadece ruhlarına değil, bedenlerine de işkence eder, onları döver ve öylesine zulmeder ki, bazen onların korkunç çığlıklarını ve etrafta bir Hıristiyan varsa, kendi dillerinde şöyle seslendiklerini duyarsınız: 'Bak, beni döven Agnan'ı görmüyor musun: eğer sana hizmet etmemi ve odununu kesmemi istiyorsan beni koru.' Ve bu sayede onları az bir şey karşılığı bakkam ağacı [brazil wood] yetiştirmek için çalıştırabilirsiniz."

Kaynaklar: *Kramer* ve *Sprenger* 1971; *MacCormack* 1991; *Thevet* 1557.

Her iki tür yazar da bazen en inatçı gerçekleri tanıdık ambalajlara sardılar. Cortes'in Azteklerin düşüşüyle ilgili canlı ve renkli mektupları birkaç dilde Avrupa'yı dolaştı. Sanatkârane bir biçimde sanattan uzak tarzda yazdığı yazılar, Azteklerin başını çektiği zayıf koalisyonu büyük bir imparatorluğa dönüştürdü; büyük ve tuhaf Tenochtitlán kentini büyüleyici dükkânlarıyla bir Müslüman pazar yerine ve sallanan tahtındaki, tekinsiz Kral Moctezuma'yı V. Carlos'a hep sadık kalmış ve asi tebaası tarafından öldürülmüş bir yöneticiye dönüştürdü. Kendine has müthiş doğaçlamalarıyla yarattığı yapay mantık sayesinde, yaptığı kıyımları ve verdiği ödünleri, İspanyol feodal yasalarına uygun hale sokmayı ve bir dünyanın yok olması ile sonuçlanan, alışılmadık kuralları olan savaşçılarla yapılan karabasan gibi çarpışmaları eğip bükerek romantik bir kahramanlık mücadelesi olarak sunmayı becermişti.

Cortes, şaşırttığı kadar ortalığı yatıştırabiliyordu da. İkinci mektubunun basımında yer alan bir Tenochtitlán manzarasındaki evler Avrupa evleri kalitesindeydi ve mabetlerinde insanların pagan tanrılara kurban edildiği yabancı kutsal topraklarda kurulmuş bir kentli ortamı temsil ediyordu. Albrecht Dürer gibi Yeni Dünya sanat yeteneğine hayranlık duyan başarılı bir gözlemciye, bu hiyerarşik kent düzeni hem tuhaf hem de çekici geldi.[8] Pratik adamlar memleketlerine olay ve objelerin yanında imgeler de yolluyorlardı.

Yeni Dünya'ya giden ilk rahipler etraflarında sadece vahşet gördüler. Bazıları raporların-

da Vespucci'nin sıcak toprak renklerini Conrad'ın Mr. Kurtz'unu aratmayacak sövgü nakaratlarına dönüştürdüler: çıplaklık, sodomi, yamyamlık ve istila edilmeyi hak ediyorlar dedirten bir yığın insanlık dışı âdet. Diğerleri ise Kolomb ve yandaşlarının kendilerini tam tersi yönde aldatmalarına izin verdiler, yakında büyük şeyler olacağı ve masum, çıplak, mal mülk ve yozlaşmadan arınmış bu yerlilerin, bir çırpıda Avrupalılardan daha inançlı Hıristiyanlara dönüşebileceği inancını paylaştılar.

Rahipler sadece kınama ve kehanette bulunma konusunda eğitilmemişlerdi. Nasıl gözlem ve araştırma yapılacağını da biliyorlardı. Engizisyon kuralları, özellikle İspanyol tarzındakiler ve Avrupa'daki sabıkalı Yahudileri ve cadıları ortaya çıkarmak için uygulanan soruşturma yöntemleri sayesinde, Amerika kıtalarındaki inanç ve ibadetleri sorguladılar. Bu rahiplerin çoğuna göre, birçok Avrupalı ileri anlamda Hıristiyan değildi, yani gerçek bir ilahiyat bilgileri yoktu ve Hıristiyan ahlakına uygun davranmıyorlardı. Fethin dehşetini görüp yardım çağrıları yapabilir durumdaydılar; aynı zamanda Yeni Dünya yerlilerinin tapınaklarında gerçekten ne yaptıklarını ve ne düşündüklerini de ayrıntılı olarak rapor edebiliyorlardı.

Raporlar çoğaldıkça yorumlar da arttı ve eğitim gelenekleri ile yeni deneyimler kesişti. Avrupa ve diğer yerlerdeki akademisyenler, baş edilmesi zor yığınla veriyi devraldıkları öğrenim biçimlerine uygun hale getirmeye çalıştıkça, üzerlerinde yeni baskılar oluşan otorite kitaplar yeni işlevler görmeye başladılar.

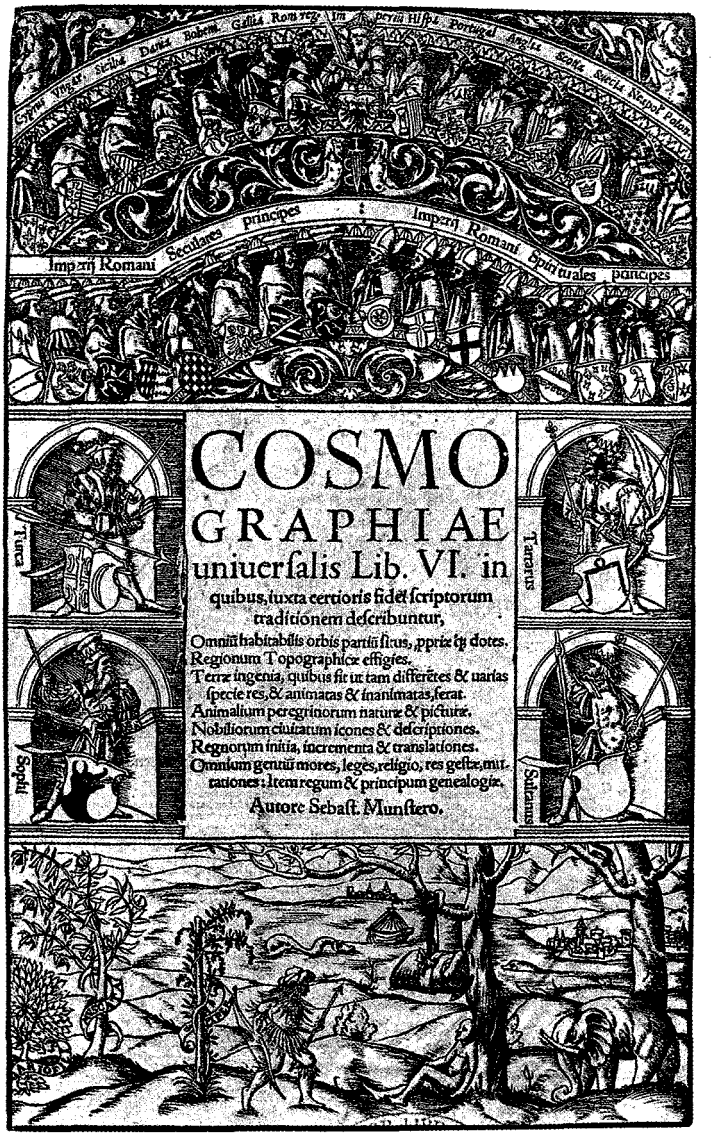
Üçüncü Bölüm

YİTİRİLEN TUTARLILIK

Sebastian Münster: Arafta Bir Haritacı

Basel'de 1550 yılında Profesör Sebastian Münster müthiş bir kitap yayınladı. *Cosmographia* adlı bu eser eski ve modern dünyanın ülkelerini ve insanlarını, Avrupalı ve Amerikalıları, Doğulu ve Batıları öylesine kapsamlı bir biçimde ele alıyordu ki, kitabın kendisi bir efsane haline geldi. Kitaptaki bilgi deryasına ancak bir karnaval evinde rastlanabilecek türden çizimler eşlik ediyordu. Kuzey'in ve Güney'in hanedanlarından karalarını ve sularını mesken tutmuş canavarlarına kadar her şey, kitabın bini aşkın sayfasını tıka basa doldurmuştu. *Nürnberg Vekayinamesi* gibi, *Cosmographia* da okurda büyük bir ilgi uyandırdı, tercüme edildi ve yeniden basıldı, çalıntı yapıldı ve korsan kopyaları üretildi. *Vekayiname* gibi giderek akademisyenler için bir bilgi anıtı olmaktan çıkıp koleksiyonlar için bir zevk kaynağına dönüştü; kopyalarından biri Dorothy Sayers'in bir dedektif hikâyesine konu oldu. *Vekayiname* gibi *Cosmographia* da sonunda kültürel inceleme için harika bir gereç halini aldı.

Münster'in başlık sayfası okuyucunun karşılaşacağı harikaları ve yarattıkları entelektüel sorunları başlıklarla verir. En üstte iktidarı, otoriteyi ve uygarlığın sıkı dokunmuş yerleşim düzenini temsil eden Avrupa devletleri hükümranlarının sıkışık düzende dizilmiş resimleri yer alır. Sayfanın ortasındaki uzun Latince başlığı iki taraftan, Avrupalıların uzun süre hem korku, hem de hayranlık beslediği, aynı anda hem kültürlü hem korkutucu eski barbarlar çevreler. Sayfanın altında ise dünyanın yeni açılan bölgelerindeki doğal kaynaklar keşfedilmeyi bekler. Bunlar Ptolemaios haritacılığında geleneksel olarak Seylan'a ait karabiber ve fillerdir. Ancak aynı mekânda orijinal Yeni Dünya figürleri de vardır: elinde oku ve yayı ile sinsice gezinen, giyimli bir avcı ve çocuğu daldan sallanan çıplak bir anne. Arka planda kentler vardır; bunlar ya Avrupalı yerleşimin yayılmasını ya da Beyaz adam gelmeden önceki yüksek kültürlerin varlığını temsil eder. Anlaşılacağı üzere, Münster daha baştan ansiklopedik kapsam ve grafik canlı-

Resim 3.1 Sebastian Münster'in son derece popüler ve birçok dile tercüme edilen *Cosmographiae universalis libri vi* (Basel, 1550) adlı kitabının kapak sayfası.

lık konusunda iddialıdır ve gerçekleri masallardan ayırt etme konusunda, yine en başından itibaren insanı şaşırtan ve hoşa giden, açık ve samimi bir çaba gösterir.

Münster, dünya halklarını soyağaçları çıkarak, âdetleri ve kaynakları tasvir ederek sistemli bir şekilde araştırdı. Yer verdiği konular ne kadar birörnekse, yöntemi o kadar rasgeleydi. Rönesans ansiklopedileri hazırlayan birçok kişi gibi yapısını, bir başkasının, otuz yıl kadar önce Ioannes Boemus'un halkların gelenekleri üzerine yayınladığı karşılaştırmalı araştırmanın kurduğu metnin temelleri üzerine oturttu.

Boemus çok okumuş ama derinine inememiş bir akademisyen olarak, âdetler ve usuller üzerine, çok fazla konuya azar azar değinen bir araştırma yaptı. Tarihin babası dediği ve otoriteler listesinde en başa yerleştirdiği Heredotos'un izinden gittiğini açıkça belirtti. Karşılaştırmalı kısa kitabı, âdetler, inançlar ve nesnel kültür üzerine yapılmış, çok sevilen ve 16. yüzyıl başındaki yayıncıların ve akademisyenlerin sürüsüyle ürettiği bir araştırmaydı. Polidoro Vergilio'ya ait bir diğer eser Helenistik bir tarzı yeniden canlandırdı ve yazıdan müziğe kadar her konudaki çok sayıda muciti yine benzer kısalıkta ele alarak kataloglaştırdı. Özellikle eski Almanlar başta olmak üzere, tek bir halkın inançları ve dünyalarına ait uzmanlaşmış incelemeleri bir araya getiren başka örnekler de vardı.

Rakipleri gibi Boemus da, mekândaki çeşitlenmeleri kaydettiyse de, zaman içinde meydana gelen değişimlere pek dikkat etmedi. Kendini bırakıp eğretilemelerini birbirine karıştırarak okurlarına, hayatlarını düzene sokmalarına yardımcı olabilecek "eskisiyle yenisiyle, iyisiyle kötüsüyle, bütün örnekleri tıpkı aynaya bakar gibi görebilsinler diye, bir bohça dolusu gelenek sunuyordu." Ancak Heredotos gibi Boemus da pek az ahlaki ders vermekteydi; hatta hayli tutarsız birkaç konuyu bir arada işlemeye çalışmıştı. Bunlardan biri, dar bir bakış açısı olan, İncil ve Viterbolu Annius'un uydurmalarından alınan ve bütün insanların atasının patrikler olduğunu savunan bir hikâyeydi. Diğeri ise Diodorus Sculus'dan alınma, güneşin insanlara ve hayvanlara çamurdan nasıl vücut verdiğine dair, daha da çılgın bir spekülasyonlar dizisinden oluşuyordu. Boemus, bir yandan, insan ırkının ağaçlar altında yaşadığı ve mülkiyet duygusu taşımadığı, tarihteki o ilk

altın çağından modern uygarlığa nasıl geçtiğini anlatıyor, diğer taraftan da Doğu'nun büyük kanun yapıcıları olan Brahmanlar, Mecusiler, Hint çıplakları (Gymnosophist) ve Mısırlı rahiplere övgüler sunarak, Batı'dan giden ilkel ama hevesli seyyahlara uygarlığı onların öğrettiğini söylüyordu. Kurgularından ikisi ilerici, diğer ikisi ise durağan ya da ayrı ayrı olaylardan meydana gelmişti. Her biri tanınmış kaynaklardan alınma verileri, aynı derecede önemli klasik otorite kalıplarına uydurmuştu.

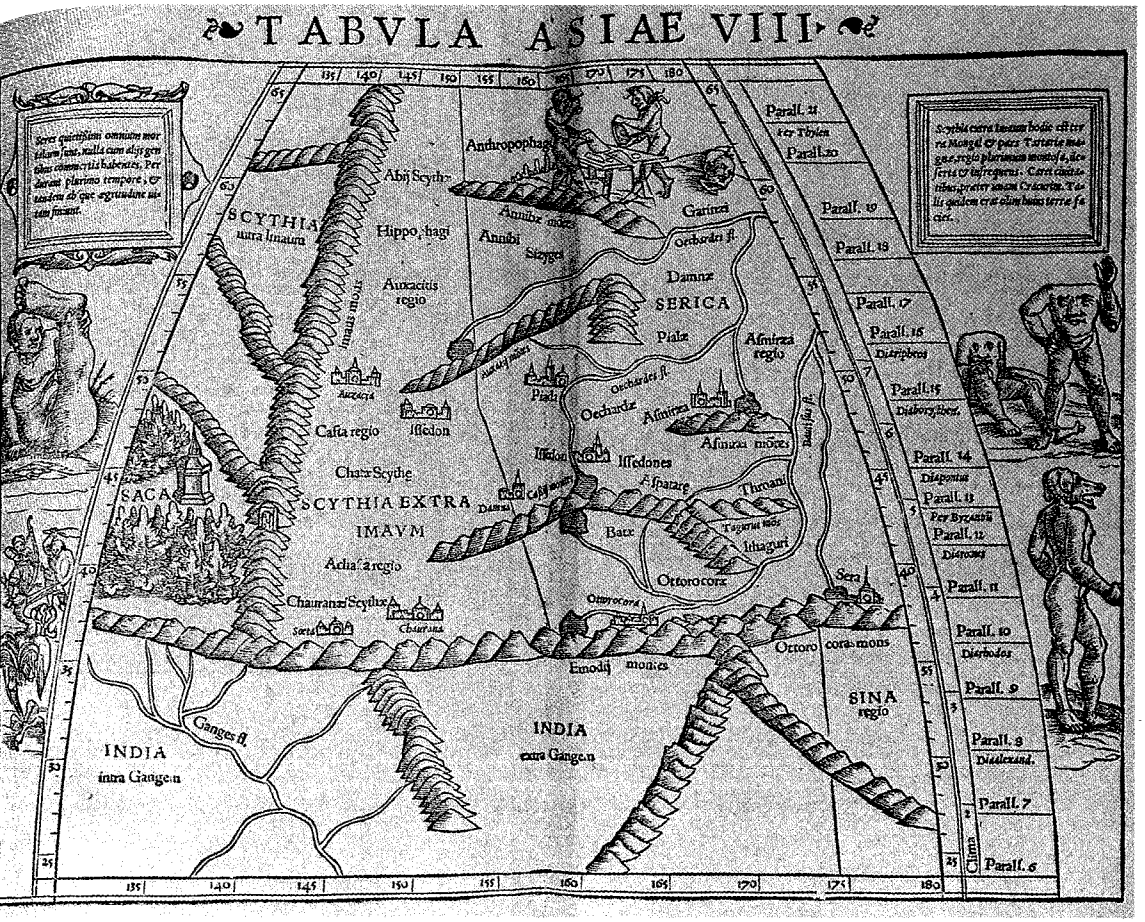
Münster, konudan konuya aynı düzen içinde atlayarak çoğu kez Boemus'un izinden gitti. Notlarını birbirine karıştırdığı ve iki farklı halk için aynı malzemeyi kullandığı da oluyordu. Ama bir yandan da Boemus'un çerçevesini genişletti ve kullandığı malzemeyi güncelleştirdi. Boemus ve Polidoro Vergilio, bir sırt çantasına rahatça sığabilecek etnografik dünya almanakları yazmışlardı. Münster ise ancak bir yazı masasının kaldırabileceği dev bir ansiklopedi hazırladı. Boemus keşiflerden açıkça etkilenmiş olmasına rağmen, daha çok eski yazarların ilgilendiği alanlara takılıp kaldı; Münster ise Yeni Dünya ile de ilgilenmeye çalıştı. Ancak verilerin ele avuca sığmadığı zamanlarda onları yola getirmede Boemus'tan daha başarılı değildi. Kaynaklardaki tezatları aynen taşıdığı gibi onlara eklemeler de yaptı. Araştırması, biçimsiz ama canlı bir şekilde, *Vekayiname*'nin düzen içindeki kozmosunu değil, tıpkı 1550'de dünyayı incelemeye çalışan Faust'un etrafında dolanan cinler gibi eğitimli Avrupalının etrafında alay edercesine fırdönen kaleydoskopik çeşitlilikteki olguları ve imgeleri tekrarlıyordu.

Münster'in zihninde canlandırdığı kimi görüntüler ise son derece sağlam ve nesnel biçimler aldılar. Çizdiği Yeni Dünya haritasındaki kıtalar, adeta bir mikroskobun daha önce bulanık olan bir alana odaklanması gibi, keskin tanımlamalara ve tanıdık şekillere bürünmüştü. Afrika, Portekizli kâşiflerin çizdiği şekilde sunuluyordu; Kuzey ve Güney Amerika kabaca çizilmiş olmakla birlikte artık birer ada veya Asya'nın uzantıları değildiler; Seylan küçülmüş Hindistan büyümüştü. Çizimlerin çoğu –*Nürnberg Vekayinamesi*'ndekiler gibi– gerçek şehirleri anlaşılır bir perspektiften canlı bir şekilde vermekte ve coğrafyası kadar modern ve ampirik bir yerel coğrafya (ya da korografi) yaratmaktaydı. Bir önceki neslin coğrafyacıları ve sanatçıları, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasi karmaşasından kâğıt

üstünde nasıl hayali bir Almanya yarattılarsa, Münster de kâğıt üzerinde hiç değilse ana hatları o kadar süslü olmayan hayali bir evren yarattı.

Yine de birçok durumda, eski imgelerin gölgeleri Münster ile tanımlamayı arzu ettiği dünya arasında dolanıp durdu. Schedel ve arkadaşları ile Boemus gibi, o da hem içerik, hem yöntem açısından tezatlarla dolu bir metin ortaya çıkardı. Haritacı olarak, Doğu'nun bir parçası olmayıp, Batı'da yeni bir kıta olan Kuzey ve Güney Amerikaların bağımsız varlığını tümüyle kabul ediyordu. Ama anlatıcı olarak bunu reddetti ve Kolomb ile diğerlerinin Amerika kıtaları ve Hint Adalarının kimliği konusunda içine düştüğü ilk karışıklığı devam ettirdi. Keşiflerle ilgili tanımlamaları belirgin bir kronolojik ve coğrafi düzen takip etmiyordu (Macellan, Vespucci'den önce geliyordu). Ancak, Yeni Hint Adaları'nın hikâyesini eskilerin arasına serpiştirdi. Eski coğrafyacı Strabon gibi, Münster de, Megastenes ve Ctesias gibi canavar ırklarla ilgili uydurma hikâyeler anlatanları kınadı; ama Strabon gibi kendisi de bu hikâyeleri uzun uzadıya tekrarladı. Ancak Strabon'un aksine, bunları bir Mandeville baskısına yaraşır biçimde geleneksel tasvirlerin kaliteli örnekleri ile resimlendirdi ve denizleri canavar balık türleriyle doldurdu. Ara sıra, kendisinin de, kültürlerin ve toplumların, hatta "ilkel" ve Avrupalı olmayanların bile, zamanla değiştiğinin farkında olduğunu gösterdi; bazen de klasik otoritelerden öyle alıntılar yaptı ki, okuyan onların anlattığı karışık ve değişmez Hint kastlarının, 1800 yıldır reçineler içinde korunarak, Helenistik dünyadan kendi zamanına geldiğini sanırdı. Kitapta titiz ve güncel bir bilgi özetiyle inanılmaz hikâyeler ve yaygın hatalar bir aradadır. İnsan aynı etkiyi ancak bir 19. yüzyıl Baedeker Avrupa Rehberi'nin sayfaları arasına bir *The Innocents Abroad* (Gurbetteki Masumlar) karıştırırsa elde edebilir.

Münster'in tüm yaşamı onu bilinen dünyayı, yer yer ve halk halk araştırmak üzere hazırlamıştı. Bilimsel ve akademik teknikleri öğrenmiş ve onları kendi katkılarıyla geliştirmişti. Yaşadığı başarılar ve felaketler eşsiz değerde bir şeyi ortaya koydu. Kitabı, tek bir düşünüre özgü tuhaflıkların bir minyatüründen çok, dönemin Avrupa düşüncesinde, bir zodyak dolusu fantastik canavar ve kusursuzca yerleştirilip kaydedilmiş düzenli takımyıldızlarla dolu olarak canlanan, gökyüzünün geceki panoramasıydı.

Resim 3.2 Münster'e ait, Ptolemaios'un *Geographike*'sinin 1542 Basel baskısında yer alan bir Asya haritası. Canavar ırklar haritanın kenarını süslerken, efsaneye göre İskit bölgesini oldum olası mesken tutmuş olan yamyamlar ise üst orta kısımda resmedilmişlerdir.

16. yüzyıl başlarında Tübingen'de öğrenciyken, ansiklopedilerin tüm tezatları ve vaatleriyle anlattığı bir dünya ile karşılaştı. Öğretmeni Konrad Pellikan, Gregor Reisch'ın *Margarita Philosophica*'sını öğretiyor ve bu inci gibi küçük kitabı oluşturan kıvrımların arasına yeni olgu ve kavram katmanları gizliyordu. Münster kısa zamanda geniş çapta bir metin araştırmasına girişti. Musevi bilim ve akademisyenliğine ilgi duydu ve İbranice öğrenerek Musevilik konusunda zamanının en büyük alimi oldu. Heidelberg'de genç bir akademisyenken yayınladığı eser kısa zamanda Musevi takvimi üzerine standart bir çalışma olarak kabul gördü. Musevi düşünür Elias Levita'nın putları yıkan çalışmasını da çevirdi. Bu eser Tevrat'taki bir harfin nasıl okunacağını gösteren işaretlerin [harekelerin] ve noktalamanın, metin yazıldıktan çok sonra yapıldığını ortaya çıkartıyordu.

Münster dünyanın yüzeyi ve insanoğlunun geçmişi üzerinde daha da büyük bir gayretle çalıştı. Ptolemaios'u okumakla kalmadı, 1486 ve 1513 baskılarına itina ile yaptığı kendi haritalarını ekledi. Matbaacılarla çalışıp, kusursuz olmasını istediği çizimlerin nasıl basılacağını öğrendi. Alimlerle mektuplaştı, onlardan çizdikleri yeni haritaları ve eski metinler üzerine yaptıkları yeni yorumları yollamalarını rica etti ve kendisi de Batı Avrupa'da, geniş alanların ortasında birer ses ve ışık adası gibi yükselen kentlerin etrafını hâlâ sarmakta olan yabanıl dünyayı araştırdı. Bazen yanında, yolunu kaybetmemek için taşıdığı pusulası dışında bir şey olmaksızın günlerce gezindi. Coğrafyanın ve tarihin zorluklarını ve zevklerini birinci elden öğrendi.

Ptolemaios'un Münster'ce yayına hazırlanan *Geographike*'si 1542'de basıldı. Kitap, özellikle Almanya'da yaşayan iki nesil bilim adamının eserlerini özetliyordu. Bu kişiler metinler üzerinde düzeltmeler ve yorumlar yapmaya devam ettiler. Ayrıca kendi açıklamalarında esere bir hayli katkıda bulundular. Örneğin Willibald Pirckheimer 1525 baskısında Ptolemaios'un üç türlü harita çizme metoduna bir dördüncüsünün eklenmesi gerektiğini, böylelikle üç boyutlu küreyi iki boyutlu bir yüzeye dönüştürmenin sonuçlarını yakından görmenin kolaylaşacağını iddia etti; elli yıl sonra Gerhardus Mercator bu tasarım taslağını geliştirecek ve ünlü olacaktı. Kiliseye karşı geldiği için yakılarak idam edilecek olan Michael Servetus, met-

Resim 3.3 Münster'in *Cosmographia* (Basel, 1550) adlı kitabında giysili ve zırhlı Avrupalılar, Yeni Dünya'nın zarif ve çıplak yabanileriyle iletişim kurarken görülüyorlar. Gerçekçi bir anlatımdan çok basmakalıp bir imge ortaya koyan bu resim faklı metinlerde farklı bağlamlarda yer almıştır. Örneğin, Conrad Lycosthenes'in mukadder dünya tarihinde (1557) Afrikalı *ichthyophagi*'leri temsil eden bir resim olarak kullanılmıştır.

nin kendine ait baskısında, daha da bağımsız hatta yer yer keyfî davrandı; örneğin geleneksel anlatımdaki uzun boylu Kolomb'u kısa boylu bir adam olarak gösterdi. Ptolemaios'un baskılarına hep eşlik eden ikinci modern harita atlası her baskıda giderek genişledi ve içeriği daha tutarlı hale geldi.

Münster, bugün olduğu gibi o gün için de bir akademisyende pek rastlanmayan bir zarafet örneği vererek, diğerlerinin çalışmalarını hep sıcak bir takdirle kabul etti; hatta bununla da yetinmeyip, bu klasik metne yazdığı önsözde, kendisinin ve çağdaşlarının zihinsel bir devrim geçirdiklerini söyledi. "Bizim zamanımızda ve atalarımızın zamanında herkesin inancı oydu ki," diye yazdı, Avrupa, Asya ve Afrika kara parçalarını çevreleyen su kütleleri içinde herhangi bir ada var olamazdı. Şimdi ise "keşfedilmemiş okyanusları araştıranlar" doğuda insanlarla ve zenginliklerle kaynaşan adalar

YAMYAMLIK

Avrupalılar bilinen uygar dünyanın sınırlarında yamyamların ve diğer canavar ırkların yaşadığını biliyorlardı. Plinius'un *Historia Naturalis*'i onlar hakkında bir otorite kitaptı ve Sebastian Müsnter ile diğer haritacılar çağdaşlarının merakını gidermek için onların nerelerde bulunabileceklerini tam olarak işaretlediler: İskitya, Etiyopya veya Yeni Dünya. Avrupalı yayıncılar, ressamlar, ilk ağızdan yazanlar ve özet derleyenler yamyam imgesini adeta Amerika ile özdeşleştirdiler. Birçok dile çevrilmiş ve yeniden basılmış üç rapor, Avrupalının yamyam Yeni Dünya ile ilgili bakış açısını şekillenmesinde çok etkili oldu. Bunların her üçü de tek bir Güney Amerikalı kabileyle, Tupinambalarla olan karşılaşmayı anlatır.

Hans Staden'in *True Story of His Captivity* (Esaretininin Gerçek Tarihi) adlı eseri ilk kez 1557'de Almanca olarak basıldı. Oldukça fazla etnografik ayrıntı taşıyan bu anlatıda, yazarın şahit olduğu korkunç yamyamlık olayları da yer alır; ancak Staden'in gerçek hedefi geleneksel bir Hıristiyan'a ahlaki bir masal anlatarak ibadeti öğretmek ve telkin etmekti.

Staden'in raporunda metin kadar çizimler de önemlidir. Theodore de Bry, Staden ve Jeane de Léry'nin raporların yeniden basımının gravürlerini hazırbulmuşlardı. Bu durumda, Münster'in, orijinal metne herkesten daha fazla yeni ayrıntı ve modern haritalar eklemesi doğaldı. Ptolemaios'un dünya haritasının kendine ait versiyonunun yanına, Yeni Dünya'yı da içeren modern bir harita yerleştirmesi, birkaç yıl sonra hazırlayacağı *Cosmography*'sinin başlangıcı olacaktı.

Münster, Ptolemaios'a yaptığı bütün katkılara rağmen esas entelektüel araçlarını *Geographike*'nin kendisinden almaya devam etti. Ptolemaios'un dünyanın yüzeyine ilişkin tanımlamalarının, gökyüzü tanımlamaları kadar doğru olmadığını biliyordu. Ne de olsa Ptolemaios tek bir yerde, İskenderiye'de oturmuştu. Oradan bütün gökyüzünü görebiliyordu, ama karaların tümünü asla. Ancak Münster, Ptolemaios'u zaaflarından dolayı eleştirmedi. Daha *Geographike*'nin ilk kitabında, bilim adamlarının yabancı yerlere ilişkin sınırlar, yer isimleri ve daha yeni, daha doğru bilgiler içeren raporlarla başa çıkmakta zorluk çekeceklerini kabul eden, Ptolemaios'un kendisiydi. Münster, her şeyin değişebilirliği konusunu iyi bir Rönesans stiliyle allayıp pullayarak bu basit nasihat üzerine abartılı yorumlar geliştirdi:

"Dünya her zaman aynı kalsa, aynı şekli ve düzeni korusa ve bazı krallıklarla bölgeler oldukları gibi kalsalar da, zaman içinde krallıklar, diyarlar, insanlar ve kentlerde büyük değişiklikler olur. Krallıklar istila edilir veya yıkılır, yenileri yükselir, birçok ülke birleşip tek bir ülke olur veya bir ülke birçok parçaya bölünür. Çöller yaşanabilir olur, yaşanan yerler çöle dönüşebilir. Büyük ormanlar kesilip yerleşim alanı olur; büyük

kentler yok olup diğerleri doğar." Münster, Ptolemaios'un metnini düzeltme ve tamamlamada bu görüyü kullanmakla, bu eski otoriteye ters düşmeyip, onu devam ettirdiğini düşünüyordu.

Kendi *Cosmographia*'sı üzerinde çalışırken daha da hırslandı. Sistemli bir şekilde bilgi topladı, Avrupa'nın her yanındaki bilim adamlarına soru formları gönderdi ve sonuçları kitabının son büyük yapısına yerleştirdi. Bu soru formlarından İsveçli bir bilim adamına gönderdiği biri günümüze ulaşmıştır. Ondan İsveç'in yöneticilerini sıralamasını, sınırlarını tanımlamasını, kraliyetin gelirlerini ve yerel canavarları –ki Münster hayli fazla olduklarını duymuştu– anlatmasını istiyordu. Metodunun bu örneği gösteriyor ki Münster klasik tarzda çalışmaya devam etti. Bütün yeni ayrıntılara rağmen, metni Heredotos ve Strabon'un yıllar önce ortaya koyduğu çizgiden ayrılmadı. İncil ve Viterbolu Annius'un çıkardığı soyağacına yeni halklar eklemek için uğraşıp didindi.

Yeni bilgiler eskileri değiştirmedi veya iptal etmedi ama ateşe eklenen taze kömür parçaları gibi eskilerin yanı sıra kümelendi. Dünya ile ilgili yeni gerçekler –batıdaki kıtaların varlığı gibi– eski yapıyı değiştirmedi ve Kolomb'un bulduğu vahşi şeyleri, her zaman olduğu yere, yani doğuya yerleştirdi. Dünyanın süreç içinde köklü değişikliklere uğradığına dair açık bilgiler de, Münster'in yabancı halklarla ilgili söylediklerinin çoğunun zaman boyutundan yoksun analitik yapısını değiştiremedi. Bu insanlar ara sıra birbirlerinden toprak alsalar veya büyük bir kral sayesinde sonladı ve Staden'in ilk baskısında kullandığı kaba ahşap kalıpları kendi girift versiyonlarına başlangıç noktası olarak kullandı. Bry'ın bu malzemeleri kullanmaktaki ustalığı, Staden'in de bizzat yer aldığı ve genellikle dua ederken göründüğü bu sahnelerin dehşetini iyice artırmaktaydı ve Léry de benzer olayları anlattığında, Bry'a sadece uygun Staden gravürünü tekrar kullanmak kaldı.

Jean de Léary, Staden'den daha az sofu değildi. Amerika'ya geliş nedeni Maltalı şövalye Nicholas de Villegagnon'un kurucusu olduğu ve Yeni Dünya Cenevre'si olarak hayal ettiği koloniye katılmaktı. Ancak klasik yazarlara çok atıf yapmasının da gösterdiği gibi, Léary daha eğitimliydi; Tupinamba yamyamlık törenlerinde o da çok korkuya kapılıyor ve bu tanrısızlığı nefretle karşılıyordu, ama onları insan olarak seviyordu. (Raporunda tüyler ürperten yamyamlık görüntüleri olmaması bu yönden anlamlıdır.) Tupinambaların liberallikleri ve genel iyi huylulukları (düşmanlarını yemedikleri zamanlarda) topluluk içindeki çekişmeli doktrin tartışmaları ve Villegagnon'un giderek zalimleşen keyfi davranışları ile tezat teşkil ediyordu.

Üçüncü rapor, André Thevet'in *Les singularites de la France antarctique* adlı kitabıdır. Brezilyalı yamyamlarla ilgili kısım Yeni Dünya'nın birçok alanını kapsa-

yan çalışmasının sadece bir bölümüdür. Tümüyse ilerde yeniden yayınlanan etkili derlemesi *La cosmographie*'de yer alacaktı. Dehşet verici bir çizimde, iğrenç kesim işini bir Eski Dünya aleti olan baltayı kullanarak yapan bir yamyam görülür.

Bazı Avrupalılar bu geleneği tasvip etmeseler de açıklamaya çalışmak için bu dehşetin ötesine bakabiliyorlardı. Denemeci Michel de Montaigne, Yeni Dünya literatüründen çok etkilenmişti ve "Yamyamlık Üzerine" adlı çalışmasında, bu güya ilkel toplumların Avrupa kanunlarıyla değil, doğa kanunlarıyla yaşamalarına hayran olduğunu yazıyordu. Bir yamyam ziyafetini anlatan özetinin sonunda oldukça iğneli sözlerle vardığı sonuçları anlatır:

"Bu barbarca dehşeti görmekten üzgün değilim, ama onların hatalarını haklı olarak yargılarken, kendimizinkileri göremediğimize gerçekten çok üzülüyorum. Bence canlı bir insanı yemek, [tefecilik mesleğinde olduğu gibi] ölü birini yemekten çok daha barbarca; hâlâ hisseden bir bedeni aletlerle gererek işkence yapmak, bir adamı ateşte parça parça yakmak, köpeklere ve domuzlara parçalatmak (ki bunları hepsini okumakla kalmadık, gördük ve hepsi hafızalarımızda gayet canlıdır; eski zaman düşmanları arasında değil, komşularımız ve yurttaşlarımız arasında olmuştur ve daha da kötüsü suz ilkellikten uygar bir düzene geçmiş olsalar da gelişmeyen bir dünyada asılı kaldılar.

Kısacası klasik kalıplar Münster'in işine çok yaradı. Bunlar onun kapsamlı bir dünya araştırması yapmasını (gerçi Fransız tarihçi Jeanne Bodin, adeta *Cosmographia* değil de *Germenographia* yazdığını söyleyerek Almanya üzerine odaklanmasını eleştirmişti) ve dünyayı görüntülerle ve şaşırtıcı bir tarafsızlıkla vermesini sağladı. Temel aldığı Ptolemaios'un dünya haritasında olduğu gibi, verileri düzenlerken Avrupa'ya bir üstünlük veya güç kazandırmak gibi bir çabası olmadı. Haritanın merkezi Hıristiyan dünyada değil, Mekke yakınlarındaydı; Avrupa hâlâ Asya'nın batısında, Asya'dan kopuk olarak görülüyordu ve Afrika'dan da küçüktü. Ancak görenekler onu da avucunun içine aldı. Yeni Dünya sakinlerini edep yerleri dalgalı biçimde sarkan kumaşlarla estetik şekilde örtülmüş çıplak Avrupalılar gibi ya da bir başka insanı hararetle parçalara ayıran yamyamlar olarak resmedebiliyordu. Tuhaf ırkları ancak eski karşıtlıklarla, zarafet, çıplaklık ve altın çağ ile yabanilik, canavarlık ve cinayet kavramları içinde hayal edebiliyordu. Münster ne yeni sağlam bir yelkenli yapabildi, ne de onu boğacak gibi akan bilgi selinin önüne set çekebildi. Aksine, eskinin yüzeyini parlattı, akan yerlerini tıkadı ve hâlâ içeriye akan suyu görmezlikten geldi.[1]

Eski Otoriteler ve Modern Sorular

Münster'in sezgisi –her ne kadar bugün tuhaf gelse de– olağandışı değildi. Aslında işgal

ettiği zihinsel alanı, 16. yüzyılın hayali haritalarında daha büyük bir yer kaplayan figürlerle paylaşıyordu: örneğin Mikolaj Kopernik ve Andreas Vesalius. Bu kişiler 1543'te, yani Münster'in Ptolemaios baskısı (1542) ile *Cosmograhpia*'nın ilk Almanca baskısı (1544) arasında, 16. yüzyılın en ünlü ve etkili iki bilimsel çalışmasını yayınladılar: *De revolutionibus orbium coelestium* (Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine) ve *De humani corporis fabrica* (İnsan Bedeninin Yapısı Üzerine). Her iki kitap da eski ve dar dünya resminin temel doktrinlerine kesin olarak karşı çıkıyordu.

Kopernik güneşi dünyanın daha önceki konumuna, evrenin merkezine oturttu; dünyayı her gün kendi etrafında ve bir yıl boyunca da güneşin etrafında döndürdü ve hep insanoğluna özgü bir mesken olmuş olan değişim, tarih, elementler, günah ve lütuf dünyasını birçok gök cisminin arasına yerleştirdi. Eğer gerçekten haklıydıysa Ptolemaios kozmolojisi ve astrolojisi ile Aristoteles fiziğinin yeniden, temelden inşa edilmesi gerekiyordu.

Vesalius, en eski tıp otoritelerinden Galenos'un yürüttüğü anatomik araştırmaların izinden gitti. Daha önceki anatomicilerin yaptığı gibi metinleri ara sıra ortaya çıkan deneysel bulgularla rasgele karşılaştırmak yerine, insan gövdesini sistemli bir şekilde teşrih yöntemiyle inceledi. Bu konuda öncü ressamların eserlerini kullandı. Hem sözcükler, hem de resimlerle bulgularını canlı bir şekilde kayda geçirmesinin sebebi kimsenin –ki bazı girişimler vardı– bunları çürütmesine meydan vermemekti. Kendi çalışmasının,

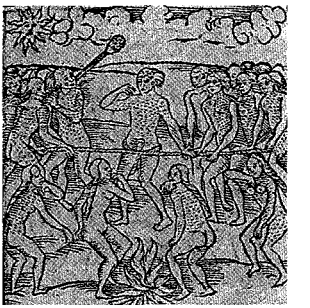
bunların inanç ve din adına yapıldığını gördük) onu öldükten sonra kızartıp yemekten daha kötüdür."

Kaynaklar: *Staden* 1557b; *Léry* 1927; *Montaigne* 1943; *Las Casas* 1974; *Scaglione* 1976; *White* 1976; *Arens* 1979; *Friedman* 1981; *Bry* 1987.

Resim 3.4 Theodore de Bry'nin *America* (a592) adlı eserinin 3. ve 4. ciltlerinin başlık sayfasını oluşturan bu resim yamyamlığın, Yeni Dünya'nın neredeyse bir simgesi haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Resim 3.5 Sözde yamyamların kurbanlarına zulmederken görüldükleri bu iki resim, Theodore de Bry'nin, (*America*, 1592) Hans Staden'in *True History of His Captivity* adlı kitabında kullandığı orijinal kaba ağaç baskıları, nasıl Avrupa estetik anlayışına uygun bir şekilde oldukça cilalanmış ve güçlü imgeler haline getirdiği hakkında bize fikir vermektedir. Küçük resim Staden'in *Wahrhaftig Historia und Beschreibung eyner Landtschafft der Wilden Nacketen Grimmigen Menschenfresser Leuthen in der Newenwelt America gelegen* (Marburg, 1557) adlı eserinden alınmıştır.

Galenos'un şahsi açıklamalarının ve bütün olarak sisteminin bazı sorunlar içerdiğini gösterdiğini kabul ediyordu. Örneğin, ne kadar uğraştıysa Galenos'a göre kalbi ikiye ayıran dokuda bulunan ve kanın kulakçıklardan karıncıklara geçmesini sağlayan gözenekleri bulamadı. İlk baskısında bunların var olmaları gerektiğinde ısrar etti, zira böylesine önemli bir konuda sadece deneysel bulgu ile Galenos'un otoritesini sorgulayamayacağını (oysa başka bir çok konuda onu şiddetle eleştirmişti) hissediyordu. Ama sonunda Galenos'un hatalı olduğunu kabullenmek zorunda kaldı.

Yüksek otoritelere bu eşzamanlı saldırı heyecan verici, hatta radikaldi ve tarihçiler de bu gelişmeyi bu açıdan sundular. 1300 yıllık tiranca iktidarın ardından, büyük heykeller Ozymandias'daki* gibi yıkılarak, zamanın, siyasi güç ka-

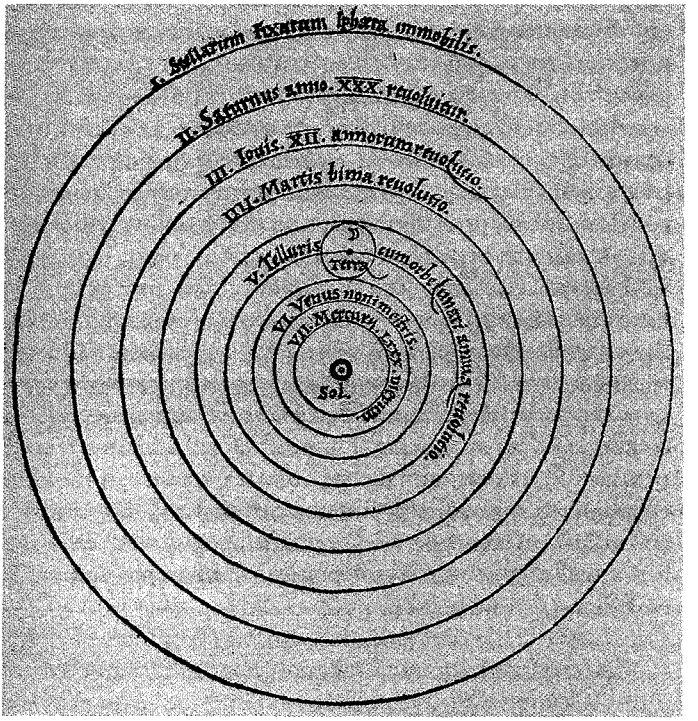
* İngiliz şair Shelley'in Ozymandias şiirinde yıkık bir heykelin kaidesinde "Adım krallar kralı Ozymandias/Eserlerime bak ve umutsuzluğa düş" yazılıdır.

dar, entelektüel gücü de yok ettiğini gösteren küçük parçalara ayrıldılar. Ancak aslında Kopernik ve Vesalius, Münster'den daha radikal entelektüeller değildiler. Her ikisi de hem klasik öncüllerini, hem de modern bulguları, ikonoklastik girişimlerini desteklemek amacıyla kullandılar. Kopernik, Hicetas'ı ve Pontuslu Herakleides'i biliyordu ve onlar zaten evrenin güneş merkezli olduğuna inanıyorlardı. Vesalius kendini, teşrihe dayalı gerçek Galenos tıbbına saldıran değil, onu yeniden ihya eden ve yalnızca yoz metinlere dayalı sahte Galenos tıbbının yerine geçirmeye çalışan biri olarak görüyordu.

Hepsinden önemlisi, hem Kopernik hem Vesalius çalışmaları boyunca klasik kavramları ve modelleri kullandılar. Kopernik hâlâ gezegenleri onları gökyüzünde taşıyan kristal kürelerin kenarına gömülü olarak düşünüyordu. Gezegen sistemine ilişkin modeli, güneşi yerleştirmede ne kadar radikal ise, bu açıdan o kadar klasikti. Dahası, kitabının genel yapısı gibi, kullandığı tablolar ve onların geometrik modelleri de Ptolemaios'unkilerle tıpatıp aynıydı. Vesalius da yeni deneysel veriler kadar geleneksel kavramlara da bağlıydı. Eski atası gibi, o da insan kemiklerinin ve organlarının şeklini ereksel olarak anlıyor ve her birinin şekil ve yapısından yüklendiği özel işlevlerin çıkarsanabileceğini varsayıyordu. Kopernik da Vesalius da, getirdikleri yeniliklerin eski yapılarla birlikte varolabileceğini –hatta onlara dayandığını– sanıyorlardı; oysa biz bugün onların tam da bu yapılara saldırdıklarını görebiliyoruz.

Birçok okur da aynı fikirdeydi. Alim ve mühendis George Agricola, 1543'te, Galenos bu alana bu kadar emek vermişken, Vesalius'un söyleyecek yeni bir şey bulmuş olmasına şaşırdığını ifade ederken, toplumun eğitimli kesimi adına da konuşuyordu. Vesalius'un "başkalarının keşiflerini kendisininmiş gibi satmaya çalışmadığını" umuyordu, ama onun iddialarının haklı çıkmasını da ümit ediyordu. Çünkü, "zamanımızda eskilerin keşiflerine yeni bir şeyler ekleyecek kişilerin olmasını gerçekten isterim," diyordu. Gelenek ve yenilik, modernlik ve eskiye saygı birbiriyle uyumlu görünüyordu.

Münster'in yeniden gözden geçirdiği coğrafyası, gelenek ile tabuları yıkmayı birleştirişi, entelektüel geleneklere zorunlu bağlılığı ve sorunlu verilerle başa çıkmada yılmayan ama arada bir durup soluklanan çabaları

Resim 3.6
Kopernik, *De revolutionibus orbium coelestium* (Nürnberg, 1543) adlı eserinde geleneği ve yeniliği bir araya getirmiştir. Onun Güneş sistemi modelinde merkezde Dünya yerine Güneş bulunmaktadır; ancak, aralarında Dünya da olmak üzere diğer gezegenler, antik Aristoteles modelinde olduğu gibi hâlâ şeffaf kristal küreler üzerinde hareket etmektedirler.

benimseme anlayışıyla 16. yüzyılın ilk yarısındaki bilimsel dünya ile uyum içindeydi. Avrupa'nın her yerinde aynı yarı meydan okur yarı bilinçli geleneksel model görülüyordu. Putları yıkan hekim Theophrastos Paracelsus, zamanın tüm tıp otoritelerini, ister kişi ister metin olsun, tümüyle reddediyordu. Üniversitelerin standart tıp kitabı olan İbni Sînâ'nın eserini yaktı ve yerine belirgin bir Yeni Platoncu kozmos görüşü yerleştirmeye çalıştı. Bu görüşün kaynağı, fiziki dünyadan geçen etkiler bulunduğu ve bunların birbirine benzer nesneleri ve varlıkları kenetlediğine ait eski fikirlerdi. İngiltere Kralı VI. Edward için utanarak uzun bir ömür kehanetinde bulunan ve cebir alanında önemli çalışmaları olan, etkili ve teatral astrolog Girolamo Cardano geleneksel kozmolojiyi yenilemek istiyordu. İddiasına göre, ay ve gezegenlerin de dünya gibi ısı ve sıcaklık, kuruluk ve ıslaklık gibi nitelikleri olmalıydı ve kuyruklu yıldızlar Aristoteles'in onları yerleştirdiği, de-

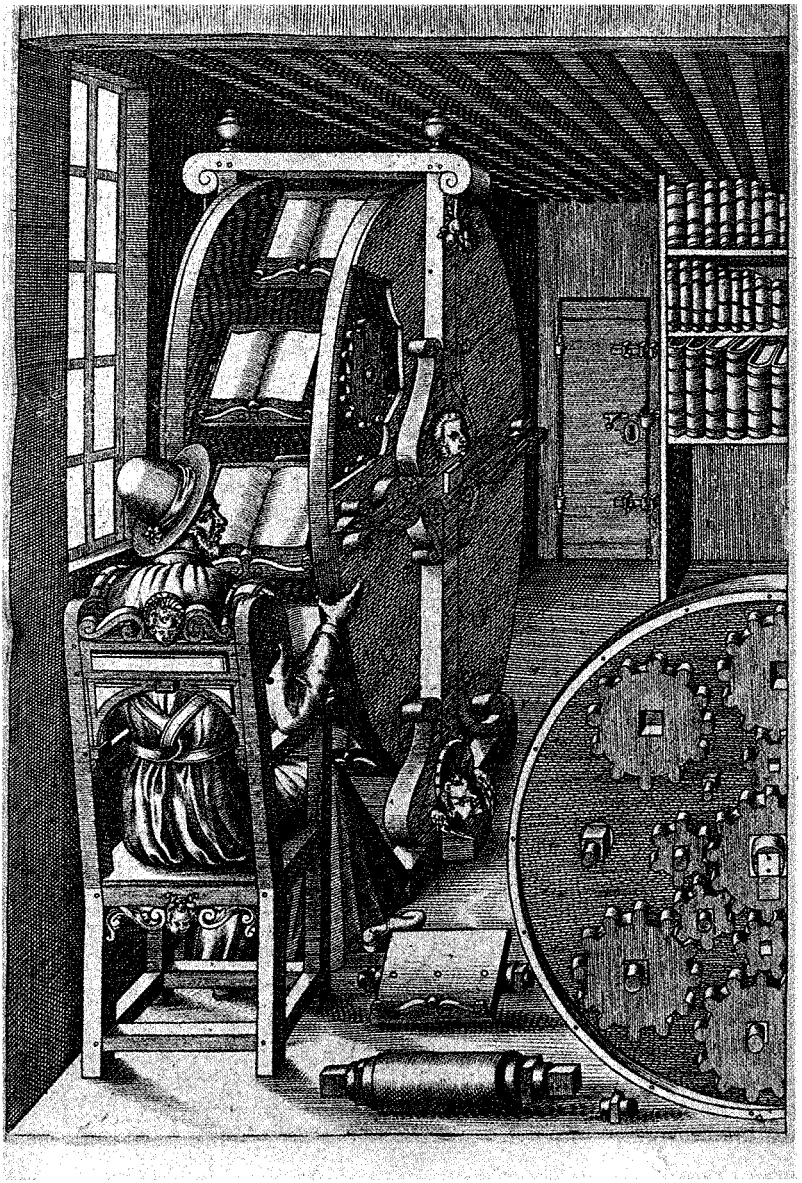

Resim 3.7 *De humani corporis fabrica libri vii* (Basel, 1555) adlı kitabın kapak sayfasında yer alan, bilimsel incelemenin yeni idealine ait temsili resimde, Andreas Vesalius, şaşkın bir kalabalığın önünde, bir kadavranın yanında poz verirken görülüyor. Vesalius'un keşifleri tıp biliminin temelinde, görgül gözlemlerin ara sıra doğruladığı münferit metinler yerine sistematik bir teşrih yönteminin olması gerektiği görüşüne inandırıcılık katıyordu. Elinde orak taşıyan ölüm, bütün bilimsel gayretlerin ahlak dersi verir nitelikte olduklarına dair inancın devam ettiğinin bir göstergesiydi.

ğişen bir ortam olan atmosferde değil, hiç değişmeyen gökyüzünde hareket ediyorlardı. Ancak yine de burçlara dayalı astrolojinin geleneksel uygulamalarının tümüne ilgi duyuyor, insanlık tarihinin önemli olaylarını gökyüzündeki hareketlerle açıklıyor, işaretler, kehanet rüyaları ve sihirli reçetelerle ilgili eski hikâyelere inanıyordu. Aynı yıllarda botanikçiler bilimlerini yeniden geliştirmeye başlamış bulunuyor ve metinlerine gerçek hayattan alınma çok sayıda bitki çizimleri koyuyor, bitkilerle ilgili geleneksel elyazmalarının çizimlerini yeniliyorlardı. Onlar bile bazen yayıncıların abartıp, klasiklerdeki derin anlamlı sözlerin yerine süslü resimler yerleştirmelerinden şikâyetçiydiler. Bu arada o kadar orijinal olmasa da temsil gücü daha fazla olan bilim adamları, üniversitelerin fen ve tıp fakültelerinin profesörleri İbni Sînâ'nın eseri gibi yardımcı metinlere kendi yeni fikirlerini de kattılar. Münster gibi kozmografyacılar –başarılı ve cüretkâr Fransız André Thevet gibi– tanrıların ve insanların sürekli birbirinin işine karıştığı ve gözlemlerle birbirini etkilediği geleneksel mitler yoluyla yeni bir dünya anlatmaya başladılar.[2]

Eski bilim sallantıda olsa da, hâlâ verimliydi. Yeni gerçeklerin ve fikirlerin demirleyebileceği tek liman yine de oydu; geçerli olan tartışma ve sonuç çıkarma yapısını yine o sağlıyordu; ancak yine de, Münster'in Ptolemaios ile ilgili olarak söylediği gibi, yanılabilir kişilerin eseriydi. İnsan nasıl ilerlemeliydi? Geleneksel düşünce sistemi dünya ile ilgili yeni gerçeklere mi uydurulmalıydı, yoksa Yeni Dünya eski sisteme doğru mu bükülmeliydi? Ya da yeni ve radikal düşünce ve beklenti modelleri mi geliştirilmeliydi? Yüzyılın ortalarında kimse ne yapacağından emin değildi.

Birçok entelektüel, tıpkı Harikalar Diyarı'ndaki Alice'in üstüne yağan iskambil kâğıtları gibi, üzerlerine yağmur gibi yağan kâğıtlar üzerinde ümitsizce bir denetim kurmaya çabaladılar. 16. yüzyıl ortalarında tipik bir okuma gereci olan kitap çarkını düşünün. Bu muazzam ve harikulade yapı, kişinin kıpırdamadan yerinde otururken kütüphanesinde gezinmesini sağlıyordu. Okur bir metinden diğerine geçip bir otoriteyi diğeri ile kıyaslayabilir, rekabet halindeki tartışmaların gürültüsü arasında gerçekleri hızla arayabilir ve bütün bunları, bir bilim adamının sakin düşünme pozisyonunu koruyarak yapardı. Bilgiye hızla ulaşmayı sağlayan bu harika makine,

Resim 3.8 Agustino Ramelli'nin *La diverse et artificiose machine* (Paris, 1558) adlı eserinden, kitap çarkı.

karşılaştırmayı ve zıtlaştırmayı, karşılaştırarak okumayı ve not almayı kolaylaştırıyordu. Bazı meraklılar işi geliştirerek çarka bir de berber iskemlesi ekledi ve kitaptan masaya veya raftan masaya geçişi çabuklaştırdılar. Diğerleri yazı dünyasını dizinlerle ve başka gereçlerle kolaylaştırmaya çalıştılar; Conrad Gesner tarafından yazılıp Josias Simler tarafından kısaltılan bibliografya gibi. Burada tüm eski ve yeni yazarların eserleri alfabetik listeler halinde düzenleniyordu. Ama doğal olarak, ister fiziki ister edebi olsun, bu araçların hiçbiri tarih ve gizem, efsane ve bilim labirentine bir kapı açmaktan fazlasını yapamadı. Okurun elinde onu diğer uca götürecek bir Ariadne ipliği yoktu ki kütüphanesinin ve başvuru rehberlerinin ona açıklık ve düzen sağlayamadığını görsün. Tersine, bunlar onun sadece daha fazla sayıda metin ve beyan, tezat dolu deneyimler ve söylemler içeren, tamamlanmamış yığınlar biriktirmesini sağlayacaktı; tıpkı Gesner'in doğa tarihi üzerine yaptığı muhteşem çalışmasında olduğu gibi. Kitaplar oradan oraya savrulabilirdi; ama hiçbir fiziki veya zihinsel güç henüz onları sabit ve kalıcı yörüngelere oturtacak yeterlilikte görülmüyordu.

Belki de en akıllıca tepki geri çekilmek olacaktı. 1560'larda iki eski düşünce okulu giderek önem kazandı. Bunlar, erken Rönesans döneminde oldukça az ifade bulmuş olan Septisizm ve Stoacılıktı. Bunların eski kaynakları basıldı, tercüme edildi, yorumlandı ve ilkeleri taraftar buldu. Septikler tezatların ne işe yaradığını biliyorlardı: İnsan bilgisinin yanılabilir ve taraflı olduğunu ispat etmek (Septisizmin hangi okulunun taraftarı olunduğuna bağlı olarak) ve akıllı kişinin evinde oturup bahçesinde çiçek yetiştirmesini salık vermek. Stoacılar ise, tersine, karmakarışık ve akıl karıştırıcı bir dünyada bir ilahi düzen olduğuna ve iyi bir sonucu garantilediğine inanıyorlardı. Bu mutlu an gelmeden önce gerçek bilge kişi sakin olmalı ve iyilik yapmalıydı. Her iki okul da, birçok entelektüele göre, dini mezheplerin mutlakıyetçi ilahiyatlarından ya da okulların katı felsefelerinden çok daha akılcı ve insancıl davranış biçimleri sunuyordu. Ünlü denemeci Michel de Montaigne her ikisini de denedi ve her ikisinden de yararlandı. Yine de gördü ki ne biri ne de diğeri, zamanın okuryazar ve düşünen adamının karşısına çıkan tüm sıkıntılara bir rehber olabilirdi ve ikisi de Hıristiyanlık ile tam barışık değildi. Avrupa'nın entelektüel yaşamı karmaşa ve yozlaşmaya doğru gidiyordu.[3]

Montaigne taşrada çekildiği inzivada bu sorularla cebelleşirken, diğer Avrupalı entelektüeller yeni sıkı cevaplar buldular. Bu yeniliklerin merkezi Tycho Brahe'nin Danimarka'daki gözlemevinden Antwerp'deki harita dükkânlarına ve Padua Üniversitesi'ne kadar uzanıyordu. Ancak entelektüellerin tartışması hiçbir yerde Fransa'da olduğu kadar ateşli ve düşünce biçimleri bu kadar değişken değildi. Fransa'daki dini çatışma yüzünden, yeni kuramlar, kuramsal önemlerinin ötesinde bir önem taşıyordu. 1550'lerin başından itibaren Huguenotlar ve Katolikler, krallığın her köşesinde birbirleriyle adeta savaşırcasına çatışıyorlardı. II. Henri'nin 1559'daki ölümünden sonra taht, gelişmemiş ve beceriksiz oğullarının eline kaldı. Anneleri Catherine de Médicis'nin, barışı sağlamaya yetecek ne gücü, ne de etkisi vardı ve önde gelen Katolik ve Protestan asiller, taraftarlarından özel ordular kurarken, şehirlerde de ayak takımı çatışıyordu. Barış çabaları sonuç vermedi ve 1560'larda duyulmamış zalimlikte bir din savaşı patlak verdi. Hep olduğu gibi, ciddi siyasi bunalımlar derin ve çok önemli entelektüel faaliyetlere zemin hazırlamıştır.

O gün de bugünkü gibi uyanık, dogmatik, siyasi ve sosyal değişikliklere karşı duyarlı olan Fransız entelektüeller, Fransız devletinin tümden dağılması gibi bir tehdide çare bulmaya çalıştılar. Gerekli reçeteyi tarihte –ve her şeyden önemlisi Avrupalı olan ve olmayan tüm devlet ve toplumların kanunlarının tarihinde– bulmayı ümit ediyorlardı. Fransa'nın tarihi geleneklerine, insanına ve evrendeki konumuna uygun bir anayasaya ihtiyacı vardı; ancak tek bir anayasası yoktu; yasal sistemi iki başlıydı: Bazı bölgelerde hukuk fakültelerinde öğretilen, eski Roma hukuku *Corpus juris*, diğerlerinde ise yerli dilde –mümkün olduğunca– kanun halinde toparlanmış yerel geleneksel yasalar geçerliydi. Temel bazı krallık yasalarının –tahtın kadınlara intikalini yasaklayan veraset kuralları gibi– ise kalıcı ve yazılı bir formu yoktu. Krallığı birliğe ve dirliğe kavuşturmak isteyen herkes bir nevi etnografyacı olmak durumundaydı. Kozmoğrafya ve tarih çalışmaları arttıkça, göz önüne alınması gereken vakalar da büyük bir hızla katlanarak artıyordu. Belki de Batı'nın, Hıristiyan olmayan ama yurttaşlarını Hıristi-

yan Fransızlardan çok daha kolay yöneten İnkalardan ve Çinlilerden öğreneceği bir şeyler vardı. 1560'larda François Baudouin ve Jean Bodin gibi Fransız hukukçular, Fransız krizine çözüm sunmayan ama bu çözümleri bulmaya yardımcı olabilecek tarihi ve karşılaştırmalı yöntemleri sistemli olarak derleyen manifestolar yayınladılar.

Baudouin ve Bodin, tüm insanlığın bir olduğuna, tecrübenin hangi yaşa ve her kime ait olursa olsun, her durumda örnek olabileceğine, ayrıca hukuk öğrencilerinin hukukçuluğun yanı sıra birer evrensel tarihçi olmaları gerektiğine inanıyorlardı. Böylece bir hümanistin tarihe olan merakı ile bir Romalı hukukçunun evrensel geçerlilikte kurallar oluşturma isteğinin çerçevesi birleşecekti. Bu yeni hukukçu tüm halkların, zamanların ve yerlerin tarihini bilmeliydi. Eleştirel yöntemler kullanarak hangi anlatımın inanılır olduğuna karar verebilmeli ve bunları ayıklayıp, yararlı bilgi olarak sunmalıydı.

Kaynakların en önemli bölümleri, önemlerini belirten kenar notları ile birlikte ayrıntılı ve sistematik not defterlerine kaydedilmeliydi. Dikkatli bir karşılaştırmalı çalışma ile hangi ülkeler için hangi örneklerin geçerli olduğu saptanırdı. Zira Bodin'e göre her ülkenin coğrafi konumunun belirlediği bir temel karakteri vardı: Asyalılar zekiydiler ama ıslah olmaz derecede despotluğa yatkındılar; Kuzeyliler şiddet yanlısıydı; iç bölgelerin insanı ise sağduyulu, dolayısıyla yönetişime yatkındı. Her milletin dilinin köklerini dikkatle araştıran etimoloji bilimi, çıkış yerlerini teşhis edebilir, hukukçu-tarihçi böylelikle bu toplumun neden bu kurumlara sahip olduğunu kolaylıkla açıklayabilir ve bunların kendi toplumu için geçerli olup olmayacağına karar verebilirdi.

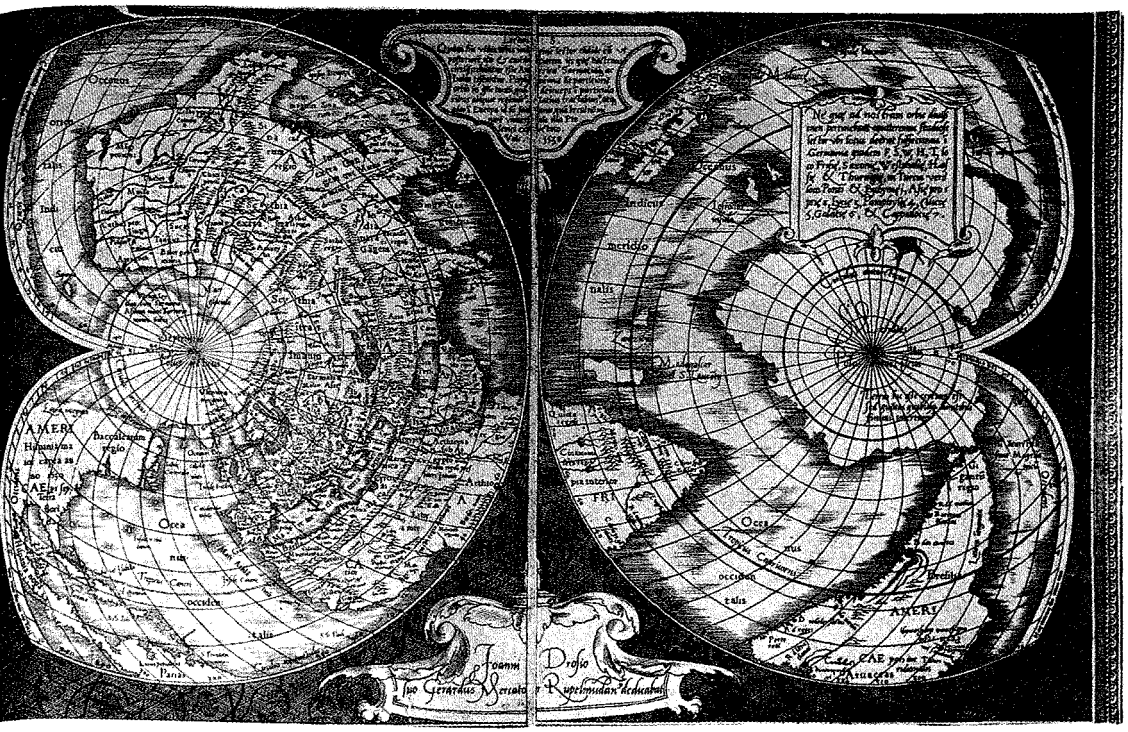
Bodin'in etimoloji çalışmaları genellikle şüpheli kaynaklara dayanıyordu. İtalya'ya yerleşmiş olan Janus'un isminin İbranice "şarap dolu" anlamına gelen *yayin*'den geldiğini söylediğinde, kaynağı her zamanki sahtekâr Annius'du. Her milletin karakterini orijinal yerleşim ve iklimle bağdaştırırken, Eski Dünya ve ortaçağ astrologları ile Hippokratçı doktorların geliştirdiği, kalıplaşmış örneklerin geleneksel sınıflandırılmasından yararlandı. O ve onun çok sayıdaki taklitçisi, yabancı ırklarla ilgili yeni düşünceler geliştirmek yerine, yeni otorite tarih bilimine geleneksel uydurmaları onay-

latma yoluna gittiler: İngilizlerin oburluğu, İrlandalıların yalancılığı, Fransızların böbürlenmesi gibi. Böylesine bayat bir şarabın, onu içenlerde yeni bir Avrupa kurma hevesi uyandıracağı pek şüpheliydi.

Yine de yapısındaki tüm geleneksel unsurlara rağmen, Bodin'in *Method*'u ve ona eşlik eden ve ondan etkilenen çalışmalar, ortaya Fransız devletinin belirgin sorunlarından çok tarihin doğası ile ilgili, bazı güçlü ve etkili tezler çıkarttı. Araştırması boyunca Bodin'in karşısına, dünya tarihine düzen veren geleneksel anlayışla baş etmeye mecbur kaldığı, koca veri orduları çıktı. Daniel'in kitabından miras kalan ve dünyayı sonsuza kadar dört imparatorluğun –Asur, Pers, Yunan ve Roma imparatorluklarının– yöneteceğini söyleyen kuramı inceledi. Daniel bu kurguyu güçlü bir görüntüyle somutlaştırmıştı: Başı altın, göğsü gümüş, beli bronz, bacakları demir ve ayakları kilden bir heykel krallıkları temsil ediyordu; onu un ufak eden kaya ise sonu. Tüyleri diken diken eden Reformasyon döneminde, yer yerinden oynarken, bu etkili imge doğal olarak tarihçilerin muhayyilesini ele geçirdi.

Bodin ayrıca Yunan ve Roma şairlerinden miras alınan bir görüntüyü de iyice inceledi. Buna göre insanoğlu altın çağda mülksüz ve kavgasız yaşamış ve adalet tanrıçası Astraea da uygarlık ve sebebiyet verdiği hoşnutsuzlukların gelişine dek dünyayı terk etmemişti. Bodin her iki kurgunun da gerçeklerin hakkını pek veremediği sonucuna ulaştı.

Bodin kadar kapsamlı bir dünya bilgisine sahip herkes, Daniel ve okurlarının sözünü ettiği dört imparatorluktan daha büyük imparatorlukları sayabilirdi. Daniel'in heykelinde ortaçağın koca Arap imparatorluğunun yeri yoktu. Daniel, döneminin Osmanlı İmparatorluğunu da göz ardı etmişti, hem de bu imparatorluk, Bodin'in hâlâ gerçek Roma İmparatorluğu olduğundan şüphe ettiği Germenlerin Roma İmparatorluğu'ndan çok daha fazla alan kapladığı halde. Erken dönemlere sistemli bir şekilde bakan kişi, bu dönemlerin altın değil, olsa olsa demir çağı olduğunu görür. İlk krallığın kurucusu Nemrut bir hayduttu, tıpkı Yunan mitolojisinde Titanların isyanı olarak geçen ama asıl hikâyesi –Babil Kulesi'nin hikâyesi – İncil'de yer alan, Tanrı'ya karşı ayaklanan dinsiz asiler gibi. Şehvet düşkünü korsan Herakles de öyleydi. Bodin, şairin hayalindeki tarlalarda flüt çalan

Resim 3.9 Gerhardus Mercator'un kalp şeklindeki Dünya Haritası, *Orbis imago* (Louvain, 1538), yeni bir izdüşüm tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Mercator haritayı açıkça "daha önce tedavüldeki haritalardan daha yeni ve daha doğru" ve Ptolemaios tarzı dünya haritasının düzeltilmesinden çok onun yerini almaya yönelik bir çalışma olarak tanımlar. İki Amerikayı ayrı kıtalar olarak göstermesine rağmen, Ptolemaios tarzı haritaların çizerleri gibi, Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyılarını ve Antarktika'yı "terra incognita" (bilinmeyen diyar) olarak adlandırır.

sakin çoban görüntüsünü, Goya'ya yaraşır bir kaprisle değiştiriyordu: "Bunlar ormanlarda ve açıklıklarda vahşi hayvanlar gibi yaşayan insanların, zor kullanarak ve suç işleyerek diledikleri her şeyi ele geçirdikleri altın ve gümüş çağlardı."

Bodin, eski toplumları yakından incelediğinde sözde bilgelerin ne denli ilkel olduğunu gördü. Örneğin, hırsızlığı adi bir suç olarak kabul edip, gelişmiş modern toplumlar gibi ölüm cezası ile cezalandırmamışlardı. Modern tarih ve seyahatnameler dikkatlice okunduğunda modernlerin, maddi ve bilimsel kültürde eskilerin çok önüne geçtiği görülür. Pusulanın icadı Avrupalıların kabuklarını kırmalarını sağlamıştı. Eskiler sadece Akdeniz havzasında yaşarken, modernler "her yıl sık sık çıktıkları yolculuklarla tüm dünyayı dolaşmışlardı." Böylelikle hem coğrafya biliminde bir devrim yaratmışlar, hem de insan ırkını ticari ilişkilerle bağlı tek bir büyük kent-devletine dönüştürmüşlerdi. Eski dünyanın, Bodin'in söylediğinden çok daha güçlü ve mutlu olduğunu düşünen Louis Le Roy gibiler bile, modern bilim adamları ve kâşiflerin üstün bir bilgi ve cesarete sahip olduğu fikrine katılıyorlardı.[4]

Bu görüşler kısa zamanda Fransa dışından da yankılandı. Antwerp de, örneğin Mercator açıkça Ptolemaios'un modasının geçmiş olduğunu söyleyiverdi. *Geographia*'yı basmaya değerdi, ama artık o bilimsel değil, tarihi bir çalışmaydı ve modern keşiflerin ışığı altında bilim adamının kitaba yeni bir şeyler eklemesi değil, Ptolemaios'un 2. yüzyılda neleri bilmesi gerektiği yönünde düzeltmeler yapması gerekiyordu. Ülkeler ve insanlarla ilgili modern bilginin sunumu yeni eserlere, yeni biçimlere bırakılmalıydı; tıpkı Mercator ve arkadaşı Ortelius'un, bütün önceki klasikleri bir kenara bırakıp modern keşiflerin bölge bölge panoramasını sundukları atlaslar gibi. Mercator, Ptolemaios'un matematiğe dayanan projeksiyonlarıyla *portolan*'ların düz seyir rotaları için verdiği kesin talimatları birleştirerek yarattığı harita çizme projeksiyonuyla bu en büyük antik otoriteyi kendi alanında aşmayı başardı. 1570'lere gelindiğinde, bazı okumuş kişiler hakikaten yeni bir dünyada yaşadıklarını gördüler. Bu yeni dünyada eski kesinlikler silinmiş, eski cehalet alanları yeni bilgilerle dolmuş ve eski sabit kurguların yok oluşu ilerleme yönünde belli bir güven sağlamıştı.

Resim 3.10 Ortelius'un *Theatrum orbis terrarum* (Antwerp, 1570) adlı kitabında yer alan Amerika haritası, onları iki ayrı ve sadece kısmen keşfedilmiş kıtalar olarak gösteriyor.

THEODORE DE BRY

Liége'den Starsbourg'a sığınan bir Protestan olan Theodore de Bry, 1590 yılında Yeni Dünya ile ilgili, daha önce basılmış yazıları topladığı birkaç ciltlik *America*'sının yayınına başladı. 1598'deki ölümünden sonra oğulları yedinciden on ikinciye kadar olan ciltleri, damadı Mattieu Merian ise on üçüncü ve son cildi bastı (1634). Başlangıcından beri çalışmanın hedef kitlesi uluslararası okurdu: İlk cilt dört dilde, diğerleri Almanca ve anadillerin yavaş yavaş kitap dili olmaya başlamasına rağmen halen *lingua franka* [ortak dil] olan Latince olarak basıldı.

America ününü Bry'ın gravürlerindeki sanatsal kaliteye borçludur. Ayrıca metin ve resimler, birçok Avrupalı okur için şüphesiz Yeni Dünya'yı tanımlayan, son derece mükemmel bir harman oluşturuyorlardı. Ancak Bry Yeni Dünya'ya hiç ayak basmamıştı. Diğer ressamlar gibi eski gravür materyallerini yeniden çalıştı veya yeniden bir araya getirdi. Ayrıca resimlemeyi seçtiği yazılar, kesin bir editoryal programa göre belirleniyordu. Bu programa şeklini veren ise Almanya'yı, ardından Fransa'yı kanlı savaşlara iten, Felemenk ayaklanmasını fitilleyen (Bry'nin kaçmasına da neden olan) ve küçük Alman kasabalarında ve Mary dönemi İngiltere'sinde sapkınları bitiren ateşleri yakan Katolik-Protestan çatışmasıydı.

O halde önce bilim değil, tarih ve kozmoğrafya alanındaki bilgiler eskidi. Avrupalı olmayan dünyanın keşfi ve eskilerin yenilerden daha bilgili olmadığının anlaşılması, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki olguydu. Keşiflerin kaba gerçekleri bile Bodin ve çağdaşlarının modern başarılara olan güvenlerini artırıp eskinin cehaletini aşağılamalarına yol açtı. Birçok bilim adamı gibi, Bodin'in geçmişe yeni bakış tarzının, içerik ve biçim bakımından Akdeniz dışındaki yeni dünyalar ile karşılaşmanın sonucu olduğu çıkarsaması mantıklı gözükmektedir. Onun, vahşi bir hayat süren eski Avrupalılar imgesindeki dram ve hazinlik, gerçek vahşi doğada yaşayan gerçek vahşilerin keşfinden esinlenmiş olmalıydı. Bu hayal, kısa bir süre sonra ressam John White tarafından ete kemiğe büründürüldü. White, antik Piktleri ve Britonları resmetmek için model olarak Virginia yerlilerini kullandı.[5]

Aslında Bodin Yeni Dünya konusunda ketum davranıyordu. Tarihi çalışmalar literatürüne bir çeki düzen vermek amacı taşıyan on sayfalık girişimine Francisco Lopez de Gomara ve Vespucci, Francisco Alvarez ve Alvise da Ca da Mosto'yu aldığı halde, yerli krallıklara çok az değinir ve Yeni Dünya verilerinden çok az sonuç çıkarır. Acaba yeni ırklarla ilgili yeni metinler, Bodin'in eski Avrupa'ya bakışını yeniden mi şekillendirmişti? Daha geniş anlamıyla, yeni gerçekleri anlatma ve açıklama çabaları eski klasik otoriteyi tahtından indirmede ne denli etkili olmuştu?

Yeni Dünya'ya Yayılma

Yeni toplumları, yeni bitkileri ve hayvanları tanımlama ve açıklama gereksinimi ile ilk karşı karşıya kalanlar elbette İspanyol dünyasının entelektüelleri oldu. Ancak sorunları sadece entelektüel bir sorun değildi. Keşiflerin ilk elli yılında İspanyollar Aztek ve İnkalara ait iki büyük imparatorluğu fethettiler. Yüce mabetleri yıkarak geleneksel dinleri, özellikle çok sayıda insanın kurban edildiği ibadetleri yasakladılar. Ancak, yerli halkı bilinçli bir şekilde öldürüp boyun eğdirerek ve taşıdıkları mikroplarla farkında olmadan yeni topraklardaki nüfusu yok ederek, kendileri de çok sayıda insanı kurban ettiler. Binlerce Amerikan yerlisi Karayiplerde ve Yeni İspanya'da ortaya çıkan *encomiendas*'larda İspanyol sömürgecilerin –ve bazı yerli efendilerin– emrinde eziyet çekerek ve çalışarak öldü.

Başlangıçta kilise de devlet de bu yeni sistemin yol açtığı insan kaybından endişelendi ve bunu bir düzene sokmaya çalıştı. *Encomenderos*'lar da bu düzeni korumaya niyetliydiler. V. Carlos hükümeti defalarca kolonyal sistemi kontrol ve düzenleme çabası içine girdi. Niyeti hem yerli halkın Hıristiyanlaşmasına fırsat tanımak, hem de vergi gelirlerinin düzenli akışını sağlamaktı. Roma kilisesi yerlilerin insan olduğunda ısrar etti ve çok sayıda misyoner kalktı geldi. Bunlar Yeni Dünya'nın kendilerince basit, saf insanlarını İsa'ya ulaştırma amacında olan idealist, sadakayla geçinen rahiplerdi. Kiliseler ve dini topluluklar inşa ettiler. Tlatelolco'da yerli

Bry, Yeni Dünya'ya bakışına kendi teoloji ve siyasetini de kattı. İlk ciltteki Adem ile Havva ve ikinci ciltteki Nuh'un Gemisi gravürleri, Yeni Dünya'ya bakışı ile yakından ilintilidir. Yeni Dünya insanları, her ne kadar hayranlık uyandırsalar da, Hıristiyan olmadıkları için kurtarılmaları imkânsız kayıplardı. Bry açısından bakıldığında başlık sayfalarında putperestlik ve yamyamlığın egemen olması şaşırtıcı değildir.

Siyasi gündeminde Avrupa'nın Protestan ülkelerini, 16. yüzyıl süper gücü ve Katolik ortodoksluğunun savunucusu İspanya'ya karşı kışkırtmak yer alıyordu. Modern bir bilim adamı, onun gravürleri için Avrupa'yı bölen günah çıkarma çatışmalarının *machine de guerre*'i, (savaş makinesi) deyimini kullanmıştır. Evet, kara efsaneyi, yani İspanyolların ikiyüzlü oldukları ve dindarlıktan çok tamahkarlıkla hareket ettikleri iddiasını o yaratmamıştı. Bartholome de Las Casas'ınkiler gibi demeçler daha önce yaygın bir şekilde tercüme edilmiş, özetlenmiş ve çirkin ve ilkel de olsa resimlenmişti. Girolamo Benzoni'nin kitabı için yaptığı ve Yeni Dünya'daki İspanyol uygulamalarını anlatan resimlerde kaba kuvvet ve ikiyüzlülük sanki haykırmaktadır. Bu sahneler özellikle Hollanda'daki İspanyol mezaliminin farkında olan Avrupalı Protestanların zihinlerinde yer etmiş olmalıydı. Bu

yüzdendir ki Bry, Benzoni'nin eserine yaptığı girişte Cenovalı Kolomb'u yüceltirken bunu, onun peşine takılan İspanyolların pahasına yapıyordu.

Çağdaş politik ve dini kaygılardan etkilenmesine rağmen Bry'ın, eski Britanya sakinleri Pikt'lerin Virgina'ya yerleşmesiyle ilgili olarak eklediği portreler, giderek büyüyen bir entelektüel akımın ipuçlarını taşıyordu. Batı'nın tarihe bakışındaki ana tema, ister klasik dünyanın altın çağdan sonraki çöküşü olsun, ister Hıristiyanlıkta Adem'in cennetten kovulmasını takip eden çöküş, hep evrensel çöküş olmuştur. Avrupalıların karşılarına çıkan Amerikan toplumlarının sözde barbarlıklarını kendi atalarının kültürel yaşamlarıyla bir tutma eğilimi, giderek birçok kişinin, insan toplumlarının kaçınılmaz bir biçimde yok olmak yerine, karmaşık uygarlık aşamalarından geçerek sürekli ilerlediğine inanmalarına yol açacaktı.

Kaynaklar: *Bucket* 1977; *Bry* 1987.

din adamı yetiştirmek için bir okul kurdular. Burada, yazı ve sentakslarının barbarlığından dolayı özür dileyen genç Aztekler Latin harflerini öğrendiler. Rahipler de Nahuatl ve diğer yerli dilleri öğrendiler ve Katolik inancının temel belgelerini ve günah çıkarma kurallarını bu dillere tercüme ettiler. Sömürge idarecileri ile Avrupalı otoriteler arasında, sömürgecilerle misyonerler arasında, rahiplerin kendi aralarında ve misyonerlerle yerliler arasında çatışma kaçınılmazdı. Bu kestirilemeyen durumda, şaşırtıcı bir şekilde her gruba rehberlik eden yine kitaplar oldu.

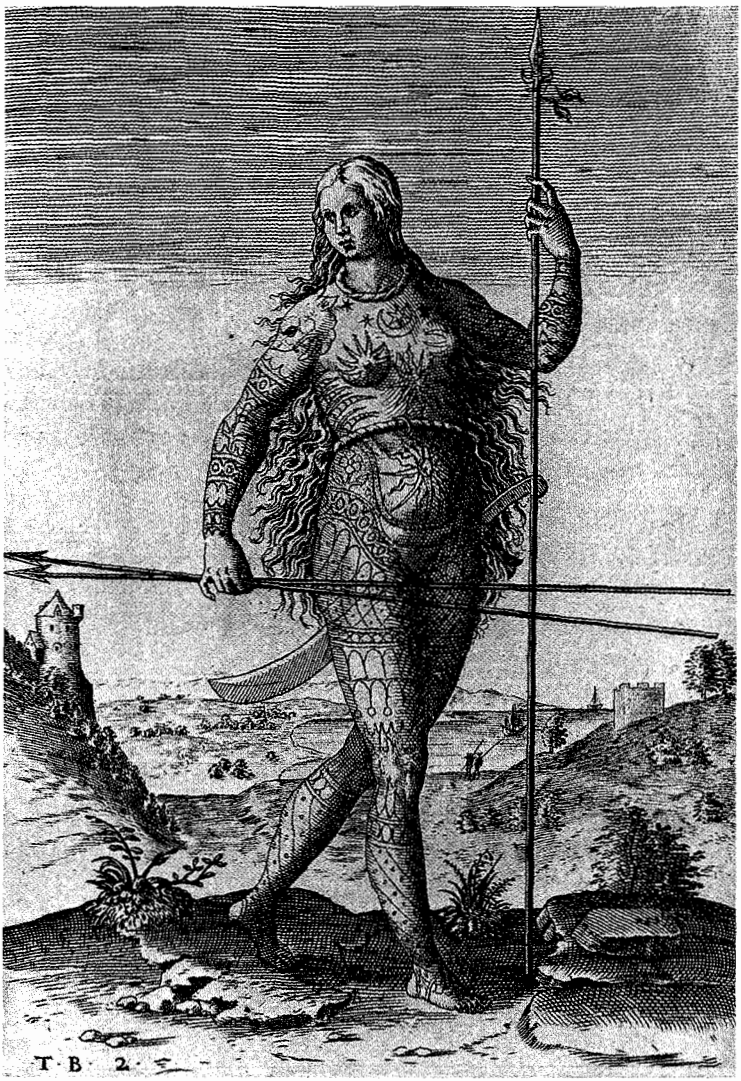
Bartolomé de Las Casas, örneğin, yerlileri belki de tarihte hiçbir toplumun karşılaşmadığı bir zulme karşı savunduğu için, haklı bir şekilde bir kahraman olarak hatırlanmaktadır. Yayınladığı risalelerde kendi gördüklerine dayanarak "bütün bir yeni dünyayı yok etmek için bundan daha büyük bir belayı, şeytanın kendisi bile icat edemezdi" dediği, *encomiendas* sistemini eleştirdi ve İspanyol yönetiminin Yeni Dünya'ya din değil yıkım getirdiği yönünde bir görüş geliştirdi. Dindar bir Katolik olan Las Casas, böylelikle Protestanlara 16. yüzyıl İspanyol zulmünün kara efsanesini yaratmaları için bol miktarda malzeme verdi.

Antony Pagden'in ileri sürdüğü gibi, Las Casas ve rakipleri tüm alimlerden üstündüler. Yeni ilahiyatını ve kişisel ödevini, İncil'in Romalılar bölümünden okuduğu tek bir ayet üzerine geliştiren Luther gibi Las Casas da Paskalya vaazına hazırlanırken İncil'i okuması sonucu yerlilerin savunucusu oldu. Ecclesiasticus'taki bu

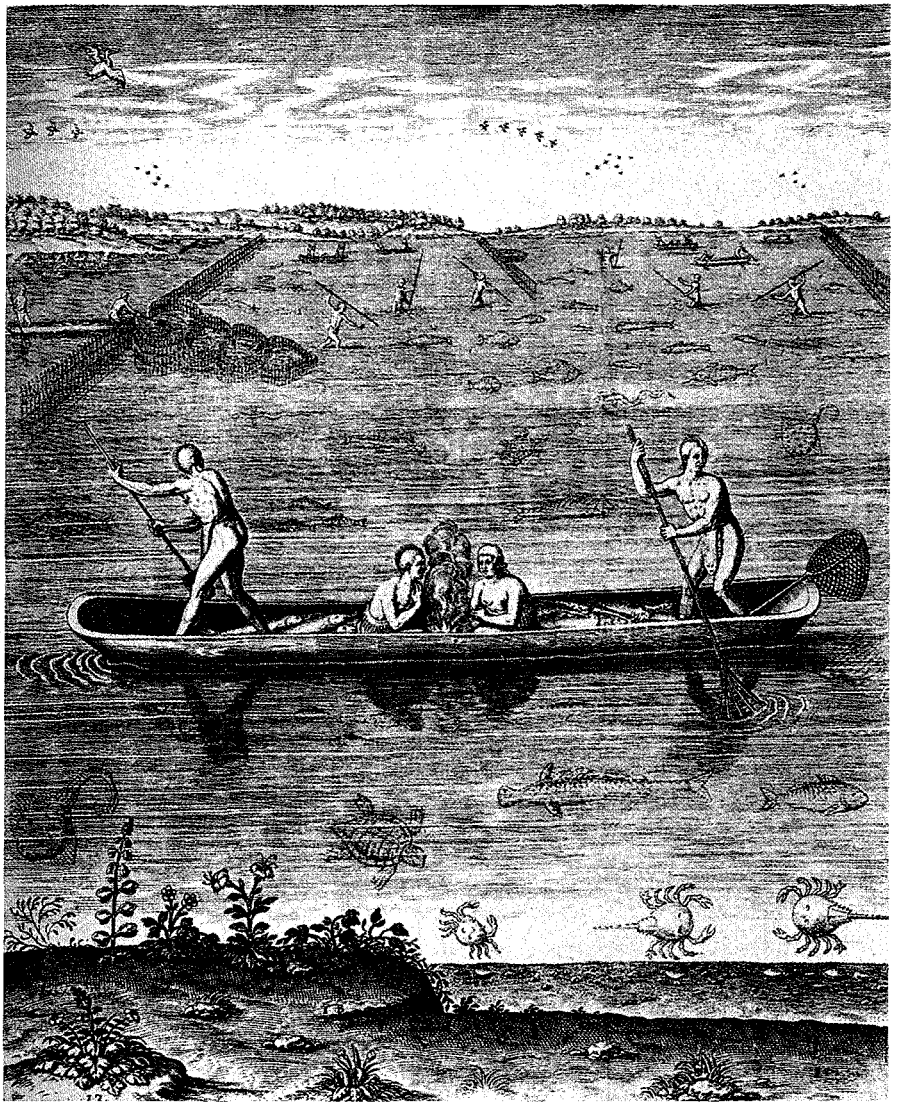
metinde "Muhtaçların ekmeği hayatlarıdır. Bunu onlardan çalan kişi artık bir katildir" sözleri onu bir *encomiendero*'dan bir yorumcuya ve *encomienda* sistemi karşıtına dönüştürdü ve vardığı sonuçlar çağdaşlarına o kadar çarpıcı geldi ki, bir cevap vermeleri gerekti.[6]

Las Casas'ın sömürgeci uygulamalara karşı çıkışı, İspanyol yönetimindeki üniversite eğitimli entelektüelleri kolonyal girişimcilik konusunda resmi bir tartışma yapmak üzere Valladolid'de toplanmaya itti. Koloniciler kendilerini savunması için profesyonel bir bilim adamını seçtiler: Bir hümanist olan Juan Ginés de Sepúlveda, İtalya'da okumuş ve çalışmıştı. Arkadaşları arasında yüksek Rönesans Roma'sındaki en başarılı ilim adamları vardı. Bir Aristotelesçi olan Sepúlveda, *Politika*'da –Parisli skolastik John Major'un yorumu ile– tam da sömürgecilerin ihtiyaç duyduğu metni buldu: Bazı ırkların barbar olduğunu ve bunun da zayıf zekâlarından, gelişmemiş vücutlarından ve ilkel kültürlerinden belli olduğunu söyleyen bir hüküm. Aristoteles'e göre "boyun eğmek üzere doğduğu halde köleliği reddeden" bu tür insanlarla savaş "gayet doğaldır". İlahi yasa ("Özdeyişler kitabında denir ki, akılsız olan akıllıya hizmet etmelidir.") ve insani felsefe de aynı telden çalıyordu. Yerliler İspanyol Hıristiyanların kölesi olmalıydılar.

Las Casas cevabını aynı klasik anahtarı tamamen farklı bir gelenek içinde kullanarak sundu. Hem İspanyol üniversitelerinde gelişen skolastik kültürden hem de son yıllarda hümanistlerce Latince'ye çevrilen Yunan metinlerinden faydalandı. Herkes kabul ediyordu ki Aristoteles "filozofların en büyüğü"ydü ve bazı adamları barbar olarak sınıflandırmıştı. Ancak büyük Aristotelesci Francisco Vitoria bütün barbarların aynı olmadığına işaret ediyordu: Aristoteles'in köleliğe mahkûm ettiği vahşi ve tabiyetsiz insanların barbarlığıyla, Hıristiyan olmayan ancak açıkça devletleri, kentleri, yolları ve kentli yaşamın diğer gereçleri olan insanların barbarlığı aynı değildi. "Demek ki tüm barbarlar ne akıldan yoksundur ne de doğuştan köledir." Dahası, barbar sözcüğünü icat eden Yunanlı yazarlar bile sözcüğün kullanım alanının Aristoteles'i okuyanların dahi tahmin edemeyeceği kadar geniş ve yasal sonuçlarının ise güçlü olmadığına dikkat çekmişlerdi. Strabon, bu sözcüğün, aslında Yunanca'yı telaffuz edemeyen ve "bar, bar"

Resim 3.11 Thedore de Bry'ın *America* (Frankfurt, 1590) adlı eserinin birinci cildinde yer alan ve eski Pikt savaşçısı bir kadını tasvir eden bu resim, kültürlerin karşılaştırmalı incelemesi konusunda artan ilgiyi onaylamaktadır. De Bry, giriş bölümünde, "eski bir İngiliz tarihi"ne dayanan çizimleri, rahatlıkla Virginialılar için kullanabildiğini ve amacının da "Britanya halkının Virginialılardan hiç de aşağı kalır bir orman ahalisi olmadığını göstermek" olduğunu söyler.

Resim 3.12 Thomas Hariot'ın İngiliz kolonisi Virginia hakkında anlattıklarının, *America*'daki (Frankfurt, 1590) tekrar basımında, Theodore de Bry, resimlerinde John White'ın suluboyalarını temel almıştır. Bu örnek, Virginia yerlilerinin gündelik yaşantısı ile ilgili etnografik ayrıntılarla Yeni Dünya bitki ve hayvan örtüsünü akıllıca bir araya getirmekte ve Avrupalı olmayan yaşamlarla ilgili ayrıntılı ve doğru imgeler sunmaktadır.

gibi sesler çıkartan yabancılar için kullanıldığını kabul ediyordu. Bu anlamda, Las Casas şunları söylüyordu: "Bir diğeri tarafından barbar olarak görülmeyen bir ülke yoktur... Biz Hint adalarındaki halkları nasıl barbar kabul ediyorsak, onlar da anlamadıkları için bizi barbar ve yabancı olarak görüyorlar." Sömürge yönetiminin gerçekleri sonunda daha da kötüsünü ortaya koydu: Tüm zalimlikleri ile belki de asıl barbarlar İspanyollardı, özellikle de öldürdükleri ve mükemmel toplumlarını yok ettikleri akıllı, yardımsever, görgülü Aztek ve İnka yöneticileri ile kıyaslandıklarında.

İster klasik öğretiklerin takipçisi, ister rahip, ister profesör ister vaiz olsun, hepsi de aynı delil kırıntılarının peşindeydiler. Sepúlveda'ya göre yerli devletlerin aşırı basitliği ve merkeziyetçiliği, yöneticilerinin mutlak hâkimiyeti halklarının aklı başında insanlar olmayıp hayvan olduklarını gösteriyordu. Kentleri, Batı tarzında bilinçle planlanmış devletleri değil, doğal içgüdünün bir yaratısı olan arı kovanlarını andırıyordu. Las Casas aynı hikâyelerden farklı hisseler çıkardı: Yerlilerin yöneticileri herhangi bir Avrupalıdan daha akılcı ve becerikli, tebaaları da daha uysal ve insancıldı. Becerikli ellerce şekillendirilmiş klasik ve ortaçağ kalıpları yabancılarla ilgili olguları zıt beyanlarla sunuyordu. İstilacı bir gücün eylemlerinin adaleti konusunda modern zamanların en ateşli tartışmaları, yine o gücün kendisi tarafından yapıldı.[7]

Yeni Dünya ile ilgili ayrıntılı tarih çalışmalarının 1500'ler ve sonrasındaki baskılarında fetihlerin dehşetine tutarlılık kazandırmakta eski araçlar kullanıldı. Cortes'in arkadaşı Gómara Yeni İspanya'nın fethini anlatmak için edebi bir biçim aradığında yardımına Herodot koştu. Herodot gibi Gómara da kaydedeceği eylemlerin göz kamaştırıcı ululuğunda ısrar etti: Yüce kral devrilmiş, putlar kırılmış, insan kurban etmeye son verilmişti. Herodot gibi o da anlatısını etkileyici olduğu kadar eğlenceli hale getirdi. Bunalımdaki yüksek siyasi aktörlerin hikâyesi, benzer şekilde güzel sözler, hızlı ve hareketli sahnelerle verildi. Herodot'taki Delphi kâhininin yerini, hem olayların izlediği gelişmeyi anlatan, hem de sonunda kaybeden tarafın azmini zayıflatan alametler aldı. Takvimler ve kehanetlerden, haremler ve insan kurban etmeye kadar yerli âdetleri ile ilgili her ayrıntı, Herodot'un Mısır'ında olduğu gibi Aztek kültürünün de vahşiliğini, görgüsü-

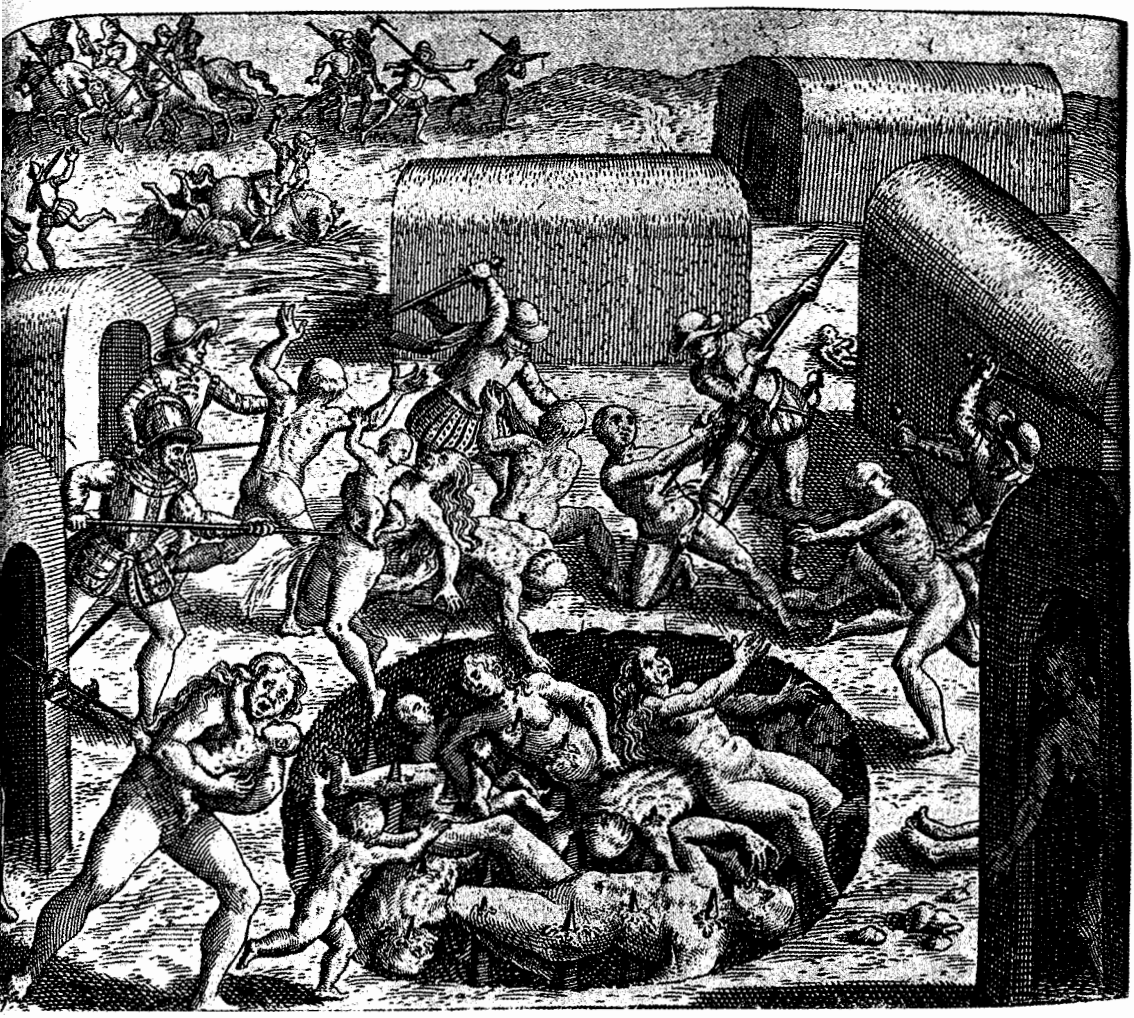

Resim 3.13 André Thevet'in *Les singularitez de la France Antartique* (Paris, 1557) adlı eserinde yer alan bu resim, efsanevi ırkların, Avrupalıların gerçekte karşılaştıkları Yeni Dünya insanları ile bir arada nasıl kolayca var olabildiklerini göstermektedir. Thevet, yazısında, İspanyolların Amazonların yaşadığı bir bölge bulmadıkları yönündeki görüşü reddeder; bu resim onları iki tutsağa işkence ederken göstermektedir.

Resim 3.14 *Cosmographie universelle d'André Thevet* (Paris, 1575) isimli etkileyici eserde yer alan ve bir Yeni Dünya muharebesine ait bu sahne, Thevet'in bütün yerli halkları bir araya getirerek, Amerikalıların özellikle kavgacı bir mizaca sahip olduklarını yazdığı bir bölümü resimlendirmektedir. "Diğer ulusların, hatta... Türkler, Mağribiler, Kuzey Afrikalılar ve Araplar gibi en acımasız ve barbar olanların" bile aksine, onlar barışa hiç yanaşmazlar.

nü, yaşını ve zenginliğini gözler önüne sermekte kullanıldı. Gómara'nın zihnindeki analoji, Aztek resimli kanunları ile Mısır hiyerogliflerini kıyaslamasından açıkça anlaşılıyordu. Birçok Rönesans alimi gibi o da hiyerogliflerı, içinde derin ve ilksel bir bilgelik barındıran bir tür şifre olarak görüyordu. Aztekler sadece tanrılarına insan kurban ettikleri için "barbar" değillerdi; aynı zamanda eski zamanlardaki Yakındoğu'nun eğitimli barbarları ile de akrabaydılar. Tanımlar ve hikâye bir arada ele alındığında, Herodot'un uzun zaman önce Yunanlılar ve Persler ile ilgili olarak verdiği iki yönlü dersi doğruluyordu. Yerliler aynı anda hem istilayı hak edecek kadar

Resim 3.15 İspanyollar tarafından Yeni Dünya'da gerçekleştirilen zulmü gösteren bu resim, Bartolomé de Las Casas'ın birçok Avrupa diline çevrilen ve İspanyol kara efsanesinin oluşmasına büyük katkı sağlayan kitabı *Narratio regionum indicarum*'dan (Oppenheim, 1614) alınmıştır.

barbar hem de İspanyol fatihleri, hayal bile edemeyecekleri biçimde onurlandıracak kadar görgülüydüler. Gómara'nın bu muhteşem kitabı, Fransız Huguenot'ların onun Katolik cesareti ve şövalyeliği üzerine olan hikâyesini, asil değilse bile masum yabanileri ezen İspanyol barbarlığına çevirmeleri örneğinin de gösterdiği gibi, diğer dillere tercüme edilerek, çalınarak ve hatta değiştirilerek layık olduğu övgüye kavuştu.

Yerlileri ve onları keşfedenleri en doğru biçimde kendilerinin anlattığına inananlar bile, topladıkları verileri matbuatta rastladıkları yetkin kalıplara dökerek şekillendirdiler. Bu modellerin kimliği ve etkisi, gerçekten de Rönesans kültürünün şaşırtıcı tarihinde sık sık karşılaşılan sürprizlerden biridir. Las Casas'ın kendi yaşadığı dönemde yayınlanmamış, günümüzde ise neredeyse okumaya değmez bulunan en büyük girişimine, uzun *Hint Adaları Tarihi*'ne gelince, o bu eserde keşiflerin ilk otuz yılını gayet ince, bazen günbegün denecek ayrıntılarla, bazen de insanın başını döndüren nitelik ve çeşitlilikteki çıkmalarla anlattı. Las Casas bu kitabı yazarken son derece titiz ve kapsamlı bir arşiv çalışması yaptı. Kolomb'un vâkıf olduğu eski zaman ilminin gelenekleri içinde keşiflerine nasıl yön verdiğini, kahramanının okuduğu kitapların sayfalarının kenarlarına düştüğü notlardan takip etti. Yolculuklarını, günbegün kopyasını çıkarttığı seyir defterinden izledi. İspanya'da korunan bu kusurlu kopya, aslında günümüzde bile amiralin ilk yolculuğundaki düşünce ve davranışlarına ilişkin en eski, biraz da sorunlu bir kaynaktır. Las Casas bu ilk materyallerden kitabına geniş alıntılar yaptı. Gómara gibi birçok Rönesans tarihçisi ise, daha az ayrıntılı anlatımları tercih ederek ham haldeki belgeleri dikkatlice, akıcı ve sanatsal bir düz yazıya dönüştürdü. Tarihi bir güzel ve özlü söz söyleme sanatı olarak ele alan belagat kuralları içinde, hikâyelerinin üslup ve bünye birliği taşımasıyla uğraştılar. Las Casas ise aksine, belgelerin kendini anlatmasından yana olduğu için yaptığı uzun alıntılar üslup, tarz ve tempoda hoş olmayan çeşitlemelere yol açıyordu.

Las Casas bu kendine özgü sunuşu özellikle seçti. Uzun önsözünde, Yunanlı tarihçilerin güzel ve eğlendirici söz söylemekle birlikte, çoğu zaman gerçekle efsaneyi bir arada kullandıklarını işaret etti. Diğerleri ise, neyse ki bu yanlışı terk etti. Pers Metasthenes büyük bir ciddiyetle tarihçi-

lerin, Yunanlılar gibi sadece kendilerine özgü fikirleri izlememeleri gerektiğini vurguladı. Romalı Cato ve Musevi İosephos da hemen hemen aynı şeyleri söylediler. Kaldeli Berosus ise "Tüm tarihçileri değil sadece rahipleri kabul etmeli" diyordu, çünkü "onların yıllıklarının genel ve kabul gören bir otoritesi" vardı. Las Casas'a göre onurlu bir rahibe yakışır bir şekilde davranan bir tarihçinin, Yunanlıların yaptığı hataya düşmemek için "krallar, kraliyetler, kentler ve halk tarafından atanmış kişilerin halka açık arşivlerinde korunan anlatıların inandırıcılığına sığınmaları" gerekirdi. Kısacası, Las Casas kendini üstün bir tarihçi olarak sundu: Sadece hoşa giden hikâyeler anlatan bir yazar değil, aynı zamanda arşiv araştırmaları yapan, dürüstlüğü hem kendi dini konumu, hem de kaynaklarının birincil ve belgeli delillerince kanıtlanmış bir tarihçi. Tarihçinin mesleğinin bu şekilde algılanmasının kaynağı oldukça açıktır. Metasthenes, Berosus ve Cato eskinin gerçek yazarları olmayıp Viterbolu Annius tarafından uydurulmuşlardı. Daha önce de gördüğümüz gibi Annius, Yunanlı yazarların otoritesini eleştirirken, metinlerini yazıp, tefsir ettiği Yakındoğu ve Batılı entelektüellerin bir rahibe yaraşır dürüstlüklerini ve yaptıkları arşiv araştırmalarını temel almıştı. Bu yüzdendir ki modern akademisyenlerin Las Casas'ı bazen haksız yere Kolomb'un sunduğu malzemenin bazı bölümlerini değiştirmekle suçlamaları, bir biçimde hem uygun düşer, hem de ironiktir. Gerçekten de tarihi delillere nasıl hile karıştırılacağını ve nasıl hâkim olunacağını bir sahtekârdan öğrenmişti. Yazdığı en güçlü ve özgün eski örnekler sadece elli yıllıktı.

Bazı rahipler gerçekten de, yerli âdet ve inançlara Las Casas'tan çok daha derinlemesine daldılar ve geleneksel çerçeveye sıkıştırılamayacak pek çok çalışma yaptılar. Motolinía (Toribio de Benavente), Diego Durán ve Bernardino de Sahagún yerli dillerini öğrendiler, tanıklık yapan yerlilerle uzun süre çalıştılar ve bazen de, hakkında Las Casas'ın derlediğinden çok daha fazla kanıt topladıkları yerli ahlak anlayışına karşı belli belirsiz bir yakınlık beslemeye başladılar. Tıpkı Eski Dünya'nın, büyücülerle ya da *conversos*'larla* karşılaşan Engizisyoncuları gibi, onlar da yerlileri, muhteme-

* Museviliği terk edip Hıristiyanlığı kabul ettikleri halde gizlice Musevi dinine bağlı kalanlar –ç. n.

AZİZ TOMMASO: AMERİKA'DA BİR HAVARİ

"Erkeklerin başlarında saçla çevrili çıplak bir bölge var, keşişlerinki gibi. Onlara sık sık bu tarzın nereden geldiğini sordum ve onlar da bana atalarının Meire Humane adlı bir adamda gördüklerini ve bu adamın aralarındayken pek çok mucizeler gerçekleştirdiğini söylediler ve ya kâhin ya da havarilerden biriymiş dediler."

Hans Staden'in yamyamlar arasındaki esaretini anlatırken sözünü ettiği havari Aziz Tommaso'ydu. Yeni Dünya ziyaretçileri ilk baştan itibaren, Hıristiyan ve yerli ibadetleri ve sembolizmi arasında rahatsız edici benzerlikler gördüklerini anlatmaya başladılar. Vardıkları sonuca göre, Hindistan'ı kendi dinine çevirmekle kalmayan Aziz Tommaso, Amerika'ya da gitmişti. Aziz Tommaso'nun efsanevi misyonları uzak diyarları kapsıyordu. Çin'e kadar uzanan yolculuğu Rahip Johannes'in mektuplarında, Mandeville'ın *Yolculuklar*'ında ve Marco Polo'nun anılarında sık sık tekrarlanmıştı. Kâşiflerin karşılaştıkları ve İsa'ya, Meryem'e ya da Teslis'e benzettikleri haçlar ve heykeller, Aziz'in "Ben buradayım" mesajı yerine geçiyordu; hatta İspanyollar Peru'da evangelistlere ait bir heykel bile keşfetmişlerdi.

Yine de Yeni Dünya'ya Kolomb öncesi bir seferin yapıldığı, Hıristiyanlıktan paganizme geri döndüklerinden şüphelendikleri kişileri sorguya çektiler. Kendi atalarını, çözemedikleri yerli yasaları yaktıkları için lanetlediler ve uzak köylerde yok edilmemiş belge avına çıktılar. Hepsinden öte, sistemli anketler kullandılar, defalarca görüşmeler yaptılar ve modern saha çalışmasını andıran uygulamalarla Conquistador'ların parçaladığı toplumu ve dini anlamaya çalıştılar. Orta Amerikan dinlerini dikkatli ve teknik yöntemlerle anlamaya başladılar. Örneğin Durán, Yeni İspanya yerlilerinin bazı kilise festivallerini özel bir coşkuyla kutlamalarındaki nedenin, bunların gizlilikle sakladıkları kendi takvimlerindeki önemli günlerle çakışması olduğunu gördü. Eski takvim ile ilgili böylesi temel gerçekleri anlamayan rahiplere sövdü ve bu tür mirasların yok edilmesine üzüldü. Bir keresinde kendisini, isteksizce eline aldığı tüylü asası ile bir İspanyol'un ya da kendinin Hıristiyanlığından çok daha farklı bir Hıristiyanlığı olduğunu düşündüğü yerlilerle birlikte yürürken anlatır.

Sadakayla geçinen bu rahipler büyük bir entelektüel boşluğu doldurmaya, yerliler ile Batılıların birbirlerini olduğu gibi kabul etmelerine uğraşıyorlardı. Bu yüzden çok kapsamlı derlemeler oluşturdular. Sahagún hem İspanyolca hem de Nahuatl dilinde yazılmış yasaları, ötekiler ise yalnızca İspanyolca metinleri derlemişti. Tefsir ve çizimlerle anlatılan bu sistemli çalışmalar, bu tuhaf yeni dünyanın takvimlerini, ke-

hanet törenlerini, tanrılarını, âdetlerini, konuşma sanatını ve ahlak kurallarını açıklıyordu. Yoğun gözlemleri, alışılmadık derecede yeni ve yabancı bir dünyanın ilk elden çizilmiş portreleri ve bunları bütünleştiren tuhaf imgeleri ve garip hikâyeleri ile bu kitaplar, yerli yaşantısını, 16. yüzyıl toplumuna ulaşan resmi ve edebi kitaplardan (ki rahiplerin Yeni Dünya inançları ve âdetleri ile ilgili ayrıntılı elyazmalarına dayanırlardı) çok daha iyi yansıtıyordu.

Sahagún kapsamlı derlemesinde, örneğin, uzun açıklamalar yapmadan yerli metinler toplamış ve tercüme etmişti. Bunlar Batılı ve Hıristiyan olmayan bir dünyanın din ve eğitim, duygu ve düşünce tarzlarını panoramik bir biçimde ve doğrudan sunuyordu.

Avrupa eğitimi almış olan Sahagún ve arkadaşları, aynı zamanda da tozlu ve güneşte kavrulmuş saraylarda oturup Aztek bilgeleri ile eski tanrıları konuşuyorlardı. Sahagún, Aztek hitabet sanatından örnekler toplarken, sözcükleri Batı şekil ve renklerinde verdi. Ona göre bunlar, "Meksika halkının belagat, ahlak felsefesi ve din anlayışını" temsil ediyordu; oysa, güzel ve güçlü (bazen çevirirken yumuşatsa bile) eğretilemelerini kaydettiği bu kişilerin lugatında bu üç kavramın yeri yoktu. Sahagún, Aztek tanımlarında özellikle sapkın bir iğrençlikle karşılaştığında, kaynağını ya da benzerlerini hiç tereddütsüz Batı terimleriyle tanımlıyordu. Aztek bilgelerinin dediği gibi, "Çok eski zamanlarda yapılmış olanlar, artık yapılmıyor ama yine yapılacaklar... Bugün yaşayanlar, bir kere daha varolacaklar." İyi eğitimli her Batılı ilahiğını, Dominiken keşiş Diego Durán kadar şiddetle iddia eden olmamıştı.

Durán, Aztek tören ve inançlarına karşı asla ilgisiz değildi; onları anlatmasındaki amaç bir an önce köklerinin kazınmasıydı. Amerika'nın çok eski çağlarda din değiştirmiş olmasını, Kutsal Kitap'ın otoritesine ve Eucharist gibi ayinler, pişmanlık, keşişlerin ve rahiplerin eğitimi gibi konularda Aztek ve Hıristiyan dinleri arasındaki benzerliklere dayandırıyordu. Aztek Topiltzin'in Aziz Tommaso ile aynı kişi olduğunu ifade etmekten kaçınıyordu ama bundan şüphelendiği açıktı:

"Topiltzin'in yaptığı büyük işler, mucizeleri ve kahramanlıkları yerliler arasında çok ünlüdür. Yaptığı işler öylesine ünlüdür ve mucizeleri öylesine çok hatırlatır ki, onlar hakkında söz söyleme ya da yazma cesareti gösteremiyorum. Kendimi kutsal Katolik kilisesinin iyiliğine adamış bir kişiyim. Her ne kadar Aziz Markos'un kutsal akidesine bağlıysam ve Tanrı'nın, İncil'i öğretmeleri ve vaftiz edilen iman sahiplerine ebedi hayat vaat etmeleri için kutsal azizleri dünyanın her tarafına gönderdiği anlatılırsa da, ben Topiltzin'in kutsal havarilerden biri olduğunu doğrulama cesaretini gösteremem. Yine de, onun hayatı beni çok etkiledi ve yerliler de Tanrı'nın yarattıkları

olup akıl ve mağfiret sahibi olduklarına göre, Tanrı'nın onları, kendilerine İncil öğretecek bir rahipten mahrum bırakmayacağı inancına, diğerleri gibi ben de katıldım. Eğer bu doğruysa, bu diyara gelen rahip Topiltzin'di. Hikâyeye göre o bir heykeltıraştı ve taşa, hayranlık uyandıran resimler oyuyordu. Muhteşem Aziz Tommaso'nun da aynı sanatın ustası olduğunu okumuştuk. Ayrıca biliyoruz ki, bu havari Hintlilerin havarisiydi ve orada cesareti kırıldığı için İsa'dan (bir panayırda karşısına çıktığında), kendisini Hintliler hariç kime isterse yollamasını istedi. Kutsal havarilerin kaba, tutarsız, terbiyesiz ve kurtuluşlarını sağlayacak şeyleri geç algılayan bu yerlilerle uğraşmaktan kaçınmalarına şaşmıyorum. Yerliler gelgeç gönüllü olup aslı astarı olmayan, hayal ürünü kehanetlere inanma eğilimindedirler."

Elbette ki Durán, Hıristiyan âdetleri ile Aztek âdetlerini bir tutmuyordu. İnsan kurban etme üzerine yazdığı bölümde bu törenlerin gerçek dinin bozulmuş ve yozlaşmış artıkları olduğunu, mağfiretten ziyade cehennem azabına yol açtıklarını açıklar. Yine de benzerlikler onu etkiledi:

"Okur, bu şeytani ayinin bizim kutsal kilisemizi kurnazca taklit ettiğini bilmeli. Bize Paskalya'da, hakiki insan ve hakiki tanrı olan İsa Efendimizin yatçının görebileceği gibi bu Orta Amerikan periyodik varoluş inancının altında, Origen'in kilise karşıtı inancı olan ruh göçü ya da arkasındaki tehlikeli pagan doktrinleri vardı: Sahagún'a göre "Bu önerme Platon'undur ve bunu şeytan öğretir, çünkü asılsızdır, çok yanlıştır, dine aykırıdır... Tümüyle asılsız ve kiliseye karşıdır."

Sahagún'un yapmaya çalıştığı, kültüründe hiç metin bulunmayan ve böylesi bir girişimi dahi düşünmemiş olan bir topluma, Batılı formlarda ansiklopedik ve kanonik metinler empoze etmekti. Azteklerin tanrılarına olan inançlarını, geçmişlerini ve geleceği kaydettikleri resimli şifreleri, ayrıca genç rahiplerin ve asillerin bu şifreleri sözlü olarak yorumlamayı ve uzun uzun tefsir etmeyi öğrendikleri okulları vardı. İmgelerin stili ve ikonografisi sabit kalsa da, bu sözlü tefsir geleneği hizmet ettiği daha geniş toplum ve kültürle birlikte daima değişim halindeydi.

Sahagún ise tam aksine, Azteklere Batılı İncil'e benzer bir şey sağlamak istiyordu; günümüzde otel odalarına konan yorumsuz Gideon İncil'i yerine, ortaçağ ve Rönesans'a ait, içeriği kendini açıklayan bir yapıya oturmuş geleneksel İncil gibi. *Yeni İspanya Tarihi* adlı esere yazdığı önsözde bu niyetini açıkça belirtti. Bu açıklamada, bilgi topladığı kişilerin kendisine resimler, kendilerini tanımladıkları yazılar ve bir *postilla* (İncil yorumları) –Lyra'lı Nikolaos'un İncil üzerine getirdiği ve kendisinin yanı sıra sadakayla geçinen diğer rahiplerin çok yakından bildiği yetkin *postillae*'sı gibi– verdiğini belirtti. Araştırmasını genişlettikçe tutkusu arttı ve ilgilendiği

konuyu, geç dönem ve ortaçağ ansiklopedilerindeki soyut konular gibi, hiyerarşik bir düzen içinde ele almaya başladı.[8]

Sahagún, açıklama ve kozmolojilerini, üç dil konuşan Tlatelolco yerli alimlerinin kendi *ipsissima verba*'sıyla (kelimesi kelimesine aynı sözlerle) vermekte ısrarlıydı, ancak kayıtlarındaki intizam, içeriği değiştirdi. Onların kültürel geleneğinin her kalıba girebilen, çok çeşitli malzemelerini dondurdu ve sonuçta ortaya katı ve hareket kabiliyetinden yoksun bir metin ve yorum çıktı: Biçim olarak belki kolaylık sağlayan, ama sözlü kaynaklarından son derece uzak bir metin ve Batı teknikleri ve anlayışıyla yapılmış, istiladan önceki anlamlarıyla alakası olmayan çizimler. Bir söz adamı olan yerli bilge, tek tek yazılı sözlerin salt bir okuyucusuna dönüşmüştü. Orta Amerikan kültürünün bu zengin ve çekici Creole versiyonunun, Hıristiyan otoritelerin şüpheciliği ve yerli öğrencilerin ilgisizliği karşısında fazla dayanamayacağını tahmin etmek pek de güç değildi. Tlatelolco okulu çöktü, hastalık Yeni İspanya'yı da sardı ve yetkililer sadakacı rahiplerin ünlü derlemelerini hallaç pamuğu gibi savurdular. Bu derlemeler, kaldırıldıkları raflardan ancak sonraki asırlarda basılmak üzere indirildi. İfade ettikleri karma yerli kültürü, tıpkı Platon'un efsanevi Atlantis'i gibi kıtalar ve sisler arasında asılı kaldı ve nihayet yitip gitti. Böylelikle Yeni İspanya ve güneyinde şekillenen kültür –Durán ve Sahagún'un nefret edeceği tarzda– yerli Amerikan ve Avrupa inanç, gelenek ve imgelerinin özgün Yeni Dünyalı bir karması haline geldi.

hakiki bedenini ve kanını kabul etmemiz emredilir. Ayrıca garip bir şey daha var: bu ilk ayin nisanın 10. gününe, yani Paskalya'ya, ki genellikle bu zamanda olur, rastlamıştır... Ya (daha önce sözünü ettiğim gibi) bizim kutsal Hıristiyan dinimiz bu ülkede biliniyor ya da lanetli düşmanımız şeytan, kendi ayiniymiş gibi takdim ettiği Katolik kilisesi seremonilerini, yerlilere taklit ettirdi ve böylelikle sevdirerek uygulamaya zorladı."

Kaynak: *Durán* 1971; *Vigneras* 1977; *Friedman* 1981; *MacCormack* 1984; *Staden* 1557b.

Resim 3.16 Yves d'Evreux'nün *Suitte de l'histoire des choses plus memorables advenues en Maragnan, és années 1613-1614* (Paris, 1615) adlı eserinden alınan bu resim, karakteristik kostümleri ve pozları ile görüntülenen bir Tupinamba dans üçlüsünü temsil etmeye çalışır. Açıklama yazısına göre, bu dansçılar 1613 yılında Fransa'ya getirilip vaftiz edildikten sonra Fransa kralına takdim edilmişlerdir.

Las Casas ve Sahagún gibi kahramanların, ilk elden derledikleri muazzam bilgiyi var olan bir edebi çerçeveye oturtmak istemelerine kızmak veya üzülmek, hem yanlıştır hem de kolayına kaçmak. Modern tarihçi için, Büyük Karşılaşmaya veya Orta Amerikan kültürüne ait saf bilgiler –yani Kolomb'un seyir defterlerinin ve yerlililerin sözlerinin doğrudan çözümlemeleri– bu rahiplerin aracılığıyla iletilen metinlerden elbette çok daha değerli olacaktı. Ancak erken modern dünyada (belki bugün bile) bu tarz metinler yazılamazdı. Las Casas ve Sahagún'un elinde hiçbir model olmasaydı, Las Casas'ın da belirttiği gibi, yürütecekleri bir meslekleri de, soracak soruları da olmayacaktı. Kendilerini bakmak, görmek ve kaydetmek yönünde eğit-

mişlerdi, çünkü yazmak istedikleri metinlerin düzgün, geleneksel ve bitmiş halini görebiliyorlardı. Bu amaç olmadan, bugün minnetle andığımız, eşsiz seçme ve koruma çabasında olmaları asla mümkün değildi.[9]

Avrupa'da ise modellerin azameti haliyle iyice arttı ve yabancı olgular bir Meksika köyünün meydanında kaplayabileceklerinden daha da küçük ve uysal bir yer işgal eder hale geldiler. Siyasi çıkarlar iç içe girdikçe veya çarpıştıkça ve ilim adamları kendilerine destek veren rakip kaynakların çıkarlarını tarihi kullanarak destekleme çabası içine girdikçe, Yeni Dünya'nın kökeni ve doğası ile ilgili anlatımlar da hızla içerik değiştirdi. Yine de kullandıkları yapıyı ve sunum metotlarını, yazarların gözleri önünde dolanıp duran, dallı budaklı metinsel kaynaklar dünyasından alıyorlardı. Örneğin, Kraliçe I. Elizabeth maiyetindeki İngiliz yazarlar kolonyal tecrübelerini mevcut edebi gelenekler içinde kalarak anlatma açısından, İspanyol yazarlardan hiç de aşağı kalmadıklarını kanıtladılar. İngiliz imparatorluk mitosu, insanların dolaşıp durduğu, Kral Arthur'un güçlü bir denizaşırı imparatorluk, sonraki kralların ise –efsaneye göre– büyük donanmalar kurduğu ortaçağ ile bağlantılıydı. Arthur dönemi edebiyatı, Elizabeth ve maiyetinin tahta çıkış kutlamalarındaki festival ve turnuvalarla ilgili yazılar sunar. John Dee ve diğer Elizabeth dönemi entelektüelleri, denizaşırı İngiliz İmparatorluğu'nun meşruiyetini antikçağ değil ortaçağ kaynaklarında ararlar. Kimi İngiliz sömürgeciliğinin haklılığını göstermek için Arthur'un denizaşırı seferlerindeki başarıya dikkat çekerken, yerlilerin atalarından destek uman ve onların kayıp Yahudi kabilelerinden değil, Madoc döneminde batıya yönelmiş ve denizlerin ötesindeki yabani yerlere yerleşmiş Galilerden geldiğini iddia edenler dahi çıkmıştır.[10]

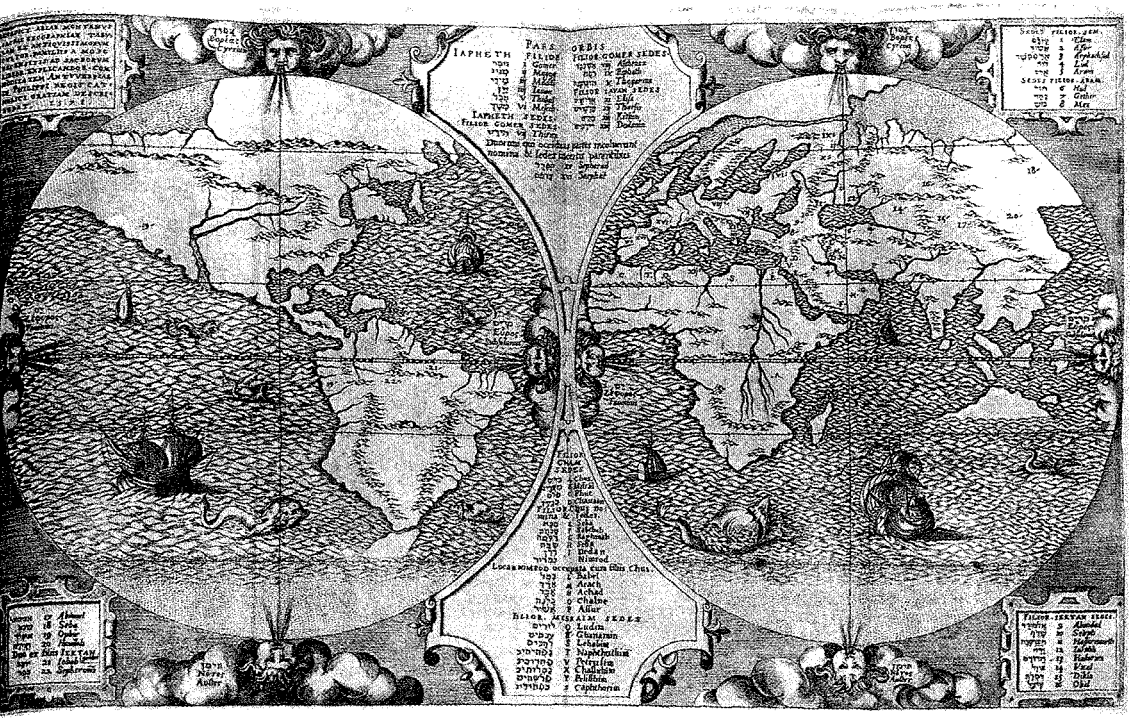
Yüzyılın ortalarında birçok Avrupalı entelektüel geçmiş ve gelecek konusunda, iki nesil önce Reisch ve Schedel'in yaptığı mükemmel rehberliği yapamayacaklarını biliyordu. Kavramsal çerçeveleri, titizlikle yazılmış tarihleri, imparatorlukları ve olguları Tanrı'nın dünya ile ilgili planını gerçekleştirme evrelerine bağlayacak yöntemleri yoktu. Üstelik sadece anlaşılmaz bir geçmiş ile değil, korkutucu bir hal ile karşı karşıya geldiklerini de biliyorlardı: eskilerin bütünüyle bilmesinin ve gezmesinin imkânsız olduğu, insan eliyle yapılmış olan ile doğal olanın birleştiği, tek bir dünya.

Yine de yeni gerçekleri anlatan yazılar, eski kavramsal şemalar ile yeni bilgileri karşı karşıya getirmedi. Aksine, siyasi baskıların, kişisel bakışın ve hepsinin üstünde edebi geleneklerin gerektirdiği şablonlara uymadıkları durumlarda, sevimsiz gerçekleri tıraşlayarak veya bastırarak biri diğerini tamamladı. Öyleyse Yeni Dünya ile karşılaşma, insanoğlunun yeni bir çağda yaşadığını giderek daha iyi kavramasını –eğer etkileyebildiyse– nasıl etkiledi? Yoksa daha önemli başka bir karşılaşma mı vardı?

Eski Çözümler ve Faziletleri

Eski metinler ve kuramlar, endişe verici tarihi, ahlaki ve dini problemlere çözüm bulmakta şaşırtıcı derecede esnekti. Amerika kıtalarında insanoğlunu keşfetmek, dünyanın sorunsuz ve tutarlı bir tarihi olduğuna inanan alimlerin karşına çetrefil bir soru olarak çıkıyordu: Nereden gelmişlerdi? Varlıklarından ne Yunanlıların, ne Romalıların ne de Yahudilerin haberi vardı. Öyleyse Greko-Romen ve İbranice metinler eksiksiz ve kusursuz olabilir miydi?

Cevap hazırdı. İncil'de, Yahudileri Nuh'tan türeyen ailelerin hikâyesi içine yerleştiren bol miktarda malzeme vardı. Yerliler de pekala Ham'ın veya onun oğlu Kenan'ın soyundan ya da –eğer insan daha çok sempati besliyorsa– Babil sürgününde kaybolan İsrailoğullarından geliyor olabilirlerdi. Çözümler farklı olsa da, metotlar değildi. Etimoloji, Yeni Dünya'nın kökeninin esrarını –düzmece de olsa– mükemmel bir berraklıkla çözüyordu. 1572'de Antwerp'te yayınlanan ve birçok ciltten oluşan *Polyglot* [çokdilli] İncil üzerinde çalışmış olan İspanyol ilahiyatçı Benito Arias Montano, Yeni İspanya'nın eski metinde kolayca bulunabileceğinde ısrarlıydı. Yeni Dünya yerleşiminin başlangıcını Sam ailesinden Eber'in oğlu Joctan'a bağlıyordu. Ne de olsa ismini And Dağları'nın ortasında yer alan "çok eski şehir IVKTAN"a vermişti. Üstelik İncil'de Peru'nun daha geç dönem tarihinden bile söz ediliyordu; Hz. Süleyman'ın gemileri servetlerini Peruaim'den taşırken, belli ki Peru isimli altın zengini ülkeye de uğramışlardı. Yeni Dünya'yı dünyanın eski geçmişi içinde gösteren bir harita ile sunan Montano'nun kuramını eleştirenler de oldu, ama farklı dinlere ve ülkelere mensup birçok taklitçisi de çıktı. Sir Walter Raleigh'in 1614 tarihli muhte-

Resim 3.17 Benito Arias Montano'nun *Antiquitatum iudaicarum libri ix* (Leiden, 1593) adlı eserinden alınan bu harita, Nuh'un oğullarının Kuzey ve Güney Amerika'ya olan göç yollarını takip etmektedir. Peru, İncil'de bahsi geçen Ophir'in bulunduğu yer olarak tanımlanır.

Resim 3.18 Jean de Léery'nin Yeni Dünya seyahatini anlattığı, *Historia navigationis in Brasiliam, quae et America dicitur* (Cenevre, 1586) adlı eserinde bir Amerikan yerli ailesini gösteren bu resim de yer almaktadır. Resim, Avrupalı sanatçıların kendilerinden, daha önce hiç görmedikleri insanları resmetmeleri istendiğinde yaşadıkları güçlüklerle ilgili fikir vermektedir. Burada, söz konusu kişilerin vücut ölçüleri eski kahramanlarınkine eşittir, yüz ifadeleri kutsal aileyi hatırlatmaktadır ve tabii ki giysilerden arınmış bir şekilde, bir hamak, ananaslar ve mangolar yardımıyla betimlenen egzotik bir manzarada resmedilmişlerdir.

şem *Dünya Tarihi* adlı eseri de aynı konuyu, yerlileri insanoğlunun İncil'de anlatılan tarihine bağlama konusunu enine boyuna inceliyordu.

Bilim adamlarını bekleyen fiziki sorular da vardı: Eğer eskilerin pusulaları ve yelkenli gemileri yok idiyse Yeni Dünya'ya nasıl varabilirdiler? İncil bu konuda suskundu ama bereket paganların çenesi açılıyordu. Platon'un *Timaios* ve *Critias*'ında karakterler, Atlantis adlı büyük ada imparatorluğundan söz ederler. Yunanlılar alışılmış cehaletlerinden dolayı bir zamanlar Herakles kayalıklarının açığında, okyanusta yer alan bu ülkeyi unutmuşlardı. Gómara gibi kimi yazarlar, özgün Aztek dilindeki *atl* sözcüğüne keyifle işaret ederek, Atlantis'i Amerika yaptılar. Agustin de Zárate gibi diğerleri de Platon'un hikâyesini ciddiye aldılar ve Atlantis'i, yerlilerin –her kim idiyseler– insanoğlunun asıl vatanından uzak diyarlara giderken bir köprü gibi kullandığı batık kara parçası olarak kabul ettiler. Platon'un hikâyesinde sorunlar olduğu doğruydu. Mısırlı rahibi elinde dokuz bin yıllık bir tarihin kayıtları olduğunu iddia ediyor ve bu da Mısır toplumunun yaradılıştan çok daha önce var olduğu anlamına geliyordu. Ancak Platon'un müridi Eudoxus konuya açıklık getirdi: Mısırlıların "yıl"dan kastı Güneş'in Dünya etrafında attığı bir tur değil, Ay'ın bir turuydu, yani sadece bir aydı. Dokuz bin ay doğal olarak İncil'in otoritesini sarsmıyordu. Herkesin işine gelen bu çözüm, Proklos'un *Timaios* üzerine yorumunda korundu ve 15. yüzyıl Yeni Platoncusu Marsilio Ficino tarafından güzelce yeniden paketlendi; böylece

Resim 3.19 Thedore de Bry'ın *America* (Frankfurt, 1590) adlı eserinin altıncı cildinde yer alan bu resimde, İnka İmparatoru Atahualpa'nın öldürülmesi tamamıyla klasik ve Avrupai bir mekânda gerçekleşmektedir. Bu tasvir, olayı güçlü bir Rönesans trajedisi ciddiyetiyle, hem kurbanın yürekliliğini hem de Pizarro'nun hainliğini abartarak süslemektedir. İnka İmparatorluğu'nun gelişmiş bir medeniyet olduğu ima yoluyla, İspanyolların barbarlığı ise açıkça gösterilmektedir.

GARCILASO DE LA VEGA: İNKA HÜMANİSTİ

"Bu insanlar gördüğümüz gibi yaşayıp giderken, aralarından bu koyu karanlığı aydınlatarak onlara doğa yasaları, uygarlık ve saygı pırıltıları katabilecek bir seher yıldızının yükselmesi Yüce Tanrı'mızı hoşnut etmiştir. Bu önderin oğulları, böylece bu vahşileri ehlileştirip insana dönüştürmüş ve akıllarını kullanıp iyi bir iman alabilecek hale getirmiş olmalıdır ki, adaletin oğlu olan Tanrı bu putperestlerin üzerine ilahi ışığını göndermeyi uygun gördüğünde, artık ilk yabaniliklerinden kurtulmuş ve Kutsal Anamız Roma Kilisesi'nin öğreti ve doktrinlerini ve Katolik inancını kabul edecek uysallığa erişmiş olsun. Bu gerçekleşmiştir; bunların hepsini anlatılan bu tarih içinde göreceksiniz."

Bu satırları yazan kişi, Garcilaso de la Vega ("El Inca"), kişiliğinde ve eserlerinde iki kültürel geleneği birleştirdi. Babası bir İspanyol aristokratı, annesi ise bir İnka prensesiydi. İnka İmparatorluğu'nun tarihini anlattığı *Royal Commentaries* (Kraliyet Tarihi), iki entelektüel geleneği birleştiriyor ve İspanyol tarihçilerin hatalarını düzeltmenin ötesinde "tanınmadan yok edilen bir devlet hakkında" kapsamlı ve doğru bir tarih yazmayı amaçlıyordu. Yine de İnkaların tarihini, hümanist ve Hıristiyan tarih yazarlığı geleneğinin şablon Las Casas, Zárate ve diğerleri Platon'un simgesel bir hikâye değil, gerçek ve hayati bir tarih anlattığını ilan edebildiler.[11]

Eskiyi alaşağı eden yeni kavramsal şemalar bile bir bakıma klasik kökenliydi. Bodin eski zamanların teknik geriliğinden söz ettiğinde Thukydides'in Peloponnes Savaşları tarihinden yararlanıyordu. Thukydides kitabına başlarken, anlatmaya niyetlendiği savaşın, Truva savaşı dahil, önceki savaşların hepsinden çok daha büyük olduğunu uzun uzun anlattı. Düşüncesini ispat için şunları söyler: "Kendi zamanından kısa bir süre önce Yunanistan'daki insanlar arasında barbarlık ve vahşet öylesine yaygındı ki karada ve denizde korsanlık açıkça yapılıyordu." Kendi dönemindeki büyük orduların, donanmaların ve istihkâmların, Homeros dönemi kralcıklarının asla üstesinden gelemeyeceği yenilikler olduğunu da ayrıntılarıyla anlatır. Kısaca, Bodin'in Yunanlıların entelektüel otoritesini reddetme iddiasına destek, büyük Yunanlı yazardan gelir. Bodin'in eski Avrupalıları bilge değil vahşiler olarak görmesi, çıplak yerlilerle modern dönemde kurulan ilişki nedeniyle değil, eski bir metin sayesinde olmuştur.

Yine de, eski metinlerin esnekliği ve çeşitliliği aynı zamanda onların felaketinin de sebebi olmuştur. Bir taraftan, tarihe dar ve kalıplaşmış görüşler kadar yenilikçi ve açık uçlu bakış açılarını da destekleyerek okurlarına onları yerinden edecek araçların ta kendisini verdiler. Diğer taraftan birbirleriyle rekabete girdiler ve her biri çok şey açıkladığını iddia ederken, hiçbiri diğerleriyle tam anlamıyla uzlaşamadı. Eğer İncil geçmişe ait

yeterli yol gösteriyorsa Platon'a ne gerek vardı. Platon'un Atlantis'i gerçekten var olduysa, İncil Yahudilerin kayıp ve batık bir kıta yardımıyla geçişi gibi son derece önemli bir olayı nasıl atlardı? Geçmişe ait yolu mükemmelce gösteren tek bir metnin bulunmayışı gibi endişeler Bodin'de de açıkça görülür. Ona göre Eski Ahit bütün gerçek tarihin esasıydı. İyi bir geleneksel tarz ile tüm ana ırkları Nuh'un üç oğluna dayandırdı. Ancak Yeni Dünya ırklarını aile ağacına yerleştirmeye çalışmadı ve bu eksikliğe mazeret gösterirken kullandığı sözcükler duyduğu kuşkuyu ele veriyordu. Ona göre İncil "Sadece Tanrı'nın seçtiği insanların doğuşunu veriyordu... diğerlerinin değil." Onun sisteminde Yeni Dünya, ancak İspanyollar oraya sömürgecileri gönderdiğinde yer aldı. Aynı huzursuzluk hissi Louis Le Roy'da da görülür. Değişim üzerine yazdığı ünlü bilimsel incelemesinde, Bodin gibi o da modern yolculuk ve bilgi bolluğunu överken, eskinin üstünlüğünde ısrar edenleri, gençliklerindeki dünyanın üstünlüğünde inat eden yaşlı adamlara benzetir. Ancak onun da bildiği her şeyi yerleştirebileceği bir sistemi yoktu. İnsanlık tarihinin başlangıcı ve süresi, antik ve modern, Yakındoğu ve Yunan, pagan ve Hıristiyan gibi konularda birbiriyle uyumsuz kuramlar ortaya attı.

Gerçekten de, insanlık tarihine ait tüm eski anlatımları taraflı ve hatalı olduğu iddiasıyla çok az entelektüel reddetmiştir. Bunlardan biri olan Giordano Bruno, Mısır ve Aztek tarihindeki yılların ay olduğu konusunu alaya aldı ve Yeni Dünya insanlarının ayrı bir başlangıcı olonlarıyla yazdı. Yukarıdaki sözler İnka krallarının kökenine ait kendi yorumu olup iddialarını açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre İnka İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun Yeni Dünya versiyonuydu. Cuzco onun Roması, kralları ise "güçleri ve adil yönetimleri ile Sezarları"ydılar ve İnka İmparatorluğu tek gerçek din olan Hıristiyanlığın önünü açmak üzere benzer uygarlaştırma işlevini yerine getiriyordu. Garcilaso böylece İnka kültürünün faziletini vurgulamakta, hatta birçok yönden Eski Dünya uygarlığından da ileri olduğunu söylemektedir. Bir İnka kalesini şöyle anlatır:

"Bu haliyle bu kale dünyanın yedi harikası olarak bilinen yapılardan çok üstündür. Çünkü Babil'deki geniş ve uzun duvarların, Rodos heykelinin ya da Mısır piramitlerinin veya diğer anıtların nasıl yapıldıkları açıkça görülür... ancak bu yerlilerin donanımları, makineleri, aletleri olmaksızın yapı taşından çok birer tepeyi andıran bu büyük kayaları nasıl kesip, şekillendirip, kaldırıp indirdikleri ve bu kadar isabetle yerlerine yerleştirdikleri, gerçekten hayal gücümüzün ötesindedir. Bu yüzden ve yerlilerin cinlerle yakınlığı dolayısıyla bu işler sihir ve büyüye atfedilmektedir."

Bu bakımdan Garcilaso, devletlerinin yüceliğini ya doğrudan Roma İmparatorluğu'na

bağlayan ve böylece onun devamı gibi gösteren ya da kendi milletlerinin önce geldiğini veya üstün olduğunu iddia eden Avrupalı tarihçileri andırmaktadır.

Onun görüşlerinin 1604'te basılmasından çok önce, İnka ve Aztek uygarlıklarının, Avrupa kültürünün kendine atfettiği üstünlüğe meydan okuyabilecek nitelikte olduğunu kabul eden Avrupalılar vardı. Michel de Montaigne'nin 1580'de yayınlanan "Arabalar Üzerine" adlı dokunaklı makalesi bu konu üzerinde odaklanır; Yeni Dünya uygarlıklarının yok edilişinin yasını tutar ve Avrupa fetihlerinin zaferini teknolojik üstünlüğe ve hilekârlığa bağlar:

"Cesaret ve gözüpekliğe, sertliğe, sadakate, acıya, açlığa ve ölüme karşı metanet göstermeye gelince, [Yeni Dünya'da] bulduğum örnekleri, okyanusun bu tarafında ve anılarımızda yaşayan ünlü eski örneklerle karşılaştırmaktan asla korkmam. Onları esir alan adamlara gelince, bunu yaparken kullandıkları hile ve desise gibi, hayatlarında at görmek bir yana, insan ve yük taşımak üzere eğitilmiş bir hayvan dahi görmemiş olan bu insanların, karşılarına farklı dil, din, biçim ve davranışlara sahip, dünyanın buralarda insan yerleşimi olabileceğini dahi hayal edemeyecek kadar uzak bir köşesinden, meçhul canavarlara binmiş olarak çıkıveren sakallı

ması gereği üzerinde durdu. Bu görüşlerinin bedelini 1600 yılında Campo di Fiori'de yakılarak ödedi; çünkü Adem ve Havva'nın tüm insanlığın değil, sadece Yahudilerin atası olduğunda ısrar ediyordu.

Gelenekler Yeni Dünya'yı sarmaşık gibi kavramıştı. Yarı İnka Garcilaso de la Vega bile, her iki atasının da geçmişine hayranlık duymasına rağmen, Herodot'ta çatışma halindeki iki uygarlığa da hakkını veren, hem yerlilerin hem de Batılıların büyük başarılarını unutulmaktan kurtaran bir tarihi model buldu ve Peru'nun eskilerce bilindiği görüşünü çürütmek üzere harekete geçtiğinde, standart gereçleri kullandı. Etimoloji hâlâ otoriteydi, ama "Peru"nun gerçek etimolojisi, bu ismin insanoğlunun ilk yolculuklarına bir anahtar değil, tipik bir Batılı yanlışı olduğunu ortaya koyuyordu. Nehirdeki bir yerliye nerede olduklarını soran İspanyollar "Beru" ("Nehirde") cevabını aldıklarında, bunu ülkenin ismi zannetmişlerdi. Bu tez yöntemi itibariyle hümanist, sonuçları itibariyle radikaldi ve Garcilaso'nun, genç yaşta edindiği yerli gelenekleriyle ilgili sözlü bilgilerden çok, İspanya'daki uygulaması ile hümanistik filolojiye yakın durduğuna işaret ediyordu.

Bruno, dini kitaplara ilişkin inançsızlığından dolayı öldü, ancak eski otoritelerin tümüne, daha ılımlı ama belki daha etkili eleştiri biçimleri yönelten başkaları da vardı. Montaigne, 1580'de basılan "Yamyamlar Üzerine" adlı ünlü denemesine Platon'un Atlantis hikâyesine bir bakış atarak başlıyor, ancak hiçbir geleneksel bil-

gi biçiminin ayak uyduramayacağı ve hiçbir klasik metnin ödün vermeyen modernitesiyle başa çıkamayacağı bir hızla gelişen bir dünya karşısında geçersiz bularak, onu da ve diğer eski açıklamaları da reddediyordu. Denemesinde, ahlak kurallarını anlattığı yamyamların, Avrupa normlarına hiç uymasalar da, sonuçta, kendilerine göre ve her uygarlık kadar meşru sayılması gereken bir uygarlıkları olduğunu açıkça söyler; hatta belki de yamyam toplumlar, bir din savaşları dünyası olan Avrupa'dan çok daha insancıldılar. Montaigne, kutsal metinleri farklı yorumlayan cahil insanları yakan rakip kiliselerin ve otoritelerin, kendisine düşmanlarını sadece yiyen yamyamlardan daha zalim geldiğini açıkça belirtti.

Eski metinlere –ve tabii kitaplara– ait otorite açıkça sarsılmıştı; ancak kendi içlerindeki dallanma ve çatışmanın verdiği zarar, açıklanamaz bilgilerle dolu metin dışı bir dünya ile girişmeye başladıkları çatışmanın verdiğinden daha fazlaydı. Otorite kitaplar –özellikle dini olanlar– içindeki çatlaklar ve tezatlar, kitapların otoritesine karşı en kökten meydan okumalara yol açtı. Klasik gelenekler içinde çalışan bilim adamları, onları klasik dünyayı arkalarında bırakan kâşifler kadar sıkı sorguladılar. Keşifler tarihe yeni bir bakış şekli gerektiğini, modern kültürün eski kültüre üstünlüğünü ispatlamak isteyenlere perçinleyici bir delil verdi; ancak bu bakışın cevheri, ne tuhaftır ki, üstünlüğünü reddettikleri eski yazarlardan geliyordu.

adamların bu beklenmedik gelişi karşısında duyduğu doğal şaşkınlığı da bir kenara bırakın; kalın ve parlak derili, keskin ve parlak silahlı adamların karşısına, bir ayna ve bıçak mucizesine altın ve incilerden oluşan servetler verebilen ve bizim çeliklerimizi boş vakitlerinde bile delebilecek ne bilgileri ne de materyalleri olan insanları koyun ve bütün bunlara –zamanında icat edilmiş olsa Sezar'ı bile korkutacak güçteki– top ve uzun namlulu tüfeklerimizi ilave edin ve hepsini, ellerinde oklar, taşlar, sopalar ve tahta kalkanlardan başka silahları bulunmayan çıplak (pamuklu kumaşın icat edildiği bazı bölgeler hariç) insanların üzerine doğrultun, tuhaf ve bilinmeyene merakla, arkadaşça ve iyi niyetle yaklaşan, şaşkınlığa uğramış bu insanların üzerine; bu eşitsizliği bir kenara bırakın, size derim ki, bu fatihlerin elinden birçok zaferin kaynağını çekip almış olursunuz."

Kaynaklar: *Montaigne* 1943, *Garcilaso de la Vega* 1966, *Marichal* 1976

Dördüncü Bölüm

İLAÇLAR VE HASTALIKLAR: YENİ DÜNYA BİYOLOJİSİ VE ESKİ DÜNYA İLİMLERİ

Yeni Dünya, eskisine altından ve fikirden fazlasını gönderdi. Avrupalıları, bizondan tutun da mikroorganizmalara kadar yeni hayvanlarla ve tütünden patatese kadar yeni bitkilerle tanıştırdı. Bunların, toplumsal yaşamı etkileyecek, hatta bazen toplumsal ve kültürel birer kriz kaynağı olarak görülecek denli çekici ve tehlikeli oldukları ortaya çıktı; tütün içiminin artışı ve frenginin yayılması gibi. Yeni sefahat ve hastalık biçimleri üzerine kopan tartışmalar –erken dönem insanlık tarihinin incelikli noktaları üzerine yapılan tartışmaların aksine– kütüphanelerden sokağa taştı. Taraflar yüksek eğitimli akademisyenlerden meraklı amatörlere kadar uzanıyor, tartışma forumları, ağzına kadar alıntıyla dolu kalın dosyalardan modern süpermarket ilanlarına benzer tek yapraklık duyurulara kadar çeşitlilik gösteriyordu. Bu erken modern tartışmalar biyoloji ve tıbba ilişkin geleneksel düşünceleri ve kabul gören şifa verici uygulamaları sorguluyordu. Yine de insanı şaşırtacak kadar yüksek sayıda tartışmacı fikirlerini, iddialarını ve delillerini otorite metinlere dayandırıyordu.

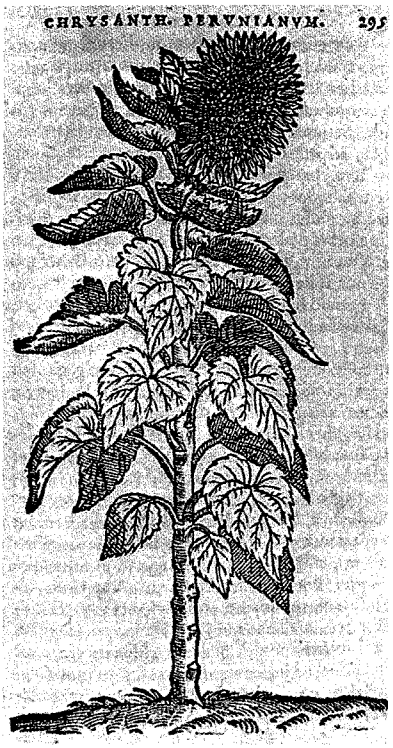
Şifalı Bitkiler: Geleneksel Metinler ve Doğanın Yeni Kitabı

Ortaçağ ve Rönesans döneminde hazırlanmış şifalı bitki kitapları hekimler için bitki türevi tedavilerin kaynağıydı. Orada her bitkinin tanımını, "hassa" ya da şifa verici güçlerinin listesini, ilaç tertiplerini ve uygulama reçetelerini bulabiliyordu. Sayfalarını inceden inceye ayrıntılar ve harikulade el boyaması resimlerin aydınlattığı şifalı bitkiler kitabı, eski otoritelerin metinlerini en gelişmiş hümanistik filolojinin ışığında düzelten veya yenileyen hekimlerin ve akademisyenlerin çalışmalarının bir anıtıdır. Bu kişiler, bu metinleri geliştirmek için ellerine geçen her bitkiye ait tanımları eklediler. Ancak metodolojileri ne denli yenilikçi olsa da, araştırmalarının temel önermesi değişmemişti. Bitkiler dünyası Tanrı vergisi bir eczane ve

Yeni Dünya da, yüzlerce, hatta binlerce bilinmeyen, bazen garip bitkisi ile adeta ilaç süpermarketiydi. Gerçekten de *Joyfull Newes out of the Newe Founde Worlde* (1577; Yeni Bulunan Dünyadan İyi Haberler) adlı kitabın yazarı İspanyol hekim Nicolas Monardes, Amerikanın keşfini madensel bir zenginlikten çok bitkisel bir zenginlik olarak değerlendiriyordu, çünkü sonunda sağlık zenginlikten daha değerli bir şeydi.

İlk olarak 1491'de basılan, anonim *Hortus Sanitatis*'in botanik bölümü, aralarında, ancak ilahi cennet bahçesinde bulunabilen iyilik ve kötülük bilgisi ağacı ile hayat ağacının da bulunduğu beş yüzden fazla bitki tanıtıyordu. Rönesans'ın ünlü Alman botanikçileri Otto Brunfels, Jerome Bock ve Leonhart Fuchs'un eserlerinden önce yayınlanan bu kitap, resimli bitkiler kitabının yeniden dirilişini simgeler. Elyazması olarak bulunabilen böylesi metinler, ortaçağda hekimlerin temel aracıydı.[1] *Hortus sanitatis* de eski metinlere ilişkin bilgi ve botanik bilgisi geliştikçe incelik kazanacak olan temel öğeler içeriyordu: bitkilerin resimleri, faydalarıyla ilgili bilgi ve eskilerin konuyla ilgili sahip olduğu bilginin özeti. Giriş bölümü döneme hâkim olan tıp felsefesini özetler:

> Her şeye gücü yeten ve ebedi olan Tanrı'nın yarattığı tabiatın bütün harika ve muhteşem işlerini dikkatle inceledim ve üzerlerinde sık sık düşündüm. Dünyanın başlangıcında gökleri yıldızlarla nasıl bezediğini; nasıl bu yıldızlardan gökyüzünün altında yarattığı her şeye hayat ve erdem akmasını sağladığını; hangi yöntemle hiçlikten dört elementi yarattığını... [Uzun uzun düşündüm] nasıl bitkiler, taşlar ve tüm canlılara ilaveten insanoğlunu tüm yaratıkların en yücesi olacak biçimde şekillendirdiğini. Böylelikle her şeyi öylesine düzenledi ki gökyüzünün altındaki her şey bir can ve harekete sahip olabildi. Orta yıldızlara onların tabiatını ve devamlılığını sağlama görevi verdi ve her şeyin –bitki ve taş ve canlılar– doğasına dört elementin özelliklerini verdi: sıcak, soğuk, ıslak, kuru ve karma. Ayrıca bunları insan bedeninde birleştirerek yaşam ve doğasını en iyi sürdürebileceği şekilde öyle hesapladı ve ayarladı ki mizacının daimi dengesini koruyup sağlıklı olsun.

Resim 4.1 16. yüzyıl boyunca giderek daha gerçeğe yakın botanik çizimler yapıldı. Avrupa'da ve denizaşırı ülkelerde keşfedilen binlerce bitkiyle ilgili botanik verilerdeki müthiş artışla başa çıkmak için bir sınıflandırma yöntemi geliştiren Robert Dodoens'in *Florum et coronariarum odoratarumque nonnullarum herbarum historia* (Antwerp, 1568) adlı eserinden bir Yeni Dünya bitkisi olan ayçiçeğine ait bir çizim.

17. yüzyılda dahi hüküm süren Galenoscu tıp geleneğine göre her şeyin "mizacı" ya da "veçheleri" vardı ve bu, bir özelliğin diğeri üzerindeki hâkimiyeti tarafından belirlenirdi: sıcak, ıslak, kuru ve soğuk. Değişik organların değişik veçheleri vardı. Kadınlar erkeklere göre daha "ıslak" ve "soğuk"tular ve veçheler yaşa ve etnik gruplara göre de değişiyordu. Dört temel öğeye ait kuramın psikolojik bir boyutu bile vardı: "Asabi" sıfatı, ateş tarafından yönetilen mizaçlar için kullanılan teknik bir terimdi. Hastalıklar kendilerine özgü özellikleri olan dört vücut salgısının, yani "suyuk"un dengesindeki bozulmadan kaynaklanırdı. Bu dengesizliğe neyin sebep olduğu ise tartışmalıydı; kötü hava, mesken, Tanrı'nın gazabı, hatta yıldızlar bile sorumlu olabilirdi. Sebep ne olursa olsun, deva bulma düzeni değişmezdi: Hekim bozulan dengeyi düzeltmek için belirtileri ortadan kaldıracak özelliği olan bir ilaç uygulamalıydı. Örneğin yüksek ateş için hâkim özelliği soğukluk olan ilaçlar gerekirdi.[2] Bu yüzden bir şifalı bitkiler kitabının bitkilerin özelliklerini belirlemesi gerekirdi. Örneğin *Hortus sanitatis* çileği birinci dereceden soğuk ve nemli bir bitki olarak tanımlıyordu.

John Gerarde'ın *Herball* ya da *Generall Historie of Plantes* (1597; Bitkilerin Genel Tarihi) adlı eseri, botanikle uğraşanlar Yeni Dünya bitkileriyle karşılaştıklarında, bu bilim dalının nasıl değiştiğine iyi bir örnektir. Bu eserin bir yeni açılım getirmediği, yazarının da başkalarının çalışmalarından, kabul ettiğinden de fazla faydalandığı doğrudur. Elbette hiçbir şifalı bitkiler uzmanı işe sıfır-

dan başlamadı; her zaman diğer metinlere ve resimli kaynaklara bağlı oldu. Örneğin, *Neuw Kreuterbuch* 1588-1591'de Frankfurt'ta yayınlandığında, daha önce Leonhart Fuchs, Petrus Andreas Mattioli, Robert Dodoens ve Charles l'Esclusé'nin botanik yazılarında yer alan çizimler içeriyordu. Geofroy Linocier'nin *Histoire des Plantes*'i (Bitkiler Tarihi) ise Mattioli ve Fuchs'un çalışmalarına dayanıyordu. Eczacı-cerrah Gerarde Rönesans'ın ödünç almadaki cömert kurallarını da aşarak Dodoens'in Dr. Priest tarafından çevirisi yapılan *Pemptades*'ini kendi eseri gibi sundu. Gerarde'ın kitabı otuz yıl boyunca İngiliz dilindeki en eksiksiz çalışma oldu; 1633'te çok daha güvenilir ve entelektüel sorumluluğa sahip Thomas Johnson tarafından düzeltilen versiyonu ise gayet sağlam bir çalışmadır. İçinde binlerce bitkinin tanımı ve Avrupa'daki en önemli matbaacılardan biri olan Belçikalı Christopher Plantin'in botanik çalışmalarından alınan üç bine yakın çizim bulunmaktadır.

Kitabın başlık sayfasında eski otoriteler Theophrastos ve Dioskorides, Johnson'un uzun tarihsel giriş bölümünde söylediklerini görüntüleriyle anlatırlar:

> Ortaçağın ve sonraki çağların bitkilerle ilgili bilgileri eski zaman alimlerinden kaynaklanmaktadır ve son zamanlardaki çekişmeler bu konuda yazılmış kitapları doldurmuştur. İddialarına göre ortaçağdakiler öylesine ilgisizlerdi ki, çok az şey biliyorlardı ve ne aldılarsa eskilerden aldılar, kendi çabaları ile yeni bilgiler edinme girişiminde bulunmadılar.

Rönesans döneminin bilimsel bilgisi, görüldüğü gibi, aynı zamanda tarihsel bir bilgiydi. Johnson gibi hümanist eğilimleri olan bir eczacı ve botanikçi, bitki araştırmaları tarihini bu bilimsel girişimin tam da merkezinde görüyordu. Johnson, giriş bölümünde Galenos ve Plinius'tan söz eder ve Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos'un MÖ 4. yüzyılda yaptığı ama 15. yüzyılda Konstantinopolis'ten batıya gelene kadar Avrupa'da kesinlikle bilinmeyen çalışmasını dikkatle ele alır. Johnson'ın en büyük övgüsü ise Dioskorides içindir: *De Materia Medica*'sı "o günden bugüne kimsenin ulaşamadığı mükemmeliyeti yakalamıştır." 1. yüzyılda yaşayan Dioskorides

Resim 4.2 John Gerarde'nin geliştirerek yeniden yazdığı *Herball* ya da *Generall Historie of Plantes* (Londra, 1633) adlı eserin başlık sayfasından alınan bu resimde, eski otoriterler Theophrastos ve Dioskorides'in prestijinin halen devam ettiği ve Hıristiyan gelenekleriyle klasik mitolojinin kaynaştığı vurgulanır. Bereket tanrıçaları Ceres ve Pomona cennet bahçesinin iki yanında bulunurken, ortada yaratılış bölümünden bir söz yer alır: "Bakın, size dünyanın yüzünde tohum salan tüm bitkileri verdim."

çok seyahat etti ve Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinden bitkiler topladı. Bir bitkinin yazım formatını da tanımladı: ismi, tarifi, kökeni ve faydaları. Dioskorides'in metnini geliştirmek botanik ve tıbbi sorunlara meraklı olan hümanistlerin en önemli uğraşıydı; onun en ünlü Rönesans yorumcusu ise İtalyan Petrus Andreas Mattioli olmuştur.

Mattioli'nin çalışması titiz hümanist akademisyenliğinin sonucu olarak, bir tıp kitabında olması gerekmeyen bitki tanımlamaları ile yüklüydü.[3] Örneğin tarçın üzerine yaptığı upuzun bir tartışma eski otoritelerin isimleriyle doluydu. "Plinius bu konuda ne biliyormuş, bize ne, gerçekten işe yarıyor mu?" diye sorabiliriz. Ancak Rönesans alimleri sonuçlara olduğu kadar, hatta bazen daha da fazla otoriteye müracaat ediyorlardı; alışılmış soru "Bu konuyu kimler bilir ve bilenlerin fikirleri önemli mi?"ydi. Bu kriter ele alındığında Johnson'un Gerarde'a yönelttiği en ağır eleştirinin "eskilerin yazılarıyla biraz fazla içli dışlı"lığı olmasına şaşmamak gerek.

Gerarde'ın metinleri *Hortus sanitatis*'ten oldukça farklıydı. Maddeler alfabetik sırayla değil, Dodoens'in sınıflama şemasına göre veriliyordu. Yeni Dünya'dan dalgalar halinde gelen botanik bilgilerini düzenlemeye girişen bu ilk çaba, bitkileri kabaca morfolojik esaslara göre sınıflandırıyor, yani "birbirine dış görünüm olarak en çok benzeyenleri bir araya getirerek, otlar, mısırlar vs. ile" başlıyordu. Çizimleri *Hortus*'takilerden çok daha ayrıntılı ve gerçekçidir. Gerarde'ın kitabı oldukça kalın olmakla birlikte, bu alandaki koleksiyoncular için iyi bir rehber kitap olarak iş gördü. Aslında el altında bulundurulabilecek bir tıp kitabı olarak düşünüldüyse de eski İngiliz bitki isimleri, yaygın ve unutulmuş isimler, Latince isimler ve bitkinin faydaları veya belirtileri gibi birçok dizin içeriyordu. Örneğin, ülser ve ülserleşme ile ilgili en az yirmi beş maddenin yanı sıra "Sağırlığa İyi Gelenler", "Bağırsaklardaki Gaz İçin", "Davarları Ciğerlerdeki Öksürükten Kurtarmak" gibi maddeler de vardı. Kitapta göndermeler de vardı: "Ok başını çıkartmak için, bkz. Dikenler ve Kıymıklar" gibi.

Tütün: Panacea'dan Veba'ya

En başından itibaren Avrupalılar, Yeni Dünya halklarının tütünü ya da "petun"u törensel ve kısmen de tıbbi amaçlarla kullandığına şahit oldu-

Resim 4.3 André Thevet'in *La cosmographie universelle* (Paris, 1575) adlı eserinde yer alan ve Amerikalı yerliler arasındaki tütün kullanımını anlatan bir çizim.

lar. Kolomb ve adamları yerlilerin tütün içtiğini gördü. Vespucci, Margarita Adası yerlilerinin tütün çiğneyişlerini aşağılayarak anlatır: "Sığırlar gibi çiğnedikleri yeşil bir otla yanaklarını şişirmiş, konuşamayacak haldeydi hepsi de." André Thevet puro yapımını anlattı ve tütünün tıbbi kullanımının ilk çizimlerini sundu. Bitkinin özelliklerine olan ilgi, zamanla tuhaflığına duyulan tiksintiyi aştı ve bilimsel bir ilgi haline geldi.

Tütün, Rönesans dönemi botanikçisinin sakin ve dolu geçen yaşantısını çok güçlü bir şekilde etkiledi. Conrad Gesner gibi deneysel amaçla çiğneyen veya dumanını koklayanların başını döndürdü. (Gesner hemen bir arkadaşına yazarak bu "sarhoş eden" yeni bitkiden bolca yollamasını istedi).[4]

Bazılarını ise, Yeni Dünya ziyaretçisi Monardes gibi, mucizevi bir ilaç olarak etkiledi. Gerarde'ın tütün üzerine yazdığı bölüm çoğunlukla Monardes'e dayanmaktadır. Monardes, *İyi Haberler*'de şöyle yazar: "Bedendeki her türlü derde devadır ve soğuk madde olduğundan, uygulandığında derdi alır götürür, adeta mucizevidir."

Gerarde üç cins tütünü tanımlar ve resimlendirir: *Hyoscyamus Peruvianus* ya da Peru tütünü veya banotu; *Sana Sancta Indorum* ya da Trinidado tütünü ve *Tabacum minimum* ya da cüce tütün. Bu üçüncü çeşidi yetiştirme deneyimi, bize Rönesans dönemi botanik tutkusunun hem pratik hem de akademik yönünü hatırlatır. İlk botanik bahçeleri 1540'larda Pisa ve Padua'da, 1577'de ise kuzeyde Leiden'de kuruldu ve birçok üniversitede öğrencinin araziye ve eczacı dükkânına geliş gidişleri eğitimin bir parçası oldu.

Gerarde'a göre tütünün mizacı ikinci derecede sıcak ve kuruydu. Ayrıca uyarıcı etkilerinden söz eder ve afyon bitkisi ile kıyaslayıp "yerli rahipler ve büyücüler"in bu bitkiyi hayal görmek için kullandıklarını anlatır. Çok çeşitli hazırlanış şekilleri ile tütünün iyileştirdiği veya yatıştırdığı rahatsızlıkların listesi baş döndürücü uzunluktadır: migren, "mide üşütmesi", böbrek ağrıları, "annelerin asabi krizleri", gut, diş ağrısı, solucanlar, "sıtma", ülserler, uyuz, ısırgan, yanıklar, zehirli ok yaraları ve "tüfek veya başka silahların açtığı yaralar". Zehirlere karşı ("zehirli yaratıklar"ın açtığı yaralar dahil) panzehir, müshil ve uyku ilacıdır. Yağı sağırlık tedavisinde kullanılır. Gerarde, "ince ve keskin

Resim 4.4 İspanyol hekim Nicholas Monardes'in Yeni Dünya bitkilerini anlattığı ve kısa bir süre içinde *Joyfull Newes out of the Newe Founde Worlde* (Londra, 1577) adıyla İngilizce'ye çevrilen eserinden bir erken dönem tütün bitkisi çizimi.

uçlu silahların yol açtığı derin yara ve delinmelere" karşı kendi ilacını ayrıntılarıyla anlatır. Ancak tütün içimini pek onaylamaz ve alışkanlık yapma ihtimallerinden de pek haberdar değildir:

> Kuru yapraklar, içinde ateş olan pipoya yerleştirildikten sonra dumanı mideye çekilir ve burun deliklerinden tekrar dışarı verilir; baş ağrılarına, eklem ağrılarına, kaynağı neresi olursa olsun vücut ağrılarına, nereden gelirse gelsin, ister Fransa, İtalya, İspanya, Batı Hint Adaları'ndan olsun veya bizim bildik ve tanıdık hastalıklarımız olsun hepsine iyi gelir. Bu yapraklar bir süre yatıştırıp rahatlatır ama kesin bir iyileştirme yapmazlar; cerahatları bedenden boşaltabilseler de derdin sebebini ortadan kaldıramazlar... Ben tecrübeme dayanarak konuşuyorum ki birçok kişi çeşitli bulaşıcı hastalıklardan tütün yardımıyla kurtuldu ama sonunda çok şiddetli ağrılar veya sıkışmalara maruz kaldılar ya da öldüler.
>
> Bazıları onu zevk için veya âdet üzre içerlerdi ama yemeklerinin ortasında içmeyi kaldıramazlardı, çünkü sonunda zararlı ve tehlikeliydi; yine de arada sırada alınca, yani tıbben, tahammül etmek mümkündü ve biraz da faydalıydı; ama ben bu dumanlı ilaç yerine şurubunu tavsiye ederim.

Tütün üzerine yazmak akademik olsun veya olmasın, uzmanların tekelinde değildi. Anthony Chute'un 1595'te basılan küçük kitabı *Tobaco* (Tütün), popülerleştirme sanatına örnek teşkil eder. Chute işin bilimsel yanından çok edebiydi yanıyla ilgileniyordu ve yazdıkları Fransız botanikçiler Charles Estienne ve Jean Liebault ile tabii ki Monardes gibi botanikçilerin çalışmalarına fazlasıyla dayanıyordu. Nicot'un adeta mucizevi tedavilerinden nefes nefese söz etmesi, çalışmasına sansasyonel bir nitelik verir. Tıpkı kral illeti ya da sıraca ile ilgili yazdıkları gibi:

> Bir zamanlar bir kaptan varmış ve oğlunun adeta tedavi edilemez, kral illeti dediğimiz (çünkü ancak bir kralın dokunuşu ile iyileşeceğine inanılırdı) ölümcül bir hastalığı varmış ve sık sık sefire başvu-

rup yanında oğlunu da getirirmiş ve Bay Nicot ona (önceden sipariş edilen) bu bitkiyi uygulamış ve çok geçmeden diğerleri gibi o da sağlıklı olmuş ve kendisine artık tütün dışında bir şey verilmemiş.

Chute, tütün içimine Gerarde'dan daha olumlu yaklaşır, ama o da gelişigüzel tütün kullanımına karşıdır ve caydırıcı olsun diye ağır para cezaları tavsiye eder:

> Bu yüzden ben bir ceza yasası olsun isterim, ki onu [tütün] hesapsız ve gereksiz içerek suiistimal edenler bu aşırılıklarının cezasını üç seferden sonra çekmeliler, çünkü hazinedeki tütünü harcamış olacaklardır ve elde ettiğimiz kârı zarara dönüştürmeyelim ve çok uzun zamandır olduğu gibi iyi tütün sıkıntısı çekmeyelim; ama yağmacı eczacılar ellerindeki hileli malları sokuşturmak için fiyatların düşmesinden memnun olacaklardır ve iyi malı makul fiyatların altında satamayacakları için de ellerindeki kötü malı da, mal az bulunduğunda iyi mal olarak satacaklardır.

Tütün eczacılara ve hekimlere tedavi özellikleri yönünden cazip gelse de, daha geniş kitlelere harikulade "sarhoş edici bir tür" olarak Gesner'in tarif ettiği şekilde hitap etti. Tütünün keyif verici madde olarak kullanımının artışı hararetli tartışmalara yol açtı ve toplumsal olarak arzu edilen ve ahlaki yönden doğru bir şey mi olduğu gibi sorular soruldu. Tütün kullanımı özdeşleştirildiği şekliyle sarhoşluk gibi, çoğu kişi tarafından günah kabul ediliyordu. *Work for Chimny-sweepers Or A warning to Tobacconists* (Baca Temizleyicileri İçin Bir Çalışma veya Tütüncülere Bir Uyarı) adlı broşürün anonim yazarı tütüne tıbbi açıdan da saldırıyor ve gerekçe olarak tütünü şeytanın yarattığını söyleyerek "Şeytandan nefret eden ve iğrenen, insanoğlunu aldatan bir yalancı olarak gören" Hıristiyanlara kullanımından kaçınmalarını salık veriyordu.

Tütünün keyif verici madde olarak kullanımı üzerindeki tartışmalar sadece düzyazıya has değildi; tiyatro oyunlarında, el ilanlarında, şarkılarda, amblem kitaplarında ve şiirlerde de yer aldı. Tütün üzerine ilk uzun

Resim 4.5 Ünlü hekim Raphael Thorius, *Hymnus tabaci* (Leiden, 1625) adlı şiirinde, "Tütün bitkilerin kralıdır / Yararları diğerlerinden fazladır" der. İngiliz şairler Joshua Sylvester ve John Beaumont gibi o da, bu bitkiye tarihçe olarak yarı-klasik yaklaşır ve yerlilere bu bitkiyi şarap ve eğlenti tanrısı Dionysos ile satirlerin önderi olan Silenus'un elinden verir. Tütünün sağlığa yararlı etkilerini "güzel bir vadide", bir âlemde keşfeden tanrılar cesur ve dinç bir şekilde uyanır ve yerlileri yendikten sonra onları tütünü bir barış jesti olarak kullanma konusunda eğitirler; "bu duman ile içlerindeki sıkıntıları atarlar / bir bulutla öbür bulutu dağıtırlar".

İngilizce şiir, hem yandaşı hem de karşıtı olarak, hafif dolambaçlı ve şaka yollu bir üslupla onun efsanevi kökenini ve klasik pagan tanrılarıyla olan ilişkisini anlatır. Bütün bunlar tütün üzerinde dönen tartışmaların 17. yüzyılın başında tıbbi temellerden toplumsal-dini temellere nasıl kaydığını gösterir.

John Beaumont, *The Metamorphosis of Tobacco* (Tütünün Değişimi) adlı eserine en vahşi yamyamı bile yatıştıran bu bitkinin gücünü hissettirerek başlar; tütün "onların boş kafalarını sarar / ve iyi bir uyku ile ehlileştirir." Güneş bile bu "kutsal bitki"nin yararlı etkilerine karşı koyamaz. Şiirin son bölümünde tütünün faydaları, ancak bir 20. yüzyıl reklam yazarından beklenebilecek bir biçimde anlatılır. Tütün sadece sert düşmanlar arasındaki anlaşmazlığı yatıştırmakla kalmaz:

> Bu dumanın bulan sihrini,
> Aşkı bulmak için içmeyecek aşk iksirini,
> Yüzünü kaplayacak keyifli bir latiflik,
> Ne Nireus ne Narcissus'ta olmayan güzellik...
> Nasıl da bunun gücü ile can sıkıcı bir Sinik
> Oldu hoş davranışlı ve komik...
> Kaç korkak, alçak ve haine,
> Yiğitlik geldi bir pipo dumanı ile.

Öte yandan Joshua Sylvester'ın *Tobaco Batter'd: and the Pipes Shattered (About their Eares that idly Idolize so base and barbarous a Weed; or at least-wise over-love so loathsome Vanitie) by a Volley of holy Shot Thundered from Mount Helicon* [Helicon Dağından Gürleyen Kutsal Yaylım Ateşi ile (Kulaklarınızın Dibinde Böylesine Barbar Bir Otu Putlaştıranların ya da Bu İğrenç Keyfi Akılsızca Sevenlerin) Tütünleri Ezildi ve Pipoları Kırıldı] adlı eseri, tütünü toplumsal olarak istenmeyen ve ahlaki yönden doğru bulunmayan bir şey olarak niteler. Sylvester çifte kötülük olan tütün ve silahın, Kıyamet Kitabı'nda anlatıldığını yazar ve tütüne her fırsatta saldırır. Tütün doğal olarak şeytanla ilişkilendirildiği halde, şeytan bile dumanlı cehennemine isteksiz gitmiş ama öte yandan tütün içicisi kendi cehennemini ke-

Resim 4.6 Tütün, daha doğrusu dumanı, hızla hayatın zevklerinin geçiciliğinin ve boşluğunun sembolü oldu. Jacob Cats'in *Proteus ofte Minne-Beilden Verandert in Sinne-beelden* (Rotterdam, 1627) adlı amblem kitabından alınan bu resme eşlik eden şiirde, Eros bir dükkânı açtığı "andan itibaren hep dumanla uğraştı; ey duman, senden başka hiçbir şey satmadı ve yapmadı; bütün sermayesi dumandı, dumandı bütün dükkânı, başka hiçbir şey değildi, ama âşıklar başka ne ister".

Resim 4.7 1641 yılında Londra'da yayınlanan, *The Sucklington Faction* adlı tek sayfalık baskı, tütünün kısa sürede toplumsal olarak kabul edilemez ve ahlaken ayıplanacak bir yaşam tarzı ile özdeşleştirildiğini açıkça gösterir. "Onlar sadece güçlü inançlardan iffetsizliğe düşmekle kalmaz, Hıristiyan doğrularından Deccal kibrine, züppeliğe ve süprüntülüğe düşerler" diyerek kibar beylerin hafifmeşrep yaşantılarını anlattığı uzun bir betimlemeyi, "Bunlar ruhsal zinanın çocuklarıdır" diyerek bitirir.

yifle yaratmıştır. Tütün, melankoliye neden olduğu yani "şeytana koltuk" hazırladığı gibi, kısırlığa da yol açar; sadece bedene değil hafızaya ve belki daha da kötüsü bilince de saldırır:

> En sonunda, bilinç (zira en iyisi odur)
> Maruz kalır kötülüklerine bu yerli otunun;
> Bu günahın ağırlığı ile her gün yüklenerek
> En kötüsü en son sahneye girecek
> Olanlarla hafızaya, yok olup gidecek değerli anılar,
> İhmal edilip Tanrı, iyilik, biz, bizim olanlar:
> Kötü örneğimiz olacaktır aşırı savurganlık,
> Boş sözler, boş yeminler, kumar, sarhoşluk, cüretkârlık,
> Tembellik, alaycılık, hakaret, geceyi katmak gündüze,
> Ve gündüzü geceye: Karışıklık getirmek düzene.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Sylvester'ın, tütün içicisini lanetlerken kullandığı sıfatlar, toplumsal ya da siyasi, her konuyu dini terimlerle açıklayan bir toplum için çok ağırdır: ateist ve sefahat düşkünü.

Sylvester'ın gayretleri sıkıcı, tekrarcı ve hezeyan dolu olsa da boş değildi. Özlü bir beyitle tütünün bir kültürden diğerine yolculuk ederken, yararlıdan zararlıya nasıl geçiş yaptığını anlatır; bu tablo, yerli olmayan başka uyuşturucu bitkilerin Avrupa'ya her gelişinde tekrarlanacaktır: "Zira, onlar [Amerika yerlileri] için olan et ve deva / Bizler için olur dayanılmaz bir veba." Eski Dünya'nın yenisini keşfetmekle ne kadar şanslı olduğu konusundaki kuşkularını kederle dile getirirken yalnız değildir. Sylvester'a göre Yeni Dünya tütün ve frengi kaynağıydı ve harislik günahının galeyan halinde işlenmesine yol açmıştı. Yeni Dünya'dan gelen haberler coşkulu olmaktan uzaktı:

> Sorgulanacak olursa (ki olmalı)
> Amerika'nın keşfi,
> O Yeni bulunan Dünya, ne getirdi bizim Eski'ye
> Daha çok zarar mı, iyilik mi: Kesin cevabı verinceye

Şüphe giderilinceye, belirlenene dek,
Bizim için en uygun şu cevabı vermek:
Ki, biz böyle (doğru anladık) bunu
İyilikten çok ıstırap verdiğini ve aldığını:
Ancak her iki taraf için, hem Hıristiyanlar için
İyi olurdu, hem yerliler için
Kıyılarına sadece iyi adamlar varsaydı,
Kötülük hâlâ evinde otursaydı.

Eski Çareler ve "Yeni" Hastalıklar

Bazı Avrupalılara göre yeni hastalıklar Eski ve Yeni Dünya'nın ilk temasıyla ortaya çıktı. Bu düşünce klasik ve ortaçağ biliminin sınırlarını zorluyordu. Yine de günün gerçeklerine bakışı birkaç istisna ile eski metinler, çok eskilere dayanan bilimsel gelenekler ve yerleşik tıp ve hukuk uygulamaları biçimlendirdi.

15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında hastalıklar konusunda birbiriyle çekişen üç görüş vardı. Bazı Avrupalılar, Yeni Dünya ile ilişkilendirmeksizin, yeni bir hastalıklar çağında yaşadıklarına inanıyordu. Bazıları ise eskilerin bilmediği hastalıklar olabileceği fikrini reddediyor ve herhangi bir yeni hastalığın Eski Yunan tıp yazarlarının anlattığı hastalıkların değişik bir tezahürü olduğunu düşünüyordu. Diğer bazıları ise her bölgenin kendi özgün hastalığını ve çaresini ürettiğini ve bu yönden bakıldığında Yeni Dünya'nın da kendisine ait, bugüne kadar bilinmeyen hastalıkları ve yine bugüne kadar bilinmeyen şifalı bitkileri olduğunu savunuyordu.

"Yeni" hastalıkların en kötüsü, 16. ve 17. yüzyıl Avrupa'sında yaygın olan ve halkın *morbus gallicus* dediği Fransız illetiydi.[5] İlk defa 1494'ten kısa bir süre sonra İtalya'da dikkat çekti ve isimlendirildi: O sıralardaki bir salgın, işgalci Fransız kuvvetleri ile ilişkilendirilmişti. Kolomb'un ilk yolculuğundan otuz yıl sonra, birkaç yazar hastalığın Yeni Dünya'dan onun denizcileri tarafından ithal edildiğini öne sürdüler. Bu tez o yıllarda geniş kabul görmedi ve o günden beri de tartışmalı bir konu olarak kaldı.

Modern çağ öncesi Avrupa hastalıklar tarihi karmaşık ve zor bir araştırma alanıdır. Klinik ve diğer çağdaş bulgular dağınıktır, eksiktir, ge-

leneklere göredir ve modern perspektiften bakıldığında, belirli mikroorganizmaların varlığına ait güvenilir deliller yoktur. Örneğin, cüzama ait bazı ortaçağ ve Rönesans tarifleri frengiye de uyan özellikler taşımaktadır. Günümüz paleo-patolojisi ve mikrobiyolojisi bile zührevi frenginin kökeniyle ilgili tüm delillere sahip değildir. Bu hastalık kemiklerde lezyon oluşturur ve bu tip lezyonlar Amerika kıtalarındaki bazı bölgelerde bulunan kemik kalıntılarında Avrupa teması öncesine tarihlendirilmektedir. Ancak treponematoz (pinta, ekvator frengisi ve zührevi olmayan frengi) diye adlandırılan insan hastalıklarında da bu tip lezyonlar oluşur. Akla yakın gelebilecek tek sonuç treponematozların şu veya bu şekli ile insan evriminin erken dönemlerinden başlayarak yerkürenin çeşitli yerlerindeki insan topluluklarında var olduğudur.

AIDS'in çıkışına kadar frengi cinsel yolla geçen hastalıkların en ciddisiydi. Rönesans Avrupalısı kısa sürede, hastalığın bulaşmasından hemen sonra ortaya çıkan belirtilere bakarak hastalığın birinci ve ikinci safhalarını tanımladı. Ancak yıllar sonra ortaya çıkan, bazı vakalarda ise hiç ortaya çıkmayan üçüncü safhasının belirtilerini *morbus gallicus* ile ilişkilendirmediler. (Bu ilişki 1905'e kadar kesinlik kazanmadı; frengi teşhisinde ilk serolojikal uygulama olan Wasserman testinin tarihi 1906'dır. Antibiyotiklerin keşfinden önce kesin etkili bir tedavi yöntemi yoktu.)

İleriki sayfalarda göreceğimiz kısa bir araştırmaya göre, biyolojik faktörler insan hastalıkları tarihinin sadece bir yanıdır; yani tarih, toplumsal ve tarihsel şartlardan iki anlamda da bağımsız değildir. Öncelikle, insan tarihindeki olaylar hastalıkların yayılmasını ya da hükmünü etkiler. Kentleşme, artan ticaret ve dolaşım, savaşlar, göçler, fetihler veya ahlak anlayışındaki değişmeler, taşınabilir enfeksiyonların bulaşma olasılığını artırır; yeni ortamlara ve değişik insan topluluklarına nakledilme sonucu hastalıklar kendilerini farklı şekillere sokabilir.

Açıktır ki, temas olgusunun Eski Dünya ve Yeni Dünya insanlarının sağlığı üzerindeki etkisi, fetihler, angarya ve Avrupa'dan gelen hastalıkların salgına dönüşmesi sonucu Yeni Dünya için daha ölümcül olmuştur.

İkinci ve aynı derecede önemli olarak, bir hastalığın fark edilmesi, adlandırılması ve tanımlanması –ve bunların gerektirdiği davranış ve bakış

açısı– mutlaka toplum ve kültürün yanı sıra, görüldükleri çağın bilimsel ve tıbbı kuramları tarafından şartlandırılmaktadır.

Morbus gallicus ile ilgili anlatımlar 1494'ten sonraki yirmi yıl boyunca, son derece bulaşıcı ve sıklıkla ölümle sonuçlanan bir hastalık tablosu çiziyordu. Cinsel temas yolu ile geçtiği hemen fark edildiyse de bulaştırıcı diğer bazı yollar da ortaya atıldı. İlk belirtiler cinsel organlarda oluyordu; bazı tıp yazarları ilk frengi çıbanının sert kenarlı ve acısız olduğunu dikkatle belirlediler. Vücudun tümünde kabarcıklar oluşuyor ve onlara baş ağrısı, eklemlerde ve kaslarda ağrılar eşlik ediyordu. Daha sonra büyük şişlikler ve dokuları yok edip kemiğe kadar ulaşan ülserler oluşuyordu. Yazarlar kurbanların korkunç ıstırabını ve iğrenç görüntülerini de vurguladılar.

16. yüzyıl ortalarında hastalığa artık salgın gözüyle bakılmıyordu. Tıp yazarları onu ölümcül veya tedavisi imkânsız diye nitelemekten vazgeçmişlerdi, hatta bazıları belirtilerin hafiflediğini iddia ediyordu; ancak frengi Avrupa yaşantısının kalıcı bir parçası olmuştu. Çağın yaygın hastalıkları olan çiçek ve veba ile kıyaslanması yararlı bilgiler sağlamıştır. Çiçek hastalığı 16. yüzyıl Avrupa'sında hüküm sürdü ve sık sık ölümle sonuçlandı. Ancak hastalığı çocukken atlatabilenler, bazen şekil bozukluğuna uğrasalar da tekrar yakalanma tehlikesi yaşamıyorlardı. Veba, yerel salgınlar şeklinde görüldü ve özellikle yoksullar arasında yüksek sayıda ölümler gerçekleşti. *Morbus gallicus* ya da frengi ise her kesimden insanı etkiledi ve bütün tedavilerin sonrasında da hastalık devam etti. Frengi, deride kabarıklıklar, çıbanlar, irin toplaması ve şekil bozuklukları gibi pek de iyi ayırt edilemeyen sağlık sorunlarıyla dolu kronik hastalıklar dünyasına kolayca yerleşti

Morbus gallicus üzerine 1490'ların ortasından 1600'lere kadar yazılan bilimsel incelemeleri gelenekler biçimlendirdi. Temel düşünceler eninde sonunda Eski Yunan tıp bilimine dayandırılıyordu. Çağdaş bir salgın üzerine yazılan tezlerin esas modelleri ortaçağdan alınıyordu: 14. yüzyılda kara vebanın harekete geçirdiği dinsel risaleler modeli, tekrarlayan veba dolayısıyla varlığını korudu. *Morbus gallicus* üzerine yapılmış benzer çalışmalar kısa, pratik elkitapları şeklindeydi ve hastalığın tanımını yapıyor, nedenleri hakkında görüşler sunuyor, çare ve tedaviler öneriyordu. Bu tezlerin çoğu yazarının başarılı olduğu tedavi şeklini onaylıyor, hatta reklamını yapıyordu.

Bu yayınların içeriği de çoğunlukla gelenekseldi. Cinsel yolla bulaşan hastalıklardan, ilk olarak cüzam üzerine yapılan tıbbi çalışmalarda bahsediliyordu ve bu terim bugün cüzam denilen hastalığı ve diğer sağlık sorunlarını da içeriyordu. cüzam 13. ve 14. yüzyıldan sonra Avrupa'da pek sık görülmemesine rağmen, tıp literatürü ve İncil'de, iğrenç olan, hızla yayılan ve yakalananların tecrit edilmeyi hak ettiği hastalıklar konusuna klasik bir örnek oluşturmuştu, (aslında cüzam ne cinsel yolla geçer ne de bulaşıcıdır). Arada sırada yapılan suçlamalarda *morbus gallicus*'un, Fransız askerlerinin cüzamlılarla cinsel ilişki kurmalarından kaynaklandığının dile getirilmesi, hastalıklar arasında kesin ayırımlar yapılamadığını ve cüzama karşı yerleşik yaklaşımlar yüzünden, yeni zührevi hastalıklara yakalanmış kişilerin yaşamlarının ve tedavilerinin kolayca etkilenebileceğini göstermektedir.[6]

Elbette bazı yenilikler de vardı. Ulrich von Hutten gibi hastalar katlandıkları zorlukların canlı anlatımları ile tıp literatürünü zenginleştirdiler. Göreceğimiz gibi, hümanist yöntemle eğitilen hekimler hastalığın tabiatı ile ilgili tartışmalara da yeni bakışlarla yaklaştılar. Bazılarının kullandığı süslü Latince edebi formlar, konunun uzmanları kadar uzman olmayanlara da cazip geldi.

Morbus gallicus ile ilgili çalışmaların en önemli özelliği, hepsinin matbaa çağında yayınlanmış olmasıdır. Çoğu küçük ve ucuz kitaplardı ve bazıları birkaç yeni baskı yaptı. Tavsiyelerde bulunan elkitapları olarak, bilimsel ve tıbbi tartışmalara olan katkılarıyla, belirli tedavi yöntemlerinin tanıtılması açısından, kişisel deneyimlerin aktarılması ve egzotik inanların tarif edildiği anlatımlar olarak, herhangi bir hastalıkla ilgili daha önce yazılmış tüm yayınlardan çok daha büyük bir okur kitlesine ulaştıkları kolayca tahmin edilebilir.

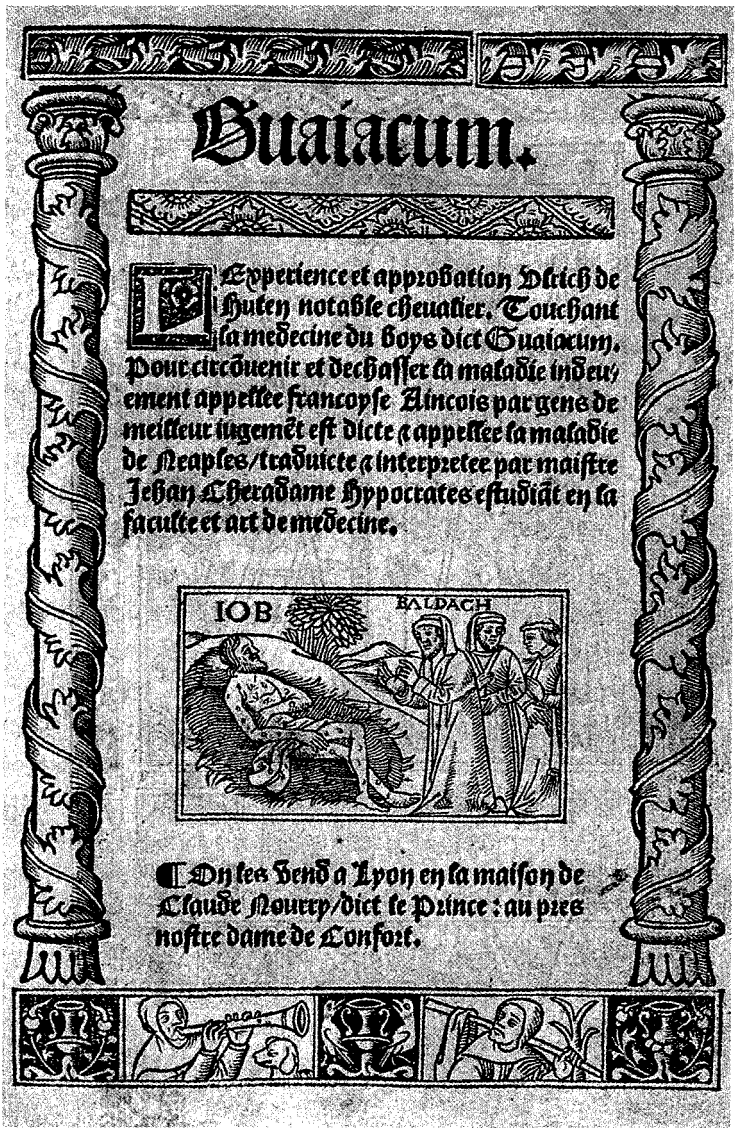
Tüm hastalıkların Tanrı'nın iradesi sonucu ortaya çıktığı yaygın bir şekilde kabul görüyordu. Ancak bazı hastalıkları –özellikle ciltte şekil bozukluğuna yol açan salgın hastalıklar ve dertler– Tanrı tarafından verilmiş cezalar olarak görülüyordu. Ortaçağ ahlakçıları cüzamı bu ışık altında değerlendirdiler. 16. yüzyılda yaşamış Fransız cerrah Ambroise Paré gibi birçok rahip ve ahlakçı için frengi, Tanrı'nın gazabına bir işaretti, şehvet ve cinsel arzuları dizginlemek için gönderilmişti.

Rönesans dönemi Avrupalısı bu hastalık için istenmeyen grupları suçlamaya dünden hazırdı. Hedefleri, güncel siyaset ve savaş belirliyordu. Bu yüzden İtalyan yazarlar, önce Fransız sonra İspanyol askerlerini *morbus gallicus*'u yaymakla suçladılar. 1564'te yayınlanan ve anatomi uzmanı Gabriele Falloppia'ya atfedilen bir incelemede, 1494'te Napoli seferinde Fransızlara karşı savaşan İspanyol askerleri, hastalıklı güzel fahişeleri büyük bir coşkuyla karşılandıkları Fransız kampına bilerek kovalamakla suçlandılar. Hastalığa verilen isimlerin çeşitliliği –İspanyol frengisi, Napoli belası gibi– onu yabancı düşmanların yaydığına ilişkin, Avrupa krallıklarındaki ortak inancı yansıtmaktaydı.

Gerçek veya hayali düşmanların bilerek hastalık bulaştırdıkları düşüncesi hem popüler kültür hem de ilmi çalışmalarda yer aldı. Yüzyıllar boyunca bu tarz suçlamalar Yahudiler ve cüzamlılar gibi eziyet gören azınlıklara yöneltilmişti. Bazı ortaçağ yazarları cüzamlıların cinsel temas yoluyla hastalıklarını bilhassa bulaştırdıklarını iddia etmişlerdi. Kara veba döneminde Yahudilerin kuyuları zehirleyerek veba yaydıklarına dair söylentiler büyük çaplı zulüm görmelerine yol açtı. Benzer bir şekilde, *morbus gallicus*'un yayılmasından cüzamlılar –özellikle cüzamlı kadınlar– ve bazen de Yahudiler ve *marrano*'lar (din değiştirmiş Yahudiler) sorumlu tutuldular.

Birer insandan çok bir güruh olarak görülen fakirler, şüphe ve suçlamaların bir başka doğal hedefiydi. Hem mevcut toplumsal koşullar hem de o sırada geçerli olan tutumlar, fakirlerin zaten hastalıklı olduklarına ait inancı pekiştiriyor ve onlar hastalıklardan mustarip olmaları yerine daha çok onları bulaştırmalarıyla tanınıyorlardı. Bu yüzden hekimler, ahlakçılar ve tecrübeli erkekler, özellikle fahişelerin hastalıklı olma olasılığının yüksek olduğu yönünde uyarılar yaptılar. Alman şövalye, şair ve hümanist Ulrich von Hutten, bu bakış açısının barındırdığı tutuma bir örnektir. Uzun uzadıya kendi ıstırabını anlatır ama ilişkiye girdiği fahişelere hiç acımaz ve onları gizli (içsel olduğu için) enfeksiyonların deposu olarak gösterir. Birçok yazarın, süt annelerinin, emzirdikleri bebeklere hastalık bulaştırmaya müsait oldukları yönündeki ısrarları alt sınıf kadınlarının da suçlanmasında rol oynamıştır.

Amerika kıtalarının yerlileri hiçbir zaman hastalık bulaştırmakla suçlanmamalarına rağmen, ister istemez yabancı addedilen "diğer" grupla-

Resim 4.8 Ulrich von Hutten'in popüler ve değişik dillere tercüme edilen *Guaiacum* (Lyon, 1527) adlı kitabının kapak sayfası. İncil'deki hikâyesi ile asırlarca cilt hastalıklarının sembolü olan Job'un çıbanları, tüm Avrupa'da hızla yayılan frengi hastalığı ile yeni bir anlam kazandı.

ra katılarak *morbus gallicus*'un yayılmasının muhtemel nedenleri arasında sayıldılar. Fetih yolculukları nedeniyle Amerika kıtalarında uzunca yıllar geçiren Fernandez de Ovieda, *De la natural historia de las Indias* (1526) adlı eseriyle, bu hastalığın Yeni Dünya kökenli olduğunu ilk iddia edenler arasında yer alır. Böylesi yazarlar Yeni Dünya insanını geleneksel kalıplara oturtarak, haklarında bilerek veya bilmeyerek düşmanca görüşlerin oluşmasına neden oldular.

15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılda, hastalıkların tabiatı ve nasıl bulaştıkları gibi konular hep tartışmalı kaldı ve Rönesans tıbbı, ortaçağ tıbbı gibi Eski Yunan'da geliştirilen tıp düşüncelerine dayandırıldı. Ancak Rönesans hekimleri özgün Yunan kaynaklarını derinlemesine incelemenin önemini vurguladılar. Eski tıp metinleri hakkındaki geniş bilgileri, hastalıklarla ilgili yeni deneyimlerini eski anlatımlarla karşılaştırmalarını kolaylaştırdı ve böylece ortaya yeni fikirlerin çıktığı tartışmalar başlatılmış oldu.

Birçok hekim, hastalıkların en önemli nedenini hastanın salgılarındaki (kan, safra, kara safra ve balgam) dengenin değişmesi ile açıkladı. Her hastalık için zengin bir isimler dağarcığı vardı, ancak bunların çoğu yayılan hastalıklar olarak değil sadece iç dengesizlik belirtileri olarak algılanıyordu. Salgınlar, çevredeki havanın bozulması veya zehirlenmesi nedeniyle, aynı anda birçok kişinin salgılarında ortaya çıkan benzer dengesizlikler olarak açıklandı. Bazı 14. ve 15. yüzyıl veba incelemeleri, hastanın nefesindeki veya terindeki zehirli buharları, hastalıkların bu-

ULRICH VON HUTTEN

Ulrich von Hutten –hümanist alim, Lutherci ve Alman vatansever– 1520'de kısa bir tez yazdı: *De morbo gallico*. Frengi'nin tarihini, Almanya'ya varışını anlattı ve en etkili çare olarak *guaiacum*'u* tavsiye etti. Hızla birçok Avrupa diline çevrilen broşür, hastalık üzerine yapılan en etkili çalışmaydı ve belki de inandırıcılığını, von Hutten'in frengi ve *guaiacum* ile olan kişisel tecrübelerini anlatışından alıyordu. İngilizce bir çeviriden alınan aşağıdaki bölüm, frengili hastanın bedenini kaplayan yaraların tedavisinde kullanılan çeşitli yöntemleri ve bunları, benzer hastalık kabul ettikleri başka hastalıklar üzerinde uygulayan hekimler ve tıp uzmanlarının görüşlerini çarpıcı bir dile anlatır:

"Hekimler hayretler içinde kalınca, cerrahlar da aynı hatayı yaptılar; demirlerini kızdırıp başlangıçta yaraları kızgın demirlerle dağladılar. Hepsini dağlamak sonsuz bir çaba istediğinden, onları merhemle iyileştirmek istediler, ama farklı kişiler farklı merhemler kullandı ve hepsi boşa gitti ve civa (merkür) eklenenler hariç... [uzun bir liste halinde, defne üzümü, mercan, zincifre, demir pası, terebentin, domuz yağı ve gülyağı gibi maddeler sıralanır] ve yuka-

* Zygophyllaceae ailesinden 20-60 cm yükseklikte, çok yıllık çiçekli bir bitki –ed. n.

rıdakilerin ikisi veya üçü birleştirilip hastanın eklemleri, kolları, bacakları, belkemiği, boyun kemiği, bedeninin diğer tarafları ile birlikte merhemlendi. Bazıları günde bir, bazıları iki, bazıları üç ve bazıları dört kere merhemlendi. Hasta kumaşlara sarılıp, sürekli ve yüksek ısıda bazen yirmi ve bazen otuz gün tutuldu ve bazıları da yatağa yatırıldı, merhemlendi, üzeri örtüldü ve terlemeye bırakıldı. Bazıları ikinci merhemlenmede hayret verici bir şekilde bayılmaya başladılar. Ancak merhem öylesine güçlü ve etkiliydi ki, bedenin üst kısmında ne hastalık varsa, karın kısmına iner ve oradan da beyne ve sonra da burun ve ağızdan boşalarak hastayı öyle bir ıstıraba gark ederdi ki, şayet iyileşmezse dişleri dökülür, boğazları, akciğerleri, damarları yara ile dolar, çeneleri şişer, diş etleri gevşer ve devamlı olarak en korkunç kokulu ifrazat ve maddeler boşalır ve her neye değerse onu kirletir ve ona bulaştırırdı... ancak yüzüncü hasta belki biraz rahatlatılırdı ama o da yine kötüleşirdi: Demek ki bu rahatlama ancak birkaç gün sürerdi. Bu yüzden benim bu hastalıktan neler çektiğimi erkekler anlasınlar ki, bu tedavi şekli on bir kere uygulandı ve büyük korku ve tehlike altında bu bela ile dokuz yıl boğuştum."

Kaynak: Hutten 1536

laşma nedeni olarak gösteriyordu. Havadaki bozulmaya olan inanç, vebanın kişiden kişiye geçtiğinin gözlemlenmesi ile doğmuş olabilirdi. (Kara vebanın, pireler, fareler ve insanları içeren gerçek döngüsü 19. yüzyılın sonlarına kadar bilinemedi.) Bazı kuramcılar ise havadaki bozulmanın astronomi olaylarına, genelde gezegen kavuşumlarına dayandığını iddia ettiler. Bu yüzden, Ferraralı Niccoló Leoniceno 1497'deki *morbus gallicus* salgınını aşırı sıcak ve rutubet yüzünden bozulan havaya bağladı. Valencia Üniversitesi'nden Juan Almenar, ilk olarak 1502'de basılan incelemesinde benzer bir açıklama getirirken, soğuk ve kuru salgılara sebep olarak Satürn'ün Koç burcuna girmesini gösterdi.

Parlak bir Yunanca alimi olan Leoniceno, *morbus gallicus* belirtilerini, cilt kabarıklıkları, cinsel organlardaki çıbanlar vs. gibi belirtileri olan eski hastalıklarla derinlemesine karşılaştırdığında tutarsızlıklar buldu. Yine de, hastalıkların kendilerini değişik biçimlerde gösterebileceğini, hatta adlandırılmamış bile olabileceklerini ve yepyeni bir hastalık diye bir şey olamayacağını, zira aynı doğal şartların hep var olduğu sonucuna ulaştı.

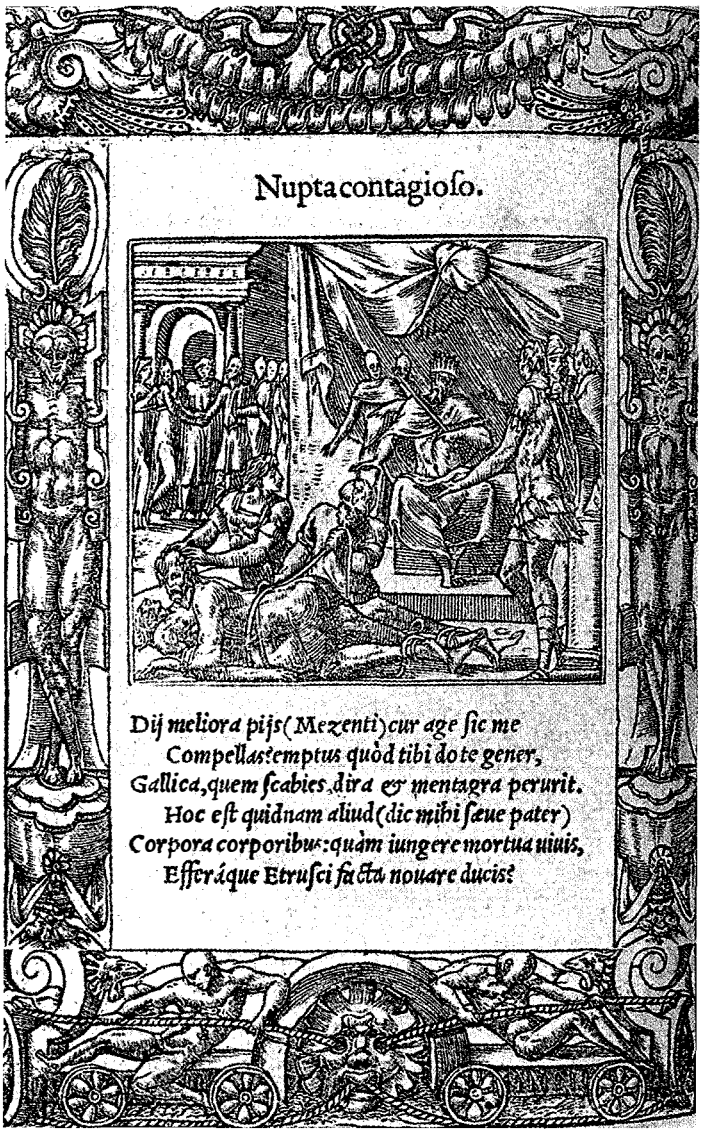
Morbus gallicus bulaşıcılığın oynadığı rolle ilgili çok sağlam deliller sağlayarak hastalıkların yayılması kuramlarına katkıda bulundu, çünkü cinsel yolla bulaşma olgusu göz ardı edilemezdi. Hekimler ve halk *morbus gallicus*'un çok bulaşıcı olduğunu hemen kabul etti; ancak bulaşıcılıkla ilgili çoğu tıp kuramı, zehirli buharlar veya nefes kılıfları içinde dinlendirilmeye devam etti.

Bunlar insanlara ya doğrudan geçiyor veya yatak eşyaları, giysiler ve ev eşyalarıyla bulaşıyordu. Juan Almenar bulaşıcılığın önemini vurgularken, alaycı bir dille, bu hastalık "kadınların ve keşişlerin iffetsizlikleriyle ünlenmelerini sağlıyor" der. (Bazı kurbanlara ise, hastalıklarının suçunu, salgıların dengesini bozan kirlenmiş havaya bağlamanın daha uygun geldiğini belirtir.)

Hekim ve doğa filozofu Girolamo Fracastoro *morbus gallicus* tartışmalarına çok farklı bir katkıda bulundu. Hastalığın havadaki hastalık tohumları ile bulaştığı varsayımıyla değil –bu görüş onun bakteri kuramını sezinlemesinden çok, Epikuros'un atomik kuramının Lucretius versiyonunu okumasıyla ilgilidir[7]– hastalığın tanınmasını sağlayacak olan ismi bularak katkı yaptı. Altı ayaklı vezin ile yazdığı Latince şiiri *Syphilis* (1530) hastalığın İtalya'da yarattığı tahribatı anlatır, kurbanlara şiir yoluyla perhiz önerir ve sonunda tedavi yöntemlerinin kökeni ile ilgili iki abartılı ve yarı klasik efsane nakleder. Bunlardan biri tanrılar yerine krala taptığı için kâfir olmakla suçlanıp cezalandırılan çoban Syphilus'un hikâyesini dile getirir.

Morbus gallicus'a yakalanan kişilerin suçlanmaya ne derece layık olduğu yönündeki görüşler çok farklıydı. Bazı erken dönem incelemeler hastaya şefkatle yaklaşır; hele hasta, yakışıklı bir asil ya da yazarın kendisiydiyse şefkat dozu iyice artar. *Morbus gallicus*'un erkeklerin iffetsiz kadınlardan kaptıkları bir hastalık olma yönü o kadar çok tekrarlandı ki, düstur halini aldı. Gerçi, kadınlar da masum kurbanlar olarak görülebiliyordu, şayet genç, tek eşli ve orta veya yüksek sınıfa mensup idiyseler. Erasmus 1529'da diyaloglar şeklinde yazdığı *Coniugium impar* (Eşit Olmayan Evlilik) adlı eserinde kızlarını frengili asillerle evlenmeye zorlayarak toplumsal konumlarını yükseltmeye çalışan ebeveynleri suçladı. Andrea Alciati de aynı temayı 1550'de yayınlanan ve çok sevilen işledi. Alciati "Nupta Contagioso" (Bulaşıcı Evlilik) başlığı altına, eski despotlardan ve canlı bir adamı bir cesede bağlayarak cezalandırdığı söylenen Caere'li Mezentius'un* resmini koydu. Resmin altındaki şiir kıtası, yapılan bu zulmü, kızını *morbus gallicus*'u olan bir kocaya vermek isteyen bir babanın davranışıyla eşit tutar. *Emblemata*'nın sonraki baskılarında Claude

* Zalimliğiyle ünlü Etrüsk kıralı –ed. n.

Resim 4.9 Andrea Alciati'nin *Emblemata*'sından "Nupta contagioso" (Bulaşıcı Evlilik). Eşlik eden şiirde, kızını frengili bir erkekle evlenmeye zorlayan baba, bir adamı cesede bağlayarak cezalandıran eski bir despottan farksız olarak anlatılmaktadır.

Resim 4.10 Theodore Galle'nin *Nova Reperta* adlı eserinden, Johannes Stradanus tarzında bir 17. yüzyıl baskısı. Bir frengi hastasına verilen (solda) *guaiac* karışımının hazırlanışı (sağda) gösterilmektedir. Baskı bir de ahlak dersi verir: Hastanın yatak odasının duvarındaki tablo, hastalığına yol açan yaşam tarzını yansıtır.

Mignault'nun yaptığı bir yorum bu şiiri ayrıntılı olarak işler ve okuyucuya Erasmus'u tavsiye eder.[8]

Morbus gallicus konulu çoğu resim daha grafikti. Albrecht Dürer ilkler arasında yer alan ve dehşet saçan bir ağaç baskı kalıbı yaptı. Daha az yetenekli sanatçılar, veba ve cüzama ait eski dinsel ikonografiye bağlı kalarak, kurbanları hem hastalığın pençesine düşmüş, hem de cennet tarafından koruma altına alınmış olarak resimlediler. Erken dönem bir ağaç baskı kalıbı, tek başına bir hastayı, Hz. Eyub ikonografyası ile ilişkilendirilir. Diğerlerinde ise, bir grup hasta Bakire Meryem'e veya çocuk İsa'ya ilahi gazabı defetmesi ve himaye bahşetmesi için dua ederler.[9]

Morbus gallicus ile baş etme çabaları, halk sağlığı önlemleri, kişisel korunma önerileri ve tedaviler içeriyordu. Ortaçağ ve erken dönem Rönesans hastaneleri ve sağlık kuralları arasında, genelde cüzam ve veba dışında, hastaları evde veya yatakta tutma, sınıflandırma veya ayrı yere kapatma yoktu. Cüzamlılar 12. ve 13. yüzyıllarda yasalar ve toplum tarafından yalıtıldılar; bazı şehirlerde cüzam hastaneleri kuruldu. 14. yüzyıl sonunda bazı Güney Avrupa kentlerinde vebaya karşı karantina yasaları çıkartıldı. Ancak, yayılım süresi ve alanı sınırlı salgınlarla baş etmek üzere konan karantina *morbus gallicus*'a karşı etkili olamıyordu. Kentler zaman zaman, hastalıklı fahişeleri şehir dışına atma veya ayrı yerde tutma girişiminde bulundular. Bazı hastaneler frengi vakalarını diğer hastalarla bir arada tedavi etmeye devam ettiler; William Clowes Londra'daki St. Bartholomew Hastanesi'nde cerrahlık yaptığı beş yıl içinde binden fazla hasta tedavi ettiğini belirtir. Giderek bu tip hastaları diğerlerinden ayrı tutabilecek düzende hastaneler kuruldu.

Elbette korunma önerileri de yapılıyordu. Pragmatik Juan Almenar, bu tür tavsiyelerin kısıtlı yararlarını fark edip, cinsel ilişkide bulunulursa, sonrasında kadın ve erkeğin cinsel organlarını dikkatlice yıkamaları gerektiğini belirtti. Okurlarına, erkek olduklarını varsayarak, fahişelerin verdiği havlular yerine kendi temiz havlularını getirmelerini tavsiye etti. Fahişelerle *morbus gallicus* arasındaki ilişkinin, Rönesans dönemi fahişeliğinin karmaşık toplumsal tarihi üzerinde ne gibi etkileri olduğu bilinmemektedir.

15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başında birçok Avrupa kentinde fahişeliğe açıkça izin veriliyordu. 16. yüzyılın ortalarında sert ve cezalandırıcı bir yaklaşım belirdi; ancak bu değişikliğin nedeni hastalık korkusundan çok, Reform döneminin ve Reform karşıtı dönemin katı ahlak anlayışıydı.[10]

Tedavilerin çoğu, yine de hastalandıktan sonra ilaç verme şeklinde yapıldı. Üçüncü derece frengi kendini çok uzun süre sonra belli ettiği için bu biçimde tedavi edilemediğinden, *morbus gallicus*, en azından bazı vakalarda, tedavi edilebilir bir hastalık olarak kabul edildi. 16. yüzyıl boyunca iki ana tedavi yöntemi birbiriyle rekabet etti. Cıva, şu veya bu şekilde ortaçağ boyunca cüzam ve diğer deri hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştı ve ilk frengi salgınından 20. yüzyıl başlarında *salvarsan*'ın ortaya çıkışına kadar da kullanıldı. Bu cesur tedavinin çok ciddi yan etkileri vardı. Hasta günler boyunca mümkün olduğunca ısıtılmış cıvalı merhemlere bulanmış olarak kalmak zorundaydı. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan bol tükürük ve ter, kötü salgıların dışa çıkışı olarak yorumlanıyor, dökülen dişler ve saçlar tedavinin değil, hastalığın etkisi olarak algılanıyordu.[11]

İkinci ve daha az tatsız tedavi şekli ise Yeni Dünya'ya ait bir tropikal ağaç olan *guaiacum*'un kaynatılarak elde edilen özünü içmekti. *Guaiacum* ilk kez salgından birkaç yıl sonra, Yeni Dünya ticareti gelişme fırsatı bulduktan sonra, ortaya çıktı. Yararları Dr. Leonard Schmaus'un 1518'deki incelemesinde tanıtıldı ve arkasından Hutten ve diğerleri de ondan övgüyle söz ettiler. Schmaus *morbus gallicus*'un yeni bir hastalık olduğunu, cinsel yolla geçtiğini ve Avrupa'ya Yeni Dünya'dan geldiğini reddetti: Eski Dünya'da hep vardı ve 1494'teki iklim şartlarının havayı kirletmesine kadar Avrupalılarca bilinmiyordu. Ancak, Yeni Dünya insanları Avrupalı tacirlere bu hastalığın ilacı olarak kullandıkları yerli bitkiyi, muhteşem *guaiacum*'u tanıtmak lütfunda bulunmuşlardı. İşin ilginç yanı ise, Yeni Dünya bitkilerine duyulan ilgi hastalığın da oradan gelmiş olabileceği fikrini pekiştirdi.

Guaiacum'u en sert eleştirileri yönelten kişi mistik ve büyücü Paracelsus idi; tüm tıbbi kuram ve tedavileri reddederek simya gelenekleri ile kendi fikirlerinin birleşimini tercih ediyordu. 1528-1530 döneminde *morbus gallicus* üzerine yaptığı çalışmalarda hastalığın sirayet eden bir şey olduğu-

nu ve diğer hastalıkların da *morbus gallicus*'a dönüşebileceğini savundu. Cıvayı, canlıların, hastalığa hem neden olup hem de tedavi edebilen yapıtaşlarından biri olarak gördüğü için, günün yöntemlerinin yerine kendi cıva tedavi yöntemini kullandı. Cıvanın zehirleyici özelliğini fark etmesi sonucu etkilerinin simya yöntemleri ile ayarlanabileceğini savundu. Doğanın, belirli bitki ve mineraller üzerine, belirli hastalıklara deva olduklarını göstermek üzere damgasını vurduğunu, ancak *guaiacum*'un bunlardan biri olduğuna inanmadığını söyledi. Bunun ticari bir dümen olduğunu ve ithalat tekelini elinde bulunduran Augsburg Fugger'in işine yaradığını iddia etti. Paracelsus'un *guaiacum* üzerine 1528 tarihli incelemesi üzerine, Fugger onun *morbus gallicus* ile ilgili diğer yazılarını durdurmak için nüfuzunu kullandı.[12]

Bu görülmemiş ciddiyetteki cinsel yolla bulaşan hastalık deneyimi, Rönesans Avrupa'sında ortaçağ geçmişinin kalıplarını kıran bir diğer gelişmeydi. Çağdaşların bu hastalıkla ilgili reçeteler içeren çalışmalarındaki tartışmalar, açıklamalar, müzakere ve münakaşalar, cinsel yolla bulaşan bu ciddi hastalığın yaygınlığının cinsel yaşamı nasıl etkilediği yönünde kapsamlı bilgi vermekten çok uzaktı. Bu literatürün en çarpıcı yanı ise çoğu geleneksel olan açıklamaların, inançların ve sosyal davranışların, tecrübeyi de içine katmaktaki gücüydü.

Frengi tacirlere ve doktorlara kazanç sağladı, hayatları mahvetti ve tıp tartışmalarını biledi. Yeni Dünya nüfusunu mikroplarıyla yok eden Avrupalılar, hastalığın 1500 yılı civarında ortaya çıkması ile paradoksal bir biçimde, bu iğrenç hastalığın kaynağı olarak Amerika yerlilerini gördüler; ancak onun yarattığı tehdit bile yerleşik kuramların ve tedavi biçimlerinin nüfuzunu kıramadı.

Beşinci Bölüm

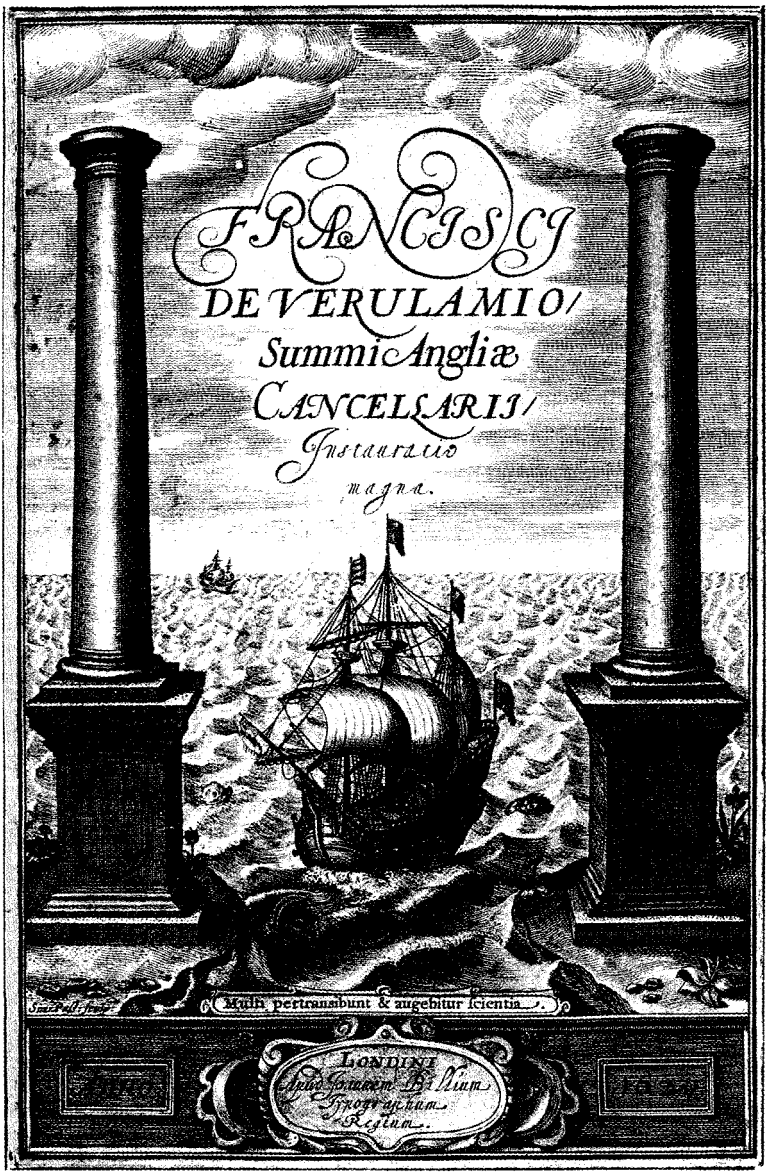
YENİ BİLGİ DÜNYASI

Lordlar Kamarası Başkanı Bir Devrimi İlan Ediyor

Francis Bacon 1620'de bir manifesto yayınlayarak bilginin mabedi için bir *Instauratio magna* (Büyük Yenileme) çağrısında bulundu; bu, Süleyman'ın ilk Yahudi tapınağının yenilenmesi kadar kapsamlı, yorucu ve insanlık tarihi için elzem bir girişimdi. Bacon, yeni araştırma biçimlerinin bugün bizim bilim dediğimiz doğa felsefesinde bir devrim yapacağını iddia etti. Filozoflar zarif tartışmalarla zaten çok fazla zaman –neredeyse tüm bir insanlık tarihini– harcamışlardı Oysa, Bacon'ın doğa felsefecisinin gelecekte yapacağını söylediği şeyi yapmalıydılar: Doğanın durumunu yararlı yönde etkileyecek bilgiyi üretmeliydiler, yani hastalılardan korunma, kaliteli mahsul elde etme, insan ömrünü uzatma ve genel refahı sağlama bilgisini. Bu kuramların işe yaradığını –pratik etki ve faydaları olarak– bilmek bile, doğru yolda olunduğunun açık ve seçik işareti olurdu: "Meyveler ve eserler felsefi gerçeklerin adeta destekleyicisi ve teminatıdır."

Böylesi kuramlar, tıpkı kişisel meziyetlerin asil, uzak akrabalara dayandırılmaması gerektiği gibi, eski otoritelerin beyanları üzerine oturtulmamalıdır ve daha önceki bilimsel yazılara özgü gösterişli sunuş formlarında da olmamalıdırlar. Meselenin aslı –akrabalık veya teorinin zarafeti değil de– her durumda sınanmalıdır. Binlerce yıldır yapılan felsefi tartışmaların yapamadığını, bilginin dürüstçe derlenmesi, bilimsel yasalardan yapılan çıkarsamaların açıkça ifadesi ve bütün bunların pratiğe dökülmesi gibi basit yöntemler gerçekleştirecektir.

Gerek Yeni Dünya gerekse eski metinler Bacon'ın bilimsel keşifler kurgusunda önemli roller üstlendi, ama rolleri Horatio ve Iago'nunki kadar ciddi tezatlar içeriyordu. Baştan itibaren, Yeni Dünya'nın Avrupalılarca keşfini, bilgi edinme yönünde gösterilen tüm entelektüel çabaların modeli olarak kabul etti. *Instauratio magna*'nın başlık sayfasında, eski bilgi ve denizciliğin sınırlarını simgeleyen Herakles Sütunları'nın önünden geçen bir gemi resmi vardır. Bu görüntü geleneksel imgeleri ve değerleri bilerek

Resim 5.1 Francis Bacon'ın *Instauratio magna* (Büyük Yenilenme, Londra, 1620) adlı eserinin kapak sayfası.

kullanıyor ve değiştiriyordu. İmparator V. Carlos bu sütunları askeri genişlemesinin sembolleri olarak kullanıyor ve tefsirine de geleneksel *Ne plus ultra* "fazla açılma" düsturuyla oynayarak, *Plus ultra* "açıklar bile yetmez" gibi hümanist bir söylem yerleştiriyordu. Bacon bilginin peşindeydi; Yeni Dünya kadar yeni bilginin ve keşfedilmeyi bekleyen bilgi, Batı kültürünün mevcut kaynaklarında, kütüphane raflarını çökerten kitapların kapakları arasında değil dışarıdaydı, tıpkı Yeni Dünya'nın insanoğlunun o güne kadar bildiklerinin dışında olması gibi. Coğrafi keşifler insanlara, aynı cesareti gerektiren entelektüel yolculuklar yapma izni verdi, hatta bunu zorladı. Nereye ayak basacaklarını bilmemeleri gerçeği bile bu azmi yok etmemeliydi: "Fiziki dünyanın toprağı, denizi, yıldızları önümüzde apaçık serilmiş dururken, entelektüel dünyanın eski keşiflerin dar sınırları içine kapanıp kalması gerçekten utanç verici olur."

Kolomb'a ve gemilerine yol gösteren, alimler ve kitaplardı. Bacon metne dayalı geleneklerin muhakkak surette öğrenilmesi gereği üzerinde durdu. Ancak onları hatırladığında kızgınlık duyuyor ve okurlarından da aynı şeyi bekliyordu. İnsan eski fikirleri otorite olarak değil tarih olarak okumalıydı ki nelerin yanlış yapıldığını anlasın. Bacon, otorite kitapların incelenmesini bir meditasyon egzersizi veya Avrupa'nın incelmiş ve eğitimli düşünce tarlalarının bir araştırılması olarak değil, yüzyıllardır kir pas içinde kalmış bir yapıyı Heraklesvari bir çabayla temizlemek, tıkalı bir oluğu açmak gibi görüyordu. Düşünce tarihini yakından inceleyenler için rahatsız edici bir girişim olabilirdi bu: "İnsanoğlunun hatırlayıp bilebildiği yirmi beş yüzyıllık süreç içinden ancak altı tanesi bilim adına verimli olmuş veya bilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur." İncelemeyi, Bacon gibi gözlerini dört açmış olarak yürütenler de, insan ırkının bu konu hakkında düşünmekte gösterdiği genel başarısızlığın kabahatinin kime yüklenmesi gerektiğini biliyorlardı.

Hikâyenin başında Yunanlılar vardı ve iki türlü günah işlemişlerdi. Çok az şey bilmelerine karşılık çok fazla kuram üretmişlerdi. Düşünce yapıları toplumlarının doğası tarafından önceden belirlenmişti. Büyük kentlerde birbirleriyle rekabet eden sofistler para, filozoflar ise şöhret için ders vermişti ve doğal olarak her iki düşünür tipi de, gerçeği aramaktan çok mü-

nazara kazanma çabasında oldu. Buna uygun olarak felsefeleri de doğanın işleyişinden çok tartışma taktiklerine odaklandı: "Yunanlıların bilgeliği profesörceydi ve münazaracılığa yatkındı, gerçeği bulma çalışmalarına son derece zıt bir bilgelik."

Diğer taraftan "o günlerin" özellikleri de en az Yunan toplumu kadar zararlı olmuştu. Yunanlıların bulundukları "yer ve zamana ait eksik ve yetersiz bilgileri" vardı. Geçmişe ait bilgileri kısa ve yanıltıcıydı, "sadece masallar ve eskiye ait söylentilerden ibaret." Coğrafya ve etnografya bilgileri ise daha da acınacak durumdaydı:

> Dünyadaki diyarların ve bölgelerin sadece küçük bir bölümünü biliyor, ayrım yapmaksızın kuzeydekilerin hepsine İskit, batıdakilerin hepsine Kelt diyorlardı; Etiyopya'nın bize doğru olan yanından öteye Afrika'yı, Ganj'dan öteye Asya'yı bilmiyorlardı. Yeni Dünya yöreleriniyse hiç mi hiç tanımıyorlardı, söylenti ya da akla yakın şayia bile olsa; yalnız bu değil, içinde sayısız milletin yaşadığı ve nefes aldığı çok çeşitli iklimler ve kuşaklar onlar tarafından yaşanamaz yerler olarak ilan edilmişti ve Demokritos, Platon ile Pythagoras'ın kent civarı gezintilerinden büyük işler gibi söz edilmişti.

Aristoteles gibi doğayı doğrudan incelemek gereğini sezen eski filozoflar bile önce varsayımlarını şekillendirip ancak ondan sonra onları doğrulayacak veriler aradılar. Çoğu, veri bulma gereksinimini göz ardı etmişti; doğayı incelemektense, kesin ve müspet cevaplar gerektirmeyen ahlaki ve siyasi sorunlara eğilmişlerdi.

Eskilerin cehaleti modern felsefeyi bekleyen sorunun ancak bir bölümüydü. Daha sonraki düşünürler Yunan ve Romalıların hatalarını iyice artırmışlardı, zira değiştirmek veya geliştirmekten çok, onların otoriter yapılarını çeşitli şekillerde kanıtlamaya girişmişlerdi: Skolastikler hipotezlerini daha da ince ağlarla örerken, hümanistler de belagat çiçeklerini daha da süse püse, yaldıza batırmışlardı. Ancak tüm modern düşünürler aynı yanılgıyı paylaştılar. Eskilerin kendilerinden çok daha fazlasını bildikleri, daha derin düşündükleri konusunda hemfikir oldular ve kendi görüşleriyle

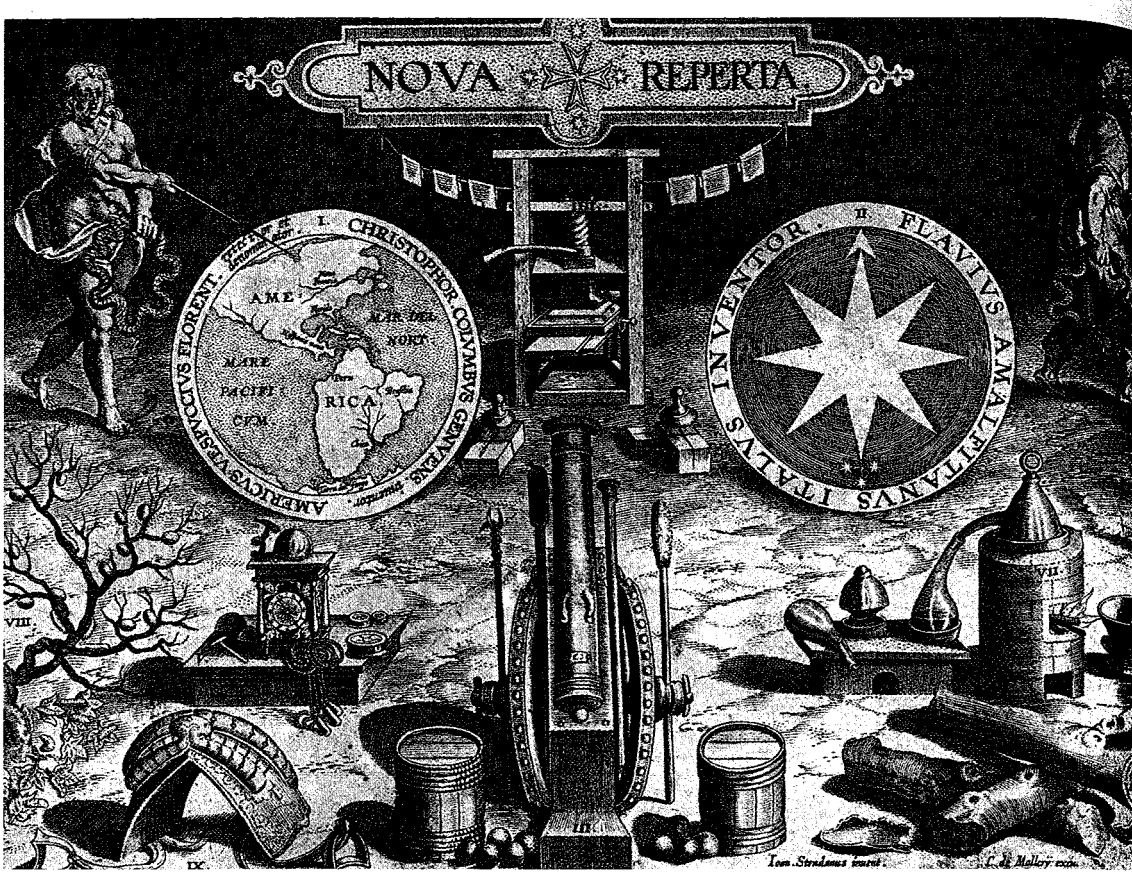
eski bilgelerin görüşlerinin uyuşmasını, geçerliliklerinin bir işareti saydılar. Ancak gerçeği metinlerde arama girişimi tümüyle bir yanlış seçimdi; dayandığı nokta "eskiye saygı" ve "felsefede büyük kabul edilen kişilerin otoritesi"ydi. Taraftarları ise, gerçek bilgiyi derlemek için önlerine çıkan o eşsiz fırsatları değerlendirip de, sonrakilerin eskilerden daha yaşlı olduğunu fark edemediler: "Gerçek eskilik dünyanın eskiliğine göre hesaplanmalıdır ve bu bizim zamanımızın vasfıdır, eskilerin yaşadığı çağların değil; o çağlar bize göre yaşlıdır, ama dünyaya göre gençtir." İnsanın kuramlarını ve terimlerini kitaptan alması, temel bir yöntem hatası ve bilgi mabedini işgal eden "putlar"dan biriydi ve insanoğlunun zihnini ve aklını karıştırıyordu. Bacon bütün bunları, mabedi temizlemeye girişen Eski Ahit peygamberinin ve mağaradaki hayaletleri ortaya çıkaran Platoncu düşünürün iki misline çıkmış azmiyle parçaladı.

Gerçek filozof okuduğu kitapların, saf bir şekilde öğrenebileceği doğayı "kırıp bozmasına" izin vermemeyi bilmeliydi. Şık deriden dosya ve kitap ciltleri, bir Baudin veya Montaigne'e meydan okumuş, korkutmuş, ilham kaynağı olmuş ve şaşırtmıştı; Himalayalar kadar yüksek, baş döndürücü basılı malzemeler, ilerlemeyi değil durgunluğu, belirli bir amaca yönelmiş sorgulamayı değil, sonu gelmeyen tartışmaları ele veriyordu:

> Ve yine, eğer kişi atölyeden kütüphaneye gider ve orada gördüğü kitapların muazzam çeşitliliğine hayret ederse, bırakın içeriklerini incelesin ve dikkatle tetkik etsin, göreceksiniz merakı başka yöne dönecektir. Zira bu kitapların sonu gelmeyen tekrarlarını, daha önce söylenmiş ve yapılmış olanların nasıl tekrar tekrar söylenip yapıldığını görecek ve hayranlık hislerinin yerini bugüne kadar insan zihnini meşgul eden konuların azlığı ve fakirliği karşısında duyduğu şaşkınlık alacaktır.

Sadece Ptolemaios ve Galenos değil, koca bir eski otorite kitaplar ordusu ve beraberindeki bir alay yorumcu da yere serilmişti.

Bacon'ın kuramlarının hepsi kabul görmedi ve bilimin gelişmesi yönündeki kehanetlerinin hepsi gerçekleşmedi. Klasik matematik veya ast-

Resim 5.2 Kolomb ve Vespucci'nin Yeni Dünya ile teması, Theodore Galle'nin *Nova Reperta*'nın odak noktasıdır. Bu hem coğrafi hem de teknolojik keşiflerin bir kutsamasıdır. Teknolojik keşifler arasında barut, pusula, saat, matbaa, ipek dokumacılığı, damıtma ve üzengili eğer vardır. Bu gibi araçlar ve keşifler çoğu kişi için, çağdaş Avrupa medeniyetinin eskilere göre çok daha ileri ve üstün olduğunun kanıtıdır.

ronomiden, hele bu iki alanda birden 16. yüzyılda oluşan ilerlemeden pek haberdar değildi. Kendi bilimsel pratiği, akıllı hükümleri ile genellikle ters düştü. Siğillerini yok etmek için kapısının üstüne çivilediği küflü domuz yağının iyileştirici etkisine başvurması, eski doğal büyü yazarlarının geleneklerine olan bağlılığını gösteriyordu. Diğer bilimsel kâhinler –özellikle René Descartes– en az Bacon'ınkiler kadar etkili olduğu görülen rakip araştırma programları oluşturdular ve yeni bilimsel yöntemlerin gelişmesine esaslı katkılarda bulundular. Bir müddet Bacon'ın sekreteri olarak çalışan Thomas Hobbes, filozof Bacon'ın hiç de fena bir lordlar kamarası başkanı olmadığı fikrini birçoklarıyla paylaştı.

Yine de, Bacon, birçok yenilikçi entelektüelin ruh halinin güçlü bir sözcüsü olmuştur. Cambridge ve Londra'da Gray's Inn'de eğitim gören Bacon, güncel hümanist akademisyenliği tanıyor ve onun Aristoteles mantığı ve Roma hukukuna meydan okuyuşundan haz alıyordu. 16. yüzyılın ikinci yarısında yetiştiğinden, Bodin ve diğerlerinin düşünerek bulduklarını o çocukluğundan beri biliyordu: Modernler, teknoloji ve felsefenin en hayati alanlarında eskileri yaya bırakmışlardı. Ayrıca, yaşadığı bilimsel keşifler dönemi –ki hepsini beğendiği söylenemez– eskilerin bilimsel otoritesini onarılmaz şekilde yerle bir etmişti.

1572'den sonraki kırk yıl boyunca bilimsel otorite dengesi giderek bozuldu. Kuyruklu yıldızların ve yeni yıldızların keşfi, Aristoteles ve Ptolemaios'ta temel olan, gökyüzünün kesin değişmezliğiyle dünyadan farklı olduğu görüşünü tamamen yıktı. Kalpte delik olmadığının ve kanın damarlara kalpteki septumdan değil atar damarlardan aktığının anlaşılmasıyla tıp okullarında yüzyıllardır okutulan kardiyovasküler fizyolojinin temeli ortadan kalktı. Tycho Brahe Danimarka'da bir adadaki gözlemevinde büyük masraflarla kurdurduğu kocaman ve harikulade aletlerle gökyüzünü inceleyerek, daha önce akla hayale gelmeyecek hassasiyette bilgilere ulaşmıştı. Galileo'nun teleskobu teorik olarak pürüzsüz olan ay yüzeyindeki girinti çıkıntıları gözler önüne serdi ve Jüpiter'in yörüngesinde, teoride adı bile geçmeyen ama pratikte yadsınması mümkün olmayan yeni aylar tespit etti. William Gilbert –Bacon'ın takdir ettiği bir alim– mıknatıs ile hayretler uyandıran bir dizi planlanmış deney yaptı. Klasik otoriteye bağlılık giderek

daha az mantıklı gelmeye başladı. Eskilerin siyaset ve tarih gibi alanlarda hâlâ hüküm sürüyor olmaları, genel otoritelerine karşı çıkılamadığından değil, betimledikleri mutlak hükümdarlar ve yoz mahkemeler dünyasının, 16. yüzyılın sonlarında mevcut olan dünyaya şaşırtıcı şekilde benzemesindendi. Otoritelerini devam ettiren, eskilik değil, benzeşmeydi.

Aslında eski dünyanın en parlak öğrencileri de artık Bacon ile aynı fikri, yani modernlerin eskilerin bilmesine olanak olmayan pek çok şeyi keşfettikleri fikrini paylaşır olmuşlardı. 1600'e gelindiğinde, hiçbir ilim adamı, çok değil daha otuz yıl önce, Ptolemaios'un *Geographike*'sinin artık tarihi bir merak konusu olduğunu söyleyen Mercator kadar çekingen değildi. Geçmişin gerçekten geçip gittiği artık ortak bir kanı halini almıştı. Buna uygun olarak, Bacon'ın her zaman aynı güç ve keskinlikte olmayan saldırıları bile –önceki ve sonraki birçok manifesto gibi– ikonoklastik paradokslar değil de yaygın bir şekilde paylaşılan fikirlerin anlam dolu ifadeleri olarak görülmeye başlamışlardı. Diğerleri –John Wilkins– bu fikirleri yeni alanlara uygulayıp, örneğin modern astronominin eskisini tam anlamıyla saf dışı ettiğini söyleyecekti.

Bacon'ın keşiflerin uzamsal yayılışıyla ilgili olarak sahip olduğu imge, yeni bir bilgi kıtası ya da küresi konusunda yaptığı polemikçi çağrı, Yeni Dünya'ya ilişkin en son literatüre dayanıyordu. 1600'den hemen önceki ve sonraki yıllarda Yeni Dünya ayrıntılı tarih çalışmalarına, kutsal kitap yorumlarına ve dinsel polemiklere konu olmaya devam etti. Aynı çözümsüz sorular –Hyde Park köşesindeki yeni din tellalları kadar inatçı ve yapışkan– tekrar tekrar soruldu: Yerliler nereden gelmişlerdi? Önceki bilinen dünyanın göçebe kabileleri ve yüksek uygarlıklarıyla bağlantıları var mıydı? Eskilerin otorite kitaplarında onların yaşam alanları, kökenleri ve âdetleriyle ilgili bilgi bulunuyor muydu? Hep tartışma yaratan aynı bölümler –Kartacalılarla ilgili düzmece, Aristoteles, Atlantis üzerine Platon, Yahudilerin oradan oraya dolaşmaları ile ilgili Eski Ahit ve Apocrypa– yeniden yeniden tarandı. Ancak modernlerle eskiler arasındaki bu diyaloğun, bir önceki tartışmalar ve münazaralar çağında herhangi bir öncülü yoktu.

Aslına bakılırsa, tarihçiler ve polemikçiler metinlerdeki bazı temel kuralları hâlâ mutlak kabul ediyorlardı. Yeni Dünya tarihleri arasında en

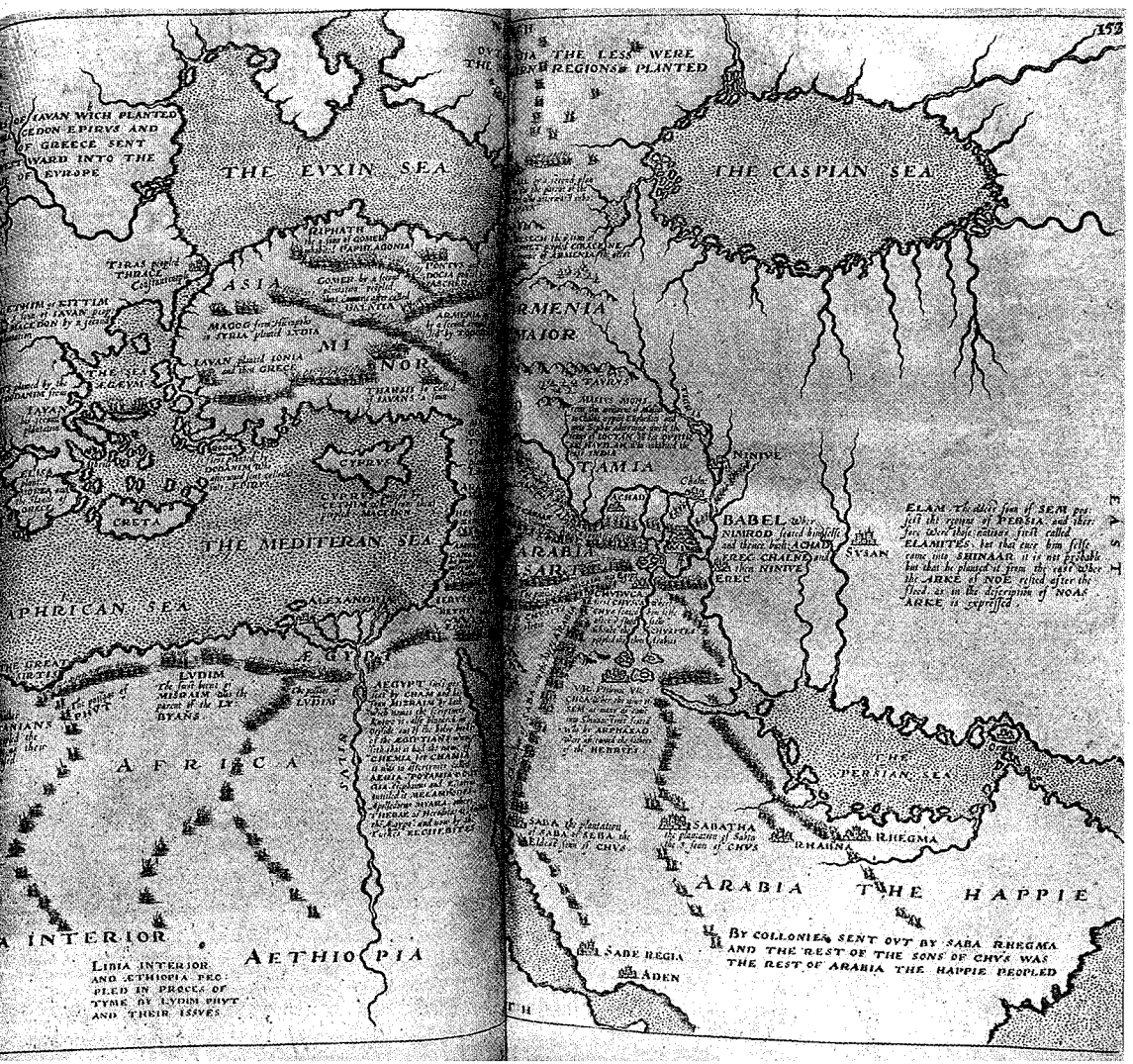
özgün ve etkili olanının yazarı Cizvit José de Costa gibi Katolikler de, Eski Dünya üzerine en muhteşem tarih kitaplarından birini yazmış olan Sir Walter Raleigh gibi Protestanlar da, İncil'i geçmişin en geçerli anlatımı olarak görüyorlardı. Tüm insanlar, yerliler de Avrupalılar da, tufandan kurtulan Nuh'un üç oğlundan biri vasıtasıyla bir şekilde Adem soyundan geliyordu. Yeni Dünya'nın varlığı Eski Ahit'in otoritesini baltalamamalıydı ve Hıristiyan ilahiyatının gerçekleri, Yeni Dünya âdet ve inançlarının da kökenini ve yapısını açıklıyor olmalıydı. Şayet yerliler bir büyük sel efsanesine inanıyor veya tek bir Tanrı'ya tapıyorsa, örneğin, bunu hem gayet ortodoks hem de apaçık bir nedenle yapıyorlardı: Şeytan, o müthiş ikiyüzlü, tıpkı sihirbazın kara ayini gibi, sahte bir kara kutsal tarih öğreterek, onları pençesine almıştı.

Mamafih entelektüeller varsayımların ortak yapı iskelesi içinde, her şeyiyle farklı binalar inşa etme olanağı buldular. Acosta, Amerikalılara atıfta bulunabilecek eski metinleri *de haut en bas* (tepeden tırnağa) gözden geçirdi ve bu metinlerin, en azından, eskilerin diğer kıtalar hakkında karışık ve dolaylı bilgileri olduğunu gösterdiği sonucuna vardı. Efsanelerin ve hikâyelerin hiçbiri Yeni Dünya insanına tıpatıp uymuyordu. Bu insanlar yerleşim yerlerine metinlerde bulunabilecek bir yolla değil, mantıklı tahminlerle ulaşmışlardı: Asya'dan karayoluyla göç ederek. Dolayısıyla, hikâyeleri kronolojik olarak insanoğlunun İncil'de anlatılan tarihi içine sıkışmış da olsa, aslında yeniydi ve otorite metinlerin okunmasıyla değil, kıta kıyıları ve kabile âdetlerine ait deliller toplanacak kazılarla bulunmalıydı. Bu tarih, Cicero'nun, hitabetin sosyalleştirme gücünden söz ederken anlattığı Avrupalı paganın sefil yalnızlığından uygar topluma yükseliş hikâyesiyle en azından ana hatlarıyla uyuşmalıydı.

Raleigh'nin ünlü kitabı 1614'te, Acosta'nın İngilizce'ye çevrilmesinden on yıl sonra basıldı. Kendisi de bir kâşif olan Raleigh, Yeni Dünya'nın gözler önüne serilişini tarihin en büyük olayı olarak görüyordu. Kitabının başındaki resimli hikâyede "zamanın şahidi" elinde, üzerinde Adem ve Havva'nın günah işlemek üzere oldukları cennetin resmi olan bir küre tutar. Ancak küre Eski Dünya'nın yanı sıra Kuzey ve Güney Amerika'yı da göstermektedir. Kuzey Atlantik'te savaşan gemiler, güneyde ise yalnız bir

Resim 5.3 Bu kapak sayfası güçlü bir tartışma noktasına parmak basar. Johannes Kepler *Rudolphine Tables* adlı eserine, astronominin eski Babil'den Tycho Brahe'ye kadar olan gelişimini anlatarak başlar. John Wilkins ise *A Discourse concerning A New World & Another Planet in 2 Bookes* (Londra, 1640) adlı eserinde, sadece modern otoriteleri –Kopernik, Kepler'in kendisi ve Galileo– betimleyerek bağımsızlığını ilan eder.

Resim 5.4 Sir Walter Raleigh, *Historie of the World* (Londra, 1634) adlı eserinde bulunan bu haritada Nuh'un soyunun Asya üzerinden Avrupa'nın bazı bölgelerine, Kuzey Afrika'ya ve Ortadoğu'ya olan hareketlerinin izini sürer.

HUGO GROTIUS VE ISAAC LA PEYRÉRE

Hollandalı ünlü hümanist bilim adamı Hugo Grotius, uluslararası hukuk üzerine yaptığı öncü çalışma *De jure belli ac pacis* ile tanınır. Ayrıca Yeni Dünya insanlarının kökenine ait etimolojik deliller ve örf ve âdetlerin karşılaştırması üzerine kurulu karmaşık kuramını sunduğu *De origine gentium Americanarum* (1643) adlı kısa bir tez de yazdı. Ulaştığı sonuçlar yeni olsa da, önermeleri bu konuda yazan diğerleri gibiydi: "Başından bilmemiz gerekir ki, insan ırkı, Nuh zamanından ya da Babil Kulesi'nin inşasından itibaren dünyanın dört bir tarafına yayıldı."

Sevilli Isidore'nin T-O haritasının gösterdiği gibi (Şekil 2.3), Avrupalılar uzun zamandır, üç ırkın –Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı– Nuh'un üç çocuğundan, sırasıyla Yafet, Sam ve Ham'ın soyundan geldiğine inanıyorlardı. Bu üçlü modele uymayan bir ırk, İncil'in otoritesi için istenmeyen sonuçlar yaratabilecek can sıkıcı bir unsurdu.

Yine de, kuramı kurtarmanın bir yolu bulunabilirdi, şayet Yeni Dünya insanının bir şekilde Eski Dünya'dan birilerinin soyundan geldiği söylenebilirse. Yeni Dünya insanının kökeni hakkında çok çeşitli fikirler ortaya atıldı ve reddedildi: Marc Lescarbot, Nuh'un şahsen Brezilya'ya yerleştiğini söyledi, Manasseh Ben kâşifin kalyonu vardır. Diğer bölümlerde akla gelebilecek her türlü topluluğun Nuh'tan başlayan şeceresi haritalarla anlatılır ve eski otoriteler hâlâ önemini korumaktadır. Raleigh, Zerdüşt gibi eski Yakındoğu bilgelerine hâlâ hayrandı; Isaac Casaubon'nun Mısırlı bilge Hermes Trismegistus'un sözde vahiylerinin, aslında son dönem Yunan sahtekârlığı olduğu yolundaki güçlü iddiaları onu şaşkınlığa uğratmıştı. Cennetteki iyi ve kötünün bilge ağacının doğasını tartışırken, kendi deneyimlerinden söz ederek, daha önce yazar Goropius Becanus'un bunun bir *ficus Indica* (yerli masalı) olduğu yönündeki görüşünü çürütmeye çalıştı; Yeni Dünya'da bu tür ağaçlar gören Raleigh, onların kitabi rakiplerinin zannettiği kadar büyük olmadığını biliyordu. Yine de bu soruna kendi çözümünü başka bir eski metinden, Yahudi filozof Philon'un yazılarından aldı. Ancak, konu Yeni Dünya olunca, elinde yazılı bir kaynak olmadığı –ya da olmadığını zannettiği– için, bölge ahalisiyle ilgili bir hikâye yaratmakta fen bilimlerine başvuran Raleigh de metinler yerine tahminler sundu.

Amerikan kökeniyle ilgili 17. yüzyıl tartışmaları, 16. yüzyıldakilerden daha yansız ve aydınlatıcı olmayacaktı. Hugo Grotius bu soruna el atıp da, bazı yerlilerin Lap soyundan geldiğini etimoloji ve âdetlere ilişkin delillerle ispat etmeye çalıştığında, hizmetinde olduğu İsveç krallığının çıkarlarını da gözetmeyi de şüphesiz ihmal etmiyordu. Tezi, Yeni Dünya kolonileri üzerindeki bir hak iddiasına tarihi bir temel oluşturduğu gibi, oradaki yerli halkın şeceresine de katkı

sağlıyordu. Hasmı Jan de Laet, daha bilgili olduğu halde –Grotius'a hediye olarak, saygılarıyla Acosta'nın kitabını gönderdi– daha açık fikirli değildi. Her ikisi de başkalarının tezlerine saldırırken, kendilerine karşı olmadıkları kadar eleştirel ve ayrımcı davranarak, onların keyfi bir biçimde kullandıkları münferit etimolojileri veya âdetlerdeki tekil benzerlikleri teşhir ettiler.

Neredeyse tüm Kuzey Avrupalı karşıt görüş sahiplerinin buluştuğu önemli bir nokta vardı: Klasik hikâyeler Yeni Dünya'nın kökeninin uydurulabileceği kalıpları artık sunamıyordu. Geriye bir tek İncil kalıyordu ve o bile insanın yapabileceği bir dizi varsayımın ancak sınırlarını çizebiliyor, çerçevenin kendisinin yapımına yol gösteremiyordu. Yeni Dünya ağır basan bir yenilikti artık, eskilerin yalnızca yolculuklarının değil, bilgilerinin de sınırlarına tanıklık etmişti. Bacon –Brodin'i, Acosta'yı ve Raleigh'i okumuş biri olarak– yeni kıtaların insanlarının, Avrupalıları ilgilendirdiği kadarıyla nasıl ve nereden geldiğini açıklamak istemediğinde, oralarla ilgili en son haberleri bir araya getirmekle yetindi. Bir anlamda Acosta'nın izinden gidiyordu, zira kendi bitmemiş ütopyası Yeni Atlantis'i eski insanların hareket alanının tartışmalı tarihi içine yerleştiriyordu. Acosta'nın yerli tarihi gibi Bacon'ın hayal gücü de İncil zamanına uyuyor, ama İncil'deki tarihin ayrıntıları ile bağlantı kurmuyordu. Bacon'ın tarihe bakışını Yeni Dünya ile ilgili son kuramların şekillendirdiği açıktı.

Bacon aslında eski metinlere polemiklerinde açıkladığından çok daha fazla bağlı kalmış-

Israel onların İsrail'in kayıp kolu olduğunu iddia etti, Edward Brerewood Tatar olduklarına inandı, Georgius Hornius Grotius'unki kadar abartılı bir kuram ortaya attı (Yeni Dünya insanının Eski Dünya'da birden fazla atası vardı) ve gözde kuramlar yazılarda olduğu kadar haritalarda da artarak yer aldı.

Grotius, kuzeylilerin "Germenler"den, hatta İskandinavlardan geldiğini, Kuzey Atlantik'teki adalarda konaklayarak İzlanda'dan Grönland'a ve oradan da Kuzey Amerika'ya ulaştıklarını iddia etti. Bu iddiasını etimolojiye dayandırarak yer isimlerinin benzer eklerle bitmesini "delil" gösterdi: Germen dillerindeki Is*land* ve Groen*lant* ile Amerikan dillerindeki Quaxit*lan* ve Ocot*lan* gibi. Bir başka iddia Tacitus'tan geldi; zira Grotius'a göre yerli evlilik âdetleri eski Germenlerinkine benziyordu, dolayısıyla iki grup arasında bir bağlantı olmalıydı. Âdetlerin benzerliği Grotius'u inandırdı: Yucatan Yarımadası'nda yaşayanlar Etiyopya'dan, Güney Amerika'dakiler Güneydoğu Asya'dan gelmişlerdi; Perulular hariç, çünkü onların güneşe tapmaları ve yüksek medeniyetleri Çin'den geldiklerine işaret ediyordu.

Groitus'un eserleri, onun, Yeni Dünya'nın İncil'in otoritesini sorguladığı yönündeki endişesini yansıtır. 16. yüzyılda Paracersus ve Giordano Bruno, Yeni

Dünya insanının Eski Dünya ile hiçbir bağlantısı olmadığını iddia ettiler. Çokkökenlilik fikri, 17. yüzyıl ortalarında Isaac La Peyrére tarafından iki kitapta birden ele alınca hız kazandı. Grotius incelemesini kaleme alırken belli ki aklında La Peyrére'nin fikirleri vardı:

"[Şayet] çoğu sözcüğün benzer olmadığı mesnet alınarak bu insanların Germen olmadıkları [iddia edilecek olursa], o halde bu demektir ki hiç kimsenin soyundan gelmemektedirler, çünkü sözcükleri diğerlerininkine hiç benzememektedir; o halde ya Aristoteles'in inandığı gibi ezelden beri vardılar ya da Isparta efsanesindeki gibi yerden bitiverdiler veya Homeros'un anlattığı gibi okyanustan çıktılar veyahut da son zamanlarda Fransa'da bazılarının farz ettiği gibi Adem'den önce bilinmeyen başka adamlar vardı. Eğer bunlara itibar edilirse, dine büyük bir zarar geleceğini görüyorum. Eğer benim tezime inanılırsa, hiçbir ziyan ortaya çıkmayacaktır."

La Peyrére de Grotius gibi İncil'in otoritesini sarsmaya pek hevesli değildi. Tam tersine: Adem'in kelimenin tam anlamıyla ilk insan olmadığını ama mecazi anlamda öyle olduğunu, çünkü günahkârların ilk atası olduğunu iddia etti. Böylelikle inanç ile aklı ve İncil'in kronolojisiyle de diğer uygarlıkların kronolojisini uzlaştırdığını düşünüyordu:

tı. Metinlere görüşlerinin benzerlerini bulma beklentisiyle baktı. Ancak, eski kuramların abartılı kumdan kalelerinde değil, onların altında saklı olabilecek Sokrat öncesi görüşleri aradı. Yunanlı düşünürlerin ebedi tartışmalarının kısır ve verimsiz olduğunu iddia ederken, özellikle iki bin yıl önce hemen hemen aynı şeyleri söylemiş olan Heraclitus'tan alıntılar yaptı. Ayrıca, Yunan efsanelerinde doğayla ilgili derin fikirler bulacağını da ümit ediyordu. Bunları yeniden anlattı ve mecazi anlamları yönünden inceledi, eski tanrılar hakkında ağırlıklı olarak Rönesans yazarlarına başvurdu; ancak bu eski bilgi hazinelerinin, Yunan düşüncesinin çok derin unsurlara sahip olduğunu göstermesi onu oldukça rahatsız etti. Bacon bu ikilemi asla çözemedi, ama imalar ve kinayelerle bir çıkış yolu buldu. Ona göre Yunanlıların tarih ve doğa bilgisi yönünden cahil olmaları ilkelliklerinden değil, unutkanlıklarındandı: Mısırlı rahiplerin Solon ve Hecataeus'a anlattığı gibi Yunanlılar kayıt tutmayı ihmal ettiler ve kendilerinden önceki geniş bilgi ve irfan, ancak efsanelerde bölük pörçük yaşadı ve şairler de onları anlamadan naklettiler. *Instauratio magna*, gelenekleri yerden yere vursa da, kayıp ilim ve irfanı yeniden ele geçirmek için bir program önerisi yapıyordu.

Bacon kültürel tarihin rotasını çizmek için en yüksek sesli ve put yıkıcı çabalarını sarf ederken bile, ona metinlerin en yetkinleri rehberlik etti. Onun düşünce tarihi ve bilim programının merkezinde, ilerlemenin mümkünlüğüne ve yeninin gerçekliğine inancı vardı. Keşifle-

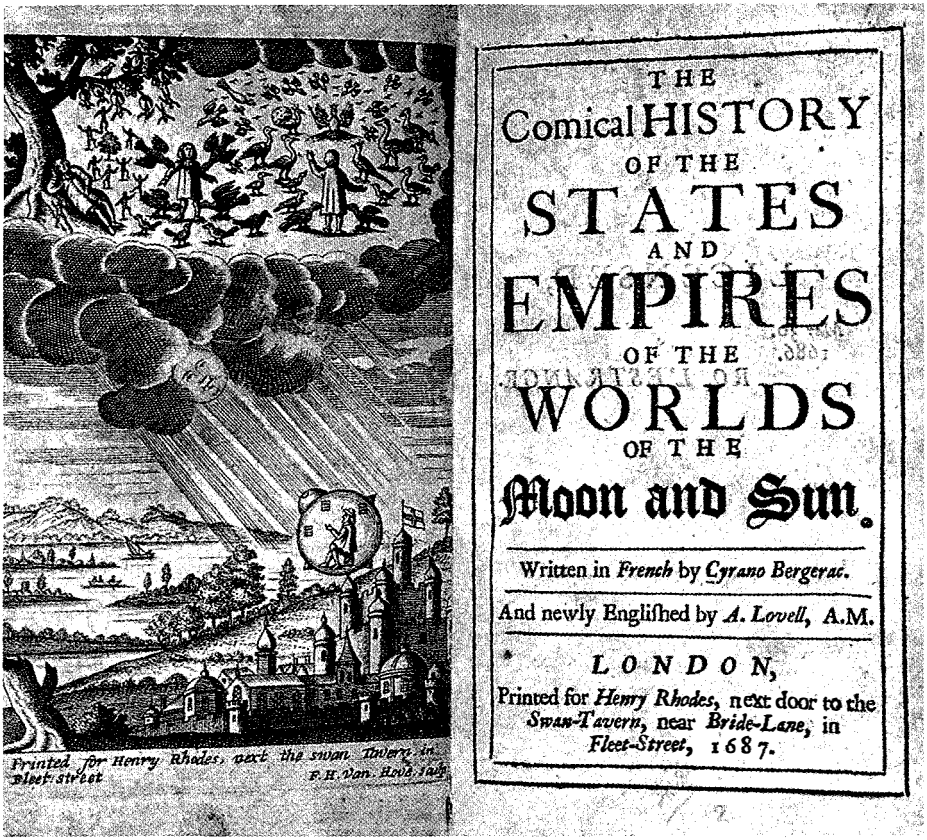
rin farklı bir dünya yarattığında, Bodin ve Leroy'dan daha radikal bir şekilde ısrar etti. Modern düşünürler bazı şeyleri eskilerden daha iyi bilmekle kalmıyordu; dünya ile ilgili bilgileri de katlanarak geriye dönüşü olmayan biçimde artmıştı. Bacon'ın kendi bilim reformu da, doğal sürecin bilgisi üzerinde aynı sarsıcı etkiyi yapmayı hedefliyordu.

Instauratio magna'ın başlık sayfası Bacon'ın entelektüel dünyanın yakında alt üst olacağına dair inancının kaynağını ve temelini açıkça ortaya koyar. Dayandığı bir metin vardı. Desenin altında İncil'in Daniel kitabından bir alıntı yer alır; insani zamanın sona erişinin neticelerini anlatırken, o korkunç an bir ümit kıvılcımı taşımaktadır: "Pek çoğu" der Daniel, "oraya buraya dağılacak ve bilgi çoğalacaktır." Bacon kehanetinin ilk yarısını keşiflerin gerçekleştirdiğini görmüştü; yeni bilim ise ikinci kısmını gerçekleştirecekti. Tüm geleneklerin yıkılması için verdiği komuta destek, en geleneksel kurallardan geldi. Bacon –kehaneti andıran benzetmeleri, "putlara" saldırısı ve tarihin gerçekten değişebileceğine olan tutkulu inancıyla– bütün eserlerinde, Kolomb gibi, geleceğe kehanet anlayışıyla baktı, çünkü ona, sorgulanamaz kabul ettiği tek bir metin rehberlik ediyordu. Bacon, sadece elinde yeni bilgiler olduğu için değil, kitapların en eskisi olarak gördüğü kitaptan yenilikle ilgili en canlı bakışı aldığı için yeni bir dünya düşleyebilirdi. Veriler artık metinlerden gelmiyor olsa dahi, otorite metin, veriler arası katalizatör görevi yapıyordu. Bacon Aristotelesci metin sütunlarını

"...Yaratılış tarihi daha belirginleşti ve kendi içinde uyum sağladı. Tüm eski veya yeni kâfir kayıtları ile Kalde, Mısır, İskit ve Çinlilerinki de pek iyi bir şekilde uyuştu; yaratılışın ilk bölümü pek de uzak olmayan bir zamanda Kolomb tarafından keşfedilen Meksika'nınkine uydu; aynı şekilde hiç bilinmeyen kuzey ve güney milletlerine de uydu. İlk ve en eski yaratılanlar gibi bunların tümü de en eski yaratılışa aittiler ve Adem'den üremeyip, dünyanın her köşesine dağılmış olarak Dünya ile birlikte yaratılmış olmaları mümkündür."

La Peyrére'nin *Praeadamitae* (1655) adlı eseri doğa ve doğa kanunlarına göre hayatın konumu üzerine geniş mütalaalarda bulunurken, kutsal tarihi dünyevi tarihlerle karşılaştırarak birincisinin değerini düşürdüğünün belli ki farkında değildi. Kutsal Kitap yorumlarına yaptığı cüretkâr ama saf yolculuğun kaynağında iyi niyet vardı: Yaratılışı daha akılcı bir metin haline getirerek daha inandırıcı yapmak ve böylece putperestleri bunu almaya hevesli ve gerçek din olan Hıristiyanlığı kabul etmeye istekli hale getirmek.

Kaynaklar: *Allen* 1949; *Hodgen* 1964; *Rubiés* 1991.

Resim 5.5 Savinien de Cyrano de Bergerac'ın, Kolomb'un yolculuğundan belki daha tutkulu ama onunkinden önce hayal dahi edilemeyecek keşiflere doğru fantastik yolcululuğunu anlattığı *Comical History of the States and Empires of the Worlds of the Moon and Sun* (Londra, 1687) adlı kitabının başsayfası ve giriş resmi.

yıkmış olsa bile, otorite kitaplar mabedinin bir kısmı ayakta kalmaya devam edecekti.[1]

Bacon kendine has bir programın sözcüsü değil, iki nesil Avrupalının *portavoce*'si (sözcüsü) oldu. Çekinceleri kadar iddialarında da beğenmediği yetkin metinlere müracaat etmesi ve tecrübesi, zamanın Avrupalısının düşünce yapısının derinliğini ortaya koyar.

Bilginin Yuvaları: Müzeler, Akademiler ve Üniversiteler

Avrupalı entelektüeller yeni mekânlara taşındılar. Prag'dan Kopenhag'a kadar tüm saraylarda ve şehirlerde, krallar, alimler ve amatörler yepyeni bir ortamda çalışıyorlardı. Geleneksel akademisyenin çalışma odası nasıl kitapsız düşünülemezse, onlarınki de kitap olmayışıyla tanınıyordu. Müze, tuhafiye dolabı, *Kunst und Wunderkammer* gibi çeşitli isimler alan bu mekânlar, kitaplarla değil, tam da Bacon'ın alimleri araştırmaya zorladığı doğal nesnelerle donatılmıştı.

Bunlardan en önemlisinin –Ole Worm'un Kopenhag'daki *Musaeum Wormianum*'u– ayrıntılı kayıtları bir katalog olarak basıldı. Ziyaretçileri sert ve elle tutulur cismani nesneler, yani akademik ve bilimsel ilerlemeyi mümkün kılan somut deliller karşılıyordu. Worm'un kitabının başlık sayfasında görüldüğü haliyle, akla hemen akademisyen çalışma odalarının ilk portreleri geliyor: düzenli bir mekân, büyük kurşun pencereler, yer karoları, yani Aziz Jerome ve aslanının ya da Erasmus'un kendilerini evde hissedecekleri bir yer. Ancak mobilyalardan kesinlikle dehşete

CYRANO DE BERGERAC VE AY'DAKİ ADAMLAR

John Wilkins 1640 yılında yazdığı *Discourse concerning a New World and Another Planet* (Yeni Bir Dünya ve Başka Bir Gezegen Üzerine Söylem) adlı eserinde, kıtaların ve bilinmeyen insanların keşfinden edinilen tecrübe ile başka dünyalarda yaşam olabileceğine inanmak gerektiğini söylüyordu. Savinien de Cyrano de Bergerac daha da ileri gitti ve böyle bir dünyaya, Ay'a gittiğini iddia etti.

Cyrano de Bergerac hiç şüphesiz Fransız özgür düşünürlerinin en özgün olanıydı ve *Ay'daki ve Güneş'teki Devletlerin ve İmparatorlukların Gülünç Tarihi* adlı eserinde, genel olarak çağdaşı Avrupa bilim dünyasını ve seyahat yazınını kaliteli bir şekilde hicveder. Birçok şeyin yanı sıra Aristotelescileri alaya alır, yaptığı uçuş yoluyla Dünya'nın dönüşünü ve Ay'ın çekimini "ispatlar" ve mantıki olarak bir lahananın hayatının bir insanınkinden çok daha değerli olduğunu öne sürer. Cyrano, yaşamları için sadece yemeklerin buharı ile yetinen Ay sakinlerini anlatırken, Plinius'un elma koklayıcılarını hatırlarız. Tuhaf yürüyüş biçimleri ve garip yemek âdetleri her zaman canavar ırkların işareti olmuştu; işte, Ay sakinleri de iki değil dört ayak üstünde yürümekte ve Rönesans döneminin iyi dünya in-

sanları gibi, duruşlarının yarı tanrı insan duruşu olduğunu iddia etmektedirler.

Cyrano'nun anlattıkları kültürel temas açısından da önemlidir. Cyrano kendini, dışarıdan bakan ve varlığı ile insanoğlunun tanımı gibi temel meselelerde tartışma yaratan bir yabancı gibi gören birkaç Avrupalıdan biriydi. Kendisi gibi Ay'a gitmiş bir İspanyol ile birlikte hapsedildiğinde, müzik notalarına dayalı aristokratik Ay dilini öğrenir ve dil insanlığın ve medeniyetin işareti olduğuna göre, gardiyanları için elinde olmadan gerçek kavramsal meseleler yaratır:

"Karar verilmişti, en iyisi, tüyleri olmayan bir papağan diye geçinmeliydim, zira ikna ettikleri kişilere doğrulatmışlardı bir kuş gibi iki ayağım olduğunu, ki özel meclisin kesin emirleriyle kafese bu yüzden konmuştum. Orada kraliçenin kuş bakıcısı, bana her gün ıslık çalmayı öğretme zahmetine katlanıyordu, tıpkı burada ötücü kuşlara yapıldığı gibi. Yiyecek istemediğim için mutluydum: Bu arada, seyirciler soneleri ile beni şaşırttılar, onlar gibi konuşmayı öğrendim; öylesine ki, düşüncelerimi ifade edebilecek kadar lehçenin ustası olduğumda onlara en mükemmel fikirlerimi anlattım. Söylediklerimin tuhaflığı herkesin eğlencesi olmuştu ve zekâma öylesine hürmet düşerlerdi. Raflar kitaplarla değil, örneklerle doluydu: mineraller, deniz kabukları, kökler ve hayvan parçaları. Tavan kirişlerinden kanolar, kuşlar ve balıklar sallanıyor; duvarları deniz kaplumbağalarının kabukları ve boynuzlu hayvanların kafatasları süslüyordu. Sergilenen çok miktarda eşya ve silah, Worm'un insanlık tarihinin ilk dönemlerine olan ilgisini yansıtıyordu. Bu ilgi onu eski İskandinav şiirini çözmeye ve araştırmaya, Hıristiyanlık öncesi ilkel İskandinav takvimlerini öğrenmeye ve atalarını onurlandırmak için hayvan kurban ettiklerine inandığı eski Danimarkalıların megalitik mezarklarını kazmaya yöneltmişti. Worm bu araştırmaları kitaplar üzerinde değil, yerinde yaptı ve incelediği mahallere dikkatle çizim yapacak teknik ressamlar götürdü. Büyük bir titizlikle uyguladığı bu teknik, Bacon'ı muhakkak hayran ederdi. Anıtların üstündeki toz ve bitkileri yavaşça süpürüyor, harflerle çatlakları ayırt ediyor ve ancak dikkatli bir tanımlamadan sonra yorum yapıyordu. Worm'un bir deniz gergedanının boynuzunu, bu tip boynuzların ancak tek boynuzlu bir at şeklindeki hayvanın boynuzu olabileceği inancını çürütmek için kullanmasını Bacon da takdir ederdi.

Elbette ki Worm'un sınıflandırma prensipleri modern değildi. Doğal olanla insan yapısı arasında hiçbir ayrım yapmaksızın, ister doğal taşlar, ister yıldırım taşı denilen insanoğlunun biçim verdiği balta başları olsun bütün taşları, kendi planı doğrultusunda bir araya istifledi. Ancak kendisini bilerek hapsettiği ve ilkel adamın yaşantısından somut ayrıntılar taşıyan yeni do-

ğal olgular dünyasının bu üç boyutlu sergilenişinin getirdiği yeni yaptırımlar söz konusuydu. Bacon gibi Worm de insanın doğaya hükmetmeye çalışmadan önce, ona baş eğmesi ve oluşum halindeki binlerce doğal sürecin örneklerini toplayıp doğa kanunları ile ilgili kuramlar geliştirmesi gerektiğine inanıyordu. Prag'daki *Kunst und Wunderkammer* binasıyla Dresden'deki meclis binasının, Roma'daki Athanasius Kircher ve Oxford'daki Elias Ashmole müzelerinin birbirine benzeyen odaları, sevgiyle sergilenen bu tür nesnelerle doldu.[2]

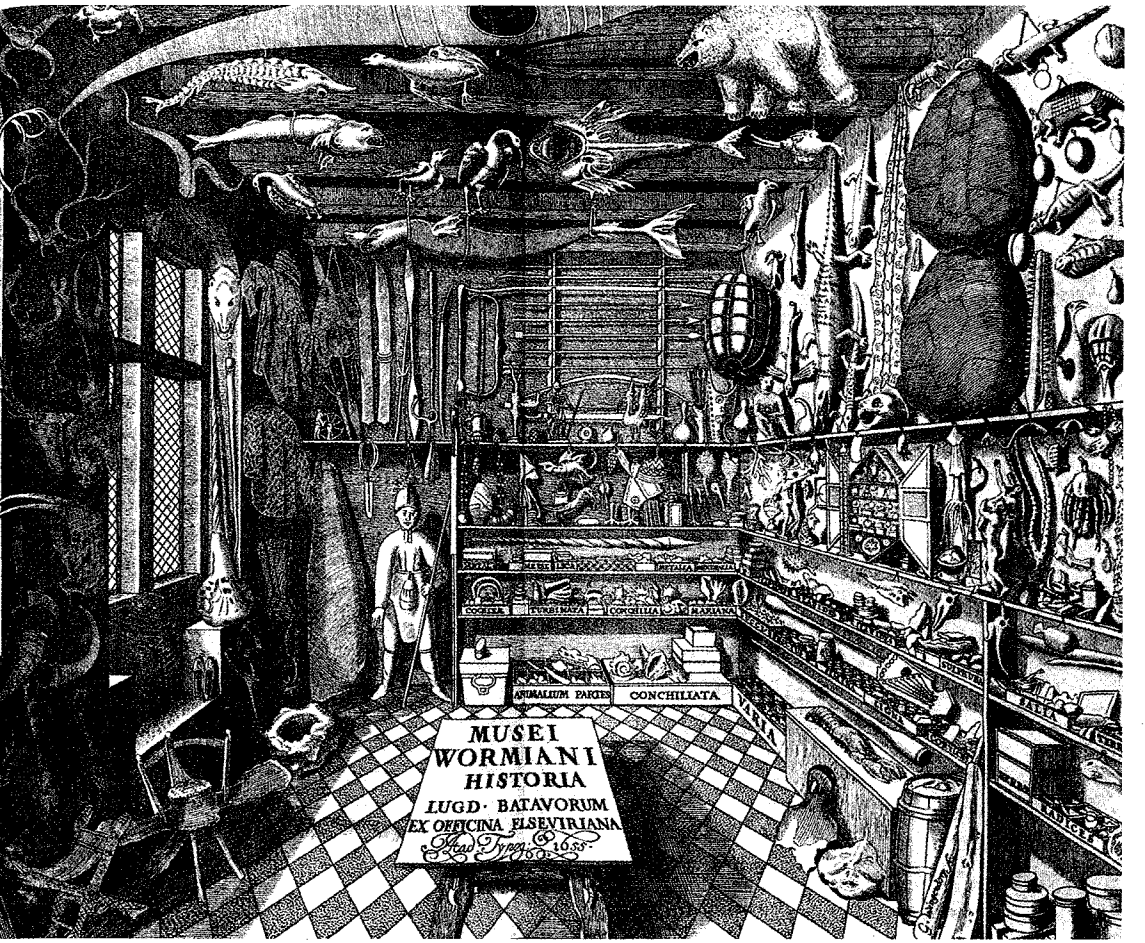
Vitrinlerdeki, akılcı bir düzen verilmiş ama aynı zamanda metinler yoluyla değil de kendi adlarına konuşan doğal nesneler, yeni doğa anlayışının ve Bacon'ın dillendirdiği uzmanlık laboratuvarlarının sözcülüğünü yapıyorlardı. 1640'larda Avrupa'yı gezen, genç İngiliz virtüözü John Evelyn gibi eğitimli bir seyyah, Katolik ya da Protestan, rahip ya da alelade bir sürü insanın aynı gösteriş merakı ile "daimi hareket, aynalar, mıknatıs deneyleri, modeller ve bunun gibi daha binlerce acayiplik ve icat" sergilediğini gördü. "Romalıların zar atmak için kullandıkları kemikler ... gerçek bir Remora balığı ... ringa balığı büyüklüğünde, boy ve biçim olarak da aynı ... başında sülük benzeri vantuzuyla ... bütün anatomi uzmanlarının insana ait olduğuna karar verdikleri, çevresi 58 santim olan, dev birine ait diz kemiği...": Bunlar Romalı meraklıların Evelyn'in görmesine izin verdikleri doğa ve insana ait heyecan verici antikalardan sadece bazılarıydı. Nesne artık asıl araştırma konusu olarak

edildi ki meclis herkesin bana mantık bahşedildiğine inanmasını yasaklayan bir bildiri yayınlamak zorunda kaldı; bütün kişilere, ne şart altında olursa olsun, benim bütün yaptıklarımın mantıktan değil sadece içgüdüden kaynaklandığını bilmeleri için kesin emir verildi."

Kaynak: *Cyrano de Bergerac* 1687.

Resim 5.6 Joseph François Lafitau'nun *Moeurs des sauvages amériquains compareés aux moeurs des premiers temps* (Paris, 1724) adlı kitabından, öğrenme dünyasının kapılarının açılışını anlatan giriş resmi, Reisch'ın *Margarita philosophica* (Resim 1.1) adlı eserinin kapak sayfası ile tezat oluşturur. Sağda oturan öğrenci bilgiyi sadece eski metinlerde değil, heykeller, madalyalar, Yeni Dünya anlatımları, haritalar ve ilginç nesnelerde aramaya teşvik edilir. Ön taraftaki nesnelerin düzensiz duruşu tuhafiye dolabının, iki yüz yıl önceki disiplinlerin kapalı, simetrik ve düzenli dünyası ile tezat oluşturduğuna dikkat çeker.

Resim 5.7 Ole Worm'un *Musei Wormiani historia* (Leiden, 1655) adlı eserinin kapak sayfası.

kitabın yanında yer alıyordu ve insanları bu değişikliği yapmaya, Batı'daki o koca ve beklenmedik nesnenin keşfinden daha çok teşvik eden başka hiçbir şey olmamıştı.

Bizzat çalışmanın kendisi de değişmeye başlamıştı. 1480'de Avrupalı ilim adamı bir kenara çekilip tek başına okur ve düşünürdü, bilgisini diğerlerine iletmeyi ise üniversiterde veya matbaada yapardı. Bacon zamanında ve daha sonraları ise ilim adamı aksine, giderek daha fazla başkalarıyla birlikte çalışma eğilimi gösterdi. Eğitim reformu yapılan kurumların sayısı arttı. Roma'da Lincei Akademisi'nde, Londra'da Gresham College'da, Amsterdam'da Athenaeum Illustre'de ve Prag'dan Londra'ya kadar sayısız salonda kitap ehli ile zanaat ehli bir araya gelip doğanın gizemleri üzerine tartıştılar. Öğrenmede yeni bir ideal, yalnız ve tek başına değil, toplu ve bir arada, herkesten uzak durup kendini eskiyi anlamaya ve korumaya adamışlıktan uzak, yeniyi anlamak ve tanımlamak için ortak bir gayrete dayanan bir anlayış kök salıyordu. Bu ideal, yüzyıl sona ermeden Paris Bilimler Akademisi ve Londra Kraliyet Cemiyeti gibi, Bacon ve Descartes'a çok şey borçlu olan, gerçeği bulmak için yeni bakış açıları ve tartışmalara kendini adamış büyük kurumlar içerisinde yeşerecekti.[3]

Bacon'ın kitapları gibi, 17. yüzyılın yeni öğrenim kurumlarının da yeni düşünce ve hareket alışkanlıklarında bol miktarda gelenek mayası vardı. Kraliyet Cemiyeti'nin üyeleri bile entelektüel bağımsızlık taleplerini Romalı şair Horace'dan bir vecize ile dile getirdiler. Bu bileşimi görmenin en iyi yolu Worm Müzesi ve benzeri yerlerin uyarıcı, ama bir o kadar da şaşırtıcı harikalarından, birçok yönden aynı derecede radikal ama çok daha kalıcı ve büyük bir başka kuruma doğru hareket etmektir: Bacon'ın Avrupa'sındaki en yeni üniversite olan Hollanda'da, Lahey yakınlarındaki Leiden Üniversitesi'ne.

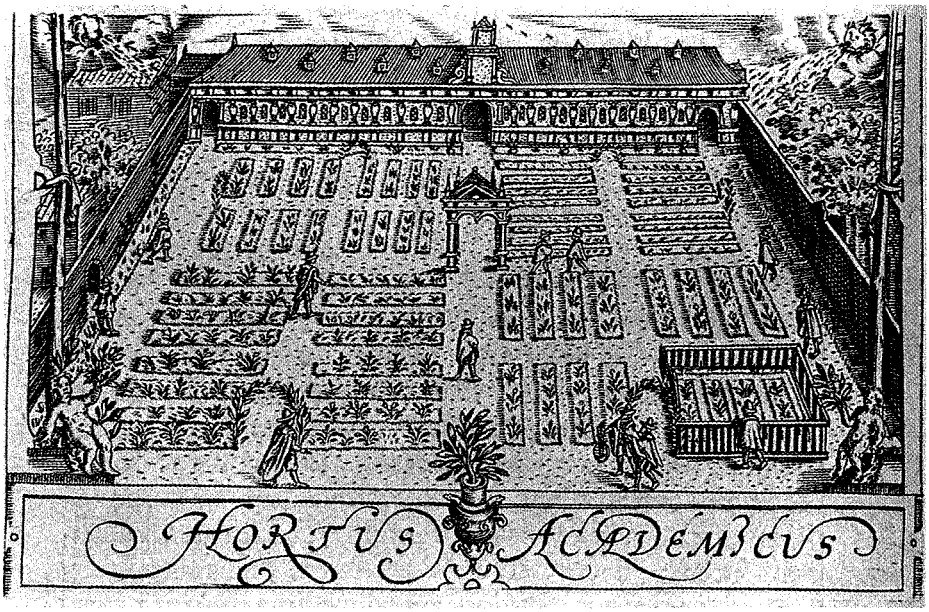
İlk günden itibaren radikal bir yapıya sahip olan bu üniversite 1575'te şehrin İspanyol işgaline başarıyla karşı koymasını kutlamak için kuruldu. Bu dramatik başkaldırı sonucu Hollanda ve diğer kuzey eyaletleri Avrupa'nın en yeni devletini oluşturdular. Bu devletin kuruluş kararı bile sahte imza ile gerçekleşti, çünkü Flaman ülkelerinin sözde kralı İspanyol II. Felipe'nin, bu en büyük düşmanlarına kraliyet onayı vermesi mümkün değildi.

Başlangıçta küçük olan Leiden, kısa sürede Avrupa'nın en büyük üniversitesi oldu ve Sir Thomas Browne dahil, İngiltere ve Almanya'da çok sayıda öğrenciyi kendine çekti. 1625 yılında eski tarihçi Johannes Meursius, kuruluş yıldönümünde, *Athenae Batavae* (Hollanda Atina'sı) gibi anlamlı bir başlık altında ayrıntılı bir kitap yayınlayarak, üniversitenin fakültelerinden ve imkânlarından söz etti. Burası artık entelektüel yeniliklerin merkezi haline gelmişti.

Meursius'un titizlikle anlattığı gibi, üniversite asude bir sükûnet ve tefekkür yeri olmaktan çok uzaktı. Tıp öğrencileri bitkilerin özelliklerini yalnızca kitaplardan değil, müthiş doğabilimci Charles de l'Esclusé tarafından kurulmuş botanik bahçelerinden öğreniyorlardı. Bu bahçelerde yaz aylarında resmi konferanslar yapılıyor, deneyler yıl boyunca devam ediyordu. "Burada" diyordu Meursius, "botanikçiler iklimimizin hayranlık duyulacak armağanlarını buluyorlar." Anatomi bilgilerini bu işe adanmış ve 1597 yılında kurulmuş görkemli bir amfide öğreniyorlardı. Burada anatomi uzmanı olarak üstün becerisini, müthiş zekâsı ve eğitimi ile birleştiren Petrus Pauw "Yirmi iki yıl içerisinde çok çeşitli hayvan ve her iki cinsten altmış insan kadavrası üzerinde çalışmıştı." Mühendisler mesleklerini –Hollanda için yel değirmenleri ve setler, ticaret ve zanaat önemliydi– Simon Stevin yönetimi altında ve derslerin alışılmış usulde Latince yerine Flamanca yapıldığı özel okulda ediniyorlardı.

Leiden'de Roma tarihi gibi klasik konular bile modern bir bakışla ele alınıyordu. Soyut hasletlerden çok kamp kurma, istihkam, manevra ve Romalıların her yerde galip gelmelerini sağlayan emir-komuta zinciri gibi somut taktiklerle uğraşıyorlardı. İspanyolları bozguna uğratan Hollandalı müthiş general Nassau'lu Maurice, savaş alanındaki uygulamalarının büyük kısmını Leiden'deki sınıflarda öğrenmişti. Ona orada Polybios'un Roma ordularına ait tanımlamalarını öğreten karizmatik tarihçi Justus Lipsius'tu. Leiden akademisyenleri batıda nadiren ilgilenilen Arapça ve Farsça gibi dillere el atmış ve müfredata coğrafya gibi yeni dersler eklemişlerdi.

Dolayısıyla Leiden kendini geleneksel isimle üniversite diye adlandırsa da, aslında dünyanın her yerindeki öğrenim kurumları kadar moderndi. Meursius öğrencilerin ve ziyaretçilerin Leiden'de karşılaşacakları

Resim 5.8 Johannes Meursius'un *Athenae Batavae* (Leiden, 1625) adlı eserinden, Leiden Üniversitesi'nin botanik bahçesi.

yenilikleri dramatize ederek anlatır. Örneğin anatomi amfisi, içinde ölülerin kesildiği bir masa bulunan basit bir oditoryum değildi. Titiz bir düzenleme ile duvarlarına ve dairesel sıraların arasına, Ole Worm'un o çok sevdiği doğaya ve insana ait nesneler yerleştirilmişti:

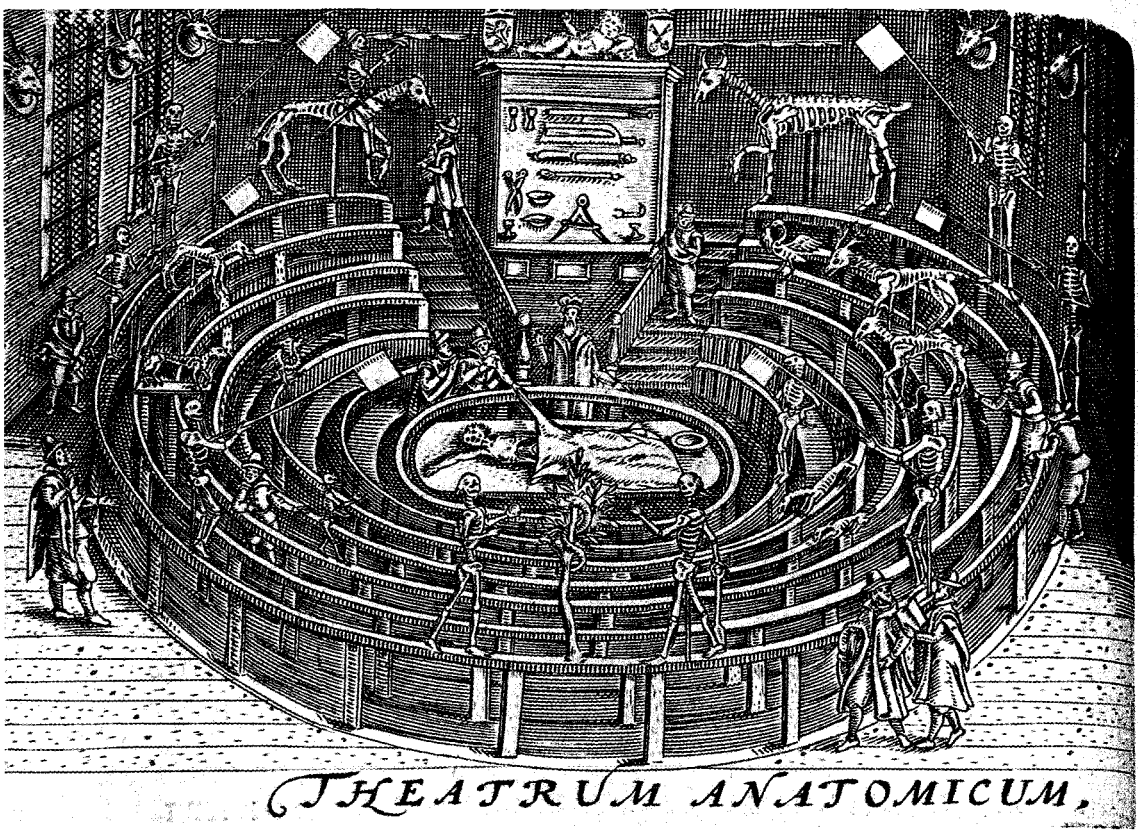
> ...kurumuş insan bağırsakları, mide ve derisi; maharetle bir araya getirilmiş kadın ve erkek iskeletleri; ayrıca hayvan kemikleri; bir at, bir inek, bir geyik, bir kurt, bir ayı, bir keçi, bir maymun, bir köpek, bir tilki, bir kedi... balina kemikleri ve dişleri ve son olarak, baharatlarla muamele edilip kurutulmuş olarak tacir Peter Guilelmus tarafından başka vücutlarla beraber buraya getirilmiş ve bağışlanmış olan insan ölüleri. Ayrıca atomik şemalar ve kadavra kesmek için gerekli tüm aletlerin durduğu bir dolap.

Tuhafiye dolabı üniversiteye de girmişti.

Yeni bilimin erbabı Evelyn, üniversite profesörlerinden pek etkilenmemişti. Onun zevk aldığı ve ilgisini çeken şeyler şunlardı:

> ...onların anatomi okulu, amfisi ve bitişiğindeki, içi doğa harikalarıyla dolu deposu. Balina ve filden sinek ve örümceğe kadar pek çok şey, ki bu sonuncusu narin bir sanat eseri olup onun kemiklerini –eğer böylesi hassas bir böceğinkilerden bu şekilde söz edebilirsem– bu minik hayvanın yapışkan sıvılarından nasıl ayırdıklarını görmek. Çok çeşitli başka şeyler arasında, bana sarhoş bir Hollandalının karnından yeni çıkarılan bir bıçak gösterdiler... Cerrah ve hastasına ait tablolar da duvarlar da asılıydı.

Bu ortamda Bacon'ın programının gerçekleştiği ve ehliyet kazandığı görülür. Kitap dünyası ile dünyanın kitabı, eğitimlinin geleneği ile zanaatkârın geleneği, artık hepsi birleşmişti. Hollanda'nın, 17. yüzyılda kendini canlı bir şekilde hem yağlıboya resimlerde, hem de mikroskobun hassasiyetinde gösteren gözlem kültürü artık akademik kültürüne sıkı sıkıya bağlanmıştı. Yine de üniversitenin yapısı eski klasik dokuyu Bacon'ın kitaplarından daha çok muhafaza etti. Birçok derste konular ve meseleler modern bir yaklaşımla ele alınmak yerine, belli eski metinlere atıfta bulunuluyordu. Üniversite, kaynaklarını doğanın doğrudan araştırılmasına aktardığı kadar, ünlü ve muhteşem kütüphanesine de aktardı. Meursius, kütüphanenin raflarında yer alan çok sayıdaki "ölü öğretmeni" sergilemekten büyük zevk alıyordu. "Bu özgün yazarlar" diyordu, "umuma açık yerlerde oturarak, [bugünkü profesörlerin] ders anlatışı gibi, okuma yoluyla genç öğrencilerin bilgilerinin gelişmesini sağlarlardı." Kütüphane ve anatomi amfisinde yer alan nesneler, üniversite yöneticilerinin buraya ne denli önem verdiğinin kanıtıydı: Konstantinopolis'in muazzam bir gravürü ve yayınları ile ün kazanmış profesörlerin portreleri. Anatomi amfisinde iskeletler bile hem insan hayatının kırılganlığı gibi geleneksel bir ahlak dersi hem de insanın yapısıyla ilgili yeni bilimsel dersler verecek şekilde yerleştirilmişlerdi.

Resim 5.9 Johannes Meursius'un *Athenae Batavae* (Leiden, 1625) adlı eserinden, Leiden Üniversitesi'nin anatomi amfisi.

Kitaplar yine çok önemliydi. Felsefe ve ilahiyat fakültelerinin engin kültürlü bilgelerine büyücülük mahkemelerinin meşruluğu sorulduğunda, sert bir tavırla geleneksel su testinin aslında geçerli bir teşhis koyma aracı olmadığını söylediler. Ama vardıkları sonuçlar ne derece ikonoklastik ise, yürüttükleri mantık da o derece geleneğe –bu durumda Galenos'un fizyoloji anlayışı– batmıştı. Onlara göre büyücülükle suçlanan kadınlar genellikle melankoliktiler, yani onlarda öd salgısı diğer üç salgıdan daha baskındı.

Resim 5.10 Johannes Meursius'un *Athenae Batavae* (Leiden, 1625) adlı eserinden, Leiden Üniversitesi'nin kütüphanesi.

Bu durum onların midesinde gaz oluşmasına neden olur ve –suyun büyücü kabul etmeme faziletinden çok– bu gazlar onları suyun üstünde tutardı. İlahiyat fakültesinde güncelleştirilmiş bir skolastisizm hakimdi ve öğrenciler burada Yeni Ahit'i okurken Kalvenci dogmanın yapısını inşa etmeyi, pürüzlerini yok etmeyi ve cilalamayı öğreniyorlardı. Hümanizmin güncelleştirilmiş şekli, felsefe fakültesinin merkezinde duruyordu ve öğrenciler burada Latince şiirler ve zarif söylevler yazmaya devam ediyorlardı. Üniversitenin en saygın hocaları –her ikisi de ders vermelerini gerektirmeyecek görevlere atanmış olan Joseph Scaliger ve Claude Saumaise– bu saygınlıklarını klasik akademisyenlik yetenekleri sayesinde kazanmışlardı.[4]

Kitapların her çevrilişlerinde nesneler üzerindeki üstünlüklerini devam ettirdikleri bu ansiklopedik kültür içinde, kestirilemez ve uzlaşmaz yeni gerçekler dünyası eski, geleneksel, otorite metinler dünyasıyla sürtüşmeye girdi. Leiden akademisyenleri ise çatışmaya değil uzlaşmaya hazırdılar. Bacon'dan daha az radikal –ve otorite metinlerin tümüyle gemiden denize atılamayacağı konusunda ondan daha bilinçli olan– akademisyenler, yeni bilgiyi ve yeni uygarlıkları geleneksel çalışmalarının içine yedirdiler. Leiden alimleri hem Yeni Dünya ve Cizvitlerin Çin ve Japonya hakkındaki raporları ile ilgileniyor, hem de insan uygarlığının gelişmesine anlamlı bir başlangıç bulmaya çabalıyorlardı. Örneğin Scaliger, Leiden'e geldiğinde zaten ünlü bir kişiydi ve o zamanların en gözde konularından biri olan kronolojide dünyadaki en büyük uzmandı. Eskiçağ ve ortaçağ tarihlerini kesinleştirmek ve eski medeniyetlerce kullanılmış olan takvimleri yeniden düzenlemekte üzerine yoktu. Gençliğinde, gelişmiş bir gün ve haftalar sistemini yerleştirecek zekâ ve dünya görgüsü olanların sadece eski Akdenizliler olmadığı konusunda ısrarcı olmuştu. Eski Saksonlar ve Galyalılar, örneğin, ülkelerini fetheden Romalılarınkinden çok daha az sistematik hata içeren doğru bir ay yılı geliştirmişlerdi. "Bilginin tümü", diyordu Scaliger "Keldanilerin ve Şarklıların elinde değildi. Batılı ve Kuzeyliler de akıllı yaratıklardı."

1593 yılında Leiden'e varan Scaliger böylece engin bir bilgi deposuna girme olanağı buldu. Kazanç için denizlerde dolaşan Hollandalı tacirler kendisine tercüme etmesi için Arapça mektuplar getirdiler ve karşılığında ona Çince kitaplar veya Çin Seddi haritaları (başsız cennet kuşlarından söz etmiyorum bile) verdiler. Artarak gelişen seyahat, ticaret ve misyonerlik literatürü ona Uzakdoğu ve Uzak Batı'dan haber dalgaları getiriyordu.

Scaliger 1598'de kronoloji üzerine çalışması *De emendatione temporum*'un ikinci baskısıyla ortaya çıktığında, erken dönem Çin tarihinin yanı sıra Keldani ve Mısırlıların da sorunlarını tartıştı; bütün bu insanların tarihlerinin Tufan'dan önceye uzandığına inanmalarının yanlış olduğunda ısrar ettiği halde. Güneş yılı incelemesine Orta Amerika takviminin de ayrıntılı bir anlatımını ekledi.

Scaliger bütün bilgilerini Peter Martyr, Lopez de Gómara ve Acosta'dan aldı. Azteklerin takvim taşının resmini de konuları arasına ekledi ve

Resim 5.11 Johannes Meursius'un *Athenae Batavae* (Leiden, 1625) adlı eserindeki Leiden Üniversitesi açılış töreni resmi geçidinde bilim dalları klasik otoritelerce temsil edilmektedir. Bu geçit, Reisch'ın *Margarita philosophica* (Resim 1.1) adlı eserinin başsayfasındaki resmin hareket kazandırılmış bir versiyonu olsa gerek.

samlı tarihini sunduğunu açıkça anlamalarını bekliyordu ve modern tarihi yenilikçi ve açıklayıcı kategorilere ayırıyordu: Doğu (Avrupa, Asya, Afrika); Batı (Amerika kıtaları) ve Güney (yerleşik dünyanın gerçek sınırları konusunda bir iyimserlik göstergesi).

Hornius'a göre tarih mukaddes kitabın sunduğu kronolojik çerçevenin sınırlarını aşamazdı. Yeni Dünya insanlarının bilinen Eski Dünya insanlarının soyundan geldiğine hâlâ inanıyordu: Hem vahşi Tatarları veya İskitleri, hem de uygar Çinlileri taradı ve birincilerin göçebe yerli kabilelerinin ve ikincisinin de Aztek ve İnkaların atası olduğu görüşüne vardı. Yeni Dünya barbarları ile Yakındoğu bilgeleri birbirlerine biraz daha yaklaştılar.

Klasik etnografya şeması, Hornius'un entelektüel gereksinimi için yeterliydi. Kurbanlarının kafa derilerini soyan İskitleri anlatan Herodot tarihi

JOSEPH LAFITAU

Erken modern Avrupa'ya akan etnografik bilgiler, tarafsız olmasalar da, günümüzdeki karşılaştırmalı antropolojinin gelişmesini hızlandırdı. Bir Kanada misyonunda beş sene geçiren Cizvit Joseph Lafitau, Amerika yerli âdetlerini Eski Dünya uygarlıklarıyla karşılaştırdığında amacı ateizmle savaşmaktı. Bu karşılaştırmaların, Romalı hatip ve filozof Cicero'nun *De natura deorum* adlı çalışmasından kaynaklanan, Tanrı'nın evrensel mutabakat yoluyla var olduğu iddiasını kanıtladığına inanıyordu. Çünkü Lafitau'ya göre şayet dünyada dinsel bilinci olmayan insanların var olduğu ispat edilirse dini inanç tehlikeye girerdi:

"Ancak eğer Tanrı fikrinden yoksun olacak kadar vahşi çok sayıda millet var ise ya da ona bahşedilen bir inanca karşılık verecek yerleşik âdetleri yok ise [evrensel mutabakat] iddiası geçersiz olur; çünkü o zaman ateistlerin şu iddiası geçerlilik kazanır: Şayet dini olmayan dünya kadar millet varsa, geri kalanlardaki dini inanç, ya insanoğlunun basireti ya da halklarını batıl inancın yaratacağı korku ile yönetmek isteyen yöneticilerin icat ettiği bir desise olmalıdır."

Lafitau'nun karşılaştırmalarının temelinde medeniyetlerin, geçmişteki bir altın çağdan sonra gerilemekten çok, zamanla gelişip ilerlediklerine ve hence ince 52 yıllık devirlerini anlattı. Aztek yılını Mısır ve Perslerinkiyle karşılaştırarak 365 günden oluşan yıllarını Güneş ile eşzamanlı hale getirmek için ona dikkatle gün eklediklerini iddia etti. Gerçekten de diğer birçok Avrupalı alim gibi o da ısrarla, Yeni Dünya takvimi ile Eski Dünya takvimleri arasındaki benzerliğin, ilkinin ikinciden türemiş olmasına bağladı, çünkü Yeni Dünya'nın "barbar" yerlilerinin kendi başlarına bunu tasarlamaları mümkün değildi. Kolay anlaşılır ve yorumsuz bir şekilde yerlilerin her 52 yıllık dönem sonunda dünyanın sona ereceğine olan inançlarını da anlattı ve Yeni Dünya insanlarının ya da takvimlerinin batıya hangi yollarla ulaşmış olabileceğini araştırma zahmetine hiç girişmedi. Ayrıca Montano'nun Peru'yu Ophir ile bir gösterme çabasıyla müthiş eğlendi, çünkü birincisinden eskilerin, ikincisinden de modernlerin kesinlikle haberi yoktu. Scaliger'in Yeni Dünya malzemesine gösterdiği dikkat ve kaynakların açığa vurduğu birçok nokta ile ilgili suskunluğu, onun Acosta ve Bacon ile olan yakınlığını ortaya koyar.[5]

İki nesil sonra bir başka Leiden tarihçisi, Georgius Hornius hem öğrencilerini, hem de Scaliger'in hitap ettiği küçük alimler topluluğunu, dünya tarihinin gerçek karmaşıklığıyla yüz yüze gelmeye zorladı. Kozmopolit toplum yapısını sevdiği için Hollanda'ya yerleşen Alman Hornius, Leiden'e gelmeden önce, Harderwijk'teki küçük taşra üniversitesinde ders veriyordu. Orada bile yenilikler yapmıştı. Öğrencilerinin halk önünde yaptığı münazaralarda ortaya attığı tez-

ler arasında Aristoteles'in tarifini yaptığı ve Batı devlet yönetiminin üç şekli olan monarşi, aristokrasi ve demokrasinin faziletleriyle ilgili klasik söylemler vardı. Ayrıca Batı ve Doğu'nun modern tarihi üzerine ayrıntılı dersler veriyordu. Hornius, Hunların tarihini de, Roma tarihini öğretirken aldığı zevk ile anlatıyor ve Attila'nın gerçekten insancıl bir hükümdar olduğunu, karakterinin karalanmasına Romalı tarihçilerin propagandasının yol açtığını iddia ediyordu. Politika ile ilgili düşüncelerin temeline, Yunanlıların deneyimi kadar, Azteklerinkini de yerleştirmeye hazırdı ve onların kurumlarından ve kararlarından Batılıların yararlı dersler çıkarabileceklerine inanıyordu.

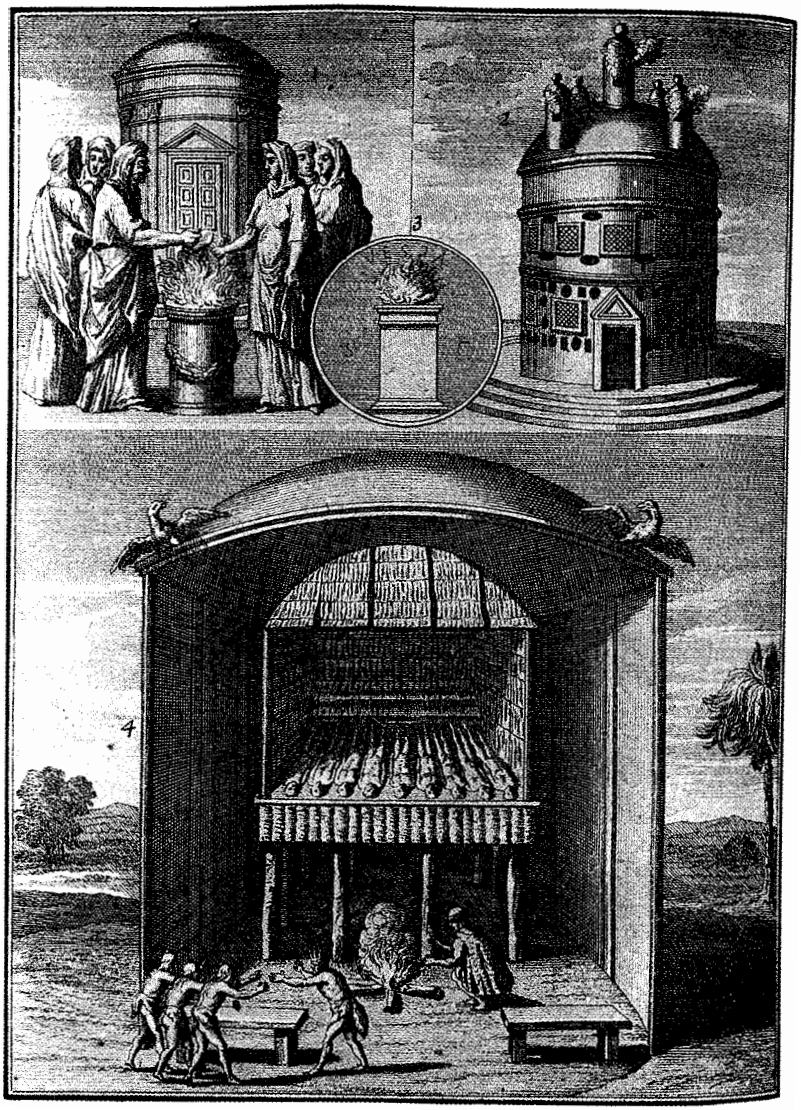
Leiden'e geldiğinde, Hornius öğrencilerine bu yeni materyal ve anlayışı içeren bir dünya tarihi sunmakta kararlıydı. Bu alana, Johannes Sleidanus'un *De quatuor summis monarchiis libri tres*'i (Dört Büyük Krallık Üzerine Üç Kitap) gibi, tüm Uzakdoğu, modern Avrupa ve Yeni Dünya tarihini göz ardı eden ve oralarda olmuş olayları bile Daniel'in görüşünün deli gömleği içine hapseden eski kitaplar hükmediyordu. Hornius'un kitabı geleneksel bir başlık taşıyordu: *Arca Noae* (Nuh'un Gemisi). Görünüşü ne kadar mütevazı ise içeriği de o kadar radikaldi. Etraflı bir hikâye anlatıyordu. Bu hikâyede Çinlilerin ve Yeni Dünya insanlarının sahneye ilk çıkışlarının izlerine, otorite kitaplarda rastlanıyordu. Avrupa'dan yapılan yolculuklarla başladığına inandığı modern tarihi anlatırken, onlara oldukça ayrıntılı bir yer veriyordu. Okurlarından, onlara dünyanın ilk kapmen hemen aynı safhalardan geçtiklerine dair ortaya yeni çıkan bu kavram vardı. Lafitau Avrupa medeniyetlerinin erken aşamalarını Yeni Dünya kültürü ile karşılaştırarak haklı olduğunu gösterdiğine inanıyordu:

"Ben bu âdetleri [yerli adetleriyle eskilerin yazdığı âdetleri] karşılaştırdım ve kabul ediyorum ki, eski otoriteler vahşilerle ilgili bazı başarılı varsayımları destekleyebilmem için gerekli idraki bana verdilerse, vahşilerin âdetleri de eski yazarlarda bulunan pek çok şeyi anlayabilmem ve açıklayabilmem için gerekli idraki verir."

Lafitau Amerika'daki kutsal ateş yakma âdetini geniş bir zamana ve coğrafyaya yayar:

"Amerika'da ateşin her yerde ve her millet için kutsal anlamı var. Ama gezgin kabilelerin ve birçok yerleşik olanının da ne ebedi bir ateşi ne de onu koruyacak mabetleri vardı. Iroquoi ya da Huronların hiç mabetleri oldu mu bilmiyorum. Bugüne ulaşan kalıntılarda da yok, eski anlatımlarda da [sözü edilmiyor]. Ancak eskilerin yuvalarının koruyucu tanrısı olarak gördüğü ocaklarındaki ateşler altar yerine, meclis kulübeleri de mabet yerine geçiyordu, tıpkı eski Perslerde olduğu gibi ve onlar [yerliler] Yunanlıların Prytanis'lerinden, Romalıların *curia*'larından pek farklı değillerdi.

Kaynaklar: *Hodgen* 1949; *Kors* 1990.

Resim 5.12 Joseph François Lafitau, *Moeurs des sauvages* (Paris, 1724) adlı eserinde antik Pers ve Roma kültürlerini Louisiana'daki yerli Amerikan kültürü ile karşılaştırır. Kutsal ateşin bu halkların tümünde görüldüğünü söyleyen Lafitau'ya göre bu, evrensel bir Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yardımcı olan bir durumdu.

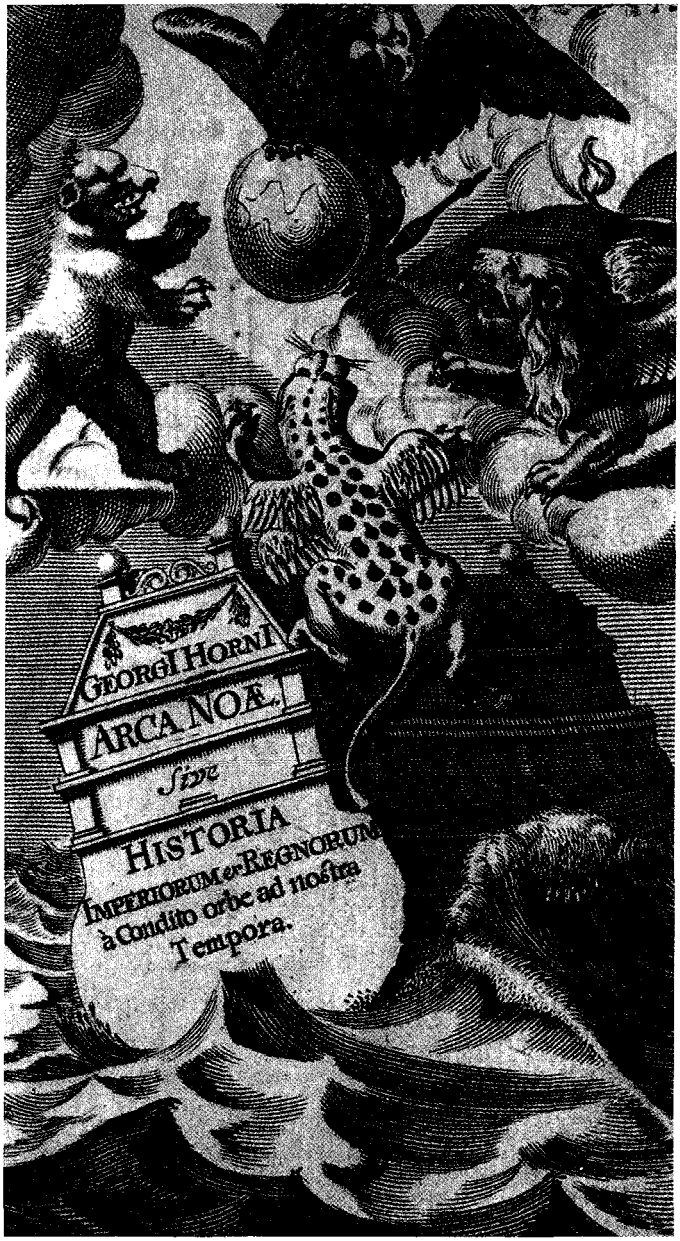
için, "Bize Florida ve Huron İskitlerinin, kurbanlarının kafa derilerini saçları ile beraber almak için kafalarını yarmalarını aynen anlatıyor" der. Kendi anlatımı ise sıralama prensiplerine açıkça uyuyor, hiçbir eski metnin tam olarak desteklemeyeceği halkların ve ahlak anlayışlarının izini sürüyordu. Yine de bazen, dayandığı tarih kayıtlarındaki gerçek yeniliklere karşı hassas davranıyordu; tıpkı erken dönem yerli tarihini ayrıntılı bir zaman tablosu içinde vermeyerek, Acosta'nın izinden gitmiş olması gibi. "Bu kronolojik boşluğu doldurmak" için isimler ve tarihler yerine âdetler ve törelerden söz ediyordu. Etnografya kronolojinin yerini almıştı; çağdaş raporlara dayanan tanık anlatılarının özeti, sözde otorite kitaplardaki gedikleri dolduruyordu.

Hâlâ Latince yazıyor, mukaddes kitapların zamanında yaşıyor, hâlâ son birkaç bin yılda tek bir insan ırkının dünyaya yayıldığına inanıyor ve hâlâ eskilerin entelektüel araçlarına güven duyuyor, ancak Scaliger'in bile sıkı sıkıya savunacağı pozisyonları sessizce terk ediyordu. Tanrı'nın insan davranışlarını yönlendirdiğini veya şeytanın yerlileri sahte bir geçmişle, taklit ayin ve davranışlarla donattığını söylemeye hiç yeltenmedi. Batı uygarlığının üstünlüğünde ısrar etmiyordu. Tarih gibi fen bilimleri de büyük bir onarım geçirmişti. Bu, tevazuyla yürütülen ama radikallikten de nasibini almış, polemikçi söylemlerden çok, sessiz uygulamaların eseri olan bir onarımdı.

Bacon'ınki gibi, Hornius'un kitabının başlık sayfası da, içinde bulunduğu haleti ruhiyeyi yansıtır. Orada, Nuh'un Gemisi sularda çırpınmaktadır; ancak ona kötü kötü bakan dört hayvanın, dört eski imparatorluğu temsil etmesi olası değildir. Bunların tufandan önce yaşamış müthiş hayvanlar ve efsaneler dünyasının sembolleri olması daha muhtemeldir. Leiden'deki yeni eğitim Yeni Dünya'yı kucaklayabilirdi, ama ancak eski eğitimin güvenle inşa ettiği tam ve tutarlı şecereleri bütünüyle terk etme pahasına.[6]

Kitap Kaynar Kazanda

Denge sağlanamayacaktı. Otorite kitaplardaki çatlaklar, tatminkâr bir biçimde doldurulamadıkları için şimdi korkunç yarıklara dönüşmüştü. Eskisinden çok daha kolay ulaşılabilen ve daha çok okunan otorite kitaplar, ortak bir kararlılıkla yekdiğerini tehdit ediyordu. Bu arada yeni bilgiler ak-

Resim 5.13
Georgius Hornius'un *Arca Noae* (Lyon ve Rotterdam, 1666) adlı eserinin kapak sayfası.

maya devam ediyor ve bunları yönlendirme ve kontrol etme konusunda gösterilen en dahiyane çabalar bile eski usullerin artık yaşamaya devam edemeyeceği tezini doğruluyordu. Biri minnacık, diğeri kocaman, biri gizlice basılmış ve yasaklanmış, diğeri lüks bir baskıya sahip ve peşinde koşulan iki kitap, yolun sonundaki entelektüel depreme çıkacak sarsıntıları art arda gözler önüne seriyordu.

Küçük kitap 1655'te Hollanda'da ortaya çıktı. Protestan bir seyyah ve yazar, muhtemelen Marrano* kökenli Isaac La Peyrére'nin eseriydi ve bugün bize basit gelebilecek, ama o zaman için yazarını görülmemiş bir hakaret ve reddiye sağanağına maruz bırakan bir iddia öne sürüyordu. Kitap sadece ilk yıl on iki adet delillerle çürütme vakasıyla karşılaştı. Profesyonel bir alim olmasa da kendini okumaya adamış bir kişi olan La Peyrére, ellerindeki metinleri hiç kafa yormadan, üstünkörü tarayan ve pürüzsüz yüzeylerin altındaki tarihi ve edebi mayınları fark edemeyen kişilerden nefret ederdi. İncil'i tekrar tekrar okudu. Klasikleri ve onlara ait modern akademik incelemeleri adeta yuttu ve alimlerin Kalde, Mısır ve Atlantis tarihleri ile ilgili, iki yüz yıldan beri bildiği bütün eski iddiaları irdeledi. Kendisi de bir kâşifti ve İskandinavya hakkında çok hoş yazıları vardı. İncil'deki soyağacında yer almamalarına rağmen, var oldukları su götürmeyen Kuzey Amerika yerlileriyle ilgili her şeyi biliyordu. Cizvit misyonerlerine gizli krallıklarının yüz binlerce yıldır var olduğunu söyleyen Çinlilerle ilgili de bir şeyler duymuştu. Bir yanda İncil'in insanoğlunun bütün hikâyesini anlattığı varsayımı, öte tarafta paganların iddiaları, bir yandan eski Hıristiyanlara verilen tutarlılığı kutsal kitap tarihinde aramaları tavsiyesi, diğer yandan ürpertici, çelişkili yeni bilgiler arasında sıkışıp kaldı.

Eğitimli ilahiyatçılardan farklı olarak La Peyrére İncil'deki belirgin tekrarları ve çelişkileri öğüt verici hikâyelerle geçiştirmek taraflısı değildi. Eğer Eski Ahit'te yaratılışa ait Tekvin 1'de başka, Tekvin 2'de başka bir hikâye anlatıyorsa, demek ki iki farklı yaratılıştan söz ediliyor olmalıydı: Birincisi bir bütün olarak insanoğlunun, ikincisi de Yahudilerin yaratılışı. Eski Ahit'in ilk beş kitabı Musa'nın ölümünden ve takip eden olaylardan söz

* Ortaçağda ölüm korkusuyla Hıristiyanlığı kabul etmiş, ama gizlice Museviliğe bağlı kalmış İspanyol ya da Portekiz Yahudisi –ed.n.

LOUIS ARMAND DE LA LAHONTAN

Ortodoksiden ayrılan fikirlerin anında cezalandırıldığı bir çağda yaşayan toplumsal veya dini eleştiri yapan birçok Avrupalı, edebiyat geleneğindeki kendi düşüncelerini yabancı bir isim altında sunma yoluna gittiler. Ütopik edebiyatın filizlenmesinde hür düşünce sahiplerinin bu tedbirli davranışı şüphesiz önemli bir rol oynadı ve tür, ister basılı kitaplar şeklinde ister elyazmaları halinde el altından dağıtılsın, pek çok kişi için entelektüel yasağın çekiciliğini taşıyordu.

Louis Armand da Lom d'Arce, yani Lahontan baronu, Hıristiyanlıkla ilgili eleştirisini, Cizvit öğretisinden hiç etkilenmemiş bir Huron yerlisinin ağzından verdi. Lahontan'ın, *Dialogues de Monsieur le baron de Lahontan et d'un sauvage dans l'Amerique* (1704) adlı eserinin üslubu oldukça cesurdur. Adario evlenmeme yeminini ve manastır hayatını değersiz bulur, Hıristiyanlık doktrinindeki çelişkilere işaret eder, Hıristiyanlığı gerçek bir dinden ziyade toplumsal bir örfe indirger ve yerine doğal dini geçirir. Ayrıca sözde Hıristiyan gerçeklerini de reddeder, zira onlar saf mantığın ışığında ispat edilememektedir.

Lahontan bir noktada, Adario'dan ön yargılarını bir tarafa bırakıp Kutsal Kitap'ın mesajını ciddiyetle tartmasını ister. Adaettiğine göre, bunları Musa yazmış olamazdı. Ve eğer İncil artık var olmayan benzer kitaplara değiniyor, olayları tutarsız ve eksik naklediyor ve en uygar Yakındoğu milletlerinin çok daha doğru kayıtları ile çelişiyorsa, o halde bunlar Tanrı kelamının edebi ifadesi değil, özgün hikâyeleri kopyalama ve alıntılama işini yüzüne gözüne bulaştıran alelade yazarların yanlış işleriydi. İncil'in dikkatli incelemesi onu güçlendirmekten ziyade tahribe yol açıyordu.

La Peyrére içinden eski alimlere güveniyordu. Onların kronolojilerini, Platon'un Mısırlılarının dokuz bin yılını Ay takvimine indirgemek gibi geleneksel kestirme yollarla kısaltmayı reddediyordu. Aslında pagan tarihlerinin dikkatli incelenmesi, onun İncil'e karşı çıkışını kuvvetle destekliyordu. Yahudi olmayanların Yeni Dünya'ya doğru hareketlerini, eski Mısır ve Çin imparatorluklarının ve Babil astronomi kayıtlarının uzun ömrünü açıklayacak çok uzun bir kronolojiye ihtiyaç vardı. İlahiyat, kutsal yazılara layık oldukları saygısızlığı ve pagan tarihine de layık olduğu saygıyı göstermek üzere yeni temeller üzerine yeniden inşa edilmeliydi. Aksi halde insanoğlu karanlıkta kalmaya mahkûmdu.

La Peyrére'nin kitabı iyi eleştiriler almadı. Arkadaşları bile eskileri inanarak okuduğu, İncil'i Yunanca veya İbranice bilmeden yorumladığı ve Scaliger ya da Hornius'un ketum ve çekingen davrandığı yerlerde cesurca gezindiği için onunla alay ettiler. Düşmanları onu uzun uzadıya, noktasına virgülüne varana kadar ifşa ettiler, ama bunu yaparken onun tezlerini daha

çok yaydıklarını kazandırdıklarını fark etmediler. La Peyrére, elli yıl önce otorite metinleri benzer bir radikallikle yan yana getiren Bruno gibi yakılmadı; ona gösterilen tepkinin hayli ılımlıdır. Modern tarihte rastlanan ilk büyük entelektüel karalama kampanyasının hedefi olarak itibarını yitirdi ve yaşamını Oratoryen* rahiplerle birlikte, bir çeşit onurlu ev hapsinde geçirdi. [7]

Yine de La Peyrére'nin dile getirdiği çelişkiler birçok kişi tarafından paylaşıldı. Bir nesil sonra, –ona olan borçlarını inkâr eden– çok daha derin düşünürler hendekte onun yanında durup kutsal kitabın otoritesinin kalesini kuşatmaya çok daha güçlü araçlarla katılacaklardı. Yahudi Benedict Spinoza Eski Ahit'i, modern insana değil, ancak eski zamanların ilkel Yahudilerine hitap edebilecek içerik ve yetkinlikte bir kitaba indirgeyecekti. Katolik Richard Simon, Pentateuch'un** kayıp eski metinlerin bir mozaiği olduğunu şüphe götürmez bir şekilde ispat etmek için en güncel Yakındoğu alimlerinin eserlerine başvuracaktı.

Peyrére gibi bir eski Mısır ve modern Çin hayranı olan Protestan Isaac Vossius da, La Peyrére'nin dikkat çektiği sorunların aydınlanabilmesi için Eski Ahit'in Yunanca metninin izlenmesi gerektiğini, zira İbranice metinden daha uzun bir kronoloji sunduğunu vurguladı. Artık İncil'in özgün metni bile kolayca ayırt edilemiyordu: İbranice mi yoksa Yunanca mıydı, kayıp kitaplar mıydı yoksa elimizdeki ilk beş kitap mı? rio'nun cevabı iki yüzyıllık kutsal kitap eleştirilerinin ve inancı desteklemek için girişilen incelemelerin, onun otoritesini nasıl zayıflattığını ortaya koyar:

"Bunlar bana Cizvitlerin belki yüz kere anlattıkları hikâyelerdir. Onlara göre beş veya altı bin yıldır olan biten her şey değiştirilmeden kaydedilmiştir. Konuşmalarına dünya ve gökyüzünün nasıl yaratıldığını anlatmakla başlarlar; erkeğin topraktan, kadının da, sanki Tanrı onu da aynı maddeden yapamazmış gibi onun kaburga kemiğinden yaratıldığını, yılanın mevye bahçesindeki kadını baştan çıkarıp elmayı yedirdiğini, bu nedenle Büyük Ruh'un tüm insanları kurtarmak için oğlunu öldürdüğünü söylerler... Şimdi, bir gün sen karşıma çıkıp diyorsun ki, yazı sadece üç bin yıl önce icat edilmiş, matbaa ise sadece dört veya beş yüz yıl önce. O halde, bu kadar yüzyıl içinde bu kadar farklı olayın olduğuna nasıl güvenebiliyorsun? Eminim ki, Hıristiyanların bizim inanmamızı istedikleri o büyük kitaptaki hayallere hemencecik inanmamız saf dillik olur. Cizvitlerin ülkemle ilgili yazdıkları kitapları bana okudular. Okuyanlar bana, benim dilimde açıkladılar, ama ben birbiri ardına yirmi yalanı fark ettim. Şimdi, yazılı yalanları kendi gözümüzle görüyor ve olanların kâğıda yazılmış şeylerden farklı olduğunu biliyorsak, yüzyıllar önce

* 1564'te Aziz Filippo Neri'nin kurduğu Oratoryenler Cemaati'ne mensup –ed.n.

** Kutsal Kitap'ın ilk beş kitabı –ed.n.

yazılmış metnin gerçek anlamını kavrayamayan ya da bugün burada gördüğümüz sözcükleri azaltan, çoğaltan, değiştiren cahiller tarafından birkaç dilden tercüme edilmiş bu İncillere inanmamı benden nasıl istersin?"

Kaynak: *Lahontan* 1704.

Avrupa'nın "keskin zekâlıları" Kabil'in karısının aslen nereli olduğu ve Eski Ahit'in beşinci kitabında, Musa'nın ölümüyle ilgili bölümün yazarının kim olduğu konusunda aralarında keyifle dedikodu yapıyorlardı. Metinlerin en güçlüsü yere kapaklanmıştı.[8]

Peyrére'nin yeni ve uzun dünya tarihinin kurgusunda Amerika ve Amerika yerlileri ancak ikincil kanıtlar olarak yer aldılar. Metinlerin içindeki sorunlar, dışındakilerden çok daha büyüktü. Birbirinden köken, yapı ve içerik olarak çok farklı olan otorite metinler arasındaki çelişkiler, La Peyrére'yi zorlama yorumlar yapmaya mecbur etti. Tercüme edilip, basılıp, düşüncesiz ve inatçı amatörlerin eline geçmeleri, otorite kitapların sonu oldu. Amerika'ya kimse çıkmamış olsaydı bile, La Peyrére ve birçok çağdaşı yeni keşfedilmiş tarihi bir toprağa mutlaka ulaşırlardı.

Joan Blaeu'nun *Büyük Atlas*'ı da 1662'de Hollanda'da basıldı. Ancak yazarlık ve içerik olarak gayet saygın ve form olarak da harikulade güzeldi. Haritacı ve matbaacı Blaeu bir haritacının oğluydu ve Leiden Üniversitesi'nde yetişmişti. On iki ciltlik özlü bilgiler kitabı, evrenin doğasını tanımlamak için yeni ve eski tüm kaynaklara başvuruyordu. Kitap, kesin, ayrıntılı ve Katolikti; Protestan Blaeu Çinle ilgili bilgileri ve haritaları memnuniyetle Cizvit Martino Martini'den almıştı. Kitabın son hali usta matbaacılar çağında bile göze çarpıyordu. Toptan üretimin mütevazı sonuçları arasında asil bir Rolls-Royce gibi duran *Atlas*, alıcısının arzusuna göre muhteşem el boyaması haritalar, yine arzuya göre yapılan cilt-

ler ve içine yerleştirilmek üzere yine arzuya göre yapılan mahfazasıyla birlikte sunuluyordu. Ciltler dünyayı dolaştı; Berberi korsanlardan Türk hükümdarlara ve Avrupalı prenslere kadar böylesine görülmemiş talebin sebebi fiyatı (basılı bir kitap için o güne kadar istenmiş en yüksek rakamdı), güzelliği ve titizlikle düzenlenmiş geniş bilgi yelpazesiydi.

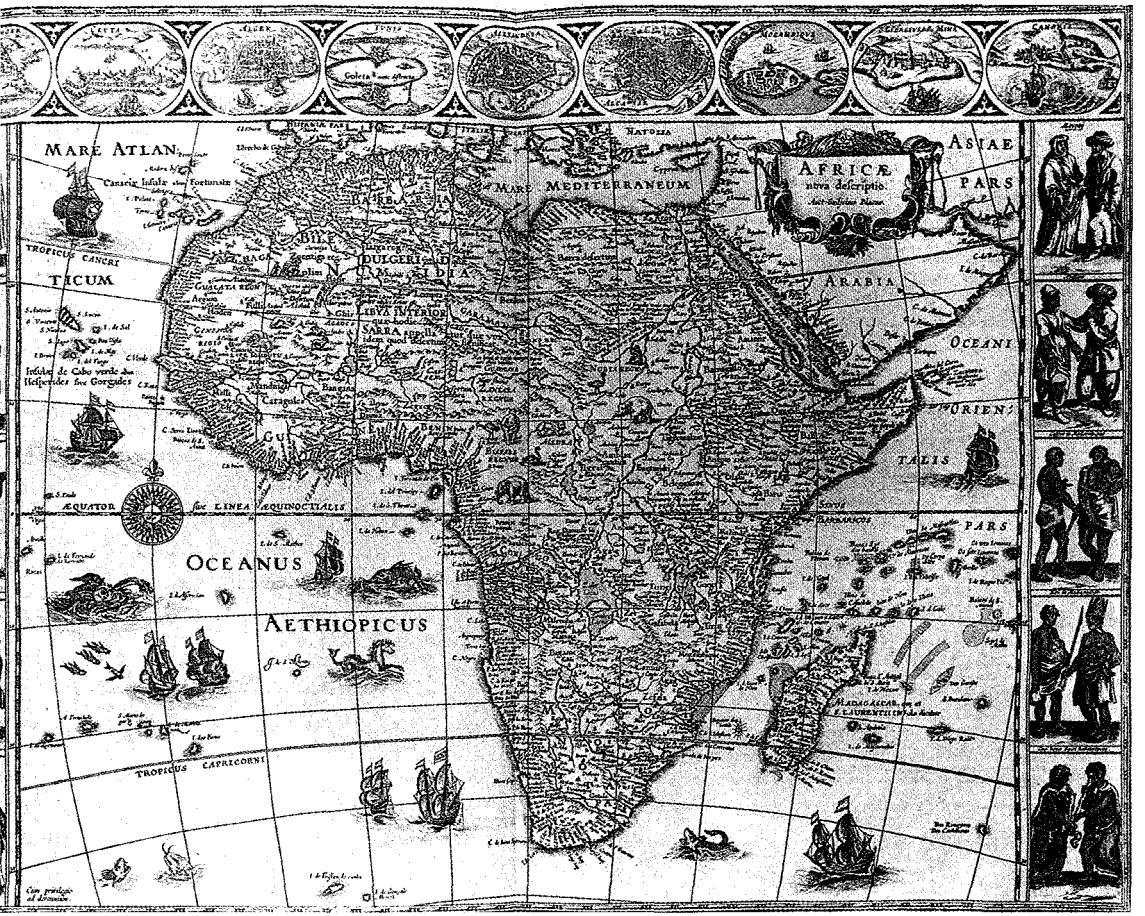
La Peyrére'nin aksine, Blaeu bir devrimci olmak üzere yola çıkmamıştı. Önsözünde coğrafyacının sanatının yaşını ve asaletini vurgularken, Marinus ve Ptolemaios'un yanı sıra Ortelius ve Mercator'u da hak ettikleri övgüyle anıyordu. Başlık sayfaları en yeni materyali bile geleneksel bir dekorla sunuyordu. Amerika ile ilgili cilt, örneğin, tam sayfayı kaplayan tanıdık imgelerle başlar. Bir Avrupalı sırıtarak, elleri uzun, keskin pençelerden oluşan, kanatlı ve çıplak bir figürü kılıçtan geçirir. Her ikisi de manzaraya hâkim, silahlı bir yerli kadın ya da Amazon figürünün üstünde yer alır. Arka planda yerli bir işçi filizleri –şüphesiz Ophir'den gelen– değerli metal çubuklara dönüştürmektedir; garip bitkiler ve hırlayan dev bir kertenkele ortamın egzotikliğini tamamlar. Blaeu'nun büyük Afrika haritası ise yıllar önceki Mercator'unki gibi, yabancılığı ve temsil eden yüzen canavarlar ve yabancı olanın ancak Batılı kâşifler onu bulduğunda gerçekten var olduğunu gösteren Avrupa gemileriyle çevrilidir. Kenarlarda ise –*Nürnberg Vekayinamesi*'ndeki ırklar listesi gibi– canavar olmasalar bile açıkça ilkel ve egzotik olan halklar yer alır.

Yine de Blaeu'nun atlası bilgi edinmede yeni bir ideali temsil ediyordu. Birkaç resimle birlikte uzun uzadıya tarif edilen tek eğitim kurumu Tycho Brahe'nin, Hveen'deki laboratuarıydı: kökleşmiş hataların yerini yeni gerçeklerin alacağı, doğanın doğrudan incelenmesine adanmış bir anıt.

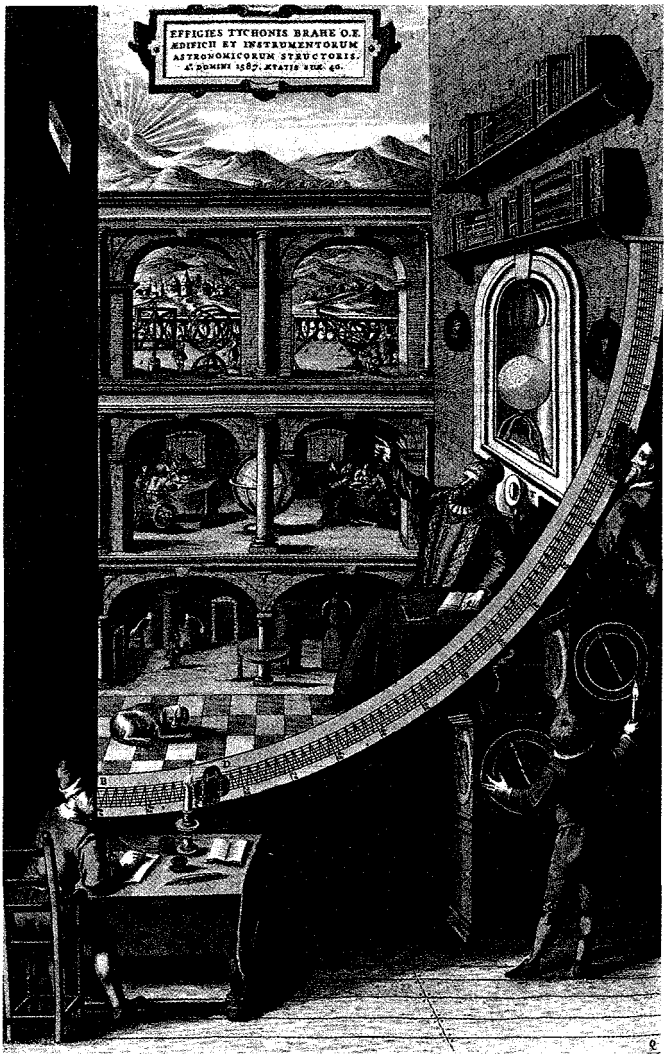
Blaeu'nun metinlerinde yine de bazen de eski bilgeliğe bir inanç sezilir; Martini Çin'i anlatırken orada geçirdiği zaman içinde Aristoteles'in, "Asyalılar despot yönetimlere özellikle uygundur" görüşünün doğrulandığını görmekten büyük bir zevk aldığını söyler. Ancak yine de eski yazarlar ve uzak geçmiş pek ortalıkta görünmez. Blaeu ve kaynakları otoritelerden çok ender alıntı yapar ve dünyanın çeşitli halklarının kökenini araştırma zahmetine girmezler. Hornius gibi Blaeu da varsayımlarla şecere yaratmaktansa bilinen âdetleri ayrıntıları ile anlatmayı tercih eder.

Resim 5.14 Joan Blaeu'nun *Geographia*'sının (Amsterdam, 1662) Amerika adlı 11. cildinin kapak sayfasında yer alan resimde Amerika kıtasının kişileştirilmiş hali.

Resim 5.15 *Grooten Atlas*'ın 2. cildinden, (Amsterdam, 1648-1664) Joan Blaeu'nun Afrika haritası. Hartmann Schedel'in *Nürnberg Vekayinamesi*'nde (Resim 1.9) yaptığı gibi, Blaeu da haritanın kenarlarına dünyanın uzak diyarlarında yaşayan ırkları yerleştirir. İmgeleri kesinlikle gelenekseldir ama asla canavarımsı değildirler.

Resim 5.16 Joan Blaeu, *Geographia*, cilt 1 (Amsterdam, 1662) adlı eserinde Tycho Brahe'nin Danimarka'daki Hveen gözlemevinin bu muhteşem görüntüsünü kullanarak, bilimin yeni otoritesini açıkça belirtir. Brahe'nin aletleri, aralarında teleskop olmamakla birlikte onun, o güne kadarki en doğru yıldız gözlemlerini bir araya getirmesine yardımcı oldu ve elde ettiği bilgiler Johannes Kepler'in yeni astronomisine temel oluşturdu. Tycho'nun gözlemevini bir öğrenim kurumu olarak ayrıntılarıyla veren, Blaeu, bilimsel bilginin görgül temeli hakkında güçlü bir hükümde bulunur.

1480'lerde Hartman Schedel'in yaptığı gibi Blaeu da, ortaya bir ansiklopedik araştırma çıkarttı ve bu kitap hem kapsamı, hem de sanatsallığı ile evrensellik iddiasını taşıyabiliyordu. Ancak tamamen farklı prensiplerle düzenlenmişti. Schedel zamanı, insanlık kültürüne ait olayları, üzerine rahatça yerleştirebileceğiniz bir eksen olarak kabul ediyordu. Neticede, zaman tümüyle biliniyordu, tarih ilahi bir planı izliyor ve düzenli safhalara ayrılıyordu, belirli bir başlangıcı vardı ve muhtemelen ani bir sonla bitecekti. Mekân ise aksine, çok sayıda soruna yol açıyordu; Ptolemaios'un yaptığı tutarlı düzenleme sisteminde Portekizlilerden gelen yeni bilgiye yer yoktu.

Blaeu ise tam tersine, zamanı araştırabileceğine olan güvenini açıkça kaybetmişti. Mekânı ise tümüyle çizebilirdi. Kronoloji değil ama haritacılık herkesin güvenebileceği prensiplere dayanıyordu; ancak açıklığın faturası ağırdı. Haritacılık, neticede gerçekleri veriyordu, ahlak kurallarını değil. Blaeu'nun haritaları dünyanın o günlerde elde edilebilen en doğru resmini veriyor, ama –Schedel ve Reisch'ın bir zamanlar adlandırdığı gibi– sağladıkları bilginin düzenli, önceden kestirilebilir ilahi bir plan sonucu elde edildiğini söylemiyorlardı. Onların tuhaf insanları ve canavarları, gemileri ve kartuşları sadece vitrinleri süslüyordu. Eski ansiklopedi gerçekten de tuhaf sorulara ve çelişkilere meydan vermiş, okurusuna tarihin ne denli karmaşık olduğunu gösteren küçük şoklar yaşatmıştı. Ancak yeni ansiklopedinin çok daha gevşek bir dokusu vardı –Ptolemaios'un *Coğrafya*'sı gibi– ve okuyucusunu, arkasına yaslanıp derin düşüncelere dalmaktan çok, eline yeni materyal geçtikçe eklemeye davet ediyordu. Bütün haşmetli duruşuna rağmen, *Büyük Atlas* da 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'yı sarsan entelektüel kasırgaya tanıklık ediyordu.[9]

İnsanın Doğal Durumu: Yeni Dünya'nın Zaferi

Eskilerin fazlaca uzamış ömrü 17. yüzyıl ortalarında bile henüz sona ermemişti. Avrupalı aristokratların ve devlet memurlarının eğitimi klasikliğini asırlarca korudu. Eski metinler okunmaya, tercüme edilmeye, hayran olunmaya ve hırslı modern yazarlara, epik, tarihi ya da trajedi türlerinde model olmaya devam etti. İlerlemeye olan inanç Batı'da uzun süre

evrenselleşemedi; hatta Aydınlanma döneminde bile evrensel kabul görmedi. 1700'lü yıllarda, İngiltere'de ciddi entelektüeller, Kitapların Savaşı olarak anılacak bir hareket başlattılar. Bu entelektüel karşılaşmada taraflardan biri eskilerin hâlâ aşılamadığına ve yazılabilecek kitapların en iyisini yazdığına inanıyordu. İncil, elbette, Yahudiliğin ve birçok Hıristiyanlık mezhebinin tam merkezindeydi, ancak yer sarsılmıştı. Eski Dünya'yı en iyi bilenler –profesyonel alimler– savaşta modernlerin tarafını tuttular ve aslında eskilerin doğa, dünyanın yüzeyi ve daha birçok konuda modernlerden çok daha az şey bildiklerini belirttiler. Yeni tartışma standartları –metinlerden çok "gerçeklere" dayandığı söylenen– birçok alanda giderek büyüyen bir rol oynadı.[10]

17. yüzyıl, politik ve sosyal düşüncede yepyeni bir tartışma biçiminin yükselişini gördü. Birçok filozofa göre eskiler, parası olmayan bankalara benziyordu; servetleri tükenmişti, siyasi düşünürlere, değil zamanın mutlak hükümdarları ve kökten devrimcileri, Avrupa dışı dünyanın sözde ya da tuhaf devletleriyle bile baş etmenin yollarını gösteremiyorlardı. Geleneksel disiplinler çatırdayıp geriliyordu; Leiden'de eğitim görmüş tarihçi ve hukukçu Herman Conring, ilk ve son olarak modern dönemin Almanya Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, orijinal Roma İmparatorluğu'nun devamı olmadığını ispat etti ve böylece kamu hukuku eğitimi alanında zihinleri epey karıştırdı. Bodin'in en büyük aracı olan kıyaslama, değerinden kaybetmişti. Alman hukukçu Samuel Pufendorf'un söylediği gibi, hiçbir âdet veya yasa insanların kabul edemeyeceği kadar tuhaf olamazdı; Heredotos da etnografik kıyaslamaları bu noktayı ispat etmek için kullanmıştı. O halde doğa kanunlarını tespit etme çabalarının tümü sınırlı olmak zorundaydı, çünkü hepsi de tespiti yapan ülkenin önyargılarını taşıyordu. Yeni Dünyalı "barbarlar" Alman alimlerine nasıl bu şekilde göründüyse, bunlar da diğerlerine öyle görünecekti.

Daha alt kademelerde, eskiler hâlâ güçlü gibi duruyordu ama artık verimli olmaktan çok, tehlikeliydiler. 17. yüzyıl ortalarındaki büyük İngiliz ve Avrupa devrimlerine şahit olmuş olan Thomas Hobbes, bu yılları dünyanın yaşadığı en dramatik dönem –zamanın pürüzsüz yüzeyinde bir tür "zirve"– olarak anlatır. Ancak yine de bu olanları yıkıcı bularak nefretle

kınıyor ve bütün bunlara neyin sebep olduğunu biliyordu: Modern devrimlere eski metinleri okumak yol açmıştı.

İlahiyatçılar İncil'i yanlış okumuş, berrak doktrin kaynağını, her birinin etrafında münakaşaların koptuğu teknik bulmacalar haline getirmişlerdi. Hümanistler ve onların genç öğrencileri klasikleri fazlasıyla safiyane okumuş ve onlardan monarşilerden nefret edip sadece cumhuriyetleri sevmeyi öğrenmişlerdi. Ve alelade halk, İncil konuşulan dile çevrilir çevrilmez, onda hoşnutsuzluk ve başkaldırı için ideal bir kaynak bulmuştu. Onun kendilerine devletin sorgulanamaz otoritesini eleştirmek ve yıkmak için sebepler sunduğunu zannetmişlerdi. Kitaplar hâlâ Batı'nın huzur ve barışını tehdit ediyor, üstelik gündeme getirdikleri sorunlara hiçbir çözüm önermiyorlardı.

Hobbes da bu doğrultuda siyasal bilimlerin yönünü değiştirdi. *Leviathan* (1655) adlı eserinde, eski metinlerdeki "Devlet nasıl olmalı?" sorusunun değil, "Devletler en başta nasıl oluştu?" sorusunun peşinde koştu. İnsanoğlunun, ilk varoluş aşamasında, doymaz bilmez bir güç ve mülkiyet hırsına teslim olduğunu iddia etti. Doğal olarak hepsi komşusu ile savaşmıştı, çünkü onları engelleyecek hiçbir merkezi bir otorite ve herhangi bir ahlaki duygu yoktu. Buna uygun olarak, insanoğlunun doğal hali bir savaş haliydi: "Herkesin herkesle savaşı." Bunun önündeki tek sınır ise, kimsenin tek başına herkesi birden yenemeyeceğiydi. Doğal insan yaşamı sefillikti: "Yapayalnız, zavallı, hayasız, hayvansı ve kısa."

Hobbes'a göre insanlar devleti, kendilerini diledikleri gibi davranmaktan alıkoyması için tasarladılar. Devleti kurarak ve ona mutlak otorite bahşederek, uygar yaşamı mümkün kılacak yasaları yapıp kurumları oluşturacakları bir çerçeveyi yaratmak istediler. Muazzam bir güçle donanmış ve esaslı kısıtlar taşımayan bu devlet korkutucu bir devletti; Hobbes da İncil'de geçen bir balinanın adını vererek Leviathan demiş ve minicik adamlardan oluşan dev gibi bir yapay yaratık olarak betimlemişti. Ancak, insan ile insan doğası, insan ile insan arasında duruyordu.

Bazı filozoflar Hobbes'un İncil'e karşı bu inançsızlığını, kinikliğini ve eleştirel tavrını şiddetle kınadılar. Diğerleri –özellikle John Locke– onu, kendininkilere benzer terimlerle, yani insan doğasının işleyişi ile ilgili

daha iyimser bir yaklaşım ile çürüttü. Ancak onun, siyasetin, devlet ve toplumun kökenlerini izah etmesi, ancak bunları dini veya klasik otoriteden değil, insanoğlunun devletler oluşmadan önce geçirdiği dönemdeki halinden çıkarması gerektiği yönündeki görüşü, giderek daha çok sayıda düşünür tarafından kabul ediliyordu. Sosyolojik bir tartışmaya başvurmak –insan hayatını ilkel köklerinden, gelişmiş modernliğe geçişine kadar, safha safha ele alan– bir dizi temel metne başvurmanın yerini aldı.

Bu en yenilikçi düşünürler bile eskinin yazarlarını gayet iyi tanırlardı. Hobbes'un insanoğlu ile ilgili görüşü, Yunanca'dan çevirdiği Thukydides tarihine çok şey borçluydu. Locke'un ilk devletlerdeki yaşantıya dair iyimser görüşleri ise, alıntı yaptığı Ovidius'a ve ayrıca kitaplarını alıp incelediği modern etnograflara dayanıyordu. Bu kişiler tartışmalarını bir otorite zeminine oturtmak istediklerinde, modernite –ve Yeni Dünya– onlara güçlü bir lugat sağlıyordu. Tarif ettiği doğal durumun dünyada hiçbir zaman var olmadığı yönündeki itirazları bekleyen Hobbes onu doğrudan doğruya Batı'ya koydu: "Amerika'nın birçok yerindeki vahşi insanların, şehvete bağlı bir uyumun söz konusu olduğu küçük aile devletleri hariç, devletleri yoktur ve bugüne kadar da böyle hayvanca yaşayarak gelmişlerdir." Locke geleneksel tartışmaları ilahi fazilet ve monarşinin ilk yaratıldığı dönemlere çekmek istediğinde, "Batı Hint adaları" örneğini kullandı; ona göre yerliler, yöneticileri olmadığı halde, Hobbes'un tarif ettiği durumda yaşamıyorlardı. O, ilk toplumların krallarını sırf savaş zamanı yüce bir komutana ihtiyaçları olduğu için seçtiklerini düşünüyordu; barış zamanında ne savaş önderinin, ne de bir başkasının toplumun diğer üyeleri üzerinde otoritesi yoktu.

Haliyle ne Hobbes, ne Locke, ne de tezlerini Aydınlanma döneminde geliştirmiş sonraki yazarların birçoğu, Yeni Dünya'yı "gerçekten olduğu gibi" betimlemedi; hatta Yeni Dünya'nın erdemlerini Eski Dünya'nın günahlarıyla karşılaştırmaya eğilimli gezgin yazarların tarif ettiği gibi bile anlatmadılar. Aztek ve İnkaların düzenli devletleri olduğu uzun zamandır biliniyordu ve 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyıldaki ayrıntılı tasvirler, Kanada ve Virginia kabilelerinin geçerli yasaları, hâkimleri ve kurumları olduğunu açıkça gösteriyordu, ancak Hobbes ve Locke böylesi stratejik noktalara

konumlandırdıkları yanlış bilgilere yeni bir statü kazandırdılar. Locke, geniş bir dünya deneyiminin, kendi psikoloji ve siyasetini desteklediğinde ısrar ediyor ve hiçbir gerçeğin evrensel kabul görmediğini ispat etmek için doğrudan doğruya "insanlık tarihini yakından bilen ve şöminelerinin dumanından öteye, denizaşırı bakabilenlere" hitap ediyordu. Onu eleştiren Shaftesbury kontu, "bilgili yazarlara ve eski felsefeye tercih ettiği" hasmını "yerlileri ve vahşi milletlerin barbarlık hikâyeleriyle her şeye inanan safdil Bay Locke" diye ifşa ediyordu; ancak inanılan Shaftesbury değil, Locke'tu.

Daha sanatkârane bir ifade kullanacak olursak, Yeni Dünya eski metinlerin yerine geçmişti. Dünyayla ilgili yeni bilgilerin doğru biçimde keşfini, mecazi anlamda en iyi Yeni Dünya sözcükleri ifade ediyordu ve Yeni Dünya insan toplumlarıyla ilgili son kuramların da ana kaynağı olmuştu. Şayet toplum ve devletle ilgili en hayati soru nasıl başladıkları ise –hiç bir eski metnin cevaplayamadığı bir soru– o halde varlıklarından yeni haberdar olunan insanların ilkel yaşamları, ilk elden delil sunan tek geçerli kaynaktı.

Acaba gerçekten öyle miydi? Sosyolojik kıyaslamalar, Batı toplumunun ilk hali ile onun dışında, hayatta kalabilmiş ilkel toplumlar arasındaki benzerlik, Hobbes ve Locke'un vazgeçtiklerini iddia ettikleri aynı klasik geleneğe aitti. Eskilerin otoritesi harabeye dönmüştü; ancak eski otoriteler ayaktaydılar ve gerekli varsayımları ve gereçleri temin etmeye devam ediyorlardı. Bacon gibi, Locke ve Hobbes, klasik metinlerin özüne, kabul ettiklerinden daha fazla bağlı kalmışlardı. Bu geç dönemde dahi, uygun bir biçimde dönüşmüş Yeni Dünya'yı, gelişmekte olan, modern fikirler ve metinler otorite kitapların bir parçası haline getirebilmek için, klasik gereçlere ihtiyaç vardı; o yeni otorite metinler ki yerini aldığı eski metinler kadar verimli tezatlarla doluydu.[11]

Sonsöz

Zengin bir entelektüel gelenekler dizisinin değişimini, gelişimini ve gerilemesini birlikte izledik. Bu görüntüden ne tür sonuçlar çıkartmalıyız? Olası birçok yorum bizi tartışmaya, düşünmeye davet ediyor. Örneğin Karl Marx, *Napoleon Bonaparte'ın 18 Brumaire*'i adlı eserine klasik fikirlerin ve belagatin sürekliliğinin kusurlarını, zekice ve hararetle açığa vurarak başlar:

> Bütün ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinleri üzerine bir kâbus gibi çöker. Ve, tam da onlar kendilerinde ve şeylerde devrim yapmakla, tamamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır gibi göründükleri anda, özellikle bu devrimci bunalım döneminde, endişeyle geçmişin ruhlarını iş başına çağırır ve tarihin yeni sahnesine, bu eski olduğu için saygı duyulan eğreti kılık ve ağızla fırlamak üzere, onlardan adlarını, sloganlarını ve kılıklarını ödünç alırlar.

Bu sözler, 1450 ve 1700 yılları arasında yaşamış Avrupalı entelektüellerin deneyimleri konusunda çok şey ifade eder. Antik metinler etraflarında hayalet gibi yükseliyor ve paradoksal olarak, saygı duydukları klasik yazarların bilmediği bir gerçeği açıklamak için, onların dilini ve betimlemelerini kullanmak durumunda kalıyorlardı.

Devrimci nitelikteki bir buluşa bir asilin adı veriliyor, dini bir geçmiş sağlanıyor, mevcut coğrafya ve etnografya içinde bir yer bulunuyor ve böylece iğnesinin acısı azaltılıyordu.

Marx'ın parlak sözleri –yukarıda ve başka yerlerdeki– birçok şeyi açıkladığı kadar gizlemektedir de. Eski metinler Rönesans dönemi entelektüellerine hayati bilgileri ve tarafsız betimleme yöntemlerini sağladığı gibi, dünyanın periferisinde yaşayan diğer ırkların klişesini de vermişti. Daha da önemlisi, eski metinler sadece Avrupa hegemonyasının entelektüel temelini değil, ona karşı en güçlü tartışmaların da temelini atmıştır. Bodin ve Las Casas, en az Kolomb ve Vespucci kadar kitaplara bağlı kaldılar, üstelik çok daha radikal sonuçlarla. Dini inançların tazelendiği bu çağda, ni-

yetimiz Marx'ı taklit etmek ve entelektüellerin "gerçek dünya" algılamalarını sarmalayan, din dışı yorumların kutsal kitaplarına başvurmak değildir. Hobbes kendi dünyasını Marx'tan daha iyi biliyordu. Eski metinler erken dönem Avrupa kültüründe sağlam bir varlık olarak duruyorlardı, tıpkı uzak batıdaki kıta gibi.

Konfüçyüs Çin'inin ünlü tarihçisi Joseph Levenson ise başka bir yaklaşım sergiler. Klasik metinler, kültürün hayati organlarından biri olarak başlar ve uzun yüzyıllar süren içsel toplumsal değişimler ve dışsal etkiler sonucu, onun yapay bir süsü halini alır. Zamanla tarih, otorite kitapların bilgi içeriğinin noksanlığını gösterir. Yine zamanla dünya en koyu gelenekçiyi bile değiştirir. Güçlerini metinlerin buyruklarından alanlar bile, kitaplarının öğrettiği değerlere göre yaşamaktan vazgeçtiklerini, sonunda kendileri de kabul edeceklerdir. Uzun süre giyilmiş güzel giysiler gibi, metinler de bizi tarihin soğuk rüzgârlarından koruyamaz hale gelirler ve korunmaları ancak gündelik yaşamın dışına çıkartılmalarıyla mümkün olur. Eğitimdeki mevkilerini ve sonsuz yaşam ve güzellik iddialarını korusalar bile, gerçek kültürel otorite olma dönemleri artık kapanmıştır. Bir zamanlar bir cephanelikte silah olanlar, müzelerde sergilenir, bir zamanlar büyük bir ciddiyetle kullanılan nesneler, tatillerde ziyaret edilen harikulade nesneler olmaktadır.

Levenson'un Çin tarihi, incelediğimiz Batılı deneyimin bir yönünü de yansıtır. 1500 yılında doğal dünya ile ilgili tüm ciddi çalışmaların temeli olan antik doğa felsefesi, bilimsel kuram ve uygulama karşısında tutunamadı. Eski tarih evrensel geçerlilik karşısında güçsüz kaldı, eski coğrafya her şeyi kapsama iddiasını yitirdi ve eski ilahi şemalar dünya tarihindeki kaosa yön ve düzen verme gücünü kaybetti. İncil hemen hemen tüm örgütlü dinlerdeki yerini korudu ve klasikler seçkin eğitim üzerindeki etkilerini sürdürdüler. Ancak 17. yüzyıl Avrupa'sında birçok bilim adamı, alim ve siyasi kuramcı, Giovanni Battista Vico'nun Napoli'sinden, Pierre Boyle'un Hollanda'sına kadar, 15. yüzyılda yaşayan atalarını tatmin eden sıkışık zihin kütüphanesine artık sığamayacağını biliyordu. Bu yeni entelektüel dünyada kaba gerçekler saygıdeğer kitaplarla çelişti, tartışma ve araştırma devralınan her türlü hakikati sorgulayabilirdi. Yetkin metinler araç ve işlev olmaktan çıkıp süs eşyası ve dekorasyona dönüşmüşlerdi.

Levenson'un kurgusu Marx'ın kurgusundan daha zengin ve esnektir. Birçok Avrupalı bilim adamı bunun, Batı'nın durumuna uygulanabileceğine inanmaktadır. Ancak, o da, burada incelediğimiz deneyimin sadece bir kısmını yansıtır. Avrupa düşüncesinin keskin kenarlarında yürümüş olan birkaç entelektüelin deneyimini parlak bir şekilde aksettirir ama metinlerin süregelen gücünü, keskinliklerini ve tehditkarlıklarını devam ettirme yeteneğini, entelektüel ve siyasi otoriteyi sorgulama ilhamı uyandırma güçlerinin kalıcılığını aksettiremez. Batı metinlerinin, kültürel ünlerinin doruğunda oldukları bir dönemde bile, içerdikleri olağanüstü gedik ve çatlakları gösteremez.

Batılı otorite kitapların karmaşıklığını, zenginliğini ve sık sık kendisiyle çelişkiye düşmesini, muhtemelen hiçbir nedensel şema ya da imge anlatamaz. Düzenli bir kütüphaneden çok Ole Worm'un fantastik müzesini andıran bu kitaplar, yan yana gelmiş tuhaflıklar, egzotik ile normal olanın, doğanın ve insanın, tarihin ve efsanenin birleşmesini içermektedir. Kaderleri de buna uygun olarak, karmaşık olmuştur.

Bir nokta var ki, düşünmeye ve belirtmeye değer. Klasik metinler ve kavramlar Batı için, her şeyden çok birer araçtırlar. Diğer araçlar gibi, farklı –ve bazen de çelişen– görevler yüklenirler. Bazıları ilkeldir, bazıları gelişmiş, bazıları basit ve sağlam, bazıları karmaşık ve kırılgandır. Bazılarının, antik oldukları kadar yerleri de doldurulmazdır; kimileri ise mucitlerinin dahi aklına gelmeyecek işlevler yüklenirler. 15. ve 16. yüzyıllarda törpülenmiş, pürüzlerinden arınmış, yeni yöntemlerle düzenlenmişlerdir ve bu arada bazılarının yerini daha yeni ve daha güçlü araçlar almıştır. Yine de çoğu, ışıklar saçan cazibesini korumuştur ve bazıları da halen korumaktalar.

Herodot, kültürel farklılıklar deneyiminden, toplumların birbirinden son derece farklı olabileceğini, bazı yönlerden her birinin diğerine tuhaf ve anlaşılmaz gelebileceği sonucunu çıkartmıştı. "Mutlak farklılıklar, mutlakıyeti zorlar" dedi; "tuhaf inançlar ve âdetler, zeki bir gözlemciye hoşgörü aşılar". Archimedes'in dayanak noktası gibi, yabancılığı bir dayanak noktası olarak alması, entelektüele üzerinde yaşadığı dünyayı yerinden oynatma imkânını verdi.

Batılılar dünyanın geri kalan kısmını fethederken bu dersleri pek uygulamadılar. Uygulayan birkaç kişi ise Las Casas ve Montaigne gibi, ender ve değerli örneklerdi. Kadının da erkeğin de çok çeşitli yaşamları ve inançları olabilir ve bunların hiçbiri evrensel geçerlilik iddiası içinde olamazlar ve olmamalıdırlar diyen Heredotos'un bu sade söylemine ekleyecek fazla bir şey bulamıyoruz. Yeni Dünya'nın keşfi insanlık ve hoşgörü telkin etmedi; bu değerler orada yeniden keşfedilmeyi bekliyorlardı. Çok daha tehlikeli aletlerle dolu bir sepetin dibinde kullanılmayı bekleyen araçlar gibi.

Notlar

Giriş

1 Bkz. Eliot 1970; Gliozzi 1977: Ryan 1981.
2 Bkz. Schaffer 1967.
3 Said 1978; Bernal 1987.

Birinci bölüm

1 Bu literatürle ilgili bilgilendirici bir araştırma için, bkz. Heninger 1977. Wilson, kitabının adının düşündürdüğünden çok daha çeşitli konulara değinir. Eski Dünya resmi hayli incelenmiş bir konudur; son iki mükemmel rapor, Sears 1986 ve Burrow 1986.
2 Genelde, *the Cambridge History of Renaissance Philosophy* 1988'e bkz.. Daha eski gelişmeler –ve geç ortaçağ felsefesinin aşağıda değinilen çeşitli tartışmaları–, *the Cambridge History of Later Medieval Philosophy* 1982'de incelenmiştir.
3 Değişik bakış açıları olan yetkin araştırmalar için, bkz. *the Cambridge History of Renaissance Philosophy* 1988; Kristeller 1979; Garin 1958.
4 Hümanist İncil akademisyenliği için bkz. Bentley 1983; hümanist akademisyenliğin tarihine daha daha kapsamlı bir giriş için, bkz. Reynolds ve Wilson 1991. D'Amico 1988 hoş bir vaka çalışmasıdır. Daha genel bir Hıristiyanlığın dönüşümü konusu için, bkz. Bossy 1985.
5 Grafton 1991, bölüm 3.
6 Bkz. Hankins, 1990.
7 Hodgen 1964, son derece geniş bilgiler içeren kitabının girişinde, klasik ansiklopedik geleneğin etkisini inceler ve abartır.
8 Genel olarak bkz. Momigliano 1966, 127-142; Momigliano 1990, bölüm 2; Kaiser 1969; Nippel 1990, bölüm 1.
9 Wittkower 1942; Friedman 1981; Romm 1992. Yunanlıların Hindistan betimlemelerindeki sağlam olgusal temel için, bkz. örn. Thapan 1961.
10 Dodds 1973; Nippel 1990.
11 Goldschmidt 1938.
12 Mandowsky ve Mitchell 1963; Momigliano 1996, 1-39; Weiss 1969; Gaston 1988; McCuaig 1989; Momigliano 1990, bölüm 3.
13 Edgerton 1987, 12-15.
14 Genel olarak bkz. Dikle 1985. Ptolemaiosçu haritacılığın gelişimi için bkz. Nordenskiöld 1889 ve Campbell 1987. Ortaçağ haritacılığı için bkz. Kimble 1938. D. Woorward tarafından derlenen ve yayınlanmak üzere olan yeni *History of Cartography* bu alanda ilk yetkin araştırmadır.
15 Bkz. Rowe 1964, klasik çalışması.
16 Genel olarak bkz. Goldschmidt 1938.

İkinci Bölüm

1 Dati'ye dair bkz. Brucker 1967; Gren 1972, bölüm 4, *Dizionario biografico delgi italiani* s.v. Dati, Goro.
2 Bkz. *Portugal-Brazil: The Age of Atlantic Discoveries*, 1990.
3 Bkz. Campbell 1987, eğitimlileri ve az eğitimlileri, Latince ve yerli dillerdeki gelenekleri inceler, zengin bir bibliyografya sunar.
4 Bkz. Friedman 1981, bölüm 7; Ginzburg 1989, 41-49.
5 Friedman 1981.
6 Colomb'a dair çelişen hikâyeler için, bkz. Todorov 1982; Flint 1992.
7 Genel olarak bkz. Brading 1991; Vespucci Romeo üzerine 1954.
8 Cortés 1986; Brading 1991, bölüm 2; Clendinnen 1991.

Üçüncü Bölüm

1 Münster'in yetişmesi için, bkz. Wolkenhauer 1909. Yaşamı için özellikle mektuplarına bkz. (Münster 1964); eski etnografları kullanımı için bkz. Hodgen 1964. Eserlerinin ait olduğu, tuhaf envanter geleneği için –Münster'in eski malzemeleri yeniden işleme ve yeni bilgilere dönüştürme yöntemlerinin normal kabul edildiği– bkz. Céard 1977 ve çıkacak olan Blair.
2 Bkz. Schmidt 1981, 1983; Siraisi 1987; Ruderman 1988; Schmidt vd. 1988; Lestringant 1991.
3 Bkz. Popkin 1979; Schmidt vd. 1988; Morford 1991.
4 Klempt 1960; Franklin 1963; Burke 1969; Kelley 1970; Hassinger 1978.
5 Kendrick 1950.
6 Pagden 1991.
7 Bu tartışmalar için bkz. Hanke 1959; Pagden 1982; Nippel 1990, bölüm 2.
8 Bkz. Robertson 1966.
9 Bu soruşturma sürecine dair, çelişen hikâyeler için bkz. Edmonson 1974; Gruzinski 1988; Brading 1991; MacCormack 1991. Çıkan yöntem sorunları için, özellikle bkz. Ginzburg 1989, 156-164.
10 Bkz. Allen 1949; Huddleston 1967; Gliozzi 1977.

Dördüncü Bölüm

1 Rönesans botaniği ve şifalı bitkilerin kaynakları şunları kapsar: Stannard 1969b, 1974; Debus 1978; Reeds 1979; Arber 1986.
2 Galenoscu tıbbi geleneğe ilişkin daha fazla bilgi için, bkz. Debus 1978; Siraisi 1990.
3 Mattioli'ye ilişkin daha fazla bilgi için, bkz. Stannard 1969a.
4 Bu çeviri ve bu bölümdeki tütünle ilgili diğer tarihsel bilgiler şunlara dayalıdır: Tobacco-*It's History Illustrated by the Boks, Munscripts and Engravings in the Library of George Arentsb, Jr* 1937, New York Halk Kütüphanesi Arents Koleksiyonu kataloğudur.
5 Bu genel değerlendirme, büyük ölçüde Quetel 1991, bölüm 1-3'ten ve çıkacak olan Arrizabalaga'dan alınmadır. Şunlar da faydalıdır: Grmek 1989, 133-151 ve B. J. Bakerve G. J. Armelagos, "The origin and antiquity of syphilis...," *Current Anthropology* 29 (1988), 703-737.
6 Frengi hakkındaki bu ve diğer inançlar Foa 1990'da iyi analiz edilmiştir; cüzama karşı ortaçağ tedavisi ve tutumları için ayrıca bkz. Moore 1987, 45-60.

7 Fracastoro'nun kuramları, bunların kabul edilişleri ve bulaşmaya ilişkin genel bir tartışma için, bkz. Nutton 1991.
8 Erasmus 1965, 403-412 ("Coniugium impar"); Alciato 1583, amblem 197, 629-632. (Numaralama baskıdan baskıya değişmektedir.)
9 Frenginin kültürel tarih, tıp tarihi ve sanat tarihi açılarından erken dönem ikonografisi için bkz., Gilman 1988, 248-257; Foa 1990, 38; Sudhoff 1928, xxii-xxiv; Panofsky 1961, 1-33.
10 Rossiaud 1988, 49-51, 161-166; 1514 ile 1774 yılları arasında, Venedik'te fahişeliğe ilişkin olarak yapılan sayısız düzenleme 1980'de Barzaghi'de yayımlanmıştır ve pek azı hastalıktan bahsetmektedir.
11 Temkin 1955, 309-316.
12 Pagel 1958, 24-31; 138-139, 166-167, 200-201.

Beşinci Bölüm

1 Bacon hakkındaki zengin literatür için, özellikle bkz. Rossi 1968; Whitney 1986.
2 Klindt-Jensen 1975.
3 Hodgen 1964 hâlâ en eksiksiz araştırmadır. Ayrıca bkz. Park ve Daston 1981, Impey ve MacGregor 1985; Schapin ve Schaffer 1985.
4 Lunsingh Scheurleer vd. 1975; Grafton 1988.
5 Bkz. Grafton 1981, bölüm 4 ve 7.
6 Klemp 1960, Latin ilminin çapını genişleten Hornius ve öteki Hollandalı alimler ve düşünürlere ilişkin en iyi çalışmadır. Önemli ama abartılı bir kritik için bkz. Hassinger 1978.
7 En eksiksiz çalışma Popkin 1987'dir; La Peyrère'nin Platon'a ilişkin okuması için özellikle bkz. Vidal-Naquet 1990, bölüm 6.
8 Genel olarak bkz. Allen 1949; Popkin 1979; Grafton 1991, bölüm 8-9.
9 Koeman 1970.
10 Geniş kapsamlı bir çalışma için bkz. Levine 1991. Eski kültürlerin üstünlüğü ve modern dünyanın düşüşü konusundaki süregelen inançların varlığı için, ayrıca bkz. Spadafora 1990; Vyverberg 1958.
11 İnsanın doğal durumuna ilişkin en zengin çalışma Landucci 1972'dir.

Kaynakça

Acosta, J. de. N.d. *The Natural and Moral History of the Indies*, çev. E. Grimston. New York.

Agnese, Battista. 1540. *Portolan.*

Ailly. Bkz. d'Ailly.

Alciato, A. 1550. *Emblemata.* Lyon.

— 1583. *Omnia . . . emblemata cum commentaris . . . per Claudium Minoem.* Paris.

Allen, D. C. 1949. *The Legend of Noah.* Urbana.

— 1970. *Mysteriously Meant.* Baltimore.

Amadis de Gaule. 1544. *Le quatriesme livre d'Amadis de Gaule.* Paris.

Arber, A. 1978. *Herbals, their Origin and Ecolution.* Yeni baskı Cambridge.

Arens, W. 1979. *The Man-Eating Myth: Anthropology and Anthropophagy.* Oxford.

Arias Montano, B. 1593. *Antiquitatum iudaicarum libri ix.* Leiden.

Arrizabalaga, J. 1993, "Syphilis." *The Cambridge History and Geography of Human Disease* içinde, der. K. F. Kiple. Cambridge.

Bacon, F. 1620. *Instauratio magna.* Londra.

— 1879. *Works.* Londra.

— 1960. *The New Organon and Related Writings,* der. F. H. Anderson. Indianapolis.

Barzaghi, A. 1980. *Donne o cortigiane? La prostituzione a Venezia, documenti di costume dal xvi al xvii secolo.* Verona.

Beda Venerabilis. 1537. *Opuscula cum plura.* Basel.

Bentley, J. H. 1983. *Humanists and Holy Writ.* Princeton.

Bernal, M. 1987. *Black Athena..* c. 1. New Brunswick. N.J.

Bible [Textus biblie cum glossa ordinaria, Nicolai de Lyra postilla, moralitatibus eiusdem]. 1506-1508. Basel.

Biblia [Complutensian Polyglot]. 1514-1517. Alcala.

Blaeu, J. 1662. *Atlas maior.* Amsterdam.

Blair, A. Yayınlanmak üzere, *Restaging Jean Bodin.* Princeton.

Blundell, S. 1986. *The Origin of Civilization in Greek and Roman Thought.* Londra.

Bodin, J. 1945. *Method for the Easy Comprehension of History,* çev. B. Reynolds. New York.

Boemus, J. 1611. *The Manners, lawes and customes of all nations,* çev. E. Aston. Londra.

Bossy, J. 1985. *Christianity in the West, 1400-1700.* Oxford.

Brading, D. A. 1991. *The First America.* Cambridge.

Brucker, G., der. 1967. *Two Memoirs of Renaissance Florence,* çev. J. Martines. New York.

Bry, Theodore de. 1590-1634. *America.* 13 c. Frankfurt am Main.

— 1987. *L'Amérique de Théodore de Bry,* der. M. Duchet. Paris.

Buchet, B. 1977. *La sauvage aux seins pendanis.* Paris.

Burke, P. 1969. *The Renaissance Sense of the Past.* New York.

Burrow. J. A. 1986. *The Ages of Man.* Oxford.

Bury, J. B. 1932. *The Idea of Progress.* 1932.

Campbell, T. 1987. *The Earliest Printed Maps, 1492-1500.* Berkeley.

Cats, J. 1627. *Proteus.* Rotterdam.

Céard, J. 1977. *La nature et les prodiges.* Cenevre.

Chiapelli, F., ed. 1976. *First Images of America.* Berkeley.

Clendinnen, I. 1991. "Fierce and Unnatural Cruelty': Cortes and the Conquest of Mexico." *Representations* 33, 65-100.

Columbus, C. 1493. *Epistola de insulis noviter repertis.* Basel.

La conquista del Peru. 1534. Seville.

Copernicus, N. 1543. *De revolutionibus orbium coelestium libri sex*. Nuremberg.
Cortes, H. 1524. *Praeclara Ferdinandi Cortesii de nova maris oceani Hispania narratio*. Nuremberg.
— 1986. *Letters from Mexico*, çev. ve der. A. Pagden. New Haven.
— N.d. *Five Letters, 1519-1526*, çev. F. Bayard Morris. New York.
Crosby, A. W., Jr. 1972. *The Columbian Exchange*. Westport, Conn.
Cuningham, W. 1559. *The Cosmographical Glasse*. Londra.
Cyrano de Bergerac, S. de 1687. *The Comical History of the States and Empires of the Worlds of the Moon and Sun*. Londra.
d'Ailly, P. 1483. *Imago mundi*. Londra.
— 1490. *Concordantia astronomiae cum theologia*. Augsburg.
D'Amico, J. 1988. *Theory and Practice in Renaissance Textual Criticism*. Berkeley.
Dati, G. N.d. *La sfera*. Two manuscripts, held in Rare Book and Manuscript Division, New York Halk Kütüphanesi.
de Bry. Bkz. Bry.
Debus, A. 1978. *Man and Nature in the Renaissance*. Cambridge.
Dee, J. 1577. *General and rare memorials pertaining to the perfect arte of navigation*. Londra.
Diaz de Isla, R. 1542. *Tractado Illamado fructo de todos los santos: contra el mal serpentino*. Seville.
Dilke, O. A. W. 1985. *Greek and Roman Maps*. Londra.
Doctrina christiana. 1554. Mexico City.
Dodds, E. R. 1973. *The Ancient Concept of Progress and Other Essays on Greek Literature and Belief*. Oxford.
Dodoens, R. 1568. *Florum et coronariarum odoratarumque nonnullarum herbarum historia*. Antwerp.
Durán, D. 1971. *Book of the Gods and Rites and Ancient Calendar*, çev. ve der. F. Horcasitas ve D. Heyden. Norman, Okla.
Edgerton, S. Y.., Jr. 1987. "From Mental Matrix to *Mappamundi* to Christian Empire: The Heritage of Christian Cartography in the Renaissance." *Art and Cartography* içinde, der. D. Woodward. Chicago.
Edmonson, M. S. 1974. *Sixteenth-Century Mexico*. Albuquerque, N.M.
Elliott, J. H. 1970. *The Old World and the New*. Cambridge.
Erasmus, D. 1965. *The Colloquies of Erasmus*, çev. C. R. Thompson. Chicago.
Evelyn, J. 1955. *The Diary of John Evelyn*, der. E. S. de Beer. Oxford.
Fabris, A. de. N.d. *Diversarum nationum habitus*. Padua?
Flint, V. 1992. *The Imaginative Landscape of Christopher Columbus*. Princeton.
Foa, A. 1990. "The New and the Old: The Spread of Syphilis (1494-1530)." *Sex and Gender in Historical Perspective* içinde, der. E. Muir and G. Ruggiero. Baltimore.
Franklin, J. H. 1963. *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History*. New York.
Friedman, J. B. 1981. *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Cambridge, Mass.
Froschauer, J. 1505. *Dise figur anzaigt uns das volck und insel die gefunden ist durch den christenlichen Künig zu Portigal oder von seinen underthonen*. Augsburg.
Garcilaso de la Vega, P. 1966. *Royal Commentaries of the Incas and General History of Peru*, çev. H. V. Livermore. Austin.
Garin, E. 1958. *L'umanesimo italiano*. Bari.
Gaston, R., der. 1988. *Pirro Ligorio, Artist and Antiquarian*. Florence.
Gerarde, J. 1633. *The Herball or Generall Historie of Plantes*. Londra.
Gilman, S. L. 1988. *Disease and Representation*. Ithaca.
Ginzburg, C. 1980. *The Cheese and the Worms*, çev. J. Tedeschi ve A. Tedeschi. Baltimore.
— 1989. *Clues, Myths, and the Historical Method*, trans. J. Tedeschi ve A. Tedeschi. Baltimore.
Gliozzi, G. 1977. *Adamo e il nuovo mondo*. Florence.
Goldschmidt, E. P. 1938. *Hieronymus Münzer und seine Bibliothek*. Londra.

Grafton, A. 1988. "Civic Humanism and Scientific Scholarship at Leiden." *The University and the City* içinde, der. T. Bender. Oxford.
— 1991. *Defenders of the Text.* Cambridge, Mass.
Green, 1972. *Chronicle into History.* Cambridge.
Grmek, M. D. 1989. *Diseases in the Ancient Greek World.* Baltimore.
Grotius, H. 1643. *De origine gentium americanarum dissertatio altera adversus obtrectatorem, opaca quem bonum facit barba.* Paris.
Gruzinski, S. 1988. *La colonisation de l'imaginaire.* Paris.
Hale, J. R. 1968. *Renaissance Exploration.* New York.
Hanke, L. 1949. *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America.* Philadelphia.
— 1959. *Aristotle and the American Indians.* Bloomington.
Hankins, J. 1990. *Plato in the Italian Renaissance.* Leiden.
Hassinger, E. 1978. *Empirisch-rationaler Historismus.* Bern.
Heninger, S. K., Jr. 1977. *The Cosmographical Glass.* San Marino, Calif.
Herodotus. 1862. *History,* çev. G. Rawlinson. Londra.
Hobbes, T. 1651. *Leviathan.* Londra.
Hodgen, M. T. 1964. *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Philadelphia.
Hornius, G. 1666. *Arca Noae.* Leiden.
Huddleston, L. E. 1967. *Origins of the American Indian.* Austin.
Huppert, G. 1970. *The Idea of Perfect History.* Urbana.
Hutten, U. von. 1527. *Guaiacum.* Lyon.
— 1536. *Of the Wood Called Guaiacum.* Londra.
Impey, O., and A. MacGregor. 1985. *The Origins of Museums.* Oxford.
Isidore of Seville. 1473. *Etymologiae.* Strasbourg.
James I. 1609. *A Counterblaste against Tobacco.* Londra.
Kaiser, M. "Herodots Begegnung mit Aegypten." Morenz 1969 içinde, 243-304.
Kelley, D. R. 1970. *Foundations of Modern Historical Scholarship.* New York.
— 1990. *The Human Measure.* Cambridge, Mass.
Kendrick, T. D. 1950. *British Antiquity.* Londra.
Kimble, G. H. T. 1938. *Geography in the Middle Ages.* Londra.
Klempt, A. 1960. *Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung.* Göttingen.
Klindt-Jensen, O. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology.* Londra.
Koeman, C. 1970. *Joan Blaeu and His Grand Atlas.* Amsterdam.
Kors, A. C. 1990. *Atheism in France, 1650-1729.* C. 1. Princeton.
Kramer, H., and J. Sprenger. 1971. *Malleus maleficarum.* çev. ve der. M. Summers. New York.
Kretzmann, N., vd. der. 1982. *Cambridge History of Later Medieval Philosophy.* Cambridge.
Kristeller, P. O. 1979. *Renaissance Thought and Its Sources,* der. M. Mooney. New York.
Lafitau, J. F. 1724. *Moeurs des sauvages ameriquains comparées aux moeurs des premiers temps.* Paris.
Lahontan, L. A. de Lom de l'Acre. 1704. *Dialogues de Monsieur le Baron de Lahontan et d'un sauvage dans l'Amerique.* Amsterdam.
Lancre, P. de. 1613. *Tableau de l'inconstance.* Paris.
Landucci, L. 1972. *I filosofi e i selvaggi 1580-1780.* Bari.
La Peyrère, I. 1655. *Praeadamitae. Systema theologicum, ex Praeadamitarum hypothesi.* N.p.
Las Casas, B. de. 1614. *Narratio regionum Indicarum.* Oppenheim.
— 1822. *Oeuvres,* ed. J. -A. Llorente. Brussels.
— 1974. *In Defense of the Indians,* çev. S. Poole. De Kalb, III.
Leon Pinelo, A. de. 1636. *Question moral si el chocolate quebranta el ayuno ecclesiastico.* Madrid.

Léry, J. de. 1586. *Historia navigationis in Brasiliam, quae et America dicitur.* N.p.
— 1927. *Le voyage au Brésil.* Paris.
Lestringant, F. 1991. *L'atelier du cosmographe.* Paris.
Levenson, J. 1958-1965. *Confucian China and Its Modern Fate.* Berkeley.
Levine, J. 1991. *The Battle of the Books.* Ithaca.
Lunsingh Scheurleer, T. H. vd. der. 1975. *Leiden University in the Seventeenth Century.* Leiden.
Lycosthenes, C. 1557. *Prodigiorum ac ostentorum chronicon.* Basel.
MacCormack, S. 1984. "From the Sun of the Incas to the Virgin of Copacabana." *Representations* 8.
— 1991. "Demons, Imagination, and the Incas." *Representations* 33, 121-146.
Mandeville, Sir J. 1483. *Reysen und Wanderschafften durch das Gelobte Land.* Strasbourg.
— 1508. *Monteuille compose par Messire Jehan de Monteuille.* Lyon.
— 1968. *Mandeville's Travels,* der. M. C. Seymour. Londra.
Mandowsky, E., ve C. Mitchell. 1963. *Pirro Ligorio's Roman Antiquities.* Londra.
Marichal, J. 1976. "The New World from Within: The Inca Garcilaso." Chiapelli 1976 içinde.
Marx, K. 1963. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte.* New York.
McCuaig, W. 1989. *Carlo Sigonio.* Princeton.
Meisner, M., ve R. Murphey. 1976. *The Mozartian Historian: Essays on the Works of Joseph R. Levenson.* Berkeley.
Mercator, G. 1538. *Orbis imago.* Louvain.
Meursius, J. 1625. *Athenae Batavae.* Leiden.
Momigliano, A. 1966. "The Place of Herodotus in the History of Historiography." *Studies in Historiography* içinde. New York.
— 1990. *The Classical Foundations of Modern Historiography.* Berkeley.
Monardes, N. 1577. *Joyfull newes out of the newe founde world.* Londra.
Montaigne, Michel de. 1943. *Complete Works,* çev. D. Frame. Stanford.
Moore, R. I. 1987. *The Birth of a Persecuting Society.* Oxford.
More, T. 1516. *Utopia.* Louvain.
Morenz, S. 1969. *Die Begegnung Europas mit Aegypten.* Zürih ve Stuttgart.
Morford, M. 1991. *Stoics and Neostoics.* Princeton.
Münster, S. 1550. *Cosmographia universalis.* Basel.
— 1964. *Briefe,* ed. K. H. Burmeister. Ingelheim am Rhein.
Nanni, G. 1498. *Commentaria.* Roma.
Nicholas of Lyra. *Bkz. Bible.*
Nippel, W. 1990. *Griechen, Barbaren und "Wilde."* Frankfurt am Main.
Nordenskiöld, A. E. 1889. *Facsimile-Atlas to the Early History of Cartography.* Stockholm.
Nutton, V. 1991. "The Reception of Fracastoro's Theory of Contagion: The Seed That Fell Among Thorns?" *Osiris* 6, 196-234.
Ortelius, A. 1570. *Theatrum orbis terrarum.* Antwerp.
Ortus sanitatis. Strasbourg.
Pagden, A. 1982. *The Fall of Natural Man.* Cambridge.
— 1991. "*Ius et factum:* Text and Experience in the Writings of Bartolomé de Las Casas." *Representations* 33, 147-162.
Pagel, W. 1958. *Paracelsus.* Basel.
Panofsky, E. 1961. "Homage to Fracastoro in a Germano-Flemish Composition of about 1590?" *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 12, 1-33.
Park, K., and L. Daston. 1981. "Unnatural Conceptions: The Study of Monsters in France and England." *Past & Present* 92, 20-54.
Piggott, S. 1976. *Ruins in a Landscape.* Edinburgh.

Popkin, R. H. 1979. *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza.* Berkeley.
— 1987. *Isaac La Peyrère (1596-1676).* Leiden.
Portugal-Brazil: The Age of Atlantic Discoveries. 1990. Lizbon.
Ptolemy. 1482. *Geography.* Ulm.
— 1513. *Geography.* Strasbourg.
— 1525. *Geography,* der. W. Pirckheimer. Nuremberg.
— 1542. *Geography,* der. S. Münster. Basel.
Quetel, C. 1991. *The History of Syphilis.* Baltimore.
Raleigh, Sir W. 1634. *History of the World.* Londra.
Ramelli, A. 1558. *Le diverse et artificiose machine.* Paris.
Reeds, K. M. 1979. "Renaissance Humanism and Botany." *Annals of Science* 34, 519-542.
Reisch, G. 1503. *Margarita philosophica.* Freiburg.
Reynolds, L. D., ve N. G. Wilson. 1991. *Scribes and Scholars.* 3. baskı Oxford.
Robertson, D. 1966. "The Sixteenth-century Mexican Encyclopedia of Fray Bernardino de Sahagún." *Journal of World History* 9, 617-627.
Rolewinck, W. 1474. *Fasciculus temporum.* Köln.
Romeo, R. 1954. *Le scoperte americane nella coscienza italiana del Cinquecento.* Milano.
Romm, J. 1992. *The Edges of the Earth in Ancient Thought.* Princeton.
Rossi, P. 1968. *Francis Bacon,* çev. S. Rabinovitch. Chicago.
Rossiaud, J. 1988. *Medieval Prostitution.* Oxford.
Rowe, J. H. 1964. *Ethnography and Ethnology in the Sixteenth Century." Kroeber Anthropological Society Papers* 30, 1-19.
Rubiés, J. -P. 1991. "Hugo Grotius's Dissertation on the Origin of the American Peoples and the Use of Comparative Methods." *Journal of the History of Ideas,* 52, 221-244.
Ruderman, D. 1988. *Kabbalah, Magic, and Science.* Cambridge, Mass.
Ryan, M. T. 1981. "Assimilating New Worlds in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." *Comparative Studies in Society and History* 23, 519-538.
Sacks, K. 1990. *Diodorus Siculus and the First Century.* Princeton.
Said, E. 1978. *Orientalism.* New York.
Scaglione, A. 1976. "A Note on Montaigne's 'Des Cannibales' and the Humanist Tradition." Chiapelli 1976 içinde.
Scaliger, J. J. 1629. *Opus Novum de emendatione temporum.* Cenevre.
Schafer, E. 1967. *The Vermilion Bird.* Berkeley.
Schapin, S. ve S. Schaffer. 1985. *Leviathan and the Air-Pump.* Princeton.
Schedel, H., vd. 1493. *Liber chronicarum.* Nuremberg.
Schmitt, C. B. 1981. *Studies in Renaissance Philosophy and Science.* Londra.
— 1983. *Aristotle and the Renaissance.* Cambridge, Mass.
Schmitt, C. B., vd. der. 1988. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy.* Cambridge.
Sears, E. 1986. *The Ages of Man.* Princeton.
Siraisi, N. 1987. *Medieval and Early Renaissance Medicine.* Chicago.
Spadafora, D. 1990. *The Idea of Progress in Eighteenth-Century Britain.* New Haven.
Staden, H. 1557a. *Warhaffüge historia.* Frankfurt.
— 1557b. *The True History of His Captivity.* Yenidenbasım 1928. Londra.
Stannard, J. 1969a. "P. A. Mattioli: Sixteenth-Century Commentator on Dioscorides." *University of Kansas Bibliographical Contributions* 1, 59-81.
— 1969b. "The Herbal as a Medical Document." *Bulletin of the History of Medicine* 43, 212-226.
— 1974. "Medieval Herbals and Their Development." *Clio Medica* 9, 23-33.
The Sucklington Faction. 1641. Londra.

Sudhoff, K. 1928. *The Earliest Printed Literature on Syphilis: Being the Tracts from the Years 1495-1498,* der. C. Singer. Florence.
Tacitus. 1962. *Complete Works,* çev. A. J. Church and W. J. Brodribb. New York.
Temkin, O. 1955. "Therapeutic Trends and the Treatment of Syphilis before 1900." *Bulletin of the History of Medicine* 29, 00-00.
Thapar, R. 1961. *Asoka and the Decline of the Mauryas.* Oxford.
Thevet, A. 1557. *Les singularitez de la France Antartique.* Paris.
— 1575. *La cosmographie universelle.* Paris.
Thorius, R. 1625. *Hymnus tabaci.* Leiden.
Tobacco-Its History Illustrated by the Books, Manuscripts and Engravings in the Library of George Arents, Jr. 1937. New York.
Todorov, T. 1982. *The Conquest of America,* çev. R. Howard. New York.
Vesalius, A. 1555. *De humani corporis fabrica libri septem.* Basel.
Vespucci, A. 1503. *Albericus Vespuccius Laurentio Petri Francisci de Medicis . . . salutem plurimam dicit.* Paris.
Vidal-Naquet, P. 1990. *La démocratie grecque vue d'ailleurs.* Paris.
Vigneras, L. -A. 1977. "Saint Thomas, Apostle of America." *Hispanic American Historical Review* 57, 82-90.
Vyverberg, H. 1958. *Historical Pessimism in the French Enlightenment.* Cambridge, Mass.
Weber, E. 1894. *Virorum clarorum saeculi xvi et xvii epistolae selectae.* Leipzig.
Weiss, R. 1969. *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity.* Oxford.
White, H. 1976. "The Noble Savage Theme as Fetish." Chiapelli 1976 içinde.
Whitney, C. 1986. *Francis Bacon and Modernity.* New Haven.
Wilkins, J. 1640. *A discourse concerning a new world & another planet.* Londra.
Williams, G. A. 1979. *Madoc.* Oxford.
Wilson, A. 1976. *The Nuremberg Chronicle.* Amsterdam.
Wittkower, R. 1942. "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 5, 159-197.
Wolkenhauer, A. 1909. "Sebastian Münsters handschriftliches Kollegienbuch aus den Jahren 1515-1518 und seine Karten." *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen,* n.s. 11.
Worm, O. 1655. *Musaei Wormiani historia.* Leiden.
Yves, d'Evreux, P. 1615. *Suitte de l'histoire des choses plus memorables advenues en Maragnan.* Paris.

Dizin

Ac

Acosta, José de 7, 11, 12, 173, 177, 192, 194, 197, 219
Agnese, Battista 57, 219
Agricola, George 98
Alciati, Andreas 159, 160
Almenar, Juan 158, 159, 162
Alvarez, Francisco 110
Ambrose 73
Annius, Viterbolu 33, 86, 93, 105, 121, 223
Apion, Gramerci 44
Aristoteles 7, 11, 19, 20, 23, 26, 27, 31, 32, 34, 40, 43, 62, 63, 73, 95, 99, 113, 139, 168, 171, 172, 178, 179, 181, 195, 203

Ba

Bacon, Francis 8, 10, 165, 167, 169, 171, 172, 177, 179, 181, 183, 186, 189, 192, 194, 197, 211, 218, 219, 224
Baudouin, François 105
Beaumont, John 146, 147
Becanus, Goropius 176
Bede, Muhterem 22, 26, 60, 94, 95, 125, 134, 137, 150, 157, 158
Benavente, Toribio de 121
Benzoni, Girolamo 111, 112
Bergerac, Cyrano de 180, 181, 183, 220
Bernal, Martin 14, 75, 216, 219
Biruni, el 12, 13
Blaeu, Joan 202, 207, 219, 222
Bock, Jerome 137
Bodin, Jeanne 94, 105, 106, 108, 110, 132, 133, 171, 179, 208, 212, 219, 221
Boemus, İonnes 86, 88, 219
Boyle, Pierre 213
Brahe, Tycho 104, 171, 174, 203, 206
Brerewood, Edward 177
Browne, Sir Thomas 187
Brunfels, Otto 137
Bruno, Giordano 22, 133, 134, 177, 201
Bry, Theodore de 92, 93, 95, 97, 110, 112, 114, 115, 131, 219, 220

Ca

Calgalus 52
Cardano, Girolamo 99
Carlos V 76, 78, 82, 111, 167
Casaubon, Isaac 176
Cassas, Bartolomé de las 68
Cato 44, 121
Chute, Anthony 144, 145
Cicero 41, 173, 194
Clowes, William 162
Conring, Herman 208
Cortés Hernando 58
Costa, José de 173
Ctesias 39, 40, 46, 64, 88

D

d'Abano, Pietro 27
d'Ailly, Pierre 27, 31, 68, 73, 219, 220
d'Angelo, Jacopo 47, 48
d'Evreux, Yves 126, 225
Dati, Goro 56, 70
de Zárate, Agustin 130
Dee, John 127, 220
Descartes, René 8, 171, 186
Diáz, Bernal 75
Diogenes Laertius 43
Dioskorides, Pedanios 139, 141
Dodoens, Robert 138, 139, 141, 220
Durán, Diego 121, 125, 220
Dürer, Albrecht 82, 162

Ed

Edward VI. 13, 14, 99, 177
Eliot, John 216
Elizabeth I. 127
Ephoros 39
Epikuros 159
Erasmus 17, 32, 34, 36, 42, 159, 162, 181, 218, 220, 223
Estienne, Charles 144
Eukleides 17

Fa
Falloppia, Gabriele 155
Felipe II. 186
Ficino, Marsilio 34, 130
Forben, Jonannes 32
Fracastoro, Girolamo 159, 218, 223
Froschauer, Johann 69, 221
Fuchs, Leonhart 137, 139

Ga
Galenos 23, 26, 27, 31, 95, 97, 98, 138, 139, 169, 190, 217
Galle, Johannes 59, 72, 161, 170
Galle, Theodor 72
Gallilei, Galileo 8
Gama, Vasco da 53
Gerarde, John 138, 141, 143, 145, 221
Gesner, Conrad 103, 142, 145
Gilbert, William 171
Gliozzi, Guiliano 11, 216, 217, 221
Gomara, Francisco Lopez de 110
Grotius, Hugo 43, 176, 178, 221, 224
Guilelmus, Peter 188

Ha
Hariot, Thomas 115
Henri II. 104
Herakleides, Pontuslu 98
Heredotos 39, 44, 45, 52, 79, 86, 93, 208, 215
Hermes 43, 176
Hesiod 52
Hicetas 98
Hipparchus 47
Hobbes, Thomas 171, 208, 211, 213, 221
Homeros 43, 132, 178
Horatius 43
Hornius, Georgius 177, 193, 195, 197, 198, 200, 203, 218, 221
Hutten, Ulrich von 154, 158, 163, 221
Huxley, Thomas 10

İb
İbni Sînâ 11, 27, 99, 101
İosephos 44, 121

Jerome, Aziz 137, 181
Je
Johannes, Rahip Kıral 32, 48, 59, 64, 72, 122, 161, 174, 187, 188, 190, 191, 193, 195, 206
Johnson, Thomas 139, 141

Kepler, Johannes 174, 206
Ke
Koberger, Anton 18
Kopernik, Mikolaj 95, 98, 99, 174

Laet, Jan de 177
L
Lafitau, Joseph François 184, 194, 196, 222
Lahontan, Louis Arnand de Lom de l'Acre 200, 202, 222
Las Casas, Bartolomé de 95, 111, 113, 116, 119, 121, 126, 132, 212, 215, 222, 223
Leonardo da Vinci 49
Leoniceno, Niccoló 158
Léry, Jeanne de 92, 93, 95, 222
l'Esclusé, Charles 139, 187
Lescarbot, Marc 176
Levita, Elias 90
Liebault, Jean 144
Lipsius, Justus 187
Livius 41
Locke, John 209, 211
Lombard, Peter 17, 33
Lucretius 43, 159
Luther, Martin 34, 112, 157

Macellan (Fernão de Magalhães) 67, 88
Ma
Macrobius 44
Major, John 113
Mandewille, Sir John 64
Marinus 47, 70, 203
Markos, Aziz 123
Martini, Martino 202, 203
Martyr, Peter 52, 71, 192
Marx, Karl 212, 214, 222
Mattioli, Petrus Andreas 139, 141, 217, 224
Maurice, Nassau'lu 187
Médicis, Catherine de 104

Megasthenes 39, 64
Mercator, Gerhardus 90, 107, 108, 172, 203, 222
Merian, Mattieu 110
Metasthenes 120, 121
Meursius, Johannes 187, 191, 193, 222
Mezentius, Caere'li 159
Mignault, Claude 162
Monardes, Nicolas 137, 143, 144, 223
Montaigne, Michel de 77, 94, 95, 103, 104, 134, 135, 169, 215, 223, 224
Montano, Benito Arias 128, 129, 194, 219
More, Thomas 52, 54, 219, 221, 223
Mosto, Alvise da Ca da 110
Motolinía bkz Benavente, Toribio de
Muenzer, Hieronymus 43, 53
Münster, Sebastian 84, 95, 98, 101, 217, 223

Na
Nanni, Giovanni bkz. Annius, Viterbolu
Nikolaos, Lyralı 27, 124

Or
Ortelius 108, 109, 203, 223
Ovidius 43, 210
Ovieda, Fernandez de 45, 157

Pa
Paracelsus 99, 163, 164, 223
Paré, Ambroise 154, 222
Pauw, Petrus 187
Pellikan, Konrad 90
Petrarca, Francesco 30
Petrus Comestor 73
Peutinger, Konrad 17, 19
Peyrére, Isaac La 176, 178, 179, 199, 203
Pirckheimer, Willibald 48, 50, 90, 223
Plantin, Christopher 139
Platon 20, 34, 40, 43, 44, 46, 52, 53, 99, 124, 125, 130, 132, 134, 168, 169, 172, 200, 218
Polo, Marco 42, 45, 64, 66, 122, 194, 224
Proklos 130
Ptolemaios, Claudius 9, 11, 17, 24, 44, 46, 51, 53, 55, 63, 64, 68, 70, 84, 89, 95, 98, 101, 107, 108, 169, 171, 172, 203, 207, 216

Rabelais, François 33
Ra
Raleigh, Sir Walter 66, 128, 173, 175, 177, 223
Regiomontanus, Johannes 48, 50, 53
Reisch, Gregor 17, 21, 53, 55, 90, 127, 184, 193, 207, 223
Rolewinck, Werner 22, 25, 224
Roy, Louis le 108, 133, 139, 179, 202
Ryan, Michael 11, 216, 224

Sahagún, Bernardino de 121, 126, 224
Sa
Said, Edward 14, 216, 224
Saumaise, Claude 191
Scaliger, Joseph 191, 192, 194, 197, 200, 224
Schafer, Edward 13, 224
Schedel, Hartmann 18, 24, 37, 88, 127, 205, 207, 224
Schmaus, Leonard 163
Seneca 19, 53, 73
Sepúlveda, Juan Ginés de 113, 116
Servetus, Michael 90
Siculus, Diodorus 40, 45, 224
Simler, Josias 8, 20, 22, 49, 61, 95, 101, 103, 110, 111, 124, 189
Simon, Richard 187, 201
Sleidanus, Johannes 195
Solinus 37, 38
Spinoza, Benedict 201, 223
Stevin, Simon 187
Strabon 40, 45, 88, 93, 113
Stradanus, Johannes 72, 161
Sylvester, Joshua 146, 147, 150

Tacitus 41, 44, 46, 52, 177, 224
Ta
Theophrastos 99, 139, 140
Thevet, André 81, 82, 93, 101, 117, 118, 142, 225
Thorius, Raphael 146, 225
Thukydides 41, 132, 210
Tommaso, Aziz 122, 124
Toscanelli, Paolo 70
Trismegistus, Hermes 43, 176

Va

Valla, Lorenzo 31, 33, 38, 113
Varro 44
Vergilio, Polidoro 86, 87
Vergilius 43, 52
Vesalius, Andreas 95, 98, 100, 225
Vespucci, Amerigo 58, 67, 68, 73, 78, 81, 83, 88, 110, 142, 170, 212, 217, 225
Vico, Giovanni Battista 213
Villegagnon, Nicholas de 93
Visconti, Giangaleazzo 60
Vitoria, Francisco 113
Vossius, Isaac 201

We

Werner, Johannes 22, 25, 48
Wilkins, John 172, 174, 181, 225
Worm, Ole 181, 183, 185, 186, 188, 214, 225

X

Ximenes, Kardinal 32, 35

Batılı düşünürler 1550-1650 yılları arasında artık aradıkları her önemli gerçeği eski metinlerde bulabilecekleri inancından vazgeçtiler. Metin ile okuyucu buluşmasının hiçbir biçimi, bu değişimi denizde cereyan eden bir karşılaşmadan daha iyi izah edemez. Hint Adaları'nın tarihine ilişkin en özgün metinlerden birini yazan Cizvit José de Acosta kendi seyahat deneyimlerinin eskiçağ filozofları ile çeliştiğini fark eder: "Hint Adaları'na vardığımda şair ve filozofların "Sıcak Kuşak" ile ilgili yazılarını okumuş biri olarak, Ekvator'a ulaştığımda kavurucu sıcağa dayanamayacağıma kendimi inandırmıştım; oysa tam tersi oldu. (Ekvator'u) geçtiğimizde güneş zirvedeydi ve Koç burcuna girdiğimiz bu mart ayında öylesine üşüdüm ki, ısınmak için güneşe çıktım. Aristoteles'in *Meteorologika*'sına ve felsefesine gülmekten başka çarem yoktu; zira onun kurallarına göre bu yerde ve bu mevsimde her şeyin sıcaktan kavrulması gerekirken, ben ve arkadaşlarım üşüyorduk." Oysa 1492 yılında iyi eğitimli tüm Avrupalılara göre bilgi en yetkin kitap olan İncil'de, Yunanlıların ve Romalıların felsefe, tarih ve edebiyat eserlerinde ve uzmanlık değeri yüksek birkaç modern eserde bulunmaktaydı. 17. yüzyılın başlarından itibaren bilginin ikametgâhı artık astronomların teleskoplu gözlemleri, filozofların düşünceleri ve yazıları, denizcilerin yolculukları ile ilgili kayıtları ve hekimlerin anatomi raporlarıydı. Bu yeni dünya algılayışı gücünü, Avrupalıların "Yeni Dünya'nın keşfi" adını verdikleri hareketten alıyordu. Batılı kâşifler ve yazarlar varlığını asla tahmin etmedikleri yepyeni ülkeler ve toplumlar, gelenekler ve dinler, kadınlar ve erkeklerle baş etmek zorunda kaldılar. Keşifler yüzünden kitaplar bilgi kaynağı olarak yeterliliklerini ve yorum yapmak için işe yarar araçlar olma özelliklerini giderek yitirdiler. Kısacası, yeni bir dünyanın çıplak yerlileri, entelektüellere kitaplardaki hükümlerin yerine yalın deneyimlerini kullanma yolunu açtı. *Yeni Dünyalar, Eski Metinler* şimdiye kadar hiç görmediğiniz yüzlerce resmi de kullanarak, bu yeni gelişmelerin ışığında Yeni Dünya'nın Eski Dünya için ne anlama geldiğini anlatıyor. Profesör Anthony Grafton Princeton Üniversitesi öğretim üyesi.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 975 8704-47-8